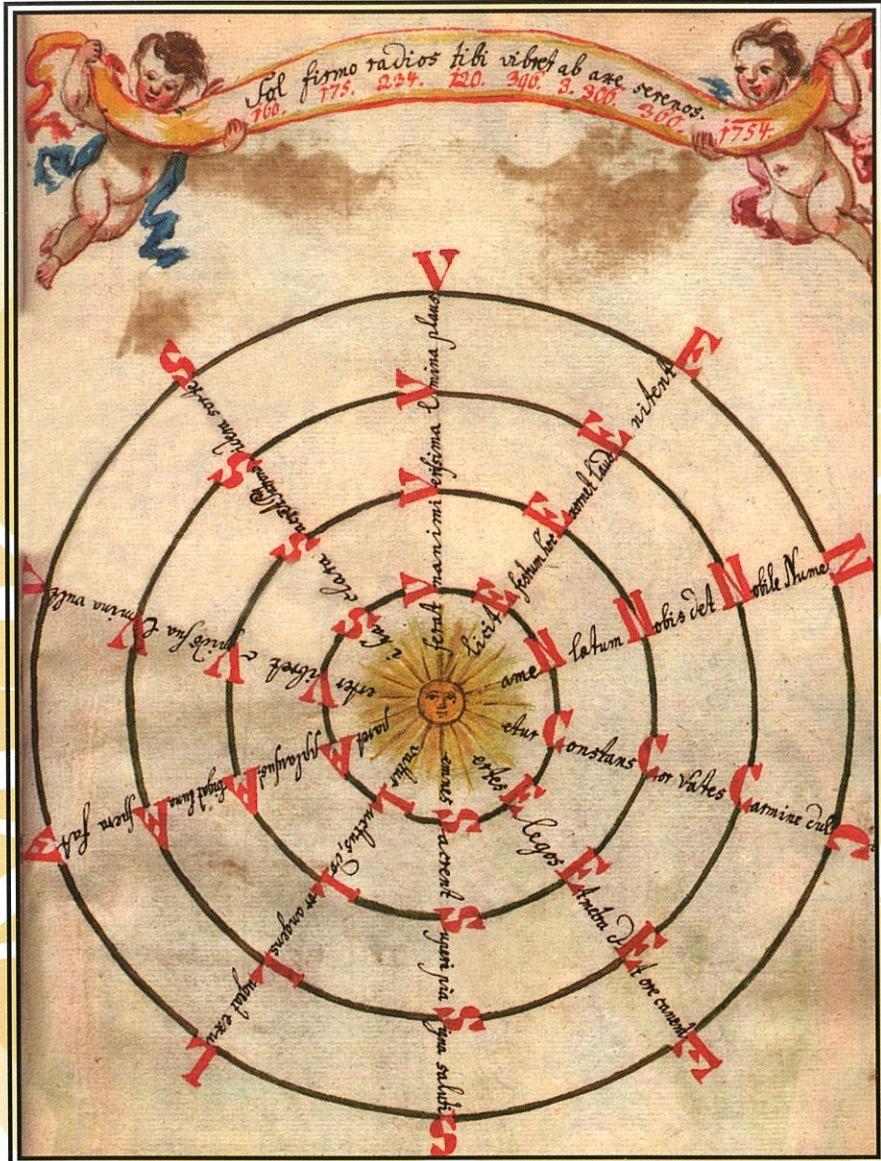

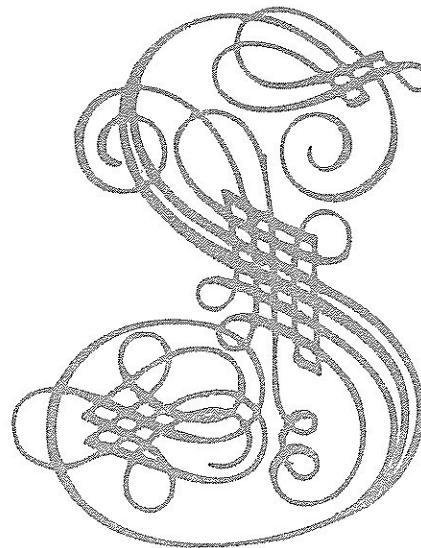
BIBLIOTHECA STRAHOVIENSIS

1996

2

BIBLIOTHECA
STRAHOVIENSIS

•2•

KLÁŠTER PREMONSTRÁTŮ
NA STRAHOVĚ
1996

NA VYDÁNÍ TÉTO PUBLIKACE
A NA OPRAVU HISTORICKÝCH SÁLŮ
STRAHOVSKÉ KNIHOVNY
PŘISPĚLA

ČESKOSLOVENSKÁ
OBCHODNÍ
BANKA, A.S.

BIBLIOTHECA STRAHOVIENSIS 2

Redakce:
Jan Pařez

Autorský kolektiv:

Karel Dolista, Michaela Hájková, Ivan Hlaváček,
Milan Hlinomaz, Herman Kølln, Hedvika Kuchařová,
Petr Mašek, Peter Maťovčík, Jan Pařez, Pavel R.
Pokorný, Pavel Preiss, Tadeáš Z. Řehák, Miloš Sládek,
Pavel Zahradník

*Překlad německého resumé (vyjma článku H. Køllna,
H. Kuchařové a P. Preisse):*

Johanna von Herzogenberg (J. v. H.)

Vydala:

Strahovská knihovna, Klášter premonstrátů
na Strahově, Strahovské nádvoří 1, 118 00 Praha 1

Příspěvky neprošly jazykovou úpravou

Obálka:

Dle rkp. Strahovské knihovny DA II 19 navrhl
a upravil Václav Rytina. Na zadní straně obálky
razítko Strahovské knihovny z 2. pol. 18. stol.

Vydání: první

Náklad: 500 ks

Tisk: Durabo, Stará Boleslav, Železná 72

© Strahovská knihovna
Klášter premonstrátů na Strahově, Praha 1996

Obsah

I. MONASTERIALIA

Peter Maťovčík: Premonstrátsky kláštor sv. Kríža v Lelesi v rannom stredoveku (do r. 1355) -----	7
Jan Pařez: Urbář kláštera sv. Kateríny na Novém Městě pražském z r. 1414 -----	33
Jan Pařez: Neznámá listina Vladislava Jagellonského pro ostrovský klášter z r. 1478 -----	61
Pavel Zahradník: Antonín Dominik Stoy a kongregace ivanitů -----	69
Milan Hlinomaz: PhDr. Theodor Zahradník -----	101

II. EX BIBLIOTHECA

Herman Kølln: Přemyslovská pověst v Kristiánově legendě a v Kosmově kronice -----	111
Michaela Hájková: ...Pro qualibet vice. Jednolistové tisky XV. věku a odpustkový list Sixta IV. -----	123
Pavel R. Pokorný: Knihovna Eliáše Čecha -----	131
Hedvika Kuchařová: Slavnostní disputace a grafické listy tezí v arcibiskupském semináři v Praze -----	137
Pavel Preiss: Malby Františka Karla Palka v klášterech doksanckém a strahovském -----	145

III. MISCELLANEA

Drobnosti:

Jan Pařez: Resignace strahovského opata Jakuba ze Šternovic -----	169
Petr Mašek: Zámecká knihovna Velké Meziříčí -----	170

Zprávy:

Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym (I. Hlaváček) -----	172
Účastníci XIX. kongresu Mezinárodní asociace bibliofilů na Strahově (J. Pařez) -----	174
Výstava ve Speinshartu (T. Z. Řehák) -----	175
7. Mezinárodní sjezd církevních archivářů v r. 1995 na Strahově (J. Pařez) -----	176

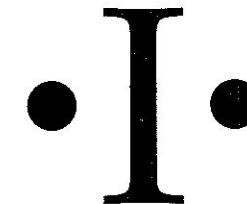
Recenze:

Bernard Ardura: Prémontrés. Histoire et Spiritualité (T. Z. Řehák) -----	177
850 Jahre Prämonstratensereabtei Weißenau 1145-1995 (H. Kuchařová - J. Pařez) -----	179
Nad prvními dvěma svazky Speinshartensií (H. Kuchařová - J. Pařez) -----	183
Kloster Unser Lieben Frauen Magdeburg. Stift - Pädagogium - Museen (T. Z. Řehák) -----	185
Mönchtum, Orden, Klöster. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Ein Lexikon (M. Hlinomaz) -----	188
Dva polské monasteriologické sborníky z r. 1995 (J. Pařez) -----	189
750 Jahre Zisterzienserinnen-Abtei Lichtenthal. Faszination eines Klosters (M. Hlinomaz) -----	191
Nad několika monasteriologickými publikacemi poslední doby (M. Hlinomaz) -----	193
Miroslav Boháček - František Cáda: Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz (P. R. Pokorný) -----	196

Pfarrarchive – bedrohtes Kulturgut vor Ort. Ein Handbuch (<i>J. Pařez</i>) -----	197
Emanuel Vlček: Osudy českých patronů (<i>M. Hlinomaz</i>) -----	198
Die Bibliothek des Praemonstratenserklosters Clarholz (<i>K. Dolista</i>) -----	199

Materiály:

Miloš Sládeček: Značně zchátralé a zbořené kostely v Čechách -----	201
Seznam zkratek -----	227
Adresy autorů -----	228

MONASTERIALIA

Premonštrátsky kláštor Sv. Kríža v Lelesi v rannom stredoveku (do r. 1355)¹⁾

Peter Maťovčík

1. Vznik a rozšírenie rehole a Uhorsko

Dejiny reholí nepatrili v uplynulom polstoročí medzi ťažiskové ani vedľajšie témy historicko-archívneho výskumu. Pokial' ide o Slovensko, ich výskum sa obmedzoval ponajviac na dejiny, no hlavne na diplomatickú produkciu hodnoverných miest ako uhorských verejnoprávnych inštitúcií nahradzajúci funkciu verejných notárov známu z Talianska, Nemecka a niektorých iných krajín.²⁾ O to viac bolo potrebné započať s výskumom dejín samotných kláštorov založenom na podrobnej heuristike. Predmetom výskumu tejto štúdie sa stal premoštrátsky kláštor sv. Kríža v Lelesi, ktorý leží v juhovýchodnom cípe Slovenska (okres Trebišov). Jeho archívny fond je vôbec najbohatším archívnym fondom spomedzi hodnoverných miest na Slovensku a je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Pri výskume sme pracovali s autentickým protokolom *Protocolum primum* a s elenchom *Elenchus privilegiorum* uložených v súkromnom archíve leleského kláštora (*archivum regnicolare*) nachádzajúcich sa v tomže archíve,³⁾ ako i s už edovanými prameňmi (Fejér, Marsina, Nagy-Iván, Sedlák a ď.). Nakol'ko sa tejto rehole v slovenskej historiografii venovala doteraz malá pozornosť, pri jej štúdiu sme sa opierali, resp. si získané údaje z prameňov overovali poväčšine v cudzojazyčnej literatúre.

Rehoľu premonštrátov založil sv. Norbert pochádzajúci z nemeckého grófskeho rodu (nar. medzi rokmi 1080-85 v Xantene). Pôvodne nechcel založiť rehoľu, chcel len reformovať reholný život podľa pravidiel sv. Augustína. Išlo mu pritom o spojenie aktívneho a rozjímavého života – *vita activa et contemplativa* – v kláštornom spoločenstve, ktorého hlavnou náplňou by bola misionárska apoštolská činnosť, v 11. storočí kňazmi i reholným klérom dosť zaúdbávaná. Práve ona sa neskôr stala hlavným poslaním rehole regulárnych kanonikov bieleho rúcha, novej rehole, ktorá získala svoj názov od miesta, na ktorom sa sv. Norbertovi zjavila Panna Mária v bielych šatách, a nedaleko ktorého založil prvý kláštor (Prémontre – Lúka zjavenia, diecéza Laon, severo-stredo-západné Francúzsko).

1) Štúdia je výťahom z diplomovej práce autora *Dejiny leleského konventu do roku 1355*, ktorú obhájil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave roku 1991.

2) Z početnej literatúry o hodnoverných miestach viď napríklad Kumorovitz, L. B.: *A leleszi konvent oklevéladol 1569-ig*, Budapest 1928, 40 s.; Vaňová, M.: *Cinnosť hodnoverného miesta Jasov do roku 1320*, Bratislava 1972, 139 s. (diplomová práca); Hološová, A.: *Cinnosť hodnoverného miesta v Turci do roku 1350*, SA 25, 1990/1, s. 56-81; Žudel, J.: *Archív fondov hodnoverných miest na Slovensku*, AČas 13, 1961, s. 70-78.

3) Presné názvy protokolu a elenu znejú: *Protocolum primum In quo continentur Privilegia, et alia Literalia Instrumenta Praeposituram Ecclesiae Sanctae Crucis de Lelez...1214-1399...* a *Elenchus privilegiorum et aliorum litteralium documentorum venerabilem praeposituram ecclesie sanctae Crucis de Lelez...1311-1787*. I. diel, 14. storočie. (Slovenský národný archív, súkromný archív leleského konventu, fond Premonštrátska prepozitura Leles.)

Mužská vetva rehole vznikla roku 1120, prvý ženský kláštor bol založený roku 1121. O rok neskôr založil sv. Norbert tretí, tzv. ľahký rám premonstrátov – terciárov. Jeho šľachtický pôvod pritom spôsobil, že zakladateľmi, ale i členmi jednotlivých kláštorov tejto rehole boli hlavne členovia kráľovských, kniežacích a šľachtických rodov. Toto konštatovanie sa nevzťahuje až načo na terciárov a donátov, ktorí pochádzali hlavne zo stredných a nižších spoločenských vrstiev. Pokial ide o organizačnú štruktúru rehole, tá bola podobná ako u cistercitov. Najvyšším orgánom bola generálna kapitula v Prémontre. Kedže sa rehoľa rýchlo šírila (len za Norbertovho života, tj. do r. 1134, vzniklo 100 kanónií) a počet kláštorov narastal, začiatkom 13. storočia došlo k vytvoreniu územných provincií – cirkárií, v rámci ktorých sa konali provincionálne kapituly, ktoré mali podobné funkcie ako generálna kapitula v rámci svojej pôsobnosti. Okrem toho mali cirkátori týchto cirkárií právo modifikovať uznesenia generálnej kapituly (konala sa raz za tri roky) na miestne pomery. Najväčší rozkvet dosiahli premonstráti v 14. storočí, takže v roku 1500 existovalo spolu 415 kanónií skoro vo všetkých krajinách západnej a strednej Európy.⁴

V období vzniku premonstrátskej rehole odchádza na území formujúceho sa Uhorského štátu k dobudovávaniu rano-feudálnych vzťahov. Úsilie Štefana I. (1000-1038) rozvíjali jeho nástupcovia Ondrej I. a Šalamún, no hlavne Ladislav I. (1077-1095) a Koloman (1085-1116). Dekréty posledných dvoch už odrážali upevnenie feudalizmu vôbec, ako i vzťahov svetských a cirkevných feudálov. V priebehu 10.-12. storočia bola na základe veľko-moravskej cirkevno-správnej organizácie vybudovaná na tú dobu pomerne vyspelá cirkevná správa, pričom veľkú časť Slovenska zaberala ostríhomská arcidiecéza. Východnú jeho časť – stolice Abov, Šariš, Zemplín – patrili do diecéze jágerskej. Napriek tejto skutočnosti pretrvávali medzi časťou nomádskych obyvateľov pôvodné poľanské zvyky, čo znepokojovalo aj uhorských panovníkov. Ti sa totiž sice zahraničnopoliticky zmietali medzi vplyvmi Byzancie, Západu a pápežskej kúrie, no po stránke kultúrnej sa snažili dostať svoju krajinu a jej ľud aspoň sčasti na úroveň Západu. Vznik nových reholi cistercitov a premonstrátov im preto prišiel veľmi vhod.

Prví premonstráti prišli do Uhorska za vlády Štefana II. (1116-1131). Kto však dal priamy podnet, či pozvanie na ich príchod, nie je v doterajšej historiografii dosť jasne objasnené. Na základe doterajšieho stavu bádania sa nazdávame, že kľúčovú úlohu tu zohrali nasledujúce faktory:

1. Záujem uhorských panovníkov na odstránenie pohan-ských prežitkov a túžba po západoeurópskej vzdelenosti.⁵

2. Pobyt regensburgského biskupa Hartwicka na dvore kráľa Kolomana roku 1108⁶ a príbuzenstvo Hartwickovho brata Ulricha s Arpádovským domom.⁷

- 4) Základné údaje o sv. Norbertovi a reholi sú čerpané z publikácií: Riha, T.: *Svatý Norbert a jeho dilo*, Rím 1971. (Za jej zapožičanie dakujem dr. Jurajovi Roháčovi.); Danielik, J.: *A Premontreiek. Korrajz, Eger 1866; Charouz, Z.: Svatý Norbert*, Brno 1926.
- 5) Tamže; Danielik, s. 280.
- 7) Hartwick pochádzal z nemeckej grófskej rodiny von Sponheim. Otec Bernardt von Sachsen, matka Hedwiga. (Bosl, K.: *Europäischer Adel im 12./13. Jahrhundert. Die internationales Verflechtungen des bayerischen Hochadelsgeschlechtes der Andechs-Meranier*, Zeitschrift für bayrische Landesgeschichte, München 1967, Band 30, Heft 1, s. 42; (dalej Bosl.) Autori sa líšia v jeho príbuzenstve. (Porovnaj Bosl, s. 41-42; Danielik, s. 279-281; Buchberger a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band 4., s. 854; (dalej Lexikon). Jeho brat Ulrich (neuvádzajú ho všetci autori) si zobrajal za manželku dcéru kráľa Bela I. (1060-1063) Žofiu (Juditu). Vid' Danielik, 280; Wernher, M.: *Az Árpádok családi története*, Nagy-Becskerek 1892, s. 144-156.

3. Spoločná služba Hartwicka a Norberta na panovníckom dvore nemeckého cisára Henricha V.⁸

4. Snahy Norberta o rozšírenie rehole.⁹

Hlavnú úlohu prostredníka zohral teda regensburgský biskup Hartvik von Sponheim. Môžeme predpokladať, že Arpádovci ho ako svojho príbuzného požiadali o povolenie Norbertových nasledníkov do Uhorska. Hartvik, ktorý počas svojho pobytu v Uhorsku spoznal túžby Kolomana po kultúrnom povznesení krajinu, zrejme vďačne splnil jeho prosbu, využijúc pritom svoje príateľstvo s Norbertom. Pôda pre ich príchod sa však prípravovala dlhšie. Zdá sa totiž, že prví premonstráti prišli do Uhorska už v 20. rokoch 12. storočia na pozvanie Štefana II. (alebo ešte Kolomana?; Hartvik zomrel roku 1126).¹⁰ Rok 1130 preto považujeme len za dátum založenia prvého premonstrátskeho konventu vo Veľkom Varadíne.¹¹ Založil ho sám Štefan II. (1116-1131), ktorý doň (údajne z uvedomenia si svojho hriešného dovedajúceho života) pred smrťou vstúpil.¹² Do konca 12. storočia boli založené ďalšie konventy, napr. Bzovík (1124-1131), Csorna (1130), Hrabovo (1171) a ďalšie. Ich zakladateľmi boli jednak panovníci (Veľký Varadín, Jánoshida, Margitsziget a ī.),¹³ jednak cirkevné osoby (Ivanic-Kloster, Leles)¹⁴ a členovia významných uhorských rodov (napr. Hun-Poznan).¹⁵ V niektorých prípadoch premonstráti vystriedali benediktínov (v Turci, Bzovíku, ale aj inde).¹⁶ Okrem toho vznikli v Uhorsku aj dva ženské konventy.

Ninivský katalóg z roku 1234 uvádzá 22, z toho 2 ženské konventy.¹⁷ Počet kanónií založených v dobe Arpádovcov sa pohybuje okolo čísla 45.¹⁸ Rok vzniku uhorskéj cirkárie nie je známy, avšak z toho, že sa nachádza samostatne už v katalógu z roku 1234 usudzujeme, že vznikla niekedy v prvej tretine 13. storočia. Toto hypotetické dátovanie sa kryje s časom, kedy sa cirkárie pretvorili na teritoriálne jednotky premonstrátskej rehole. Najvyšším orgánom cirkárií v Uhorsku boli provincionálne kapituly, na ktorých sa prispôsobovali štatúty mestným podmienkam, riešili majetkové spory, vydávali závažné rozhodnutia apod.¹⁹ Najvýznamnejší konvent v Uhorsku bola už spomínaná kapitulná kanónia vo Veľkom

- 8) Nevieme presne, kedy sa spoznal sv. Norbert s Hartvkom. Zrejme sa však aj Hartvik spolu s cisárom Henrichom V. zúčastnil cesty do Ríma r. 1111 (v sprievode kráľa bol aj. sv. Norbert). V rokoch 1121-1122 zas obaja vystupovali ako sprostredkovatelia sobáša Theobalda von Champagne s Hartvikovou sesternou Matildou. Bližšie vid' Bosl, s. 41-42; Danielik, s. 279-280.
- 9) Blics, L.: *Római-katholikus egyház története Magyarországon*, II/2, Budapest 1890, s. 259; Danielik, s. 280-281; Riha, s. 54-84, 138.
- 10) Osoba Hartvika sa spája aj s autorstvom tzv. Hartvikovej legendy sv. Štefana. Či však ide o neho alebo o rábskeho biskupa dodnes nie je objasnené. Spor sa tiahne už od konca 19. storočia. Autori sa najnovšie prikláňajú k názoru, že ním bol rábsky biskup Arduin. Z literatúry vid' napríklad: Pauler, G.: *Ki volt Hartwick püspök?* Századok 1883, 17, s. 803-804; Tóth, Z.: *A Hartvik legenda kritikájához*, Budapest 1942, 131 s.; Magyar életrajzi lexikon I., Budapest 1967, s. 680; Kristó, G.-Makk, F.: *Az Árpádok uralkodók*, Budapest 1983, s. 143; Pražák, R. a kol.: *Legendy a kroniky koruny uherské*, Praha 1988, s. 103. (Tu na s. 106-107 ďalšia literatúra.)
- 11) Je všeobecne známe, že rehoľníci skôr ako sa rozhodli zostať na nejakom mieste, najprv istý čas hľadali výhodnú polohu prihliadajúcu na úrodnosť pôdy, okolité prírodné zdroje, societu apod.
- 12) Balics, L.: *Egyház története Magyarországon*, Budapest 1888. II/1, s. 102 (dalej Balics II/1).
- 13) Oszvald, F.: *Adatok a magyarországi premontreiek Árpádkori történetéhez*, Művészeti történeti értesítő, 2-3; 1957, s. 251, 243, 246.
- 14) Tamže, s. 243, 245.
- 15) Tamže, s. 240 (Bzovík), 240-241 (Csorna), 247 (Mórishida).
- 16) Tamže, s. 231.
- 17) Ide o konventy v Rumunsku – v Sibiu a Brașove. (Tamže, s. 233-237.)
- 18) Tamže, s. 241. Starší autori uvádzajú rôzne údaje. Ich prehľad vid' tamže, s. 235.
- 19) Bližšie vid' Danielik, s. 62-63.

Varadíne, ktorá bola nielen materským konventom mnohým ďalším,²⁰⁾ ale jej prepošti riešili väčšinu žiadostí ostatných konventov jednak vnútri cirkárie, jednak prostredníctvom cirkátra na generálnej kapitule v Prémontre. Osobitnú skupinu tvorili konventy založené priamo z Prémontre. Okrem Veľkého Varadína to boli kanónie Turiec, Leles, Sanctus Augustinus.²¹⁾ Na základe doteraz preštudovaného materiálu (konvent Leles) môžeme povedať, že aj ich záležitosti sa riešili prostredníctvom veľkovaradínskej kapitulnej kanónie.

V hierarchickej štruktúre uhorskej cirkvi patrili prepošti a opäť jednotlivých konventov medzi nižších prelátov, ostatní reholníci medzi klérus.²²⁾ Hospodársky základ konventov tvorila fundácia zakladateľa konventu. Privilégia týkajúce sa ďalších výsad a majetkov (desiatky, podiel y mýt, trhov) si cirkevné inštitúcie, teda i konventy, zabezpečili panovníckymi,²³⁾ biskupskými, resp. pápežskými privilégiami.²⁴⁾ Pri väčších konventoch existovali vlastné školy, vyšše vzdelanie nadobúdali niektorí knazi-klerici na zahraničných univerzitách. Väčšina kanónií ležala pri obchodných cestách, svojimi kontaktmi s ostatnými konventmi tak urýchlovali mestotvorný proces (napr. Jasov, Veľký Varadín). Filiačné vzťahy konventov nemali teda len význam organizačného spojenia cirkárie, ale boli aj mostami výmeny kultúrnych informácií a tovarov. Premonštráti sa spolu s inými reholami zrejme zaslúžili o rozšírenie kultu Panny Márie v Uhorsku. Možno predpokladať, že aj ich početné patrocínia prispeli k tomu, že Panna Mária bola nakoniec vyhlásená za patronku Uhorska.²⁵⁾ Treba ešte spomenúť ďalšie špecifikum premonštrátskych konventov. Viaceré z nich totiž plnili funkciu hodnoverných miest, ktoré boli náhradou za inštitúciu verejných notárov známu z krajín západnej Európy.²⁶⁾

Na území Slovenska bolo založených osem premonštrátskych konventov.²⁷⁾ Najviac z nich založili členovia rodu Huntpoznan, a to:

Bzovík (1124-1131); comes Lampert s manželkou Žofiou.

Pôvodne to bolo benediktínske opátstvo.²⁸⁾ Bíňa (1217); comes Ondrej.²⁹⁾

Šahy (pred rokom 1238); bán Martin.³⁰⁾

Ďalšie rodové kláštoru boli založené v týchto lokalitách:

- 20) Filiálkami konventu vo Veľkom Varadíne boli napríklad Jasov, Hatvan, Adony a ďalšie. Filiačné vzťahy si vytvorili aj ďalšie konventy. (Oszvald, s. 237 a n.)
- 21) Doteraz presne nelokalizovaný. Pázmany a po ňom Fuxhoffer ho kladú do okolia Pečsú (Páfkostolie, Maďarsko). Fuxhoffer, D.: *Mona-striologia regni Hungariae*, II., Vesprimii 1803, s. 41-42 (dalej Fuxhoffer).
- 22) *Dejiny Slovenska* I. (dalej DS I), s. 271-273; Oslanský, F.: *Postavenie duchovenstva v štruktúre feudálnej spoločnosti na území Slovenska pre pomeru 15. a 16. storočia*, in: *Struktura feudálnej spoločnosti na území Československa a Polska do pomeru 15. a 16. stoletia*, Praha 1984, s. 396 (dalej Oslanský).
- 23) DS I, s. 274-275, 353; Oslanský, s. 394-395, 400-401.
- 24) Danielik, s. 68-71.
- 25) Z 29 konventov uvádzaných F. Oszvaldom malo 13 patrocínium blahoslavenej Panny Márie. Ich častý výskyt ako patróny je logický. Panna Mária bola totiž patrónkou Františká. V Uhorsku bola za patrónku vyhlásená v súvislosti s rekatolizačnými snahami Habsburgovcov.
- 26) Lehotská, D.: *Príručka diplomatiky*, Bratislava 1972, s. 175-182, 285-290. (Dalej Lehotská.)
- 27) Vo väčšine prípadov sa názory na vznik konventov líšia. V texte sa pridržame štúdie F. Oszvalda, v poznámkach uvádzame aj ostatné dátovania, ktoré sme zistili.
- 28) Oszvald na s. 240 uvádzá: „Filiálka Hradisťa (na Morave). Jediné uhorské prepoštstvo premonštrátov, ktoré nepodliehalo generálnemu opátovi v Prémontre... zakladacia listina je z roku 1235“, Fuxhoffer, s. 7-1135; Špirko, J.: *Cirkevné dejiny I.*, Martin 1943, s. 367-1135; DS I, s. 211 – koniec 12. stor.; *Encyklopédia Slovenska* (dalej ES), s. 298 – koniec 12. stor.
- 29) Fuxhoffer, s. 6-1294; Karácsonyi, I.: *Magyarország egyházi története vonásai 970-tól 1900-ig*, Nagy-Várad 1906, s. 60 – pred r. 1217 (dalej Karácsonyi, Magyarország); Balics II/2, 259 – pred r. 1217; DS I, s. 199-1217; DS I, s. 287 – polovica 13. stor.
- 30) Oszvald, s. 248-249; Fuxhoffer, s. 66 – 1268-1270; Karácsonyi, Magyarország, s. 60-1235; Balics II/2, s. 275 – pred r. 1241; Špirko I, s. 367 – asi

Hrabovo (dnes obec Kalinovo; pred rokom 1177), členovia rodu Kökényes.³¹⁾

Nižná Myšľa (koniec 13. stor.) členovia rodu Aba.³²⁾

Panovníci na území Slovenska založili dva konventy, a to:

Jasov (pred rokom 1170); neskôr zakladacia listina (1255) meno krála nespomína.³³⁾

Turiec (dnes Kláštor pod Znievom; 1251); Belo IV.³⁴⁾

Konvent v Lelesi založil medzi rokmi 1168-1196 vavcovský biskup Boleslav.³⁵⁾

Tri z uvedených konventov – Bzovík, Leles, Turiec – boli osídlené priamo z Prémontre. Keď sa pozrieme na mapu Slovenska, vidíme, že kanónia v Kláštore pod Znievom bola najsevernejšou, zjavne excentricky položenou premonštrátskou kanóniou v Uhorsku. Ostatných sedem vytvára diagonálu, ktorá sa začína od konventu v Bíni na západe, cez konvent v Hrabove a končí sa v Lelesi.³⁶⁾ Neznamená to však, že boli v tomto, resp. opačnom smere zakladané v chronologickom sledе. Pri konventoch v Turci, Jasove, Lelesi a Šahách existovali významné hodnoverné miesta³⁷⁾ a kláštorné školy. Materiály z ich činnosti sa nám alebo nezachovali alebo sa nachádzajú v cudzine (najmä v Maďarsku).

Väčšina premonštrátskych konventov zanikla v 15.-16. storočí. Dôvodom bol jednak vnútorný rozklad rádu, jednak situácia v Uhorsku (turecká expanzia, rozbroje veľmožov, protihabsburské stavovské povstania). Niektoré ešte obnovili svoju činnosť ako komendatárne kanónie, no dekrét cisára Jozefa II. znamenal ich temer úplný zánik.³⁸⁾ Ani dnes, keď z mnohých z nich ostali len ruiny či komplexy budov, nemožno poprieť ich kultúrny a hospodársky význam pre svoje blízke i vzdialené okolie vo vtedajšom Uhorsku a v konečnom dôsledku pre slovenskú a maďarskú kresťanskú kultúru. V nasledujúcich kapitolách sa pokúsime priblížiť úsek dejín jedného z nich – konventu svätého Kríža v Lelesi.

2. Dejiny osady Leles, leleského konventu a jeho majetkový vývoj

Skôr ako pristúpime k samotným dejinám dediny Leles, aspoň stručne musíme načrtnúť správny vývoj územia, v ktorom obec ležala a leží. Počiatky formovania Zemplínskej župy, podobne ako vznik iných žúp, spadajú do 11. storočia, teda ešte do obdobia, keď bola hradskou župou. Jej strednú a južnú časť zaberajú úrodné pláne Východoslovenskej nížiny. Priažnivé prírodné podmienky – úrodná pôda, dostatok vodných tokov – boli jedným z hlavných faktorov skorého osídlenia tohto územia. Z predsstavanského spomienieme aspoň kmene

z 12. stor.; ES II, s. 536-1238.

31) Oszvald, s. 242; Fuxhoffer, s. 18-19 – nie je jasné; DS I, s. 272 – mapka.

32) Nižná Myšľa sa neuvádza v katalógoch, z ktorých čerpaj F. Oszvald; Balics II/2, s. 270 – koniec 13. stor. (začala vydávať listiny).

33) Oszvald, s. 243; Karácsonyi, Magyarország, s. 60 – 1220; Balics II/2, s. 263-264 – asi 1186; Špirko I, s. 367 – 1220; DS I, s. 211 – koniec 12. stor.; ES II, s. 490 – prelom 12. a 13. stor.

34) Oszvald, s. 249; Fuxhoffer, s. 72 – 1252; Karácsonyi, Magyarország, s. 60 – 1248; Balics II/2, s. 278 – 1252; Špirko I, s. 367 – 13. stor.; ES III, s. 79 – 1248.

35) Oszvald, s. 245; Fuxhoffer, s. 46 – k roku 1214 ho neuvádza; DS I, s. 211 – koniec 12. stor.; ES III, s. 328 – asi okolo 1190.

36) Najlepšie to vidno na mapke publikovanej v DS I, s. 272.

37) O činnosti hodnoverných miest v Uhorsku vidí Lehotská, s. 266-285.

38) Roku 1787 (16. 12.) bol vydaný dekrét Jozefa II., ktorým sa rušilo účinkovanie kláštorov v Uhorsku. Roku 1802 vydal František I. nariadenie, ktorým ich činnosť opäť obnovil. Leleský a jasovský konvent boli spojené. K ich definitívному zániku došlo roku 1950. (Sedlák, E. – Žudel, J. – Palko, F.: *Štátne ústredné archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch. I. Oddelenie feudalizmu*, Bratislava 1964, s. 333; ďalej Sedlák a kol.)

40) Porovnaj k tomu: Halaga, O. R.: *Slovenské osídlenie Potisia a východoslovenskí grékokatolíci*, Košice 1967, 14 (dalej Halaga:

Gótov a Gepidov, osídlenie Avarov na tomto území doložené nie je. Od príchodu Slovanov bolo toto územie osídlené sústavne,⁴⁰⁾ pričom v období Veľkej Moravy patrilo k Veľkomoravskej ríši aspoň za vlády kráľa Svätopluka, ako na to poukázal historik P. Ratkoš.⁴¹⁾ Ako hospodárske, správne a kultúrne strediská tvárajúcej sa stredovekej stolice sa formovali Blatný Potok (Sárospatak, Maďarsko) a hrad Zemplín, ktorý sa neskôr stal sídlom dotvárajúcim sa stolice. Blatný Potok si však nadálej podržal svoj význam ako sídlo uhorských kráľovien. V prvej polovici 14. storočia došlo k ustáleniu severnej hranice stolice na severných svahoch Karpát.⁴²⁾ Po stránke cirkevnej organizácie vznikol na území Zemplínskej stolice rovnomený archidiakonát, ktorý spolu s jágerskou kapitolou mal v rukách cirkevný dozor fár.⁴³⁾

Založenie kláštora sa datuje okolo roku 1190, kedy uhorský panovník Belo III. (1172-1196) daroval vacovskému biskupovi Boleslavovi rozsiahle majetky s cieľom osadenia premonštrátov v Lelesi. V zakladacej listine kláštora z roku 1214 o tom čítame: „... ecclesie Sancte Crucis et canonice in ea sub titulo premonstraten sis ordinis in candido habitu deo militantibus, ... omnia devotus optulit...“⁴⁴⁾ Počiatky osady sú však staršie. Čiastočne ich môžeme rekonštrуovať na základe archeologických prameňov a názvu osady. Leles, ležiaci v nadmorskej výške 97-122 m.n.m. blízko ľavého brehu Latorice bol osídlený už v dobe rímskej.⁴⁵⁾ Podobne ako vo väčšine okolitých osád Medzibodrožia, aj v ňom nachádzame Slovanov. Dokazujú to zvyšky slovanskej keramiky nájdené roku 1953 v lokalitách „Apró hegyn“ („Drobný vrch“), „Pri teheli“ a „Na Šibeničnom kopci“.⁴⁶⁾

Predchodcov premoštrátov v Lelesi nepoznáme. Čiastočne by na nich mohlo poukazovať patrocínium svätého Kríža, ktoré indikuje možnú prítomnosť baziliánov alebo benediktínov. (Analógiu vidieť Sázava v Čechách, Vyšehrad v Maďarsku apod.)⁴⁷⁾ Treba tiež zvážiť okolnosť, že väčšinu kláštorov v 12.-13. storočí rehoľníci zakladali na miestach starších, už existujúcich (Bardejov, Turiec).⁴⁸⁾ Konečnú odpoved' na počiatky osady môže dať len archeologickej výskum.

Osídlenie); Slivka, M. – Vallašek, A.: *Stredoveké šľachtické sídla v oblasti dolného Zemplína. (Príspevok k stredovekému osídleniu.)*, Nové obozry 25, 1983, s. 145-146 (dalej Slivka-Vallašek).

- 41) K Veľkej Morave patrila „... od prvej tretiny 9. storočia patrila aj východná časť Slovenska, severovýchodná časť Rakúska i východná časť Maďarska...“ teda i Potisie. (Ratkoš, P.: *Veľká Morava*, Košice 1990, 51; ďalej Ratkoš).
- 42) V polovici 14. storočia došlo k otvoreniu hradskej župy na šľachtickú stolicu. Severná hranica Zemplínskej stolice – župy (termín nie je ustálený) sa v podstate zastavila na dnešných československo-polských hraniciach. (Žudel, Stolice, s. 163).
- 43) Trochta, J.: *Zoznam stredovekých fárov na Slovensku. XVII. Zemplínska stolica*, Bratislava 1968, 2 (dalej Trochta: Zoznam. Zemplínska stolica). Za umožnenie štúdia rukopisu ďakujem pracovníkovi HÚ SAV dr. F. Oslanskému.
- 44) Marsina, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*, Bratislava 1971, č. 190++ (dalej CDSI I); Balics II/2, s. 268.
- 45) *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*, Bratislava 1977, s. 141, (dalej VSO II), ES III, s. 329.
- 46) Osada je archeologicky málo preskúmaná, preto o jej osídlení existujú len kusé správy. Slovanské osídlenie najpodrobnejšie uvádza Slivka, M.: *Slovanské osídlenie východného Slovenska*, diplomová práca, Bratislava 1974, s. 70-71. Vidieť tiež Varsik, B.: *Ostredoveké Košické kotliny. III*, Bratislava 1977, s. 470-71 (dalej Varsik III); Žudel, J.: *Stolice na Slovensku*, Bratislava 1984, s. 163.
- 47) Reichertová, K.: *Stavební počiatky bývalého slovanského kláštora na Sázavě. (K archeologickému objevu tetrakonchy v severní zahrádkě)*, Umění 26, 1978, č. 2, s. 146. Tento predpoklad potvrdzuje aj názov „Heremita“ blízko Lelesa a viaceru výskytov patrocínií sv. Trojice a Všechsvätych v blízkom okolí obce. (Ruttikay-Slivka, s. 335, 338, mapka - 336).
- 48) Blízšie vidieť Ruttikay-Slivka, s. 344-348.
- 49) J. Stanislav ohľadne koreňa názvu „LEL“ uvádzá: „... možno, že je to slovanské meno, a možno, že je tu súvislosť s maďarským lelek, duša.“ (Stanislav, J.: *Slovenský jih v stredoveku II*, Martin 1948, s. 308; ďalej Stanislav II.): Tažko

Etymológia názvu osady dodnes nie je do statočne vysvetlená.⁴⁹⁾ Ked' vychádzame z vyššie uvedeného predpokladu i zo skutočnosti, že názvy osád (najmä služobníckych) zvyčajne charakterizovali povolanie jej obyvateľov, prikláname sa k názoru, že pomenovanie osady je odvodnené od maďarského slova „lél“ (duša), pričom by tu mohlo ísť o maďarský preklad staršieho, pôvodne zrejme slovanského názvu osady, charakterizujúceho prítomnosť premonštrátskych mníchov.

Prvá písomná zmienka o obci sa nachádza až v údajne sfalšovanej konfirmácii Ondreja II. (1205-1235), ktorá sa hlási k roku 1214.⁵⁰⁾ Ako zakladateľ kláštora sa v nej uvádzajú už spomínaný biskup Boleslav. Kláštor založil blízko cesty z Blatného Potoka do Veľkých Kapušian. Táto výhodná poloha urýchliala vývoj konventu i osady. Hoci doklady na to nemáme, na základe výzby kultu a obchodu⁵¹⁾ možno predpokladať, že trhy sa tu konali už v 13. storočí na sviatky viažúce sa k patrocíniu – Nájdenia (3. 5.) a Povýšenia svätého Kríža (14. 9.).⁵²⁾ Hospodársku prosperitu konventu v rannom stredoveku podporoval obchod se soľou.⁵³⁾ Kláštor sa postupom času stal centrom kultúrneho a náboženského života osady a širšieho okolia. V prvej polovici 13. storočia začal pôsobiť ako hodnotené miesto, vznikla v ňom kláštorná škola.⁵⁴⁾ Z tohto obdobia poznáme i mená prvých prepoštov.⁵⁵⁾ V priebehu 13. storočia do života osady konventu rušivo zasiahol tatársky vpád (1241), koncom storočia začínajú boje o patronát. V tomto období môžeme predpokladať aj prvé spory o majetky kláštora.

Zakladateľ kláštora, vacovský biskup Boleslav⁵⁶⁾ pochádzal údajne z rodu Becse-Gergely, ktorého ženská línia siahala až do Francúzska.⁵⁷⁾ Pri založení leleského kláštora dostal rozsiahlu fundáciu, ktorú získal jednak od kráľa Belu III. (napr. prédiuム Lelez – Zemp. ž., terra Kabala – Bihor. ž.),⁵⁸⁾ jednak od svetských a cirkevných feudálov. Od comesa Hunta kúpil prédiuム Helmelyz (Zempl. ž.?),⁵⁹⁾ od bána Mercuria prédiuム Hagmas (Bihor. ž.)⁶⁰⁾ apod. Z cirkevných feudálov mu najviac majetkov daroval jeho brat, veľkovaradínsky biskup Eluuin (prédiuム Narher – Bihor. ž., Nygad – nelokalizované a ďalšie).⁶¹⁾ Od rus-

možno súhlasí s názorom niektorých maďarských filológov (napr. Kiss) a historikov, podľa ktorých je názov obce odvodnený od osobného mena údajného staromaďarského náčelníka Léla.

- 50) CDSI 1, 190++ (144-150. - CDH III/1, Budae 1829, s. 153-165. Ďalej CDH III/1.)
- 51) Podrobnejšie o väzbe kláštorov a stredovekých cest, kultu a obchodu, funkciách a vývoji stredovekých trhov vidieť Slivka, M.: *Cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty*, Slovenská numizmatika 11, 1990, s. 89-112 (dalej Slivka: Sieť.); Marsina, R.: *Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia*, HČ 26, 1978, č. 1, s. 77-95.
- 52) Sviatky Nájdenia a Povýšenia sv. Kríža sa nachádzajú už v prvej hlove dekrétu kráľa Ladislava z roku 1092. (Erdélyi, L.: *Magyarország törvényei szent Istvánról Mohácsig*, Budapest 1942, 59.)
- 53) Slivka, Sieť, s. 100; Kučera, M.: *Vývoj soľného monopolu na Slovensku v staršom stredoveku*, Sborník FF UK – Historica 15, 1964, s. 79-83 (dalej Kučera); Halaga O. R.: *Riečna doprava v karpat斯kej oblasti za feudalizmu*, Slovenský národopis 20, 1972, č. 4, s. 564 (dalej Halaga: Doprava).
- 54) DS I, s. 285-86
- 55) Ide o prepoštov Demetra a Jána. Kumorovitz-Lajoš, B.: *A leleszi kovet*, s. 10.
- 56) Boleslav (1188-1218), vacovský biskup, zakladateľ leleského kláštora. V závete (asi z r. 1190) mu kráľ Belo III. odkázal rozsiahle majetky. Kvôli strate donácie a leleský kláštor požiadal o jej obovenie Ondreja II. Jej znenie dnes nepoznáme. *Slovenský biografický slovník I*, Martin 1986, s. 288 (dalej SBS I).
- 57) Karacsónyi, J.: *A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig. I*, Budapest 1900, s. 216 (dalej Karacsónyi, Nemzetiségek I).
- 58) CDSI 1, č. 190++/147.
- 59) Tamže, s. 146.
- 60) „Hagnas iuxta Bihor...“ (tamže, s. 147).
- 61) Tamže, s. 147-148. V listine sa uvádzajú aj ďalší Boleslavovi pribuzní, a sice: starší brat Anton (... maioris frater suo Athonii...). Tamže, s. 148; ďalej vnuci Otmar (... Othmaro, nepotí ipsius episcopi...) a Marahardus (Marahardo, nepotí suo...). Tamže, s. 146-147. Keďže sme v genealogickej tabuľke rodu ne-našli väčšiu z ich, ostáva pôvod biskupa Boleslava otvorený. Vidieť i Kará-

kých kupcov nadobudol majetok Zolunta na rozhraní Sabolčskej, Zemplínskej a Užskej župy.⁶²⁾ Niektoré majetky získal zámenou (Kanar – Sabolč.ž.).⁶³⁾ Dobu nadobudnutia – akvizície majetkov môžeme určiť len približne medzi roky 1189-92,⁶⁴⁾ alebo ešte roku 1198 žiada pápež Inocent III. o priznanie „majetkov, mlynov, viníc, slobodníkov, sluhov a služobníc...“, ktoré bol kúpil od brata Eluina.⁶⁵⁾

Co sa týka druhu a rozsahu majetkov, sfalšovaná listina uvádzajúca 22 predií, z toho 16 celých (napr. Chernafolo – Čierna, Zempl. ž., Oyloch – nelokalizovaný, Narher a ďalšie),⁶⁶⁾ 5 časťí (napr. Mycusa – Bihor. ž.),⁶⁷⁾ viaceré sú bližšie špecifikované.⁶⁸⁾ Štyri sú označené termínom „terra“,⁶⁹⁾ raz sa vyskytuje plurálny tvar „territorium“.⁷⁰⁾ K darovaným nehnuteľnostiam patrili tiež lesy, vinice, mlyny.⁷¹⁾

Iné majetky kláštor roku 1214 zrejme nevlastnili. Medzi najotáznejšie patrí vlastníctvo prédia Kapos (Veľké Kapušany – Užská ž.) ako „totaliter et absque alicuius participacione...“⁷²⁾ alebo v spore z roku 1274 sa ako jeho vlastníctvo uvádzajú len Malé Kapušany (Kyskapos – Užská ž.).⁷³⁾ Otázne je, či medzi majetky kláštora patrilo prédium Helmech (Kráľovský Chlmec – Zamp. ž.).⁷⁴⁾ Pri dvoch prediach – Helmech a Zolunta – sa uvádzajú aj existencia slobodného trhu.⁷⁵⁾ Zakiaľ pri prvom ho možno s dávkou opatrnosti predpokladať, pri prédii Zolunta je jeho existencia veľmi pochybná.

S majetkom bolo zakladateľovi konventu darované aj rozsiahle služobníctvo, ktoré sa skladalo z libertínov, jobagiónov, sluhov a slúžok.⁷⁶⁾ Ked' počítame len mená mužov ako hláv rodín, potom to bolo okolo 150 rodín libertínov a 150 rodín sluhov.⁷⁷⁾ Okrem toho sa v listine spomínajú dvaja jobagióni a viacero viňarov.⁷⁸⁾ Sú to však len relatívne počty. Celkove ich bude oveľa viac, ako na to poukazujú spojenia „cum...fratris“, „cum...filiis“, „filiis XY...“ apod. Vo viacerých prípadoch sa dozvedáme aj ich po-

- csónyi, *Nemzetiségek I*, genealogická tabuľka vety Bethlen a Becse medzi stranami s. 147, 148.
- 62) „...quod..emerat... a quibusdem mercatoribus de Ruscia venientibus...“ (CDSI 1, 190⁺⁺/146). Tento údaj sa vzťahuje na Rusínov a tiež posúva vznik listiny do prelomu 13. a 14. storočia. Na začiatku 13. storočia Rusini v Zemplíne ešte neboli. Bližšie vid: Uličná, *Zaselenie*, s. 318 a ďalší. Lokalizácia majetku je uvedená podľa výskytu v archívnom materiáli. Etymológia názvu od slovanského „slatiňa“, Stanislav II, s. 462-463.
- 63) CDSI 1, 190⁺⁺/146.
- 64) Roku 1188 nastúpil do biskupskej funkcie. Lédererová, s. 42.
- 65) CDSI 1, č. 190⁺⁺/145, 147.
- 66) CDSI 1, č. 190⁺⁺/146, 148.
- 67) CDSI 1, č. 190⁺⁺/146-148, napr. „Meger.... cum pomerio et molendinis...“ (s. 147) a ďalšie.
- 68) Ide o „terram Seraphyl“ (tamže, s. 145), „terram KABALA“, „In Artand dedit terram“ a zem pri prédii Hagmas (všetky tamže, s. 147).
- 70) „... duo territoria cum duabus locis molendinorum...“ (tamže, s. 147).
- 71) Ich názov sa uvádzajú malokedy, zistili sme ho len dvakrát, a to: „dedit ... silva Gures“ a „... molendina Chencud...“ (oba tamže, s. 147). Mlyny nepatrili medzi majetky kláštora.
- 72) Tamže, s. 145.
- 73) PP č. 2/8b-9b; Juck, s. 61-61; Žudel, J.: *Západné hranice Užského komitátu*, SA 25, 1990, č. 2, s. 96 (ďalej Žudel: Hranice).
- 74) CDSI 1, č. 190⁺⁺/147.
- 75) Tamže.
- 76) Právne stáli najvyšie jobagióni, ktorí mali istú slobodu. Najnižšie postavenie mali nevolníci sluhovia a slúžky (*servi et ancillae*). Medzi vrstvu tvorili libertíni, ktorí získali čiastočnú osobnú slobodu zemepánovým prepustením, naďalej však ostávali v jeho poddanskej závislosti. Bližšie vid DS I, s. 196.
- 77) Ich mená sú uvedené v CDSI 1, č. 190⁺⁺/148-149. – Tažko z nich určovať pôvod. Medzi všeobecne rozšírenými menami (Michal, Tomáš, Ján a ďal.) si však zaslúžia pozornosť, ktoré môžu označovať ich zamestnanie (Murzars-s. 149, Sanctus-s. 149 ai.) ako i tie, ktoré čiastočne poukazujú na cudzí pôvod (Detric – s. 148, Hilde, Kyew, Baldwin, Yenry, Lehus – všetky s. 149 ai.) Tiež je zaujímavý fakt, že medzi služobníctvom nachádzame aj členov niektorých významných uhorských rodov, napr. Aba – s. 149, ale i vnukov Lela – s. 148.
- 78) Ide o jobagiónov Lodomera (s. 147) a Bera (s. 148). Vinárov vid' napr. na s. 149 („Andree, vinitor“) a inde. V celkovom počte nie sú zaradení služobníci Otmara, kde sa uvádzajú spolu libertíni, sluhovia s ich manželkami a synmi (s. 149).

volanie, čo svedčí o dosť vyspej del'be práce na kláštorných majetkoch. Stretávame tu napríklad kováča,⁷⁹⁾ strážcu lesov,⁸⁰⁾ mlynárov.⁸¹⁾ V priebehu storočí dochádzalo i k zmenám v majetkoch konventu. Už onedlho po založení predal Boleslavov vnuk Marahardus zem Kabala za bližšie nemenovanú zem v blízkosti leleského kláštora.⁸²⁾ Z roku 1274 je už spomínaná zmienka o majetku v Malých Kapušanoch (Kyskapos – Užská ž.), ďalšie doklady sú potom až zo 14. storočia. Najviac sa o nich dozvedáme z nie veľkého počtu lokačných a zálohových listín. Tak roku 1317 získali vtedajší patróni konventu Donch a Ladislav do dedičnej držby a patronátu majetky (*possessio*) Myxe a Meger v Bihorskej a Pentuklaka v Zárandskej župe.⁸³⁾ O tri roky neskôr sa majiteľom Kráľovského Chlmca stal neskorší slavónsky bán Mikch.⁸⁴⁾ Kláštor tak stratil dôležitý majetok so slobodným trhom. Zrejme ako náhradu získal trh v Lelesi.⁸⁵⁾

Viaceré majetky sa pre veľkú vzdialenosť nepodarilo trvale osídliť. Týka sa to majetku Pentuktelek, ktorý ležal pri meste Pankota v župe Žárand. Roku 1345 bol sice daný na osídlenie kráľovskému taverníkovi Demetrovi, ale z roku 1358 máme oňom správu ako o opustenom.⁸⁶⁾ To isté sa týka aj majetkov Hagmas, Meger a Myxa v Bihorskej župe. Prvý z nich bol daný do zálohu veľkovaraďinskej kapitule už roku 1347 s možnosťou návratu k majetkom konventu.⁸⁷⁾ Všetky tri nakoniec prepošt Peter III. (1355-1366) s ich úžitkami a patronátnym právom zálohoval r. 1355 tejže inštitúcii za bližšie majetky v župe Sabolč – Ighazospatruch, Ewpatruch (bolo v nich spolu 82 usedlostí – mansioны), Boyul a Dobokatelek (boli opustené).⁸⁸⁾ Z hospodárskeho hľadiska bol zrejme pre konvent dôležitý majetok Vysoka (Už. ž.). Ináč si totiž nevieme vysvetliť snahu prepošta Blažeja IV. (1347-1355) proti zabratiu úrody a výstavbe mlyna tunajšími feudálmi.⁸⁹⁾

Treba sa napokon zmieniť aj o brode Kecheterew na Latorici.⁹⁰⁾ Kláštorný majetok bol zrejme už pred rokom 1274, kedy mu ho panovník udelił do večnej držby. Kupci sa mu však kvôli mýtu vyhýbali. Svedčia o tom dva panovnícke mandáty

- 79) „Egidius pulsator...“ (tamže, s. 149).
- 80) „Pousa custos silve...“ (tamže).
- 81) „... quatuor filii Chemme, molendinary...“ (tamže). Z ďalších to je napr. kuchár, funkciu „custos apus“ sme nevedeli identifikovať (tamže).
- 82) Napr. sluhovia „Stephanus et Iohannes de Zekul...“, iobagióni Peter, Mikuláš a iní, *Protocolum primum* (ďalej PP I) č. 54/47b-48b; č. 33/37b-39a a ďalšie. O rozvrstvení poddaných v 13. storočí vid' tiež DS I, s. 276-279.
- 83) „... terram Kabala... postea Marahardo... pro commutacione terre, quam iuxta ecclesiam sancte Crucis se aserebat habere...“ (CDSI 1, č. 190⁺⁺/147).
- 84) PP č. 80/61a-67b (63b); Sedlák, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 2*, Bratislava 1987, č. 277/137 (ďalej RD 2).
- 85) RD 2, č. 1082/470-471. Roku 1323 ho kráľ Karol Róbert (1308-1342) Mikchovi a jeho potomkom udelił do večej držby. Na východe hraničil s majetkom leleského kláštora. Nagy, I. (ed.): *Codex diplomaticus hungaricus andegavensis, II*, Budapest 1881, č. 92/98-102 (ďalej CDHA II).
- 86) PP č. 80/61a-67b (64a); DR 2, č. 539⁺/249.
- 87) Nepodarilo sa nám zistíť, či majetky Pentuklaka a Pentuktelek sú totožné. Oba ležali v župe Žárand a ich lokalizácie sú nasledovné: „Pentuktelek in comitatu Zarand in fine montis Olmatra vocata existentem...“ (PP č. 35/40b-41a - 27. 3. 1345); „Penthuklaka... in vicinitate Civitatis Pankota in comitatu de Zarand existens...“ (PP č. 68/72a,b - 1358. - 15. mája 1345) vydal Ľudovít Veľký (1342-1382) ďalšiu lokačnú listinu na majetok Pentuktelek, v ktorej nařízal povoláva „akycikolvek ľudí slobodného stavu.“ (PP č. 43/43b-44a).
- 88) PP č. 53/47a,b.
- 89) PP č. 81/67b-68a. Listina uvádzajúca pomenovanie dohody ako „contractus concubinum.“ Z roku 1387 pochádza listina leleského prepošta Dominika II. (1378-1403), v ktorej majetok Myke (správne Myxe – P. M.) a zem Meger (oba v Bihorskej župe) zamienila za zem Vajda v župe Zemplín. Fejér, G. (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, X/1*, Budapešť 1834, s. 388 (ďalej CDH X/1).
- 90) PP č. 77/59a; č. 83/69b-70a.
- 91) PP č. 1/8b-9b; č. 16/21a,b; č. 38/41a,b. Brod lokalizoval L. Juck na s. 186 citovalnej práce na rieku Latoricu, do chotára Veľkých Kapušian. V tu uvedených autentických odpisoch listín sa však

(1342, 1345), ktoré im prikazujú nevyhýbať sa brodu a platiť stanovené mýto.⁹²⁾

Určite došlo aj k ďalším majetkovým zmenám, o ktorých sme nenašli, resp. sa nám nezachovali písomné doklady. Celkove treba konštatovať, že presuny sa týkali väčšinou vzdialených majetkov v Bihorskej župe, ktorých správa bola ľahko zvládnuteľná. Niektoré boli zrejmé i málo výnosné, alebo prepošt Peter III. ich označil ako neúrodné a opustené miesta.⁹³⁾ Na spustnutie niektorých mohli mať vplyv aj rozbroje uhorských veľmožov. V polovici 14. stor. konvent teda vlastnil tieto majetky:

Zemplín – Chernafole (Čierna), Gyueres (Malý Horeš), Helmech (Královský Chlmec), Lelez (Leles), Polyan (Poľany)
Uh – Kyskapos (Malé Kapušany), Leykart (Lekárovce), Vyzaka (Vysoká nad Uhom)

Sabolč (Mad') – Boyul (Bayol), Dobokathelek (Doboka), Ewpatruch, Ighazospatruch (obe splynuli do Pátrohy), Kanar (Kanyár)

Heveš (Mad') – Beseneu, Buda

Bihar (Rum) – Arpa (Árpád), Bihar (vinice), Gures (les v chotári Hidiselu de Sus), Mycusa (Misca, časť), Narher (Nojorid), Scebinrethe (bažina), Seraphyl

Záránd (Rum) – Ártánd (časť, rum.-mad'. hraničný priechod), Macra-Apa (Mocrea).

Ďalej k nim patrili majetky, resp. ich časti, ktoré sa nám zatial nepodarilo presne lokalizovať alebo nepoznáme ich dnešný názov. Niektoré možno bez stopy zanikli. Ide o Egregii, Gemmen, Kenez, Weitich (v nich časti), Golsa, Helmelyz, Nygad, Oyloch.

3. Cirkevná právomoc konventu, jeho príjmy a výdavky

Doteraz sme hovorili o majetkoch konventu, ktoré vlastnil ako feudálny zemepán. Ovela ľahšia je odpoved' na otázku, ktoré fary (okrem leleskej) patrili pod cirkevnú správu leleských premonštrátov. Kláštory v stredoveku totiž nezvykli spravovať okolné fary, a tak museli mať na to osobitné povolenie diecezneho biskupa.⁹⁴⁾ Toto sme zatiaľ nenašli. Skutočnosť, že leleský kláštor spravoval aj niektoré okolité fary, vyplýva jednak zo samotného apoštolského poslania premonštrátov, jednak z výšky pápežského desiatku odvedeného konventom v rokoch 1332-1334 pápežskej kúrii.⁹⁵⁾ Nakoniec to dosvedčuje aj potvrdenie práva vyberať cirkevné desiatky od okolitých obcí, ktoré konventu znovupotvrdila jágerská kapitula roku 1348.⁹⁶⁾

Ked' vychádzame z výšky pápežského desiatku za roky 1332-33, ktorý činil 4 košické hrivny, tj. 192 grošov, vychádzá nám, že leleskí premonštráti mohli spravovať okolo 10 fárov.⁹⁷⁾

Kedže pri osadách (majetkoch kláštora), ktoré sa nachád-

označuje termínom „*portus*“, z čoho usudzujeme, že by mohlo ísť aj o jeden z prístavov na Latorici, o ktorých piše Halaga (Halaga, Doprava, s. 565).

92) PP č. 2/8b-9b; č. 16/21a,b; č. 38/41a,b.

93) PP č. 36/40a,b; č. 81/67b-68b a ďalšie.

94) Trochta, J.: *Zoznam stredovekých fárov na Slovensku. Uvodná štúdia*, Bratislava 1964, s. 37 (rkp. v HÚ SAV; ďalej Trochta, Zoznam. Uvodná štúdia).

95) Trochta, Zoznam. Zemplínska stolica, s. 20.

96) PP č. 60/51a,b; Fejér, G. (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, IX/I*, Buda, 1833, s. 583 – 584 (ďalej CDH IX/I).

97) Vychádzame z výšky desiatku priebernej fary (6-10 grošov) a výšky pápežského desiatku leleského konventu za roky 1332-1333 – 4 košické hrivny, tj. 192 grošov. Za jeden rok je to 96 grošov, z čoho vyplýva počet $96/10 = 9,6$, teda približne 10 fárov. Medzi prieberné fary v župe Zemplín patrilo 323 zo 74 fárov, v župe Uh 8 z 11 fárov. (Ruttakay, A.: *Pápežské desiatky z rokov 1332-1337 ako prameň hospodárskych a demografických analýz. (Príspevok k spoľočným interdisciplinárnym postupom v archeologicom a numizmatickom bádani]*, Slovenská numizmatika 11, 1990, s. 66, 71-72; ďalej Ruttakay.

zajú vo veľkom pápežskom registri z rokov 1332-37, nie je uvedená cirkevná príslušnosť k leleskému kláštoru, predpokladáme, že išlo o tie, ktoré v ňom uvedené nie sú, a to Čiernu (Zemp. ž.), Helmelyz (nelokalizovaný), Malý Horeš (Zemp. ž.), Malé Kapušany a Vysokú nad Uhom (obe Už. ž.). Leleskí premonštráti spravovali zjavne aj ďalšie fary. Predpokladáme, že išlo o osady v Maďarsku a Rumunsku, ktoré nepodliehali majetkovým presunom (napr. Kanr, Zoluntha – Sabolč. ž.) a iné. Je možné, že spravoval aj fary niektorých nedalekých obcí, pričom neboli ich feudálnym vlastníkom. Určite však pod cirkevnú právomoc nepatrila fara v Královskom Chlmci (bola exēmptná)⁹⁸⁾ a zrejmé ani vo Veľkých Kapušanoch.⁹⁹⁾

Príjmy a výdavky boli vždy vonkajším odrazom prosperity tak jednotlivca ako i komunit cestových, mestských, náboženských, kultúrnych a iných. Hoci získavanie peňazí nebolo hlavným cielom života leleských reholníkov, bez nich sa nezaobišli. Pritom treba rozlišovať zemepanské a cirkevné príjmy a výdavky.

Už vo sfalšovanej konfirmácii (1214) sa spomínajú rozsiahle výsady, z ktorých konventu plynuli značné príjmy. Premonštráti mali právo vyberať štátne daň – slobodné denáre a mimoriadnu vojenskú daň zo všetkých obcí patriacich konventu.¹⁰⁰⁾ Z vodných mýt sa v nej uvádzajú dva diely mýta v Borsi,¹⁰¹⁾ mýto v Deesi vo výške dvoch timinov (vyberalo sa každý rok na Veľkú noc).¹⁰²⁾ Z ďalších bolo významné právo na dve slobodné solné lode na rieke Maruši.¹⁰³⁾ Leleský konvent bol teda solnou mocnosťou počas celého ranného stredoveku, možno v ňom bol i solný sklad.¹⁰⁴⁾ Už pred rokom 1274 sa vodné mýto vyberalo i na brode Kecheterew.¹⁰⁵⁾ Konvent dostal i právo vyberať daň na opravu kláštora¹⁰⁶⁾ desiatok z dobytka od poddaných.¹⁰⁷⁾ Samozrejme, že dôležitým

- 98) Exemcia fary v Královskom Chlmci (neskôr patrila pod ostrhomské arcibiskupstvo) spochybňuje cirkevné a feudálne vlastníctvo majetku leleským konventom. Exēmpte fary vznikali spravidla práve na královských majetkoch. To, že obec bola královým vlastníctvom, nepriamo dosvedčuje aj prívlastok „královský“ v názve obce. (Trochta, Zoznam. Zemplínska stolica, s. 28; Ruttakay, s. 68). V stredoveku pod faru v Královskom Chlmci patrila aj fara v Plešanoch, pôvodne Svätuši-Szentes (Trochta, tamže, s. 28).
- 99) Kapušianska fara bola najvýnosnejšia v Užskej stolici. Jej ročná benefičná hodnota bola 10 hrievien, priemerná výška pápežského desiatku až 48 grošov. V roku 1427 v nej bolo 129 port, z ktorých patrilo 26 leleskému konventu (Trochta, J.: *Zoznam stredovekých fárov na Slovensku. XVIII. Užská stolica*, Bratislava, 1968, s. 2, 9; ďalej Trochta, Zoznam. Užská stolica.)
- 100) contulit collectam ponderum et liberorum denariorum do hominibus in cunctis villis ecclesie atinentibus..." (CDSI 1, č. 190⁺⁺/148).
- 101) Bors, rieka. Prítok Tisy pretekajúci Marmarošskou, Berežskou a Ugočskou župou. (Ortvay, T.: *Magyarorság régi vízrajza a XIII.-ik század régig* 1, Budapest 1882, s. 32, 149; ďalej Ortvay.)
- 102) "Timinus" (Túmān – 10 000), váhová jednotka tureckého, resp. perzskeho pôvodu predstavujúca 10 000 solných kociek. Do Uhorska ju priniesli židovskí a izmaelitskí kupci v 8.-11. storočí. Často sa vyskytuje v listinách, na základe čoho M. Kučera usudzuje, že popri výraze „naves saliferae“ (solná lode) mohla predstavovať náklad jednej solnej lode. (Kučera, s. 74).
- 103) duas... saliferas naves liberas super Morisium..." (CDSI 1, 190⁺⁺) 148. Konventu patrila tiež královská časť prístavu Zounuk (Szolnok, Maďarsko), časť prístavu sv. Michala v Beseneu pri Budíne (tamže).
- 104) Svojimi solnými výsadami sa mohol porovnať s ovela významnejším konventom ako bol napríklad pannonhalmský konvent benediktínov, ktorý mal právo na tri slobodné solné lode, ročnú dopravu 20 000 kusov soli apod. (Lédererová, s. 52-53; Kučera, s. 79-80.). Ó solnom sklade sa zmieňuje Slivka, Sieť, s. 100.
- 105) PP č. 2/8b-9b; Juck, s. 61-62.
- 106) Daň (tributum) sa vyberala trikrát ročne – na sviatok narodenia Pána (25. 12.), Veľkú noc a sviatok sv. Štefana – kráľa (20.8.), CDSI 1, č. 190⁺⁺/148. Darovanie tejto dane kráľom by podľa nás mohlo byť ďalším dokladom pôvodného královského patronátu kláštora.
- 107) Tamže.
- 108) „... prefata villa Lelez nundinas, seu forum annuale singulis Annis in utriusque festis dictae... per tres dies in proximo praecedentes, et tres immediatae sequentes libere, et sine omni impedimento concessimus celebrandum...“ (PP č. 62/52a).

zdrojom príjmov boli i zemepanské desiatky z úrody, poplatky z viníc, mlynov apod. Peňažný zisk plynul kláštoru i z trhov, ktoré sa v Lelesi konali už v 13. storočí. Už spomínané trhy na sviatky Nájdienia a Povýšenia sv. Kríža (3. 5. a 14. 9.) kráľ Ľudovít Veľký privilégiom z roku 1350 rozšíril na týždenné trhy.¹⁰⁸⁾ V Lelesi sa však konali trhy aj každý pondelok, a to už pred rokom 1320.¹⁰⁹⁾ Príjmy plynuli leleskému kláštoru i zo zálohovania majetkov¹¹⁰⁾ a vyhotovovania listín pre jednotlivé stránky.¹¹¹⁾

Co sa týka cirkevných príjmov, jágerský biskup Katapán udelil konventu právo vyberať cirkevné desiatky od okolitých obcí už pri jeho založení.¹¹²⁾ Okrem toho rehoľníci – knazi vyberali poplatky za náboženské úkony (krst, sobáš apod.).¹¹³⁾

Dozorom nad konventnou pokladnicou bol poverený kustód,¹¹⁴⁾ ktorý evidoval príjmy konventu i jeho výdavky. Prepošt sa musel postarať o získanie najnevyhnutnejších potrieb pre rehoľníkov (strava, ošatetie), o materiálne vybavenie a udržovanie konventu. Osobitnú starostlivosť si vyžadovala údržba kláštorného kostola.¹¹⁵⁾ Časť peňazí minuli premonštráti na cestách na provincionálne synody, pred veľkovaradínsku kapitolu či panovníka.¹¹⁶⁾ Organizácia a správa majetkov (najmä vzdialených) bola spojená s finančným zabezpečovaním úradníkov a majetkov. Časť príjmov si vyžiadali vleklé súdne spory, časť išla na platy hodnostárov konventu a hodnoverného miesta.

Povinnosťou patróna konventu bolo nielen zabezpečovať ochranu rehoľníkov a kláštorných budov pred nepriateľmi, ale značné výdavky patróni vynakladali na nápravu škôd spôsobených častými prepadmi majetkov. Okrem toho zo všetkých príjmov predstavení konventu odvádzali istú sumu (spravidla jednu tretinu) jágerskému biskupovi a panovníkovi. Vyberanie pápežských desiatkov neobišlo ani leleský konvent, ktorý v rokoch 1332-1334 odviedol pápežskej stolici sumu necelých 7 košických hrvien okolo (330 grošov).¹¹⁷⁾ A mohli by sme pokračovať ďalej.

Celkovo môžeme povedať, že leleský konvent ročne hodnotou svojho benefícia necelých 20 košických hrvien¹¹⁸⁾ sa radil medzi stredne veľké konventy a kapituly v celohorskom rámci a najbohatšie (spolu s jašovským) na východnom Slovensku. Príjmy prevyšovali výdavky, na čom mali značný podel funkcia leleského konventu ako hodnoverného miesta a obchod so soľou.

- 109) Trh sa do Lelesa vrátil roku 1320 z majetku Salamon, ktorý patril spišskému prepoštovi Filipovi. Bola to zrejme náhrada za stratený trh v Kráľovskom Chlmci. (PP č. 80/61- 67b/64a); RD 2, č. 536/249; 539+/250.). O druhoch trhov, právach a povinnostach z nich plynúcich pre ich vlastníkov a návštěvníkov vid DS I, s. 333-336.
- 110) Veľkovaradínska kapitula odvádzala leleskému konventu zo zálohovaného majetku Hagmas od r. 1347 vždy na popolcovú stredu dve budínske hrvny (112 grošov), PP č. 53/47a,b.
- 111) O poplatkoch za vyhotovovanie listín vid' Kumorovitz, s. 11, 17, 18.
- 112) CDSI I, č. 190++/148.
- 113) DS I, s. 273.
- 114) O ďalších funkciách kustóda vid' Kumorovitz, s. 8-11, 25.
- 115) Išlo napríklad o zaobstarávanie monštrancií, knih (ich úschovu, výdaj, doplnovanie apod. mal na starosti knihovník), poľnohospodárskeho a remeselného náradia atď.
- 116) V archívnom materiáli ani v literatúre sme do r. 1355 nenašli zmienku o účasti leleských prepoštov, resp. iných hodnostárov konventu na generálnej kapitule v Premontré. Môžeme ju však predpokladať z filiačného vzťahu k Premontré.
- 117) Trochta, Zoznam. Zemplínska stolica, s. 4, 20.
- 118) Tamže, s. 4.

4. Majetkové a iné spory leleského konventu

Pre lepšie pochopenie bojov o majetky leleského konventu treba objasniť celkový vývoj, ktorý im predchádzal. Rehoľní klérus patril medzi najchudobnejšie vrstvy cirkevnej hierarchie. Členovia rehoľní prinášali so sebou do Uhorska okrem iného aj nové poznatky z oblasti hospodárstva. Organizácia, správa, hospodárenie a delba práce na ich majetkoch boli preto na vyšej úrovni ako na šľachtických majetkoch. Tento rozvoj spôsobil, že už koncom 12. storočia dochádza na niektorých z nich k vyberaniu cirkevného desiatku. Tažko to doliehalo na poddaných, ktorí sa začali búriť.¹¹⁹⁾ Cirkevní feudáli zastávali v tom čase všetky dôležité štátne funkcie, vplyv šľachty bol veľmi malý. Vrchol svojho postavenia najvyšie vrstvy cirkevného kléru dosiahli v 30. rokoch 13. storočia. Obnovená zlatá bula Ondreja II. (1231) a následná berežská dohoda (1233) nielen obnovili právo vyberať desiatky v peniazocho (zakázané bolo v roku 1222), ale určovali i rozsiahle hospodárske, súdne a iné výsady.¹²⁰⁾

Medzi ním v tomto vývoji bol tatársky vpád. Na jednej strane sa Belo IV. märne pokúšal upevniť panovnícku moc, na druhej strane začali svetskí feudáli po vzore svojich predchodcov z radov cirkvi budovať rozsiahle hospodárstvo. Ich váha postupne vzrástala. V druhej polovici 13. storočia poddaní v nádeji na lepšie životné podmienky odchádzajú z cirkevných hospodárstiev do vznikajúcich miest, neosídlených oblastí, resp. na spomínané majetky svetských feudálov. V období feudálnej anarchie sa začínajú množiť lúpeže a prepady konventných majetkov okolitými zemepánmi. Poddaní ich dost často využívali na prechod k nim. Slabnúce pozície cirkevných feudálov v Uhorsku nedokázal zastaviť ani pápež Bonifác VIII. (1294-1303). Výrazom zmenených pomerov na konci 13. storočia boli buly Ondreja III. z rokov 1290 a 1298, ktoré definitívne zmarili snahy cirkevných feudálov o dominantné postavenie v spoločnosti. Šľachta sa doformovala v stavy, ktoré sa od konca 13. storočia začínali pravidelne schádzať na snemoch. Tým sa završili snahy svetských feudálov o prevahu v spoločnosti. Tieto všeobecné súvislosti mali zákonite vplyv aj na charakter majetkových sporov jednotlivých kláštorov v nasledujúcom storočí.

Dôkazom zväčšujúceho sa vplyvu šľachty je aj listinný materiál súkromného archívu leleského konventu. Do jeho majetkov zasahovali okolití zemepáni jednak cestou súdnych sporov (Zaloka, Helmech), jednak častými prepadmi a lúpežami (Lelez, Polyan, Chernec a ďalšie). Zasahoval do nich aj kráľ (Kapos).

Prvá zmienka o spore je z roku 1274, a sice medzi jobagiónmi Nevického hradu z Veľkých Kapušian a leleským konventom, ktorý vlastnil majetky v Malých Kapušanoch.¹²¹⁾ O dvadsať rokov neskôr, roku 1294, zabral majetky Harmach (Kráľovský Chlmec?, Zemp. ž.) a Leles (Zemp. ž.) magister Lorandus, syn Leustacha.¹²²⁾ Roku 1320 daroval Karol Róbert 11308-1342 Mikchovi, synovi Michala z rodu Ákoš, majetok Kráľovský

- 119) K útekom a vzbúram došlo napríklad na majetkoch hronskobereňadického opátstva v Dvoroch nad Žitavou (1228) a Slepčanoch (1247). Najväčšie a najdlhšie trvajúce útekky boli na majetkoch benediktínskeho pannonhalmského opátstva za prepošta Uriáša. Listinne sú doložené v rokoch 1233-1241. Úteky môžeme predpokladať aj v druhej polovici 14. storočia. (Gácsová, A.: Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu (1113-1848), Bratislava 1955, s. 39-50; DS I, s. 283-284 a ďalši.)
- 120) Bližšie vid' DS I, s. 274-275; Kučera, s. 79-80.

- 121) PP č. 2/8b-9b; Oszvald, s. 246. Listina zrejme falzom. Bližšie vid' Žudel, Hrnice, s. 96.
- 122) Wenzel, G. (ed.): Codex diplomaticus arpadianus continuatus, X, Budapest 1873, č. 102/157 (ďalej CDAC X).

- 123) RD 2, č. 1082/470-471. Bán Mikch bol členom rodu Ákos, považuje sa za zakladateľa novej vetvy Mickbánovcov. Bol prívržencom Kartola Róberty, za vojenské služby dostal od neho početné majetky napr. Dražňov, Pozdišovce

Chlmec,¹²³⁾ ktorý mu roku 1323 potvrdil do dedičnej držby ("... magistro Mykch et per eum suis heredibus herendum que suorum successoribus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum...").¹²⁴⁾ Roku 1322 prebehol spor medzi synmi Tomáša – Ladislavom a Donchom a synmi komesa Pala-Jánom, Poukom a Mokuom kvôli škodám na majetkoch Lelez, Paulan (Polany, Zemp. ž.) a Cherne (Čierna, Zemp. ž.).¹²⁵⁾ Roku 1344 protestoval prepošt Blažej III. (1335-1344) pred veľkovaradínskou kapitulou proti kráľovi Ľudovítovi (1342-1382), ktorý daroval majetky leleskému konventu Besenew (ležal pri Budíne) a Kopus (Už. ž.) Mikulášovi a Jánovi Drugetovcom. O štyri roky neskôr kustód leleského konventu Peter označil pred jasovským konventom škody napáchané Drugetovcami na obyvateľoch Kapušian a prostredníctvom listiny jasovského konventu sa im snažil odobrať všetky úžitky z tohto majetku.¹²⁶⁾

Začiatkom roku 1342 sa opäť obnovil spor o Kráľovský Chlmec, tentoraz medzi leleským konventom (zastupoval ho prepošt Blažej III.) a Dominikom, synom Ladislava, jeho bratom Jánom a Petrom, synom Mikuláša,¹²⁷⁾ ktorí údajne osadu odkúpili od bána Mikcha a jeho synov. Ladislav, Mikchov syn, im ho však zrejme nechcel výdať, lebo z panovníkovho príkazu z 10. augusta 1344 sa dozvedáme, že "... Possessio Helmuchi... semper et ab antiquo ipsius Ecclesie... fuisse, ... nunc autem Magister Ladislaus filius quondam Mykch Bani Literas inquisitionales Comitis... Comitatus Zempliniensis Literis nostris mediantibus super dicta possessione Helmech emeneri facere procurasset..."¹²⁸⁾ Toto bolo dôvodom na preštenie. Kedže vyšetrovateľia na základe svedeckých výpovedí ho odopreli, Ladislav a jeho úradníci siahli k represáliám. Od začiatku novembra 1344 do začiatku marca 1345 plienili majetky kláštora (Chernee, Polyan, Chechyr-Čičarovce, Už. ž. a ďalšie). Za obeť padlo mnoho kusov dobytka (najmä koní), početní jobagióni a sluhovia kláštora.¹²⁹⁾ Ďalší prepad previedli na Ladislavov príkaz jeho úradníci Štefan a Ján s komplíci koncom roku 1346.¹³⁰⁾ Výsledkom bolo, že pri obchôdzke hraníc Kráľovského Chlmcu roku 1347 boli jeho obyvateľom odňaté práva na užívanie obrobenej pôdy, kosiny, lesov a ostatných náležitostí aj s ich úžitkami.¹³¹⁾ Spor vypukol znova roku 1348 a do roku 1355 sa neskončí.¹³²⁾

Roku 1353 Štefan s bratmi Jánom a Miklásom (všetci z rodu Chechyr-Čičer) urovnali nejaký spor na neznámom majetku. Na jeseň nasledujúceho roku však ten istý Štefan a Jan s druhmi prepadli a stýrali šiestich jobagiónov pri Kapušanoch, možno došlo aj k usmrte-niu.¹³³⁾ V roku 1355 plienili zase majetky kláštora Zaloka

(1315), Kráľovský Chlmec (1323), rozsiahle majetky v Slavónii a inde. Zastával viacero významných funkcií: 1322-1323 – dvorský sudca; 1323-1324 – taverník kráľovnej; 1325-1342 – slavónsky báň. Bol županom viacerých stolic severovýchodného Uhorska. (SBS IV, Martin 1990, s. 162; Karácsonyi, Nemzetiségek II, Budapest 1901, s. 97)

124) CDHA II, č. 92/98-102.

125) RD 2, č. 801/353; č. 832/364.

126) PP č. 29/34b-35a; č. 19/23b-24b.

127) Ich spoločným predkom bol istý Alexander, tj. Ladislav a Mikuláš boli jeho synmi, Dominik, Ján a Peter jeho vnukmi (PP 19/23b-24b).

128) PP č. 30/35a, b.

129) Ladislavovi de Keresztúr ukradli napríklad 40 vozov, ďalej zajali synov Petra a Andreja atď. (PP 33/37b-38a.)

130) Relácia je z apríla 1347 (PP č. 57/50a,b).

131) "... ad faciem Possessionis Helmuchi ... villicum (...) iuratos, et universos hospites de eadem ne terris, arabilibus, faenetis, silvis, ac aliis ...usibus, et utilitatibus ad Ecclesiam.. de Lelez spectantibus, et pertinentibus uterantur..." (PP č. 52/47a).

132) Spornými stránkami boli opäť leleský prepošt Blažej IV. a synovia Mikcha – Štefan, Lorund, Mikuláš a Akuš (PP č. 58/50b-51a a ďalšie).

133) PP č. 73/57a,b; č. 75/57b-58a.

(Sabolč. ž.), Kapos (Malé a Veľké Kapušany, Už. ž.), Leykartháza (Lekárovce, Už. ž.) jednak Štefan z rodu Luchanch, jednak Ján Druget.¹³⁴⁾

Treba sa ešte zmieniť o spore, ktorý prebiehal celú prvú polovicu 14. storočia. Ide o sporné územie na rozhraní majetkov Zaloka¹³⁵⁾ a Ezen.¹³⁶⁾ Obec Zaloka ležiacu na pomedzí Sabolčskej, Užskej a Berezskej stolice vlastnili na prelome

13. a 14. storočia Lónyayovci a Ezenovci.¹³⁷⁾ Roku 1302 sa leleský prepošt Walter stažoval pred jágerskou kapitulou, že Zaloku zbral Jakub Kuke (de Lonya), čo roku 1303 potvrdila Spišská kapitula. Potom pramene dlho mlčia, spor však istotne pokračoval, lebo roku 1336 došlo k dočasnému urovnaniu sporu. Majetok bol rozdelený medzi prepošta Blažaja a Jakuba, syna Jakuba, a synov Benchench-Lónyaiho. O rok na to ho Karol Róbert daroval celý prepoštovi "... possessionem Zoloka totaliter iuxta cursus, et limites antiquarum metarum... eidem Preposito et suo Conuentui perpetuo, et irrevocabiliter possidere...".¹³⁸⁾

Roku 1341 jasovský prior Jakub a kráľov človek Ladislav de Sesl zabránil Tomášovi, Michalovi a Ladislavovi Ezenovcom v jej zabratí. Bol to počiatok rozhodujúcej fázy sporu. Vtedajší krajský sudca Pavol a sporné stránky požiadali členov Spišskej kapituly o opäťovné vymeranie hraníc majetku Zaloka.¹³⁹⁾ Stalo sa tak v rokoch 1342 a 1343. Sporné štyri poplužia sa tiahli od rieky (správne jazera – P. M.) Morothwa (ležalo pri Tise v Berež. ž.) k Heremitas (južne od majetku Ezen). Odtiaľ cez priekopu na sever k jazeru Botholvaer (nelokalizované), potoku Charnavoda (Berež. ž.), k rieke Kemeche (mohol to byť aj potok, Sabolč. ž.) a odtiaľ na juh k rieke Zernava (nelokalizované).¹⁴⁰⁾

V spore, ktorý riešili veľkovaradínska kapitula a dvorský sudca Pavol, sa Benchench-Lónyayovci odvolávali na privilégium kráľa Štefana, Ezenovci na listinu Jágerskej kapituly z roku 1282 a leleský prepošt na sfalšovanú konfirmáciu z roku 1214.¹⁴¹⁾ 1. apríla 1344 bolo územie opäť vytyčené (údajne podľa predošej listiny Spišskej kapituly), ale nové hranice boli iné. Metácia uvádza ako oporné body opäť jazero Mortva, majetok Ezen, jazerá Mrothulna (správne Morthulny; ležali zrejme tiež pri Tise nedaleko prvého v Berež. ž.), Sartor (nelokalizované) a rieku Sterne (nelokalizované).¹⁴²⁾ Toto územie potvrdili Ezenovcom mnohí šľachtici a ľudia iných stavov z viacerých žúp ako ich ma-

134) PP č. 76/58a,b; 83/69b-70a. Na majetku Zaloka došlo k drastickému spôsobu usmrtenia. Jej úradník Andrej bol doráňaný a napichnutý na kôl. Nakoniec jeho telo našli v rybníku Moluthua (správne Morotva) ležiacom pri dedine (PP 76/58a,b).

135) Autori ju lokalizujú rôzne, preto usudzujeme, že ležala na pomedzí uvedených žúp. Porovnaj Stanislav II, s. 462-463; Sedlák a kol., s. 333; Lipský, J.: Repertoriu locorum objectorumque in XII. tabulis mapiae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confiniorum militerum magni item principatus Transylvaniae occidentium, Buda 1808, s. 621 (ďalej Lipský). Majetok pôvodne vlastnili akýsi Jakub a Gregor, ktorí ho za 300 hrivien predali Tomášovi a Bodovi, synom Šimona (PP 23/26a-30a /29a/). Vo sfalšovanej konfirmácii z roku 1214 sa uvádzá ako „Pedium eciam Zoluntha... cum libero foro...“ (CDSI 1, č. 190⁺⁺/146). Jeho prítomnosť je však nepravdepodobná. Viď i s. 38 tejto práce.

136) Majetok Ezen odkúpil r. 1283 Tomáš II. Boksa od Beče-Gergeyovcov. (Karacsónyi, Nemzetiségek I, s. 164).

137) RD 1, č. 155⁺/91

138) RD 1, č. 155⁺/91; č. 264⁺/136, PP č. 5/13b-15b; PP č. 8/16a,b.

139) PP č. 13/19a,b; PP č. 14/20a-21a.

140) Lokalizáciu sme previedli na základe prá J. Stanislava, Slovenský juh v stredoveku II., s. 106, 174, 165, 351 a D. Csánkiho, Magyarszág történelmi földrajza a hunyadiak korában, Buda-pest 189, I, s. 514, 517 (ďalej Csán-ki I); PP č. 23/26a-30a (27b). V listine č. 13/19a,b je metácia toho istého územia o niečo iná.

141) PP č. 25/30a-32a; č. 32/36a-37b; č. 51/45a-46b a ďalšie; PP č. 23/26a-30a (28b); č. 51/45a-46b; PP č. 23/26a-30a (28b).

142) PP č. 25/30a-32a (30b-31a); č. 26/32a-33b; Nagy, I.- Véghely, D.: A zichy és vasortkéei gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára, II., Pest 1872, č. 199/276-281 (ďalej ZOK II).

jetok „*ab antiquo*“.¹⁴³⁾ Spor však pokračoval a po viacnásobnom zabratí územia Ezenovcami¹⁴⁴⁾ sa skončil vzájomným súbojom medzi prepoštom Blažejom IV. a Ezenovcami r. 1347. Prepošt bol porazeny, zem pripadla „... *eidem Thomae Mychaeli et Ladislao filis Ladislai de Ezen eorumque posteritatis... Iure per heminali possidendum...*“!¹⁴⁵⁾ Tento dlhý spor určite značne vyčerpal konventnú pokladnicu i hodnostárov konventu a je názorným príkladom hrabivosti svetských a cirkevných feudálov.

Medzi listinami sa nachádzajú aj také, ktoré svedčia o aktívnom prístupe predstavených konventu na jednotlivých majetkoch. Roku 1338 boli Zebegnew, syn Boda, so svojimi druhmi poverení zregulovaním rieky Tisy. Zebegnew se zároveň stal spoluľastníkom budúceho nového koryta rieky.¹⁴⁶⁾ Nezistili sme, či reguláciu naozaj vykonali. O štyri roky neskôr (1342) prepošt Blažej III. znova obsadiť časť územia Mikuláša Kaponyu, ležiaceho pri rieke Tise v Zemplínskej župe.¹⁴⁷⁾ Roku 1345 člen veľkovarovadínskej kapituly s kráľovským človekom Demetriom de Tuwadar splnili žiadosť tohože prepošta a skupine ľudí zabránili v odklene rieky Uh na majetky kláštoru. (Najskôr mohlo ísť o Kapušany, alebo Zaloku).¹⁴⁸⁾ Roku 1350 hlásil užský župan Štefan, že na žiadosť leleského prepošta bolo Mikulášovi, synovi Gregora, Vanchukovi a ďalším zabránené zobrať úrodu na majetku Vyzoka (Vysoká nad Uhom, Už.). O päť rokov neskôr (1355) na tom istom majetku prepošt Blažej IV. nedovolil Matejovi Pankymu a Jánovi, synovi Petheua de Tuz postaviť mlyn.¹⁴⁹⁾ Pre nás z toho vyplýva, že majetok Vyzoka mal zrejme pre leleských premonštrátov značný hospodársky význam.

Prepošti však neodolali ani podvodnej činnosti – falšovaniu listín. Hoci všetky obvinenia do roku 1355 boli vyvrátené, pre nás sú nepriamym dokladom jeho občasného výskytu. Najvážnejším bolo obvinenie už spomínaného prepoštu Blažaja IV. z nenávisti voči šľachte a z falšovania listín.¹⁵⁰⁾ Na kráľov príkaz vydaný 12. augusta 1351 toto riešila stoličná kongregácia zemplínskej šľachty,¹⁵¹⁾ župní hodnostári Berežskej, Sabolčskej, Bohorskej a Uzskej župy i veľkovarovadínska kapitula na jeseň roku 1351. Dôkazy obvinenia sa však nenašli.¹⁵²⁾

Proti novozvolenému prepoštovi Petrovi III. (1355-1366) vzniesli magistri Ladislav a Egídius, synovia Jána de Torna obvinenie, že prepošt Blažej (zrejme išlo o Blažaja IV.) vydal z náklonnosti k Mikulášovi, synovi Pavla de Lachk, akúsi falosnú listinu proti nim samým. Z výpovede brata Mikuláša pred súdom dvorského sudska vyplýva, že aj keď sa tak stalo, nebolo to „... *ex voluntate, nec ex consensu Ipsorum Blasii condam Praepositi, Conventus de Lelez...*“!¹⁵³⁾ Spor sa mal riešiť 13. januára 1356 v sídle konventu, no pre neúčasť ma-

143) Stalo sa tak už v roku 1344 (PP č. 25/30a-32a).

144) Opäťovné zabratia územia sa uskutočnili v rokoch 1344-1345 (PP č. 28/34a,b; č. 32/36a-37b; č. 41/42a,b).

145) ZOK II. č. 199/276-281 (280); CDH IX/1, s. 563-564; Karácsónyi I., *Nemzetiségek II.*, s. 169.

146) PP č. 12/18b-19a. Zebegnew a Mikuláš, syn Mathei už r. 1337 odkúpili od Ladislava de Boly majetky Keresztúr a Zyner za hodnotu majetku Zabragh (Ipolyi, A. (ed.): *Codex diplomaticus patrius, VII.*, Budapest 1887, č. 259, s. 379-383).

147) PP č. 20/24b-25a.

148) PP č. 39/41b-42a. V listine sa spomínajú nové prieckopy na území kláštorného majetku (najskôr Zaloky alebo Kapušian, Už.). Je to doklad o stavebnej aktivite na majetkoch leleského konventu.

149) PP č. 63/52b-53a; č. 64/53a,b.

150) PP č. 65/53b-54b.

151) Stoličná kongregácia sa konala 18. júla 1351 „... *prope civitatem Patak...*“ (PP č. 65/53b-54b). Tento údaj je dokladom, že v polovici 14. storočia hrad Zemplín ešte nebol trvalým sídlom župy.

152) PP č. 65-71/53b-56b. Územne spor zasiahol Užskú, Zemplínsku, Ugočskú a Sabolčskú župu.

153) PP č. 79/60a-61a.

gistrov Ladislava a Egídia zostal neukončený.¹⁵⁴⁾ Čažko povedať, na ktorej strane bola pravda, je však možné, že išlo o pokus zneužiť leleského prepošta kvôli sporom uvedených osôb.

Ako vidno, listiny súkromného archívu leleského konventu obsahujú informácie rôzneho druhu, ktoré pre nás boli neraz prekvapením. Spomedzi nich nemôžeme obísť listiny, ktoré obsahujú informácie o patronáte konventu.

5. Patronát

Otázka patronátu kláštorov je zložitá. Pri jej sledovaní treba mať na zreteli viaceré faktorov: spoločensko-historickú situáciu v Uhorsku a jej vplyv na vývoj konventov a kapitúl, ich vzťah k panovníkovi a k pápežskej stolici, vzťahy panovníka a pápeža, situáciu vnútri rehole apod. Pritom je nevyhnutné zachovať kritický prístup k interpretácii písomných prameňov.

Patronát v Uhorsku sa vyvinul ako verejnoprávna inštitúcia.¹⁵⁵⁾ Jeho nadobúdanie, prevádzanie a zánik boli viazané „*k istým, cirkvou určeným podmienkam*.“¹⁵⁶⁾ Mohlo sa to diať viacerými spôsobmi, pre vlastníka patronátu však z toho vždy vyplývali isté povinnosti. Ich neplnenie znamenalo stratu patronátneho práva.¹⁵⁷⁾ Uhorský kráľ bol spočiatku jediným vlastníkom pôdy, najvyšším predstaviteľom moci a patrónom vznikajúcich kláštorov. Neskôr patronát prepožičiaval vysokým cirkevným a svetským hodnostárom, zároveň dochádzal k zakladaniu šľachtických kláštorov.

Už spomínaný zakladateľ leleského kláštoru vacovský biskup Boleslav sa z poverenia kráľa Bela III. stal zrejme aj jeho patrónom. Dnes nevieme odložiť či toto patronátne právo získal darovaním spolu s testamentárnym odkazom benefícia alebo smrťou pôvodného patróna, v našom prípade kráľa. Keď prihliadneme na možnú prítomnosť predpremonštrátskych rehoľníkov v Lelesi i na skutočnosť, že vacovský biskup Boleslav bol synovcom Bela III., nemusí byť nepravdepodobná alternatíva, že pôvodným patrónom bol kráľ Belo III. Po jeho smrti prešiel patronát na biskupa Boleslava (*ius accessionis*).¹⁵⁸⁾ Na pohľad spornou ostáva tiež opäťovné darovanie patronátu Boleslavom vo sfalšovanej konfirmácii z roku 1214.¹⁵⁹⁾ Isté však je, že sa tak stalo, lebo v nesfalšovanej listine Belu IV. z roku 1252 sa k tomu kráľ priznáva („*ius patronatus monasterii... De Lelez, ... quidem nobis cesserat... pater Bogyzlaus, ... qui ipsum monasterium... fundaverat ...*“) a dáva ho do večnej držby komesovi Ondrejovi („... *donavium... comiti Andree et sius hereditibus herendumque suorum successoribus pleno iure... perpetuo et irrevocabiliter possidendum...*“).¹⁶⁰⁾

Nasledujúce storočie (1252-1355) je vyplnené spormi feudálov a panovníka o získanie patronátu nad leleským konventom, ktoré však naplno prepukli až koncom 13. storočia. Arpádovci, vysílení vojnami s Přemyslovcami (1251-1278), nevládali čelit vzrástajúcej hrabivosti velmožov. Hlavnými exponentmi v boji o leleský patronát boli členovia rodu Boxa – Šimon, Detric, Dionýz, Tomáš a Juraj a ich potomkovia. Nevieme, kedy získali patronát

154) PP č. 62/68b-69b.

155) V krajinách západnej Európy sa vyvinul ako súkromno-právna inštitúcia (Munka, J.: *Patronátne právo so zretelom na kompetenciu úradov a na znášanie bremien po rozparcelovaní majetkov patronátom obľažených*, Bratislava 1928, s. 10; ďalej Munka, *Patronátne právo*.)

156) Tamže, s. 10.

157) Tamže, s. 60.

158) Tamže, s. 57. Belo III. zomrel roku 1196.

159) CDSI 1, č. 190⁺⁺/145; Balics II/2, s. 269.

160) Marsina, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris slovaciae 2*, Bratislava 1987, č. 401/282-283 (ďalej CDSI 2); Fejér, G. (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticum ac civilis, IV/2*, Budae 1829, s. 140. Kom es Ondrej bol synom Mikuláša z rodu Gutkeled.

(Werner, M.: *Az Árpád-kori bánok, Századok 43, 1909, s. 556.*)

161) CDH V/3, 487; Wenzel, G. (ed.): *Codex diplomaticus arpadianus continuatus*, IX/1,

nad leleským konventom. Roku 1290 im ho však Ladislav IV. (1272-1290) odňal kvôli ich prechodu na protikráľovskú stranu a udelil ho magistrom Štefanovi a Pavlovi z rodu Ubul.¹⁶¹⁾ Z listiny z roku 1355 sa však dozvedáme, že ho daroval aj iným ľuďom, napríklad komesovi Benediktovi, z ktorého patronát prešiel na komesa Tomáša, syna Šimona. Zrejme došlo k situácii, keď viacerí šľachtici prinútili Ladislava IV. udeliť patronát nad leleským kláštorom, ktorý ostal nadálej v rukách šľachty.¹⁶²⁾ Iná však bola situácia medzi rehoľníkmi. Konvent sice nedostal pápežskú exempciu, rehoľníci však v osobe panovníka zrejme videli väčšiu istotu ako medzi večne sa sváriacimi feudálmi. Dokazuje to i listina z roku 1311, v ktorej prepošt Jakub (1305-1315) zaradil kláštor medzi kráľovské, označiac ho ako „*ecclesie... inter alias Ecclesias regales...*“¹⁶³⁾

Kráľ Karol Róbert sa po nástupe na trón (1308) snažil skonsolidovať rozráhané vnútorné pomery v krajinе, zasahujúc i do cirkevných záležitostí. Pritom sa opieral o sebe oddaných šľachticov, medzi ktorých patrili aj magistri Ladislav a Donch, synovia spomínaného Tomáša z rodu Boxa. Za pomoc pri obrane Blatného Potoka im preto roku 1312 daroval večným právom patronát nad leleským kláštorom.¹⁶⁴⁾ K zaujímavému javu došlo roku 1329, kedy si patronát pred jágerskou kapitulou rozdelili spolu so svojimi bratrancami („... *patronatus eiusdem ecclesie... in omnibus villis suis preter villam Eghazas Kapus... cum eisdem Donch et Ladislao... fratribus ipsorum senioribus et suis hereditibus dominuntur reliquissent et... iure perpetuo obtinendam...*“)¹⁶⁵⁾

Napriek početným listinám svetským feudálom ohľadne patronátu (Karol Róbert ich vydal spolu štyri) kráľ zrejme poklada kláštor za svoj. Roku 1334 nachádzame leleského prepošta Pavla I. na panovníkovom dvore vo funkciu dvorského kaplána. Usudzujeme, že práve on dal podnet (podobne ako Peter III. roku 1350) k vydaniu potvrdenia sfalšovanej konfirmácie Ondreja II. z roku 1214. Do polovice 14. storočia zastávali túto funkciu aj prepošti Blažej II. a Peter II.,¹⁶⁶⁾ čím sa vzťahy konventu a panovníckeho dvora ďalej upevnilí. Je preto pochopiteľné, že v spore medzi Tomášom, synom Ladislava (predok rodu Ezen-Chapy) a Jánom, synom bývalého palatína Tomáša de Zéch dal panovník za pravdu prepoštovi Petrovi III. Po porade s predstaviteľmi kláštoru sa vyhlásil za jeho patróna, keď „... *Patronatum... Iure, et legitime pertinere, agnoscentes eidem Regiae Maiestati, et suis Posteritatibus universis Sacrae Coronae, et Regno, ut est praehabitum feliciter praesidentibus...*“¹⁶⁷⁾ Bolo to nakoniec v súlade s celkovými tendenciami obmedzovania moci cirkevných feudálov.¹⁶⁸⁾ Nazdávame sa, že je to ďalší argument, na základe ktorého môžeme predpokladať pôvodný kráľovský patronát kláštoru.

Keď teda chceme zhrnúť vývoj leleského patronátu, môžeme povedať (s prihliadnutím na sfalšovanú konfirmáciu z ro-

Pest 1371, č. 410/558-559 (dalej CDAC IX/1); Oszvald, s. 246; Balics II/2, s. 269. 6. marca 1290 im kráľ Ladislav IV. daroval majetky Jána, syna Gebharda-Doboku a Mikuláša - Kuwey a Igey (CDH V/3, s. 489.) Príčiny zmeny postoja členov rodu Boxa voči kráľovi nie sú bližšie známe (Karacsónyi I, s. 160-161.) Z hľadiska patronátneho práva išlo o premičanie, odpretie plnenia povinnosti patronov, členov rodu Boxa, ktoré im z patronátu vyplývali (Munka, *Patronátne právo*, s. 60.)

162) Kráľ Ladislav IV. vydal až päť listín ohľadne patronátu leleského kláštora. Okrem už spomínaných osôb ich vydal ešte akémusi Bankovi (bol v odpise listiny označený ako „*juvenis domus*“) a dve leleským prepoštom (mená neuviedené). Vid PP 80/61a-67b (62a-63a).

163) CDP VI, č. 336/364-365.

164) PP č. 80/61a-67b (64a); RD 1, č. 1059/452.

165) CDHA II, č. 196/452-454.

166) Všetkých uvádzajú Kumorovitz, s. 10; Nátafalussy, s. 43.

167) PP č. 80/61a-67b (67a,b).

168) Lédererová, s. 53-61.

ku 1214), že pribiehal v dvoch relatívne nezávislých rovinách, v napojení na celkovú situáciu v Uhorsku. Nikdy však nevybočil z intencii samotného patronátneho práva. Prvú líniu predstavovali snahy šľachticov uchopiť patronát pre seba, druhú vôle rehoľníkov, ktorí videli v osobe panovníka väčšiu zábezpeku svojej existencie. Nad všetkým stála osoba panovníka, ktorý sa prikláňal raz na jednu, raz na druhú stranu. Prihliadajúc na tieto skutočnosti, môžeme vývoj leleského patronátu rozdeľiť na tieto obdobia:

1. ?-1252: obdobie kráľovského patronátu I.
- a. ?-(1190) – predpokladaný patronát kráľa Bela III.
- b. (1190)-1252 – po dočasnom patronáte biskupa Boleslava ho tento odovzdal na späť panovníkovi
2. 1252-1334: obdobie patronátu svetských feudálov a. 1252-1308 – komes Andrej. Boje zosilneli na prelome 13. a 14. storočia, keď moc Arpádovcov upadla
- b. 1308-1333 – Karol Róbert udelil patronát Ladislavovi a Donchovi z rodu Boxa
3. 1334-1355: obdobie kráľovského patronátu II.

Okrem všeobecných tendencií obmedzovania moci a majetkov cirkvi tu rozhodujúcu úlohu zohralo pôsobenie viacerých leleských prepošťov na panovníckom dvore.

Ako vidno, osudy leleského patronátu boli rušné. Keď nerátame hypotetický patronát Bela III., môžeme povedať, že po krátkom období patronátu biskupa Boleslava nastalo pomerne pokojné obdobie. Významným medzníkom je rok 1252, kedy ho Belo IV. udelil komesovi Andrejovi. Boje oň vypukli až v posledných dvoch deceniach 13. storočia, v čase feudálnej anarchie. Po potvrdení patronátu komesovi Donchovi a Ladislavovi (1312) dochádza postupne k obratu. Roku 1334 potvrzuje Karol Róbert v konfirmácii sfalšovanej konfirmácie kráľovský patronát kláštora. Zväzky leleských prepošťov s panovníckym dvorom sa ďalej upevňujú, čoho výsledkom je prisúdenie patronátu panovníkovi v otvorenom spore medzi šľachticmi na jednej a Ľudovítom Veľkým a prepoštom Petrom III. na strane druhej.

Z toho, čo sme doteraz povedali, vyplýva, že pramenný materiál nám poskytol najlepší obraz o dejinách leleského kláštora z prvej polovice 14. storočia, a to väčšinou na základe sporov feudálov a leleských prepošťov, ale i panovníka. Pri väčšine z nich zohrala rozhodujúcu úlohu zámožnosť konventu a jeho výhodná poloha, čo využívali okolití feudáli na krotenie svojej hrabivosti. Predstavení a členovia konventu boli tak pasívnym objektom častých prepakov a lúpeží, či súdnych sporov. O tomto všetkom sa dozvedáme jednak zo sťažností leleských prepošťov alebo ich zástupcov pred niektorou z okolitých cirkevných inštitúcií (najmä veľkovaradinskou kapitulou) i z kráľovských mandátov. Hodnostári dokázali vyvinúť i aktivitu najmä pokial išlo o obranu hospodársky dôležitých majetkov (Vyzoka) a stavebnú činnosť – regulácie riek, stavanie násypov apod. Sem môžeme zaradiť aj úspešnú obhajobu prepošťov pred obvineniami z falzátorskej činnosti i získanie kráľovského patronátu roku 1355. Z hľadiska charakteru jednotlivých sporov¹⁶⁹⁾ ich môžeme rozdeliť na:

1. Majetkové spory, ktoré na stránky snažia vyriešiť pokojnou, súdnou cestou.
2. Spory, ktorých príčinou sú prepady a lúpeže na konventných majetkoch okolitími zemepánmi.
3. Spory svedčiace o hospodárskej aktivite hodnostárov leleského konventu. (Vyplývali i zo snáh zabrániť stratám majetkov).
4. Obvinenia z falzátorskej činnosti.
5. Spory o patronát.

Napriek tomu, že všetky vyčerpávali najmä hodnostárov konventu, život rehoľníkov v kláštore sa rozvíjal ďalej. Uprostred týchto sporov zostal kláštor samostatnou jednotkou tak po stránke hospodárskej, ako aj kultúrnej a náboženskej, udržiavajúc si spojenie s okolitými premonstrátskymi konventmi a cirkevnými inštitúciami. A keďže poslednomenovaná stránka tvorila podstatu života rehoľníkov bieleho rúcha, pre úplnosť štúdie je nevyhnutné, aby sme ju aspoň stručne priblížili trochu bližšie.

6. Život rehoľníkov a organizácia konventu

Spory o majetky, ich riešenie v konvente i mimo neho, obchôdzky a vytyčovanie hraníc atď. boli organickou súčasťou náplne života časti leleských premonstrátov. Boli však len vonkajším prejavom ich existencie, ktorej podstatu tvoril intenzívny vnútorný život členov konventu. Príchod prvých premonstrátov priamo z Premontré spôsobil, že ich organizácia a náplň života boli v podstate rovnaké.¹⁷⁰⁾ Modifikácie sa týkali napríklad liturgických obradov, kultu svätcov, čiastočne hierarchie.

Počet členov kláštora nepoznáme. Určite ich však bolo viac ako počet potrebný k jeho založeniu – dvanásť.¹⁷¹⁾ Jeho členmi boli bratia-laici a bratia-klerici, ktorí tvorili jadro komunity. Náplňou života druhých bola hlavne kazateľská činnosť v konvente i medzi ľudom. S tým súvisela i duchovná správa niektorých okolitých fár.¹⁷²⁾

Náboženský život premonstrátov sa vyznačoval viacerými znakmi, z ktorých do popredia vystupoval najmä intenzívny liturgický život, úcta k svätcom, k Panne Márii a Sviatosti Oltárnej a apoštolát.¹⁷³⁾ Pri vstupe do kláštora (nie do rehole) sa rehoľníci museli vzdať svojho majetku, čo spôsobilo relatívne sociálne vyrovnanie jeho členov. Pravidlá sv. Augustína o tom hovoria: „*Ktorí z vás mali niečo vo svete, teraz, keď vstúpili do kláštora, nech ochotne súhlásia s tým, aby bolo všetko spoločné...*“¹⁷⁴⁾ Veľkú váhu prikladali premonstráti modlitbám. Cirkevné hodinky (*horae divinae, officium divinum*) nemali konáť len v stanovený čas, ale aj mimo neho.¹⁷⁵⁾ Prísna miernosť v stravovaní, časté pôsty boli pre nich prostriedkami na ceste postupného zatláčania pozemských žiadostí a oddávaniu sa službe Božej.¹⁷⁶⁾ To posilňovalo aj každodenné kajanie v kláštornej kaplnke.¹⁷⁷⁾ Zachovávanie poslušnosti voči predstavenému a klerikom konventu vyplývalo už zo samotného sľibu poslušnosti, ktorý skladali pri vstupe do rehole.¹⁷⁸⁾ Nemožno však vylúčiť, že dochádzalo k sporom či už vo veciach konventu (napr. voľby hodnostárov), alebo proste z ľudskej slabosti. Vtedy použil predstavený, v našom prípade prepošt, trest príslušného stupňa.¹⁷⁹⁾

169) Sporom rozumieme každé pojednávanie pred uvádzanými cirkevnými inštitúciami a rádom kráľovského sudska, teda i sťažnosti leleských prepošťov.

170) To neznamená, že v ostatných konventoch, ktoré neboli osídlené z Premontré, boli zásadne rozdiely. Tie sa týkali hlavne v modifikácii liturgických obradov, kultov svätcov, čiastočne hierarchie.

171) Usudzujeme na základe toho, že leleský konvent plnil i funkciu hodnoverného miesta.

172) Vid' výše v tejto práci.

173) Charouz, s. 16; Ríha, s. 171.

174) Vojtas, s. 22, Hlava 2.

175) „*Modlite sa v určených hodinách a čase. V kostole nech nikto iné nerobi iba to, k čomu kostol slúži – k modlitbe. – Ak by snáď niektorí z vás chcel sa modliť mimo stanovených hodín, ak má čas, nech nie sú mu na prekážku tí, ktorí tam majú nejakú prácu.*“ (Vojtas, s. 23, Hlava 4.)

176) „... Ak sa však niekto nemôže pôstiť, nech ani tak nejen, okrem času, určeného na jedenie, iba ak by chorlavel... Lepšie je totiž potrebovať menej ako mať viac...“ (Vojtas, s. 24, Hlava 6; Herzog, s. 610). Premonstráti jedli 1-2 krát denne. Pôsty a združovanie sa od mäsa im robili značné ťažkosť.

Generálni opáti preto viackrát žiadali o zmiernenie týchto ustavení. (Herzog, s. 610-611; Helyot, s. 189-190 a iné.)

177) Herzog, s. 610.

178) Ďalšími sľubmi, ktoré premonstráti skladali, boli sľub chudoby a čistoty, Svátek, s. 508.

179) Hriechy, teda i tresty, boli rozdelené do štyroch stupňov. Medzi

Z ďalších zložiek – vlastnosťí ich štýlu života treba spomenúť význam vzájomného odpúšťania a pomocí.¹⁸⁰⁾ Najhľavnejšie však bolo to, že z každej ich činnosti mala vyžarovať láska.¹⁸¹⁾

Bratia-laici tvorili druhú skupinu členov konventu. Pochádzali väčšinou z nižších vrstiev a venovali sa buď polnohospodárskym alebo remeselným prácam. Niektorí sa zaoberali aj obchodom. To však neznamená, že klerici sa manuálnej práci vyhýbali. Laici neboli povinní zúčastňovať sa odbavovania cirkevných hodiniek, museli však byť prítomní na svätej omši a kompletári. Od klerikov bývali oddelene a osobitne sa aj stravovali. Prítomnosť donátov – ľudí darovaných kláštoru – v Lelesi doloží nevie-

me.

Premonstráti dbali o starostlivé odbavovanie svätých omší, sviatostí a liturgických sviatkov. Veľkú úctu prechovávali k svetcom, Panne Márii a relikviám, čo prejavovali jednak individuálne, jednak účastou na liturgických obradoch. Celým dňom prispôsobeným prírodnému kolobehu východu a západu slnka, sa tiahol rad cirkevných hodiniek, ktoré odbavovali v dvoj- až trojhodinových intervaloch. Prvá modlitba – *matutina* – sa začína okolo 2. hodiny nočnej.¹⁸²⁾ Okolo 6. hodiny odbavovali primu a po nej ďalšie cirkevné hodinky.¹⁸³⁾ Na obed (12-13 hod.) sa schádzali v jedálni. Pred západom slnka (15-17 hod.) sa konali *večierne (vesperae)* a pred spánkom v kláštore *kompletár (completorium)*. Každý deň slúžili klerici v kláštornom kostole dve omše: prvú po prime, druhú po tercii.¹⁸⁴⁾ Na rannej omši boli prítomní aj bratia-laici, konventnej omše sa zúčastňovali len klerici.

S odbavovaním cirkevných hodiniek a svätých omší bol nerozlučne späť liturgický spev.¹⁸⁵⁾ I keď sa hudobné pamiatky leleských premonstrátov (i uhorských premonstrátov vôbec) nezachovali, o jeho pestovaní svedčí značný počet graduálov, antifónarov a žaltárov zapísaných v urbári leleského panstva z roku 1569.¹⁸⁶⁾ Vplyv významných hudobných centier východného Slovenska (Kláštorisko, Červený Kláštor, Spišský Štiavnik a iné) zrejme zasahoval aj do leleského kláštora. Po stránke formy a druhov liturgických sviatkov zas patril do proveniencie ostrihomskej.¹⁸⁷⁾ Ostrihomský misál i zbierky sekvenčí a hymnov z leleskej knižnice¹⁸⁸⁾ uvádzajú tak hymny slovenských ako i uhorských svätcov (sv. Ondrej-Svorad, Benedikt, sv. Štefan, Imrich-vojvoda a ī.). O nácvik a vedenie liturgického spevu sa starali kanor a podkantor, ktorí sa venovali tiež odpisovaniu

najľahšie patrilo odriekanie modlitieb, najťažším bolo doživotné vylúčenie z rehole. Ukrytie darovanej veci sa považovalo za krádež a patrilo medzi ľažké priestupky. (Herzog, s. 610; Vojtas, s. 27, Hlava 8.)

180) Vojtas, s. 22-23, Hlava 2; s. 24, Hlava 5; s. 27, Hlava 8 a iné.

181) Tamže, s. 22, Hlava 1; s. 27, Hlava 8; s. 29, Hlava 11 a iné.

182) S Matutinou (čítalo sa na nej z breviára a spievali žalm) boli spojené aj ďalšie cirkevné hodinky – Laudes (Vojtas, s. 53.)

183) Po rannej omši nasledovala Kapitula (odbavovala sa v capitulnej siene). Potom sa išlo do práce. Ďalšími boli Tercia, Sexta, Nona. Časy konania cirkevných hodiniek nevieme presne určiť, autori ich uvádzajú rôzne (Ríha, s. 157-158; Mályusz, E.: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest 1971, s. 60, 217-218, ďalej Málýusz; Vojtas, s. 98-99 a iní.). Podľa J. Špirka boli cirkevné hodinky súčasťou verejných bohoslužieb, tj. zúčastňoval sa na nich aj ľud z okolia. (Špirka I, s. 179.)

184) Ríha, s. 157-158.

185) O postavení liturgického spevu hovoria už pravidlá sv. Augustína v tom zmysle, že rehoľníci majú spievať len to, čo je predpisano (Vojtas, s. 23, Hlava 4.)

186) *Inventarium et Inquisitio Terum ac Bonorum Praepositurae Lelesiensi Anno Domini 1569*. Ide o prílohu urbára leleského panstva, fasc. 18, num. 15. (Mikrofilm je uložený v ŠÚA SR pod signátiou II.C - 483.)

187) Blížšie o liturgickom speve vidieť Zagiba, F.: *Dejiny slovenskej hudby od najstarších čias do reformácie*, Bratislava 1943, napríklad s. 69, 71, 60-64 a iné.

188) Ide o knihu „*Sequentiarum luteula interpretatio...*“ a „*Hymni de tempore et de sanctis*“, ktoré sa nachádzajú v SNK MS pod signátiou ID 67 484. Latinské, uhorské a latinsko-uhorské hymny svätcov Uhorska i ostatných kresťanských svätcov zozbieraní Jozef Dankó, ktorý ich vydal knižne pod názvom

žaltárov.¹⁸⁹⁾ Ako vidno, liturgický spev tvoril jednu z dôležitých zložiek každodenného života leleských rehoľníkov.

Dôležitou súčasťou života leleských rehoľníkov bolo štúdium a kultúrna činnosť. Nešlo len o štúdium Písma, teologickej a iných vied, ale aj o odpisovanie kódexov stredovekých diel a o vlastnú literárnu tvorbú.¹⁹⁰⁾ Skutočnosť, že konvent vykonával i funkciu hodnoverného miesta je nielen dôkazom vzdelanosti tej úrovne rehoľníkov, resp. ich časti, ale potvrzuje nepriamo i existenciu vlastnej školy. Vyplýva to nako-nieč z prirodzenej potreby doplnovania tak rehoľníkov-klerikov, ako i rehoľníkov-pisárov. Počiatky kláštorej školy nepoznáme. Iste však existovala už pred rokom 1350, kedy sa dotvárala stála kancelária hodnoverného miesta.¹⁹¹⁾ Na jej čele stál magister scholasticum, rektor, resp. lektor.¹⁹²⁾ Navštevovali ju novici pripravujúci sa na knázské povolanie,¹⁹³⁾ i budúci rehoľníci-pisári. Mali však na ňu prístup i laici. Často dochádzalo k otmu, že rehoľníci odišli na štúdiá do zahraničia a do kláštora sa vrátila len časť. Na druhej strane konvent radšej prijímal za notárov svetských ľudí, ktorí vyštudovali na zahraničných univerzitách, a preto dôkladnejšie ovládali pisársku i právnu prax. Kláštor tak hojnou mierou prispele k rozširovaniu vrstvy stredovekej inteligencie.¹⁹⁴⁾

Čo tvorilo náplň štúdia na kláštorej škole v Lelesi? Okrem trívia (písanie, čítanie, počty) boli jeho dôležitou súčasťou prednášky z teológie, životopisov svätych, štúdium a výklad Písma. Určite sa tu prednášali i základy kanonického práva, kresťanskej morálky, filozofie a možno i z dejín, zemepisu (obchôdzky majetkov apod.).¹⁹⁵⁾ Prebiehala tu už spomínaná výchova liturgického spevu.

Vnútorný život rehoľníkov nespočíval teda len v náboženskom rozvíjaní, alebo spojením kontemplácie a činorodosti – duchovnej i materiálnej. Zatiaľ čo sa bratia-laici zaslúžili najmä o šírenie poznatkov z oblasti remesiel a poľnohospodárstva, bratia-klerici vykonali veľký kus práce na poli duchovnej správy, tvorby, uchovávania a šírenia kultúry, pričom nezanedbávali výchovu knázského a svetského dorastu. Je samozrejmé, že svoje poznatky aspoň sčasti prenášali na pospolity ľud. Bolo to koniec-koncov v súlade s ich apostolským poslaním.

V leleskom konvente existovala hierarchia hodnostárov, ktorá sa nevymykala z hierarchie ostatných premonstrátskych kláštorov. Na jej čele stáli prepošti, z čoho sa pre konventy zaužíval terminologicky nesprávny termín prepoštstvá.¹⁹⁶⁾ Ak nerátame prepošta

Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae, Budapestini 1893, s. 598 Kniha obsahuje aj vyše 100-stranovú štúdiu o liturgickom speve.

189) Říha, s. 156; Mályusz, s. 250.
190) Početné diela uhorských premonstrátorov uvádzaj J. Danielik v už citovanej práci.

191) Kumorovitz, s. 5. Nevieme, či v Lelesi existovala aj vysiašia škola. Výrazným impulzom k vzniku školy v Lelesi však zrejme bolo nariadenie IV. lateránskeho koncilu z roku 1215. Bližšie vid' DS I, s. 285-286; 365-367; 465-470.

192) Mályusz, s. 250; Říha, s. 156-157 a další.
193) Prípravné obdobie novicov – noviciát – trvalo tri až päť rokov. Po jeho skončení sa novici mohli rozhodnúť pre odchod z kláštora. Ak zostali, skladali najprv jednoduchý slub (*votum simplex*) a po ďalších troch rokoch večný slub (*votum aeternum*). Za informáciu dákujem L. B. Kumorovitzovi (august 1989).

194) Mályusz, s. 249-151. Medzi notármu leleského kláštora sa vyskytuju viacerí s označením „magister“, resp. „literatus“. V listinách sa väčšinou vyskytujú ako „clericus chorii“. Za roky 1358-1435 ich je v Lelesi doložených 64 (Mályusz, tamže).

195) Na občasné prednášky z prírodných vied by mohla s dávkou opatrnosti poukazovať kniha Conrada Summenharta: *Commentaria in Summa physice Alberti Magni*. Jej autor bol svetský teológ – „theologus secularis“. Vid' aj prílohu č. 10. Je uložená v SNK MS pod signatúrou IB 37 382.

196) Termín „prepoštstvo“ nevystihuje dobre podstatu zamerania rehole. Premonštráti boli totiž rehole regulárnych kanonikov a základná organizačná jednotka sa u nich správne nazýva kanonia (Svátek, s. 512, 525-528.)

Petra III. (1355-1366), tak do roku 1355 sa v Lelesi na tomto poste vystriedalo 21 prepoštov. Prvým bol Ján Estoras (1250-1270).¹⁹⁷⁾ V našom materiáli sme sa ako s prvým stretli s prepoštom Benediktom v roku 1271.¹⁹⁸⁾ Oproti do-terajšiemu stavu (Kumorovitz, Nátafalussy) sa nám z roku 1304 vyskytol ešte prepošt Dávid a doba vykonávania prepoštskej funkcie sa u prepoštu Waltera predĺžila do roku 1307. Kedže k roku 1307 uvádzaj Kumorovitz prepošta Jakuba (1305-1315), je celkom možné, že v rokoch 1305-1307 túto funkciu zastávali dva-ja prepošti.¹⁹⁹⁾ Z archívneho materiálu sa najviac listín viaže k prepoštovi Blažejovi III. (1355-1344) a Blažejovi IV. (1347-55). Prepošt spolu s ďalšími bratmi tvorili radu, ktorá rozhodovala o prijímaní novicov, o majetkových záleži-ostiach a podobne.²⁰⁰⁾

Dôležitou osobou v konvente bol kustód. Nielenže mal na starosti archív, evidenciu fi-nancií, ale zastával i dôležitú úlohu v činnosti hodnoverného miesta. Prvýkrát je doložený roku 1271.²⁰¹⁾ My sme sa stretli so štyrmi kus-tódmi, a to Tomášom (1271), Demetrom (1274), Štefanom (1346) a Petrom (1348).²⁰²⁾ Samozrejme, že nechýbali už spomínaní kan-tor a podkantor. V pramennom materiáli ich doložených nemáme. Správa hospodárskych záležitostí bola zverená správcovi (provisor, v našom prípade procurator). Roku 1274 vystupujú ako správcovia leleského konventu „Ladislaus, filius Fabiani, procuratores...“²⁰³⁾ Na disciplínu dozeral cirkátor,²⁰⁴⁾ o stravu a zásobovaní sa stal cellararius (spolu s kustódom), a odev vestiarius. Leleský konvent vlastnil aj knižnicu. O jej doplnovanie, príjem a výdaj kníh rehoľníkom (laikom sa knihy ne-požičiaval) sa stal knihovník-armarius.²⁰⁵⁾ Určite tu boli aj ďalší hodnostári, ako vrátnik, pivničiar a podobne.²⁰⁶⁾ Nevieme, či pre správu majetkov v iných stoličiach mal konvent oso-bitných úradníkov. Je možné, že túto funkciu plnili oficiáli, s ktorými sa stretávame v listinách (napr. Mathia v roku 1338 na majetku Mixe v Bihorskej župe).²⁰⁷⁾

Z uvedeného vyplýva, že leleský konvent sväteho Kríza bol samostatnou jednotkou s presnou organizáciou práce a s vlastným denným režimom. Jeho členovia plnili kultúr-ne i hospodárske úlohy, ktorími si zabezpečo-

197) Niektorí autori ho považujú za člena rodiny Esterházyovcov (Soós, E.: *Adatok a leleszi prépostság történetéhez*, Adalékok Zemplénvármegy történe-téhez 4, 1899, č. 4, 120.) Iní sú opat-nejší. C. Nátafalussy napríklad píše: „Johann I., 1250-1270, wahrscheinlich aus der Familie der Esterházy...“ (Nátafalussy, s. 40). Vid' tiež Danielik, s. 118-119; Kumorovitz, s. 10 a d'.
198) Ipoly, A. (ed.): *Codex diplomaticus pat-rius VI*, Budapest 1876, č. 129/180-181 (dalej CDP VI).

199) Dávid (1304) - Sedlák, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae 1*, Bratislava 1980, č. 341⁺/164 (dalej RD 1). Valerius, Walter (1302-1305); Jakub (1305-1315): Kumorovitz, s. 10; Nátafalussy, s. 43. Valerius u prvého je Weloter u druhého. V listinách sa jeho meno vyskytuje vo forme Walter a tak ho aj uvádzame v texte. Walter (1306) - RD 1, č. 408/189; Walter (1307) - RD 1, č. 470/216.

200) Danielik, s. 64. Funkciu priorov a pod-priorov dokladá literatúra (Kumoro-vitz, s. 10; Nátafalussy, s. 43). V prame-nnom materiáli sa vyskytuje len prior Ján (1217) - CDP VI, č. 129/180-181.
201) Kumorovitz, s. 10.

202) Tomáš (CDP VI, č. 129/180-181; Ku-morovitz, s. 10); Demetrius (PP č. 2/ 8b-9b; Kumorovitz, tamže). Štefan (PP č. 50/44b-45a; Kumorovitz ho u-vádzaj len k roku 1347, tamže). Peter (PP č. 61/52a,b; Kumorovitz, tamže).
203) PP 2/8b-9b (8b); Juck, L.: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku 1238-135*, I., Bratislava 1986, s. 61-62 (dalej Juck).

204) Bola to funkcia charakteristická len pre premonstrátorov (Říha, s. 156-157; Danielik, s. 64; Svátek, s. 525 a ďalší.).
205) Knižnica bola pri zvoze kláštorných knižníc v 50. rokoch nášho storočia prevezená do Jasova. Niekoľko exem-plárov sa nachádza aj v SNK MS. Vid' prílohu č. 2, obr. č. 10, 13 tejto práce.

206) O všetkých funkciách vid' Říha, s. 156-157; Danielik, s. 53-64; Svátek, s. 525.
207) „Mathia... de Mixe“ (PP č. 12/18b-19a)

vali svoje živobytie. Nezanedbatelnou súčasťou ich činnosti bola aj verejno-právna funkcia. Vďaka kultúrnej úrovni rehoľníkov, náklonnosti panovníkov a pápežskej stolice sa konvent stal centrom kultúrneho, náboženského, hospodárskeho a verejno-právneho života Horného Zemplína a širšieho okolia a natrvalo sa zapísal do dejín Slovenska a Uhorska. Za všetkým stáli rehoľníci bieleho rúcha, ktorých život a organizáciu sme sa pokúsili aspoň stručne priblížiť.

© Peter Maťovčík

Zusammenfassung:

Peter Maťovčík

Das Prämonstratenserkloster zum Heiligen Kreuz in Leles im frühen Mittelalter (bis 1355)

Ziel dieser Studie ist es, ein Bild des Prämonstratenserklosters Leles in den ersten nicht ganz dreihundert Jahren seines Bestehens zu entwerfen. Der Autor benützte neben der Literatur vor allem Urkunden aus dem Klosterarchiv von Leles. In der Einführung befasst er sich zunächst ganz allgemein mit der Entstehung des Ordens und seiner Verbreitung in Europa, sodann erläutert er die Gründe und Voraussetzungen für die Einführung in Ungarn, wobei er die Entstehung der einzelnen Konvente auf slowakischem Boden aufführt.

Darunter befand sich auch das Kloster im ehemaligen Komitat Semlin (Zemplín), heute im östlichsten Gebiet der Slowakei. Der Ort Leles, der Heimat für den Konvent wurde, der aus Prémontré kam, bestand schon früher mit einem, vermutlich benediktischen, Kloster. Zur Gründung kam es etwa um 1190 durch den Bischof Boleslav von Waitzen (Vác). Das bezeugt die erste schriftliche Nachricht in der gefälschten Urkunde von 1214. Der Grundbesitz war ziemlich verstreut und lag um die Mitte des 14. Jh. auf dem heutigen Gebiet dreier Staaten: Slowakei, Ungarn und Rumänien.

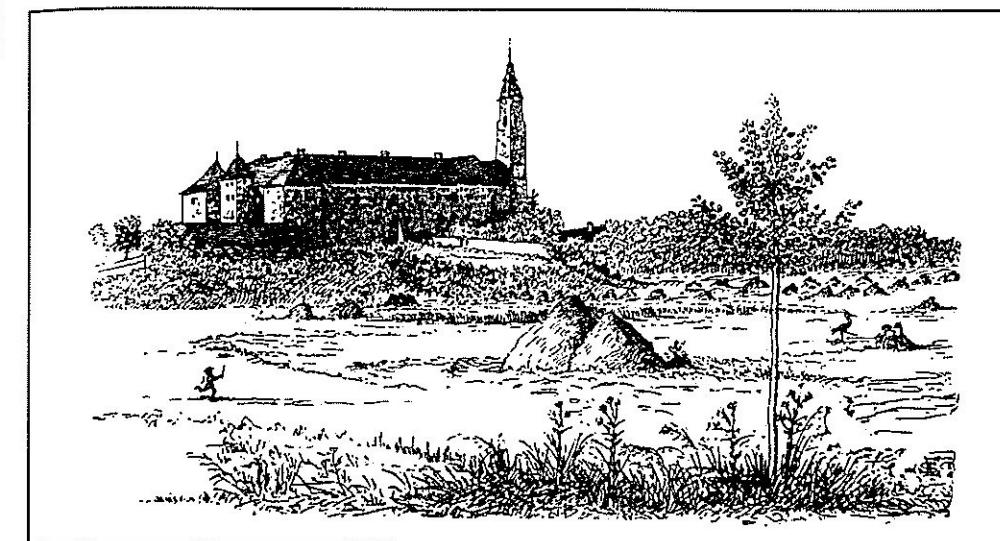
Nach der Höhe des Zehentes für die Abgaben an den Papst verwaltete das Kloster von Leles etwa 10 Pfarreien. Neben den kirchlichen Einkünften muss man auch die wichtigen Wasser-Rechte, das Recht des freien Salzhandels auf dem Fluss Maruscha,

und die Abgaben vom Markt in Leles rechnen. Der Jahresertrag von 20 Kaschauer Pfund reiht Leles in den Durchschnitt der reichen ungarischen Klöster, wobei es zu den reichsten in der Ostslowakei zählt.

Ein weiterer Abschnitt der Studie ist den verschiedenen Streitfällen im Klosterbereich gewidmet. Durch den Wechsel des Patronats (bis 1252 der König, bis 1334 weltliche Feudalherren, bis 1355 wieder der Herrscher) spiegelt sich hier die allgemeine innenpolitische Situation in Ungarn und ihr konkreter Niederschlag in Zusammenhang mit Leles.

Der letzte Abschnitt widmet sich dem Alltag der Konventualen. Der Autor beschreibt die Zusammensetzung des Konventes in Hinblick auf die Personen und ihre Funktionen im Orden, den täglichen Ablauf des Stundengebetes und nicht zuletzt beschäftigt er sich mit den kulturellen und gesellschaftlichen Aktivitäten darüber hinaus: liturgischer Gesang, pädagogische Tätigkeit in der Klosterschule, die Funktion des Klosters als Ort des Vertrauens in seiner öffentlichen und rechtlichen Funktion. Zum Schluss röhmt er die Rolle von Leles als Zentrum des kulturellen, religiösen, wirtschaftlichen und öffentlich-rechtlichen Lebens im Oberen Semplin und der weiten Region.

J. v. H.

Leleský kláštor v 19. storočí (ze štúdie E. Soósa z r. 1899)

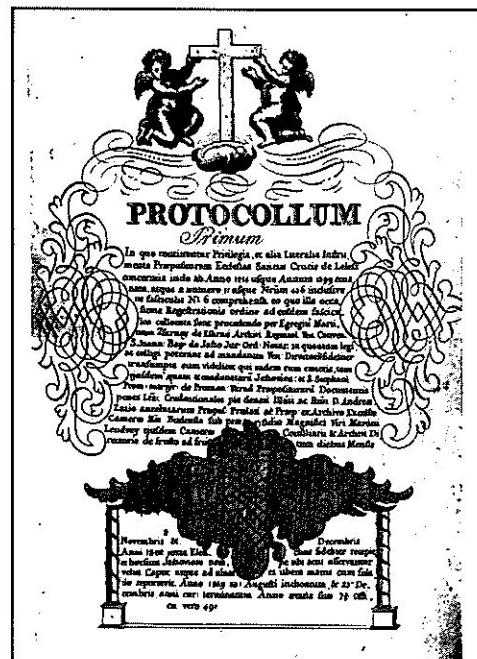
Conradi Summenhart Comentaria in Summa physice Alberti magni

In Conrado Summenhardum Theologum fecit
larem Alberti magni interpretem Epalhycon Gas-
cobi Thymperbelingi.

Albertus magnus germane gloria terre
flavore topore nobile scriptus opus,
Qd ppter pie summebar dulcioris auge
Inflatur referat perficit atq polis.
Decisic leges cupide germanica pabeo
Quod dubie fructus experte novos

Epigráma soluta in eundē.

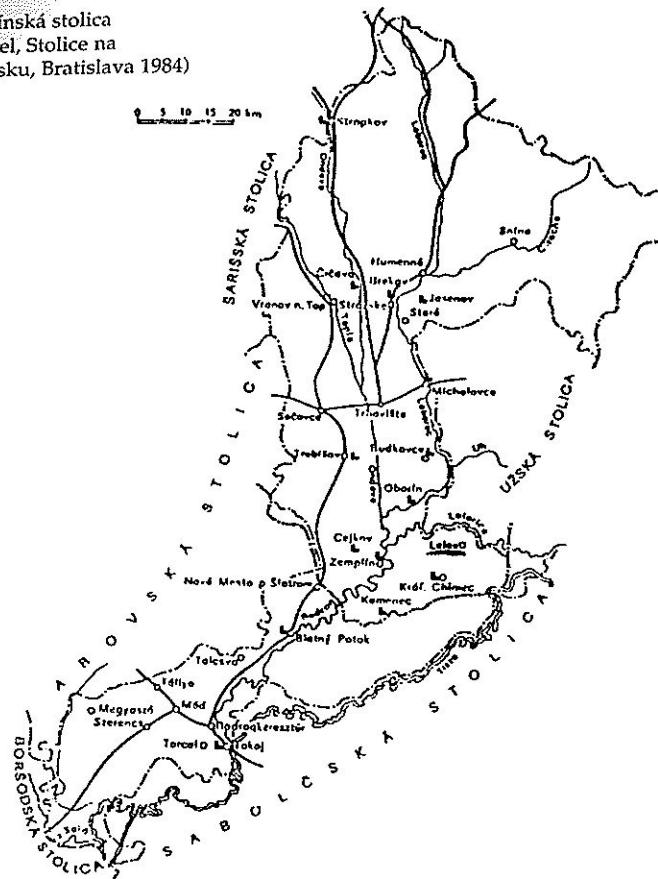
¶. Quia rebus erudiuit te legi sua
¶. docuit; Cōadūsumus bene
¶. te dubitare non; Tl; em; bell
¶. filios ad popā et od opes
summānt; S; dīm; is
p̄tētēk; lācī p̄s
cācī cōcōdīc
z charīas
z foliā
de
e
mūt;

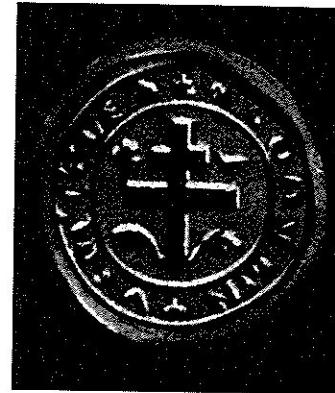
Titulná strana diela Conrada Summenharta, nachádzajúca sa v pôvodnej knižnici Leleského kláštora

Titulná strana kopiára Leleského kláštora 'Protocollum primum' (Slovenský národný archív Bratislava)

Zemplínská stolica
(J. Žudel, Stolice na
Slovensku, Bratislava 1984)

Pečať leleského konventu z 13. storočia
(L. Kumorovitz, A leleszi oklevéladó
működése 1569-ig, Budapest 1928)

Urbář kláštera sv. Kateřiny na Novém Městě Pražském z roku 1414

Jan Pařez

Klášter sv. Kateřiny na Novém Městě Pražském existoval – v podobě druhého řádu obutých augustiniánů-poustevníků – pouhé dvoustoletí v letech 1354-1565. Po vymření ženského osaznenstva byl tento panenský klášter transformován do mužské větve téhož řádu a připadl malostranskému svatotomášskému klášteru, který měl nad ním od počátku dohled, tedy byli z něj dosazováni probošt a jmenováni kněží k zabezpečování bohoslužeb.

V roce 1710 vydal o klášteru sv. Kateřiny dosud stručné pojednání augustinián Augustin Jeschke,¹⁰ o pět let později se zmiňuje Jan Florián Hammerschmied ve svém díle *Prodromus Glorie Pragae* v části věnované klášteru sv. Kateřiny, že sepsal dílo *Historia de monasterio S. Catharinae*, a odkazuje na v něm vydané listiny.²¹ Práce není sice v soupisu Hammerschmiedových rukopisných děl,³ zato jí můžeme nalézt v rukopisné sbírce Strahovské knihovny.⁴ V řádovém archivu augustiniánů je uložen pod č. 15 rukopis, který obsahuje dvě historické práce o klášteru,⁵ *Liber memorabilium a primaeva fundatione monasterii S. Catharinae virginis et martyris ordinis eremitarum S. patris Augustini a Summarium rerum conventus neopragensis S. Catharinae*, zpracování dějin kláštera od archiváře P. Theobalda Grubera. První dílo je snad Gruberův přepis starší práce, u druhého můžeme přisoudit autorství samotnému Gruberovi. Obě barokní zpracování uvádějí několik citací z nedochovaných písemností a odvolávají se také na „*liber membranaceus vetustus*“.

Krátce po skončení první světové války napsal snad nejúplnější dějiny kláštera strahovský premonstrát a bibliothékář Cyril A. Straka, který využil nejen pramenů z augustiniánského archivu a rukopisné práci Hammerschmiedovu, ale také urbář kláštera sv. Kateřiny, který se nachází ve Strahovské knihovně.⁶ Ze Strakovy studie vyplývá, že je evidentně onou starou per-

- 1) Jeschke, A.: *Monasterium ac ecclesia D. Catharinae Virginis, et Martyris, Neo-Pragae, Vetero-Pragae* [1710]. Rukopis se zachoval v rkp. 16 sign. Ia 8 ve fondu ŘA augustiniáni v SÚA (viz níže), ale v inventáři tohoto fondu není tisk identifikován.
 - 2) Hammerschmid, J.F.: *Prodromus gloriae Pragenae, Vetero-Pragae* 1717, s. 326-327.
 - 3) Ruffer, V.: *Poznamenání spisů Jana Floriana Hammeršmidu, rektora alumnátu Pražského, pak faráře v Tejně, a kanovníka na Vyšehradě a v Staré Boleslaví*, ČČM 8, 1834, s. 204-211. Jak mi sdělila dr. Badurová, dle kartoték bohemických starých tisků v Základní knihovně ČSAV toto dílo nevyšlo tiskem.
 - 4) Strahovská knihovna, sign. DG III 39/b. Hammerschmid, J.F.: *Historia de Monasterio S. Catharine Neo-Pragae*. Srv. Ryba, B.: *Soupis rukopisů Strahovské knihovny*, III., Praha 1979, č. 1640. Dále budu citovat jako „Historia“.
 - 5) SÚA, ŘA augustiniáni, kniha č. 15. Obě díla jsou spolu svázána do skvostné barokní vazby s uzamykatelnými sponami a masivním kováním, a jsou vyzdobena barokní obrázkem na pergamenu zobrazující ukřižovaného Krista a dobrodítelku kláštera Dorotu Veroniku svobodnou paní z Becku, rozenou Strakovou z Nedabilic. Jedná se asi o votivní obraz k novostavbě kláštera v r. 1718 (srov. Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, s. 23, viz níže pozn. 6). Jelikož se jedná o dvě různá zpracování, budu dále první citovat „Liber memorabilium“, a druhé „Summarium“. Ponechám také původní paginaci, která je zvlášť provedená u obou a nebudu ji nahrazovat foliací.
 - 6) Straka, C.: *Klášter sv. Kateřiny na Novém městě Pražském*, ČKD 59, 1918, s. 22-26, 153-158, 279-283, 351-356, 527-530; ČKD 60, 1919, s. 50-56, 164-169, 230-238. Viz pozn. č. 58, dále citováno jako „Urbář“.

gamenovou knihou, a že se patrně stal podnětem k sepsání dějin svatokateřinského kláštera.

Pak se ovšem klášterem sv. Kateřiny zabývala řada autorů v obecně pojatých dílech. Z nich měl asi nejúplnejší informace F. Ekert.⁷⁾ O klášteře pojednala i M. Svobodová-Ladová v rámci své studie o pražských vedlejších právech.⁸⁾ Pro dějiny svatokateřinského kláštera má význam i práce J. Kadlece, která přinesla vydání několika důležitých listin a také informace o uložení archiválí. Jsou to dějiny kláštera sv. Tomáše na Malé Straně do husitských válek s edicí listináře *Codex Thomaeus*.⁹⁾ Naposledy uvedl základní informace o dějinách kláštera opět J. Kadlec v rádovém periodiku augustiniánů před třemi roky.¹⁰⁾ Na závěr dodávám, že torso klášterního archivu je uloženo ve Státním ústředním archivu v Praze.¹¹⁾

Vývoj pozemkové držby a příjmů kláštera sv. Kateřiny do r. 1414 (do doby sepsání urbáře).

Ačkoliv se již Cyril Straka věnoval popisu majetku kláštera sv. Kateřiny, pokusím se znova stručně shrnout dosavadní informace o pozemkové držbě, neboť jich bude třeba pro srovnání s urbářem. Kromě toho je nezbytné jeho údaje v jednotlivostech opravit a doplnit.

První kroky k založení svatokateřinského kláštera učinil římský císař a český král Karel IV. v roce 1354.¹²⁾ Karel byl, jak je všeobecně známo, horlivým fundátorem, a jen v letech 1350-1378 založil v českých zemích 17 augustiniánských klášterů.¹³⁾ Zřízení kláštera sv. Kateřiny nepochybňě patřilo do té části karlovsckých fundací, kterou můžeme označit za zbožné; ne snad, že by všechna založení Karla IV. nebyla zbožná, stejně jako jejich iniciátor, ale je známo, že podstatná část z nich byla činená pro panovníkovu podporu.¹⁴⁾

10. února 1354 vydal Karel IV. v Trevíru listinu, ve které klášteru povolil získat darem jméní a platy do výše 50 hřiven stříbra ročního důchodu a čtyři popluží.¹⁵⁾ V té době ještě nebyl klášter osazen ani postaven. Kolem řečené listiny byla řada nejasností. C. Straka jí znal pouze z Gruberova opisu a považoval ji za podvrh, nicméně lze konstatovat, že je skuteč-

- 7) Ekert, F.: *Posvátná místa královského města Prahy II.*, Praha 1884. Dějiny ženského kláštera na s. 170-174. Na s. 172 se zmínuje o ročním výnosu klášterního majetku, což je údaj, který by mohl získat právě z urbáře. Na druhou stranu personalia, která uvádí, svědčí o tom, že měl v ruce Gruberovy rukopisy
- 8) Svobodová-Ladová, M.: *Zvláštní místní práva v Praze*, PSH 8, 1973, s. 95-177, zvl. na s. 132-133 a 149-150.
- 9) Kadlec, J.: *Das Augustinerkloster Sankt Thomas in Prag. Vom Gründungsjahr 1285 bis zu den Hussitenkriegen mit Edition seines Urkundenbuches*, Würzburg 1985. Edici budu dále citovat „CTh.“ O augustiniánech v Čechách viz i Augustin a augustiniáni v českých zemích, což je druhá část práce, která vyšla pod titulem Marrou, H.: *Svatý Augustin*, Rím 1979, a která na s. 145-175 obsahuje čtyři statě od F. Machulka, B. Zlámalá a J. Kadlece.
- 10) Kadlec, J.: *Die Klöster der Eremiten des hl. Augustinus in Böhmen und Mähren*, Analecta Augustiniana 56, 1993, s. 161-218.
- 11) SÚA, ŘA augustiniáni. Jedná se o archivní fond augustiniánů od sv. Tomáše smíšený s torsem archivu kláštera sv. Kateřiny. Svaté, J.: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 20, 1970/2, zvl. příl. s. 553-555, proto uložení archivu uvádí u mužské, nikoli ženské větve řádu. Dále budu pro tento fond užívat zkrácenou citaci „ŘA augustiniáni“.
- 12) Karel IV. se rozhlodl klášter zasvětit sv. Kateřině, kterou považoval za svou záchránkyni v bitvě u San Felice (blízko italské Modeny) v r. 1332. Sám místo vybral na Bojišti na Novém Městě Pražském, tedy v městě, kde proběhla v r. 1179 bitva mezi Fridrichem a Soběslavem II. Jeho úcta ke sv. Kateřině ho vedla i k tomu, aby prosadal u Arnošta z Pardubic zavedení dne sv. Kateřiny jako zasvěceného svátku v Čechách. Blíže Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, který provedl kritický rozbor národních pramenů i barokních dějepisných prací.
- 13) Fiala, Z.: *Předhusitské Čechy. 1310-1419*, Praha 1978², s. 244.
- 14) Hledíková, Z.: *Fundace českých králů ve 14. století*, SH 28, 1982, s. 5-51.
- 15) ŘA augustiniáni, listina č. 47. Jak inventář archivního fondu, tak Kadlec, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas*, chybě uvádí, že povolení se týká buď 50 hřiven nebo 4 popluží, Straka má informaci správně.

ně nejstarší listinou související se svatokateřinským klášterem. Z listiny vyplývá, že klášter byl založen již před 10. únorem 1354.¹⁶⁾

O Karlově iniciativě nás informuje list, který poslal pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic augustiniánům u sv. Tomáše v Menším Městě Pražském 10. března 1354.¹⁷⁾ V něm vyjadřoval přání založit na Karlem již vybraném místě na Novém Městě klášter, jehož chod měl být zabezpečen několika svatotomášskými augustiniány, ovšem s podmínkou papežského souhlasu. Bulla papeže Innocence VI. z 24. dubna téhož roku pak toto založení povolila.¹⁸⁾

Až 28. listopadu 1355 (symbolicky byla vybrána neděle po sv. Kateřině) byly do kláštera uvedeni probošt a čtyři kněží od sv. Tomáše a teprve následně první konvent z Bavorska v čele s převorší Kateřinou z Hocholtingu.¹⁹⁾ Roku 1355 byl také klášter zbaven všech břemen, daní a sbírek.²⁰⁾

Klášterní kostel byl vysvěcen až 25. listopadu 1367²¹⁾ arcibiskupem Janem Očkem z Vlašimi v císařově přítomnosti. Karel IV. také věnoval kostelu relikvii,²²⁾ olej z těla sv. Kateřiny.

V listině Karla IV. z roku 1358 se dočítáme, že panovník potvrdil držbu ročního platu 20 kop gr. pražských, které klášter od Henslina Meinhardova koupil za 200 kop gr. pr. od něj darované almužny, a dále dvory ve Zdibech (Sdib) a Sobíně (Sobyn) a 3 poddanské grunty v Mělnickém Vtelně (Wtelno).²³⁾ Téhož dne vydal Karel další listinu, která se dochovala v opisu, ve které potvrdil, že před ním vyznal pražský měšťan Mikuláš Clementer (Nicolaus Clementerius), že dává klášteru sv. Kateřiny roční plat ve výši 10 hřiven (64 grošů za hřívnu), který měl dostávat od rychtáře, přísežných a celé obce Menšího Města Pražského.²⁴⁾ Podrobnější informace se dozvídáme z regestů z desk zemských ve strahovském rukopisu. V Sobíně a Vtelně šlo o dar samotného krále.²⁵⁾ Ve Zdibech je situace méně odhadnutelná. Jednak dostal klášter dar od Přibíka z „Karlových měst“²⁶⁾ poplužní dvůr s příslušenstvím, jednak tamže koupil od Mikuláše ze Zdib řečeného Bradáč poplužní dvůr a svobodnou krčmu.²⁷⁾

Téhož roku 31. října potvrdil novoměstský rychtář a konšelé jednomu z bratrí svatotomášského kláštera Vincencovi, synovi Fridricha řečeného Vindek, a proboštovi kláštera sv. Kateřiny Janovi, že vysadil emfyteutickým právem lázeň vedle cihelen na vltavském břehu Jakubovi lazebníkovi s tím, že bude platit Vincencovi 5 kop grošů pražských. Po smrti Vincence pak připadnou 2 kopy klášteru sv. Tomáše a 3 kopy klášteru sv. Kateřiny.²⁸⁾

7. dubna r. 1361 vydali titíž úředníci listinu, ve které potvrdzovali, že oba výše psaní augustiniáni prodali za 20 kop

16) Pařez, J.: *Nejstarší listina pro klášter sv. Kateřiny na Novém Městě Pražském z r. 1354*, rkp. 17) CTh č. 50, s. 187, a č. 51, s. 187 n.

18) CTh č. 49, s. 186; *Monumenta Vaticana II* č. 241, s. 102.

19) *Summarium*, p. 8.

20) Svobodová-Ladová, *Zvláštní místní práva*, s. 132.

21) Srv. Ekert, *Posvátná místa sv. Kateřiny*, s. 172; Svobodová-Ladová, *Zvláštní místní práva*, s. 132; naposledy Spěváček, J.: *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*, Praha 1979, s. 405.

22) *Liber membrorum*, pag. 3; vysvětuje Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, 1918, s. 155.

23) ŘA augustiniáni, listina č. 48 z 5.5.1358; RBM VII/3, č. 815, s. 495-497.

24) *Summarium*, p. 24-27, 5.5.1358.

25) Emler, *Pozůstatalogy I*, s. 429, 1361; Urbář f. 30v.

26) Emler, *Pozůstatalogy I*, s. 429, 1361; Urbář f. 29v.

27) Emler, *Pozůstatalogy I*, s. 429, 1361; Urbář f. 29v.

28) CTh č. 139, s. 299-300; ŘA augustiniáni, listina č. 50. O deset let později (15. září 1368) vystavil staroměstský rychtář Hána Benešovský s přísežními konfirmaci této listiny s jejím vidimátem, viz ŘA augustiniáni, listina č. 60; CTh č. 140, s. 301; viz také *Summarium*, p. 30. Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, 1918, s. 280, datuje vysazení lázně do r. 1368, což je způsobeno tím, že se řídil údaji Gruberovými a neměl k mání originální listiny.

grošů pražských novoměstskému měšťanovi Mikuláši Mollovi pod ročním platem 2 kopy grošů cihelnu (*furnum laterum*) a vápenku (*caementaria*), které leží u lázně.³⁹

V roce 1362 měl klášter dostat od Karla IV. poplužní dvůr v Sobíně. Okolnosti vkladu jsou nejasné a zdá se, že se jedná o pozdní zápis do desk zemských části majetku, věnovaného již dříve císařem.⁴⁰

Někdy na konci roku 1365 nebo na počátku roku příštího získal klášter směnou plat 20 kop grošů na městečku Úvaly.⁴¹

V roce 1366 dostal klášter od císaře další příspěvek. Jednalo se o roční plat z 12 lánů u vsi Toušeň (*Tuschim*),⁴² které v té době držel pražský měšťan Mikuláš Jenteš (*Gentes*). Z osmi lánů přicházely do kláštera tři čtvrtiny hřivny rozdělené do splátek na sv. Jiří a sv. Havlu,⁴³ ze zbývajících 4 lánů dostával klášter 3 kapouny na sv. Martina.

V roce 1368 dostal klášter darem od Žalmana (Salmann) z Prahy, řečeného Galin, plat 15 kop a 20 grošů, který pocházel z Běchovic. Vázl tam na 6 krčmách, kovárně, masných krámech a půl lánu polí. K donaci ještě patřilo 15 vajec na dvoře Longa Peška.⁴⁴

Na konci roku 1370 udělil Karel IV. klášteru imunitu, která v podstatě znamenala vznik postranního práva. V ní se vyjímali z pravomoci světských úředníků všichni měšťané a obyvatelé všech českých měst a městeček, který se rozhodli „... se ad inhabitandum infra muros et septa monasterii ... receperunt“. Tito osadníci žijící na klášterních gruntech, „fundani“, byli svěřeni do jurisdickce probošta kláštera a notáře královské komory Pavla z Jenštejna (v případě neobsazení funkce ho mohla nahradit jiná pověřená osoba). V téže listině byly ode všech břemen atd., osvobozeny dvě klášterní zahrady, rozkládající se mimo zdi kláštera napravo a nalevo od jeho vstupní brány.⁴⁵ Ačkoliv mělo toto privilegium ekonomické dopady, jeho podstatou byla soudní, potažmo správní imunita.

12. července 1378⁴⁶ byl klášter po dvaceti letech opět obdarován z nejvyšších míst. Císařovna Eliška Štětínská mu věnovala ze svého plat na Všechnapech, totiž 11 kop 8 grošů,⁴⁷ s poddanskými dvory, polnostmi, lukami a všemi přináležejícími svobodami.⁴⁸ Podle toho by se dala vysvětlit i dvojí zmínka o Všechnapech v urbáři: po prvé je zmíněn plat, podruhé se jedná o urbářní zápisu všechnapských sedláčků.⁴⁹ Pro zajímavost dodávám, že na základě této donace měly augustiniánky „... z práva na den ouroční (!) její vo nešpoře zpívati vigilij slavně de vět lekcí a ráno na zajtrí.“⁵⁰

29) *CTh* č. 138, s. 298 n.; *Straka, Klášter sv. Kateřiny*, 1918, s. 280, datuje podle Grubera prodej do r. 1368.

30) Emler, *Pozůstatalogy I*, s. 329; svr. *Straka, Klášter sv. Kateřiny*, 1918, s. 157.

31) *Urbář*, f. 29v; datace podle Emlerových pozůstatků, zápis je určen „*Primo Dacizc U 15*“.

32) V listině z 12.3.1366 (*ŘA augustiniáni*, listina č. 56) se praví „...de duodecim lanis prope villam Tuschim ab alia parte fluminis Albea situatos...“, tedy na druhé straně Labe; též *Summarium*, p. 27; *Historia*, p. 201-202.

33) Tamže je přesně určen příjem: „...tres fertones quatuordecim grossos pro fertone computando,“ věrdunk byl tedy specifikován 14 groši.

34) *Urbář*, f. 30r. Torzo (jen strany, ale předmět transakce chybí) viz Emler, *Pozůstatalogy I*, s. 434. V souvislosti s tím *Straka, Klášter sv. Kateřiny*, 1918, s. 280, ještě uvádí, že Markéta Žalmanová prodala a snad i odkázala klášteru platy asi také tamže. Vychází při tom z nejasných poznámek v urbáři.

35) *ŘA augustiniáni*, listina č. 63 vydaná Karlem IV. dne 8. prosince 1370 na Lichtenburku.

36) *Straka, Klášter sv. Kateřiny*, 1818, s. 281, uvádí chyběně 14. července. Dle opisu deskového vkladu z r. 1522 (*Liber memorabilium*, p. 7) se jedná o den před sv. Markétou.

37) *Straka, Klášter sv. Kateřiny*, 1918, s. 281, uvádí jen 11 kop, ačkoli oněch 8 grošů je zmíněno i v urbáři na f. 25v.

38) Emler, *Pozůstatalogy I*, s. 453. *Urbář*, f. 31r, ve stručnejší podobě.

39) *Urbář*, f. 25v a ff. 28v-28r.

40) *Urbář*, f. 32v.

O dva roky později vyměnila převorišše Kateřina dvůr v Sobíně se všemi poli a s jedním poplatným člověkem (*homine censuali*) za dvůr v Běchovicích se všemi polnostmi obdělávanými i neobdělávanými, pastvinami, loukami a se dvěma lidmi, který patřil pražskému (novoměstskému) měšťanovi Heinrichovi, synovi Seidlina. Ten se navíc zavázal za sebe a za své nástupce, že bude klášteru platit 4 kopy grošů ročního platu, které na běchovickém dvoru váznou.⁴¹

Roku 1382 (19.3.) koupil klášter od Jindřicha ze Sobína roční plat 4 kopy gr. na poplužním dvoře. Později byly dvě kopy vyplaceny, takže příjem činil jen dvě kopy.⁴²

Větší aktivitu máme doloženou kolem r. 1405 a dále. Řečeného roku klášter získal plat 3 kopy grošů na domě v Mikulášské ulici.⁴³

Další roční plat ve výši 1 kopy grošů koupil klášter 5.10.1406 za sumu 10 kop od Kateřiny, vdovy Prokopa Seidla z Běchovic, a jeho bratra Arnošta z Ujkovic (Vgylowicz), na vesnici Prodašice.⁴⁴

V roce 1407 k němu přibyly 3 kopy grošů ročního platu z domu před Týnem.⁴⁵

Heinrich Czigelheim prodal Albertu, řečenému Chotek, na konci r. 1408 vesnici Kopaninu.⁴⁶ Na tomto zboží po nechal roční plat 12 hřiven pro klášter sv. Kateřiny, který splácel řečený Albert.⁴⁷

Do sepsání urbáře následovaly už jen dva mimopražské zisky: v srpnu až září 1410 prodal nejprve Štěpán z Litožnic klášteru roční plat 5 kop na poplužním dvoře tamže; pak klášter koupil 8. března 1411 od Petra z Těchlevic roční plat 12 kop grošů v Merbolticích (Merborticích), „... na vsi celé, dvořích kmetcích s platem, dědiňách, lukách, lesích, potocích...“.⁴⁸ Ještě musím uvést, že ze srpna až září 1410 se dochoval vklad do desek zemských, ve kterém král Václav potvrzuje donaci císařovny pro klášter, tedy plat v Březanech (Brzezano), o kterém se bohužel nic bližšího neví.

Dále se zachovaly tři zprávy o transakcích: První je ze 3. února 1411. Tehdy vydali převor a konvent kláštera sv. Tomáše potvrzení, že obdrželi od Anny Sověšinky sumu 10 kop grošů pražských a také že klášteru sv. Kateřiny postoupila roční plat 1 kopu grošů pražských ve vsi Postřížín (Postrzyzyn).⁴⁹ Druhá se zachovala v kvitanci z 19. listopadu 1410, kterou probošt a konvent kláštera sv. Kateřiny potvrzuje, že od převora a konventu kláštera sv. Tomáše obdrželi sumu 20 kop pražských grošů jakožto vyplacení platu ve výši 2 kop grošů na vsích Skalsko (Scalcz) a Postřížín.⁵⁰

Další čtyři kopy získal klášter v roce 1413 na domě v Rytířské ulici.⁵¹

Poslední je jen zmínka v rejstříku *Codexu Thomae*.⁵²

41) Borový, C. (ed.): *Libri erectionum archidiaecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber I.* (1375-1388), Pragae 1878, s. 168, č. 303.

42) *Urbář*, f. 33r.

43) Mendl, B.: *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, SPDHM 5, 1932, s. 161-390, tam na s. 348. Jednalo se o dům č. 73.

44) Borový, C. (ed.): *Libri erectionum archidiaecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber V.* (1398-1407), Pragae 1889, s. 710, č. 966. Ujkovice leží na Jičínsku blízko Prodašic.

45) Mendl, Z *hospodářských dějin*, s. 287. Náměstí č. 604a.

46) *Urbář*, f. 31r. Formulace výpisu je poněkud nejasná, navíc se zdá, že k trhu došlo již v r. 1400.

Emler, *Pozůstatalogy II*, s. 54, datuje svůj neúplný vklad do listopadu až prosince 1408, na druhou stranu je nepravděpodobné, že by v souvislém textu uprostřed řádky opisovač nedopsal celé znění data (místo M CCCC VIII je tu pouze M CCC). V Pozůstatalogu II pak je jasné řečeno, že došlo k prodeji vsi Kopaniny (tato informace v urbáři chybí).

47) V zápisu v urbáři na f. 25v se praví, že Adalbert platí z Kopaniny klášteru 12 hřiven, resp. 12 kop a 48 grošů.

48) *Urbář*, f. 31r. Emler, *Pozůstatalogy II*, s. 71, má neúplně.

49) Emler, *Pozůstatalogy II*, s. 78, uvádí celé znění; výpis v Urbáři na f. 30r.

50) *ŘA augustiniáni*, listina č. 110.

51) *ŘA augustiniáni*, listina č. 108; *CTh* č. 48, s. 185.

52) Mendl, Z *hospodářských dějin*, s. 309. Dům č. 405.

53) *CTh*, s. 123.

Regest listiny bez datace praví, že paní Malča (Malcza) odkázala klášteru sv. Kateřiny plat půl kopy grošů na vnuči notáře Bartoše ze „Strahovské ulice“ (plathea Sthra[ho]wyensy).⁵⁴⁾

Na závěr pro úplnost poznamenávám, že do husitských válek rozhojnil klášter svůj příjem o další tři platy. První ve výši 3 kopy grošů zakoupil v červnu r. 1415 od Viléma ze Soutic (Suticz) na poplužním dvoře a poddanských gruntech ve vsi Souticích.⁵⁵⁾ Druhý ve stejně výši získal v téže době od Přísnaka z Kozmic v Teplyšovicích (Teplissowiczych), Mrchojedech (Mrchogedech), na Vlkově (Wlkowie), v Rousínově (Russinowie) a Smilově (Smilowie).⁵⁶⁾ Třetí – ve výši 2 kopy grošů – měl od r. 1416 na domě Templové ulici.

Strahovský rukopis DF IV 6

V rukopisné sbírce strahovské knihovny je uložen rukopis,⁵⁸⁾ který má pro dějiny kláštera sv. Kateřiny mimorádný význam. Zdá se, že tento klášter je jedním z mála typických vnitroměstských klášterů, z jejichž písemné produkce se zachovala písemnost, evidující klášterní příjmy. Starší práce o Praze rukopis nevyužily,⁵⁹⁾ posléze byl zpracován a vydán C. Strakou.⁶⁰⁾ Ten topograficky a vlastnický identifikoval celou řadu lokalit. Novější literatura kupodivu Strakovu práci zcela ignorovala, necituje jí ani F. Graus, ani M. Svobodová-Ladová.

Strahovská písemnost je konvolut dvou rukopisů o rozměrech 20,6-21 x 16 cm. Rozpadající se svazeček je vevázán do měkké obálky ze zlomku pergamenového rukopisu 15. století.⁶²⁾ Prvních 22 folií je papírových, následujících 21 pergamenových a poslední folium opět papírové.

V rukopisu zjištujeme následující strukturu zápisů:

Ff. 1r-22v Urbární rejstřík klášterních vesnic svato-kateřinského kláštera z druhé poloviny 16. a počátku 17. století,⁶³⁾ tedy z doby, kdy byl klášter již osazen augustiniány od sv. Tomáše. Latinsky, česky.

Ff. 23r-31 Torso opisu předhusitského urbáře. Opis byl pořízen v 2. polovině 15. století

Ff. 23r-25v Torso platů na domech v Novém, Starém a Menším Městě Pražském. Latinsky.

Ff. 25v-27v Urbární zápis z klášterních vsí Všechny, Sobín, Kopanina, Úvaly, Zdiby, Holešovice, Těchlovice a Běchovice. Latinsky.

F. 27v-28 Sestry od sv. Kateřiny v čele s Elškou z Lužberka, převořiši, prodaly pod plat krčmu

54) Snad se jedná o plat, který je zmíněn v Urbáři, f. 25v.

55) Urbář, f. 29v; Emler, *Pozůstatky II*, s. 119, přináší neúplné znění.

56) Urbář, f. 29v; Emler, *Pozůstatky II*, s. 119, přináší neúplné znění.

57) Mendl, *Z hospodářských dějin*, s. 297. Dům č. 588a.

58) Strahovská knihovna, sign. DF IV 6.

59) Rukopis nevyužil ani Tomek v *Základech starého místopisu pražského*, ani J. Emler v *Pozůstatcích desk zemských království českého r. 1541 pohořelých, I-II*, Praha, 1870-1872, a ten je proto doplněny. C. Straka si tužkou připisoval k některým položkám jejich identifikaci dle obou výše uvedených děl a dokonce lze podobné poznámky a doplňky najít u některých vkladů ve strahovském výtisku Pozůstatků, který Strakovi dle vlastnického razítka patřil. Nakonec dodatky k místopisu uveřejnil ve svém článku o klášteru sv. Kateřiny.

60) Straka, *Klášter sv. Kateřiny*.

61) O rukopisu se F. Graus zmíňuje v *Dějinách venkovského lidu v době předhusitské II*, Praha 1957, na s. 337. Tam uvádí, že klášter evidoval jen tu část dávek, kterou získával od pronajemců, a tudíž pramen nepodává zprávu o dávkách vlastní vrchnosti poddaných z klášterních vsí. Jeho tvrzení je správné: o dokument se zajímal jen z hlediska využitelnosti pro výzkum postavení poddaného venkovského obyvatelstva.

62) Co se týče bližších údajů vnějšího popisu rkp., odkazují na C. Straku, *Klášter sv. Kateřiny*, ČKD 1919, s. 50n., a na B. Rybu: *Soupis rukopisů Strahovské knihovny III.*, Praha 1979, č. 1354. Je zajímavé, že ani prof. Ryba neznal Strakův článek a edici, a z literatury uvedl jen Jeschkeho tisk.

63) Jedná se roky 1568-1574 a 1601-1602.

v Běchovicích Janovi Zaluhovi (kol. 1441). Česky.

Ff. 28r-29r Urbární zápis z klášterní vsi Všechny a celková suma 213 kop 14 grošů. Česky, suma latinsky.

F. 29r Kateřina z Liblic dala klášteru jednu krávu, aby převoříše a sestry měly na 2 libry vosku každoročně k bohoslužbám. (1441). Latinsky.

Ff. 29r-30v Výpis z desk zemských 1361 – 2. pol. 15. stol. o pozemkovém majetku kláštera. Latinsky.

Ff. 32r-32v Opis soupisu platů z novoměstských domů z r. 1414 sepsaného Matějem z Ostrova. Opis je z 2. pol. 15. stol. Latinsky.

F. 32v Touž rukou pořízený zápis o smrti čtvrté manželky Karla IV. Elišky Štětínské v r. 1393,⁶⁴⁾ která dala klášteru 11 kop grošů věčného platu ve Všechnapech. Latinsky. Jinou rukou pořízen český překlad téhož.

F. 33r Smlouva mezi převoříší Kateřinou ze Sulevic a Rydkeřem z Pojetic a Erkeřic z r. 1482 o dočasném snížení platu v Merborticích z původních 12 kop gr. na 9, dokud se nevylepší postavení sedláků. Psáno stejnou rukou jako předcházející překlad. Česky.

F. 33v-34r Zápis z desk zemských od konce 15. do první čtvrtiny 16. stol. touž rukou a třema dalšíma. Česky, latinsky.

F. 41r Stručný výčet osob a platů za pronájmy(?). Poč. 16. stol.

F. 41v Zápis o majetkových sporech z r. 1496 a 1515.

Charakteristika písemnosti

Typové (diplomatické) zařazení písemnosti je poněkud problematické. Nadpis na deskách rukou 18. století jí označuje jako „*Inventarium antiquum conventus Sanctae Catharinae*“.

V obsahu nacházíme celou řadu různých typů zápisů; jak je v obdobných případech zvykem, charakter písemnosti by měl být určen převládající agendou. Zápisu urbární povahy nejsou (z hlediska počtu folií) rozsahem větší než evidence platů na pražských domech, příjmy v nich zachycené však představují více než polovinu celkové částky, každoročně přicházející do kláštera.

Dostáváme se tu k dvěma otázkám. První se týče, lze-li považovat soupis platů na domech na postranním právu za zápisu urbární povahy.

Pokud přehlédneme definice urbářů v posledních několika desítkách let,⁶⁵⁾ povšimneme si, že od Grausovy obecné definice, která vymezuje urbáře jako písemnosti, které „mají určitý výnos půdy“⁶⁶⁾ se pojedí posouvá k diplomatickému pohledu R. Nového, který zdůrazňuje, že „urbáře jsou písemnosti, vytvářené vrchnostmi, tj. držiteli pozemkového majetku, pro evidenci dávek a platů, které jim byly (nebo měly být) pravidelně odváděny poddanským obyvatelstvem“.⁶⁸⁾ Situaci poněkud komplikuje defini-

64) Zemřela 16. února.

65) C. Straka přisuzuje písmo ruce opisováče Gruberova dila, Liboria Tauchmana. Z toho usuzuje, že ještě v r. 1767 byl urbář v klášteře, a teprve po zrušení kláštera sv. Kateřiny za josefinských reforem se dostal do Strahovské knihovny, svr. Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, ČKD 1919, s. 50-51.

66) Poslední shrnutí podali autori K. Haubertová, G. Hoffmann a L. Lešický v úvodu svého *Soupisu západočeských urbářů 2. pol. 13. století-1773*, Plzeň 1993.

67) Graus, *Dějiny venkovského lidu II*, s. 320.

68) Nový, R.: *Studie o předhusitských urbářích I*, SH 13, 1965, s. 5-63, tam na s. 16-18.

ce I. Hlaváčka v přehledu diplomatických termínů ve *Vademecu pomocných věd historických*, kde jsou urbáře vysvětlovány v souvislosti s venkovskými hospodářstvími.⁶⁹⁾ Právě v případě vnitroměstských klášterů a jejich enkláv tato definice postrádá platnost.

Z výše řečeného tedy vyplývá, že urbář eviduje ve formě soupisu výnosy z půdy, které přináší typicky feudální vztah, totiž povinnosti, které mají poddaní vůči své vrchnosti. Abychom mohli zodpovědět první otázku, musíme si nejprve položit druhou, která zní: jaký byl poměr osadníků vedlejšího práva k té církevní instituci, na jejímž území – tzv. právu – žijí? Z hlediska jejich postavení jakožto držitelů nemovitostí byli fakticky poddaní. Vrchnosti bylo totiž lhostejné, kdo splácel reálné břemeno váznoucí na nemovitosti v enklávě, ať už jí využíval měšťan nebo šlechtic.⁷⁰⁾ M. Svobodová-Ladová⁷¹⁾ se zmiňuje o tom, že poměr mezi vrchností a obyvatelstvem místních práv měl feudální charakter, a že i osobně svobodné obyvatelstvo bylo závislé na vrchnostech postranních práv po stránce administrativní a soudní (v neposlední řadě je nutné jmenovat finanční povinnosti). Původní poddaní vykonávali i roboty, ale noví osadníci – emfyteuti se často zavazovali k jejich plnění také. Stejně tak měli ve smlouvě, která jim pojišťovala držbu nemovitostí, že jsou povinni odvádět věčné i roční platy z realit, které v enklávě drží či vystavějí.

Pokud tedy přistoupíme na to, že obyvatelé právních enkláv byli vůči vrchnosti ve feudálním vztahu, můžeme kladně odpovědět i na první otázku. Soupis platů na domech totiž evidoval výnos půdy. K tomu chci poznamenat, že soupis se netýkal jen domů v enklávě, ale i domů v pražských městech. Domy a domky, které byly na postranním právu, ležely nepochyběně v bezprostřední blízkosti kláštera. O jejich výrazně poddanském charakteru svědčí i naturálie (pullos), které jejich obyvatelé odváděli klášteru.⁷²⁾

Strahovský rukopis DF IV 6 tedy představuje urbář novoměstského kláštera sv. Kateřiny, který zachycuje mimo dalších příjmů roční klášterní příjem nejen z klášterních vesnic, ale i z domů v klášterní právní enklávě. Je tak urbářem *sui generis*, jehož podoba je dána geografickou polohou kláštera.

Datování vzniku opisu a originálu písemnosti

Nadále se budu zabývat starší částí konvolutu, tedy pergaménovými kvinterny. Tato folia jsou linkována. Písář psal běžným tmavě hnědým inkoustem (železitodubénkovým), přičemž část textu je psána červenou barvou. Jde o zvýraz-

69) Hlaváček, I.- Kašpar, J.- Nový, R.: *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1988, s. 212 n.

70) Toto stírání rozdílu společenského postavení při držbě nemovitosti bylo zachyceno na statcích sedleckého kláštera, kdy kutnohorský měšťan byl jmenován v subjektivně stylizované listině jako „*subditus dominio monasterii*“, tedy poddaný klášterního dominia. Srv. Čechura, J.: *Úřední knihy kláštera v Sedlici z období počátku 15. až konce 16. století (podle KNM VI F 32 a KNM VIII A 6)*, ČNM 152, 1983, s. 114-128. Možná, že právě skutečnost, že nebyl jmenován jako poddaný opata, ale panství kláštera, byla záměrnou stylizací.

71) M. Svobodová-Ladová, *Zvláštění místního práva v Praze*, s. 109-110.
72) Urbář, f. 23v.

nění některých finančních částek, nadpisy a poznámky o přesném poslání některých platů, některé údaje jsou podtrženy červeně, případně žlutě stínovány. Celkově působí úprava přes poměrnou kaligrafičnost písma neurovnane, mnohdy jsou vyneschána volná místa, jako by písář buď počítal s doplněním nebo se snažil úpravu přejmout z originálu.

V rukopisu je jedna hlavní písářská ruka (A). Psala bastardou 2. poloviny 15. století s typickými „sloními choboty“. Této ruce lze přisoudit autorství veškerých zánamů až k f. 32v. Následující překlad zápisu o smrti Elišky Štětínské psala jiná písářská ruka, stejně jako výpisy z desk zemských. Smlouvou o dohodě mezi převoříši Kateřinou ze Sulevic a Rydkeřem z Pojetic a Erkeřic psala opět ruka A. Další tři výpisy byly pořízeny třema rozdílnýma rukama, jejichž styl odpovídá konci 15. a poč. 16. stol. Rukopis je psán z největší části latinsky, některé jednotlivosti a některé urbariální zápisys jsou český.

První část textu – tedy ff. 23-30 – charakterizoval B. Ryba jako „*torzo starého urbáře z doby kolem r. 1400, přepsaného a doplněného kolem r. 1441*“. Obě jeho datace jsou nesprávné, jak doložím níže, navíc je nutno vznést otázku, z jakého důvodu B. Ryba text rozdělil právě takovým způsobem, tedy proč považoval text na ff. 23-30 a 32-33 za dvě spolu nesouvisející části. C. Straka se domníval, že text byl v podstatě oписem či výpisem z urbáře, sepsaného v r. 1414. Tento výpis, doplněný o další informace, podle něj probíhal ve třech různých dobách (stále se jedná o ruku A). Strakův zájem se soustředil na vznik písemnosti druhotné – opisu, já se pokusím rekonstruovat text původního urbáře. Straka také považoval začátek urbáře s datem 1414 za součást původního textu zcela nepochybně, aniž by uvažoval o možné existenci dvou urbářů, jak to učinil později B. Ryba.

Musíme tedy časově zařadit všechny části textu, a to nejen dobu vzniku originálu, ale i opisu. Některé údaje spolu natolik geneticky souvisí, že je snad můžeme považovat za součást jednoho celku. Jde nejenom o obě části rejstříku platů z pražských domů, ale i o výpisy z desk zemských. Dále se jedná o urbariální zápisys, které ovšem evidují jak příjmy z poddanského majetku, tak příjmy z pronajatých vrchnostenských nemovitostí. Je tu ovšem nutno zjistit všechny časové vrstvy zápisů.

Písářská ruka A psala valnou a nejpodstatnější část textu na pergamenu. Vznik opisu můžeme klást nejdříve k datu posledního zápisu. Kompilátor respektoval jednotnou úpravu a např. u výpisů z desek zemských bylo proto nutné určit data jejich vkladu do desk. Poslední zápis rukou A na f. 33r je datován do r. 1482. Zápisys pozdějších údajů v deskových vkladech si troufám paleograficky datovat nedlouho po nich inserované době vkladů, to znamená, že se jedná zhruba o první čtvrtinu 15. a 16. století. To je také dle mého názoru horní hranice vzniku písemnosti. Opis tedy vznikl pravděpodobně koncem 15. století. Jeho autorem byl pravděpodobně neznámý písář, který se na f. 30v podepsal jako „*P. de Li*“.

Komplikovanější je otázka vzniku originálu. Je nutné porovnat všechny zápisys, které lze datovat. Písemnost urbariálního typu zpravidla vypisuje k určitému datu (danému vznikem písemnosti, nikoliv potřebou přesné datace) požadované údaje: zachycuje tedy stav, nikoliv proces; je pramenem statické povahy. To je dánou i tím, že jednotlivé položky jsou vázány na konkrétní držitele. Je tedy nutné datovat strahovský rukopis nikoliv snad podle vnitřní chronologie zápisů, ale podle vlastníků jednotlivých nemovitostí. Opět v tomto případě hráje určitou roli setrvačnost při užívání názvů domů. Názvy domů – a obzvláště těch, které získal klášter donací – totiž zůstávaly v užívání. Stručně řečeno: rozhodujícím momentem při dataci ruko-

pisu jsou časové úseky, v nichž identifikovaní držitelé nemovitosti užívali, a jejich komparace.⁷³⁾

Majitele domů se mi podařilo identifikovat jen z určité části, přesto to stačí k dataci rukopisu. Ráda identifikací potvrdila, že se ještě po letech užíval název, odvozený od jména původního majitele. Zdá se, že tomu tak bylo v případě donací. V případě krátkodobé držby nebyl užíván název podle původního držitele. Nejdůležitější informací pro datování je dolní datum časových údajů o držbě domů, protože to ukazuje poslední možné datum, po kterém byla písemnost pořízena. Je to jednak dům č. 625b ve Štěpánské ulici, který v letech 1413–1416 držela Marea.⁷⁴⁾ Dále je to dům Kuneše syrníka, který byl v blízkosti samotného kláštera na vedlejším právu. Kuneš ho vlastnil v letech 1413–1414.⁷⁵⁾ Rukopus by tedy měl být pořízen někdy v roce nebo po roce 1413. Horní hranici sepsání tu představuje počátek husitských válek, resp. 25. květen 1420, kdy byl klášter zcela zničen táborskými ženami.⁷⁶⁾ Je nepochybně, že k sepsání nedošlo později, protože v držbě domů se vystřídaly do r. 1420 ještě jiné osoby, podchycené Tomkem v pražském místopisu.

Druhá část soupisu platů z domů (ff. 32r–32v) je datována písárem originálu do r. 1414. Tímto písárem byl Matěj z Ostrova, varhaník.⁷⁷⁾ I zde je možnost, že i on zpracovával starší materiál. Nejzazší časový údaj poskytuje datace držby domu č. 380a v Podskalí v Oserově. Jakub Stříhanec jej držel v letech 1411–1414.⁷⁸⁾ To ovšem vcelku odpovídá dataci, jak ji uvedl autor originálu Matěj z Ostrova.

Pokud jsou tedy oba soupisy platů z pražských domů z období kolem roku 1414, nabízí se vysvětlení, že patří k sobě. To podporuje i fakt, že druhý soupis je úvodem ke ztracenému zbytku a že se obsahově s prvním, kterém zase chybí počátek, nekryje. Nemáme ale odpověď na otázku, proč byly obě části snad původního textu komplátorem opsány takto neorganicky.

Je možné, že opisovač měl původně k mání jen torso rejstříku, bez začátku. Při opisování sám do textu včlenil některé mladší informace. K chybějící části se dostal později. O tom by svědčilo i to, že tento skutečný začátek – ač psán stejnou rukou – postrádá slavnostnější, barevnou výzdobu. Jinou možnost výkladu umožňuje vazba. Ta je velmi charakteristická a provisorní. Svázání papírových a pergamenových listů svědčí o jejich spojení až po roce 1600, kdy byla dopsána část na papíru. Do té doby ne-

- 73) Pro identifikaci domů podle Tomkova pražského místopisu jsem použil jednak jeho *Mapy staré Prahy k letům 1200, 1348 a 1419*, Praha 1892, dále dvě faksimilová vydání pražských plánů: *Praha 1791. Faksimile Hergetova plánu*, Praha 1991 a Jüttnerovo kartografické zpracování pod názvem *Plán Prahy z roku 1816*, Praha 1972, a konečně publikaci, kterou napsali Čarek, J.-Hlavsa, V.-Janáček, J.-Lím, V.: *Ulicemi města Prahy od 14. století do dneška. Názvy mostů, nábreží, náměstí, ostrovů, sadů a ulic hlavního města Prahy, jejich změny a výklad*, Praha 1958. Identifikaci provedl již C. Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, v některých případech bylo nutné přehodnotit časové údaje, někdy i místní.
- 74) Tomek, *Základy II*, s. 167. Název ulice je v originálu „*De platea sub ecclesie sancti Stephani que tendit ad forum Equorum*“.
- 75) Tomek, *Základy II*, s. 282, blíž sv. Kateřiny – „*Cunso syrik, in acie ex opposito monasterii S. Catherine.*“ V orig. „*Nota ante exitum monasterii ad dextris. Primo Cunes annuatim soluit 48 gr.*“
- 76) Vavřinec z Březové píše, že tehdy „... rozbořily a vyvrátily táborské ženy klášter jeptišek u svaté Kateřiny na Novém Městě pražském, shodivše nejdříve střechu.“ (Viz Bláhová, M. (ed.): *Vavřinec z Březové: Husitská kronika*, Praha 1979, s. 66). Srv. též Straka, *Klášter sv. Kateřiny*, ČKD 1918, s. 354.
- 77) Záznám začíná: „*Anno domini m ccccxxiiii istud inventarium est sanctimonialium monasterii Sancte Katherine in Noua Ciuitate pragensi ordinis fratrum heremitarum Sancti Augustini. Conscriptum est per manus fratris Mathie de Insula organiste tempore fratris Ludowici de Tusa [!] protunc preposito existente et regente sub anno ut supra.*“ Jedná se bezpochyby o augustiniánský klášter sv. Dobrotivé. Probošt Ludvíka pocházel z jiného augustiniánského kláštera v Domažlicích (Tusta).
- 78) Urbář, f. 32r: „*Nota censum in Podskal ubi venditur lignam. Item de domo Jacobi dicti Stržíhanec annuatim 3 sex. gr.*“ Viz Tomek, *Základy II*, s. 138.

byly pergamenové složky svázány a je možné, že část se ztratila, aby byla později doplněna na závěr textu.

Domnívám se, že ve strahovském rukopisu DF IV 6 je obsažen jeden soupis platů kláštera sv. Kateřiny na pražských domech z r. 1414. Zda je kompletní, v tom by nám měla později pomoci analýza příjmů kláštera z těchto platů.

Vé výše psaném je také odpověď na otázku, proč se B. Ryba domníval, že se jedná o dva různé urbáře. Předpokládal podle několika identifikací držitelů domů, které se týkaly období kolem r. 1400, že druhá část urbáře (situovaná na počátku pergamenových folií) je starší než část první (na konci textu)

Za soupisem platů z pražských domů, tj. na ff. 25v–27v se nalézají zápis o příjmemech z klášterních vsí Všechny, Sobín, Kopanina, Úvaly, Zdiby, Holešovice, Merboltice a Běchovice.

Struktura zápisů a někdy i jejich obsah napovídají, že se jedná o časově integrální součást urbáře. Například podle urbáře platí jakýsi Adalbert 12 hřiven ze vsi Kopanina. Jedná se nepochybně o Alberta řečeného Chotek, který figuruje v neúplném zápisu do zemských desk v r. 1408,⁷⁹⁾ kdy Kopaninu koupil od Heinricha Czigelhelma.⁸⁰⁾ O jiné osobě, držiteli Úval Václavovi ze Škvorce, víme, že vyvijela aktivity v Úvalech v letech 1411–1413.⁸¹⁾ Další takový zápis se týká vsi Merboltic. Petr z Těchlovic z nich (a nikoliv z Těchlovic, jak je odstavec nadepsán) platil 12 kop grošů ročně podle smlouvy, vložené do desk zemských 8. března 1411.⁸²⁾

To naznačuje stejnou dobu původu zápisů. Situace je ale dále komplikovanější, protože v případě vsi Běchovice byl mezi jednotlivé latinské zápisu o platech a urbariální zápisu (soupis platů a povinností poddaných, pronájem dvorů) vložen český zápis (ff. 27v–28r) o emfyteutickém vysazení krčmy. V tomto nedatovaném zápisu je zmíněna vedle převorky Elišky z Linzberka, Doroty z Kynštýna i Kateřina Liblička. Tu můžeme najít jmenovanou i za celkovou sumou výnosu – tedy formálním ukončení původního textu originálu – v latiniském zápisu z roku 1441. Český zápis na ff. 27v–28r by tedy měl být pozdějším insertem. Tomu by nasvědčoval i vedlejší matematický důkaz: mezi součet výnosů (10 kop) uvedený pro dva dvory v Běchovicích a krčmu tamže vysazenou platí jen v případě, že nevezmeme v úvahu platy z krčmy. Je ovšem velice nespolehlivý, protože mezisoučty ve valné většině případu neodpovídají skutečnosti.⁸³⁾

Po zápisech o Běchovicích následuje další o dvoře v Litožnicích. Za ním jsou české urbariální zápisu z Všechny. Tady nemám jistotu, jsou-li předválečné nebo poválečné. Pro jejich poválečný původ svědčí jednak to, že jsou česky (vliv husitství na rozvoj češtiny jako psaného jazyka netřeba zdůrazňovat), jednak se jedná o druhý zápis týkající se Všechny, navíc umístěný na nevhodné místo. Zápisem o Všechnapech totiž tato část, registrující mimopražské příjmy, začíná. Na druhou stranu – jak na to bude poukázáno níže – donace cí-

79) Emler, *Pozůstatky II*, s. 54.

80) Celý zápis, který tak doplňuje Emlera, je mezi výpisy z desk zemských na f. 31r.

81) Emler, *Pozůstatky II*, s. 82, 13.6.1411 a tamže, s. 101, 12.7.1413.

82) Emler, *Pozůstatky II*, s. 78.

83) Viz níže v části Příjmy kláštera podle urbáře z r. 1414.

sařovny Elišky ve Všechnapech zřejmě sestávala jednak z platu, jednak k ní patřily poddanské dvory a další příslušenství.

Výpis vkladů do desek zemských byly s největší pravděpodobností doplněny až v době pořízení celého opisu, tedy v r. nebo po r. 1482. Jednak zachycují, a to v jednotné formální úpravě, všechny výpisy v jediném nepřerušeném záznamu. Především však mezi nimi můžeme nalézt dva zápisy z roku 1415,⁸⁴⁾ které se týkají zisku platů neuvedených v urbáři. Tím zároveň získáváme možnou horní hranici vzniku původního textu urbáře (pokud bychom nebrali v úvahu datum inserované v nadpisu).

Příjmy kláštera sv. Kateřiny podle urbáře z roku 1414.

Celková suma klášterních příjmů činí dle strahovského rukopisu 213 kop 14 grošů.⁸⁵⁾ Pokusím se zjistit, nakolik je tento údaj správný.

Přehled začnu od skutečného počátku urbáře, tj. od f. 32r. Výpočty komplikuje fakt, že mezisoučty, uvedené v textu, jsou z valné většiny chybné, tj. jejich velikost často neodpovídá součtu nad nimi uvedených částek. Není tedy ani možné prostřednictvím takového mezisoučtu zjistit, jestli úvod urbáře (který je na konci písemnosti a který obsahuje dataci) přímo navazuje (bez ztracených stránek) na počátek textu na pergamenu. Jak se zdá, některé částky byly mechanicky opsány a písar asi nerespektoval jejich původní umístění v textu. Celkový součet těchto mezisoučtů činí částku něco přes 153 kop, takže některé údaje byly opomenuty. Proto neváhám tvrdit, že jediná částka, vyjadřující nějaký konkrétní příjem, je právě oněch 213 kop a 14 grošů.

Písemnost začíná soupisem platů na pražských domech, po něm následují ostatní příjmy.⁸⁶⁾ Samotné území postranního práva kláštera sv. Kateřiny není v urbáři nijak označeno, ačkoliv ve skutečnosti bývaly hranice označeny mezníky.⁸⁷⁾ Podle listiny z roku 1370 se imunita vztahovala především na nejbližší okolí kláštera; z tohoto faktu jsem vycházel při vymezení domů v enklávě.

Nové Město:

Enkláva:

V bezprostřední blízkosti kláštera se nacházela celá řada domů a domků (*domiculae*), které patřily pod svatokateřinské postranní právo. Zástavba byla zřejmě členitá a dosti provizorní. V ulici nalevo od vchodu do kláštera (*in platea in exitum monasterii a sinistris*) byly 4 domy s platem 2 kopy a 48 grošů (+ 2 domy odváděly po 2 kuřatech), napravo od vchodu bylo 14 domků s výnosem 3 kopy 21 grošů (+ 14 kuřat z jednoho domu). V další ulici na témže náměstíčku (*secunda platea ibi*

- 84) *Urbář*, f. 29v. Oba vklady jsou datovány do měsice června r. 1415, viz Emmer, *Pozůstatky II*, s. 118, kde jsou neúplné.
- 85) *Urbář*, f. 29r.
- 86) Lokalizaci jednotlivých domů bude uvedena v edici.
- 87) M. Slobodová-Ladová, *Zvláštění místního práva v Praze*, s. 106.

dem circum) měl klášter platy na 8 domcích (2 kopy 23 grošů), třetí část (*tercia pars in eodem vicu*) obsahovala 5 domků (1 kopa 18 grošů 18 haléřů). Poslední řada 5 domků stála před klášterem nad konventem (*ante monasterium ... super ortum conventus*) a klášter z ní dostával 1 kopu 14 grošů 6 haléřů.

Celkový příjem z postranního práva: 11 kop 5 grošů 10 haléřů 18 kuřat

Samotné město:

Na Karlově náměstí (*in circulo Nove Civitatis*) měl klášter platy na 7 domech v celkové výši 16 kop 26 grošů. V Podskalí (*in Podskal*) měl klášter 3 domy (4 kopy 30 grošů) a lázeň (6 kop). Na Zderazi byla další lázeň pod ročním platem 4 kopy. Na Koňském trhu, nynějším Václavském náměstí, stály tři domy,⁸⁸⁾ z kterých šlo do kláštera 5 kop a 4 groše. Ve Štěpánské (*platea sub ecclesie sancti Stephani, qua tendit ad forum equorum*) vázla na 3 domech plat 6 kop 30 grošů, ve Druhé řeznické (*Antiquorum cingulatorum*), nyní Navrátilově, plat 7 kop 4 groše na 6 domech. Tři domy na Poříčí (*in Poricz*) vynášely 7 kop 8 grošů a poslední dům na Senovážném náměstí (*in platea retro ecclesiam sancti Henrici, ubi vendunt fenum*) 30 grošů.

Celkový příjem: 63 kop 12 grošů

Staré Město:

Dva nelokalizované domy zaručovaly příjem 7 kop grošů, dům v Templové ulici (*in Templo*) 2 kopy grošů a dvě vinice 2 kopy a čtvrtku vína.

Celkový příjem ze Starého Města: 11 kop grošů
1 quartale vína

Menší Město:

Ze dvou neurčených domů měl klášter plat 3 kopy grošů. Vedle toho dostával plat 10 kop grošů, který vázal na malostanské radnici.⁸⁹⁾

Celkový příjem z Malé Strany: 13 kop grošů

Mimopražské příjmy

vázly na těchto jednotlivých vesnicích, resp. jejich částech:

Všechny (11 kop 8 grošů)

Sobín: ze dvora (2 kopy grošů)

Kopanina (12 kop 12 grošů)

Úvaly (28 kop grošů)

Zdiby: dvůr (4 kopy grošů), krčma (1 kopa 20 grošů), mlátec (20 gr.)⁹⁰⁾

Holešovice (6 kop grošů)

- 88) Jedná se o samotný začátek na pergamenu. Text tu bez lokalizace začíná zápisem o třech domech, z nichž jeden je na Koňském trhu, ostatní dva se mi nepodařilo identifikovat. Domy jsou v písemnosti řazeny do skupin podle jejich „adresy“, proto se domnívám, že oba místně neurčené domy jsou z Koňského trhu.
- 89) Plat dostal klášter od Mikuláše Clementera v roce 1358. Původně činil 10 hřiven, což dělalo podle původního kursu 10 kop a 40 grošů.

- 90) O této sociální skupině ve vztahu k břevnovskému klášteru Čechura, J.-Ryantová, M.: *Urbář kláštera Břevnov z roku 1406*, ČNM 161, 1992, s. 79-107, tam na s. 104.

Merboltice (12 kop grošů)

Běchovice: z platů a krčem (19 kop 58 grošů) + 27 kuřat a 144 vajec, ze dvora (10 kop grošů + jeden vůz sena), druhý dvůr se dvěma poplužními držel klášter

Litožnice: ze dvora (5 kop grošů)

Od ostrovského kláštera: 4 kopy grošů

Bez naturálií představoval příjem kláštera 210 kop 15 grošů 10 haléřů. Je možné, že tato diskrepance mezi údajem v urbáři a mým výpočtem mohla být způsobena chybějícími údaji mezi oběma částmi dochovaného textu. V každém případě je to údaj, který se opírá o dochované informace a který se od celkové sumy uvedené v urbáři výrazně neliší.

Reluované naturálie představují následující hodnoty:

45 kuřat = 22,5 gr.⁹¹

144 vajec = 2,5 gr.

1 quartale vína = 45 gr.⁹²

Celkem: 1 kopa 10 grošů

Celkem roční příjmy kláštera sv. Kateřiny :
211 kop 25 grošů 10 haléřů

Postavení kláštera v rámci předhusitské Prahy

Máme-li klášterní hospodářství celkově charakterizovat, je na první pohled zřejmé, že se jedná o jiný typ hospodaření než u klášterů, kterým byla dosud věnována pozornost v literatuře.⁹³ Je pochopitelné, že právě ony kláštery, jejichž pozemková držba umožnila existenci tzv. klášterního velkostatku, zanechaly zprávy o své hospodářské činnosti v podobě urbářů či urbárních rejstříků. Klášterní velkostatek jakožto ekonomický jev předhusitských Čech byl ovšem podmíněn rozsáhlou pozemkovou držbou, leckdy řízenou vystavenou. Tu ale klášter sv. Kateřiny – díky své poloze uvnitř největšího města střední Evropy – neměl. Za vlády Karla IV. byly možnosti obdarování nově zakládaných klášterů omezené. Již příměstský Strahov, který byl založen o více než dvě stě let dříve než sv. Kateřina, nebyl jako jediný z klášterů reformovaných rádu schopen vytvořit koncentrovanou pozemkovou držbu.⁹⁴ Stejně tak se další „příměstské“ kláštery, břevnovský a svatojiřský, oba benediktinské, nacházely ve stejné situaci.⁹⁵

91) Viz J. Čechura, *Urbář kláštera Břevnov*, s. 89-90; též, *Urbář kláštera Strahov* z roku 1410, BS 1, s. 25-43, tam na s. 33. J. Čechura využil reliuci hodnoty, které uvádí břevnovský urbář.

92) F. Graus, *Dějiny venkovského lidu II.*, s. 423. Tento údaje se týká pražského vína, ale pochází z r. 1376.

93) Klášterním velkostatkem se zabýval v řadě prací již od 60. let R. Nový (např. *Nejstarší český urbář*, ČSČH 8, 1960, s. 210-227; *Ostrovské urbáře z let 1388 a 1390*, Sborník NM, řada A, č. 15, 1961; *Strahovský urbář z roku 1410*, Zápisky katedry čs. dějin a arch. studia 7, 1963, s. 39-70; *Studie o předhusitských urbářích I*, SH 13, 1965, s. 5-64; *Finanční písemnosti předhusitského velkostatku v Čechách*, AUC, Phil. et hist. 5, 1975, s. 45-88; *Urbář encovanského statku chotěšovského kláštera - Poznámky k chotěšovskému urbáři z r. 1367*, Litoměřicko 17-20, 1981-1984, s. 71-77), který vnesl do výzkumu urbářů diplomatický rozměr (srov. výše, pozn. 16). Výsledky jeho výzkumu revidoval (především co se týče interpretace pramenů) v řadě studií, vydaných během 80. let J. Čechura. Ten rozšířil svůj zájem nejen na další lokality, ale pokusil se uvést do problematiky zahraniční metodologické výboje. Svá bádání shrnul v monografii *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart 1994 (tam viz i další literaturu), kde podal výklad vývoje a proměn klášterního velkostatku v průběhu dvou století (1350-1550).

94) Rozptyl statků u pražských příměstských klášterů vysvětluje Čechura, J.: *Břevnov a Strahov na počátku 15. století*, in: *Historia docet*. Sborník prací k poctě sedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Práce historického ústavu ČAV, C- Miscellanea 7, s. 35-44.

Pozice těchto klášterů na rozhraní rozsáhlé sídelní aglomerace – Prahy – a jejího širšího regionu byla již od 13. století ovlivňována ekonomickými zájmy pražského měšťanstva.⁹⁶

Proto i panovnická donace pro novoměstské augustiniánky byla skrovna. Pro klášter měla později význam imunita z roku 1370, ačkoliv, jak je patrné z výše uvedeného přehledu, příjmy z postranního práva činily necelých 5 procent z celkové částky. Výrazně poddanský charakter osadníků v enklávě napovídají – byť v témeř jen symbolické podobě (14 kapounů) – naturální dávky. Pro chod kláštera měla enkláva asi význam poněkud větší, ačkoliv se nám o tom nedochovaly zprávy.

Největší část příjmů tvořily příjmy z vesnic. Přicházely, až na jednu výjimku, v hotových penězích, to znamená, že klášter v nich vůbec nehospoďal ve vlastní režii. Vzhledem k témeř dokonalému rozptýlení vesnic, na nichž (nebo na jejichž částech) platy vázly, v pražském okolí, není možno se tomu divit. Jedinou vesnicí, kde byl klášter „přímou vrchností,“ byla vesnice Běchovice. Tam také nalézáme zápisu o jednotlivých poplatnících. Běchovičtí dodávali do kláštera i některé naturálie, důležitý byl pro klášter jediný dvůr ve vlastní režii.

Značnou část příjmů představovaly platy na domech z pražských měst, především z Nového Města. Jejich část vázala na nemovitosti v relativní blízkosti kláštera, což mohlo být způsobeno donacemi osob, které znaly augustiniánky osobně. Ostatní platy byly roztroušeny po pražských městech. Mezi domy najdeme i několik zvláštních nemovitostí: dvoje lázně a dvě vinice.

Hodnota reluovaných naturálií je témeř symbolická, činí něco přes půl procenta ročního příjmu. Uvedl jsem ji, abych ilustroval rozdíl, jaký hrály reluice v ekonomice kláštera sv. Kateřiny a velkostatků velkých klášterů.

Příjmy z platů na domech (+ reluice) v pražských městech:
98 kop 17 grošů 10 haléřů (45,5%)

Příjmy mimopražské (+ reluice): 112 kop 59 grošů (54,5%)

Příjmy tohoto vnitroměstského kláštera byly tedy již od počátku podřízené jeho geografické poloze. V poměru k teritoriálním državám velkých „venkovských“ a „příměstských“ klášterů a nemenším ziskům z nich se jeví majetek i příjmy svatokateřinského kláštera nesrovnatelné. 875 kop grošů ročního příjmu strahovského kláštera⁹⁷ převyšuje příjmy novoměstských augustiniánek více než čtyřikrát, témeř 1500 kop grošů kláštera v Břevnově více než šestkrát.⁹⁸ I když výnosy některých platů na domech byly věnovány donátory k různým konkrétním účelům,⁹⁹ takže osazenstvo kláštera s nimi nemohlo volně nakládat, příjem umožňoval klášteru, aby fungoval uvnitř městského organismu.

95) Mezi příměstské kláštery řadí i kartouzu Zahradu Panny Marie, která byla ale za husitské revoluce zcela zničena, cisterciáckou Zbraslav, a snad sem patří i benediktinský Ostrov.

96) O tom naposled J. Čechura, *Urbář kláštera Strahov*, s. 26.

97) J. Čechura, *Urbář kláštera Strahov*, s. 33 n.

98) J. Čechura - M. Rantová, *Urbář kláštera Břevnov*, s. 92 n.

99) Např. *Urbář* f. 32r: „Item de domo Jacobi dicti Struharz annuatim 3 sex. gr. et iste census recipitur ad sacristiam pro oleo lampidis“; f. 23r: „Item de domo Johannis Czupal annuatim una sexag. Et iste census a Johanne Czupal recipitur ad sacristiam pro oleo“.

Jak již bylo řečeno výše, svatokateřinský urbář je ojedinělou písemností pro dějiny vnitroměstských klášterů. Pokud bychom se chtěli pokusit najít nějaké společné či analogické rysy v ekonomice obdobných klášterů, je nutné obrátit se k několika málo studiím, které nám snad v této záležitosti mohou být nápomocny. Ke komparaci jsou vhodné v podstatě všechny instituce klášterního rázu v Praze, které byly nadány soudní imunitou, tzv. vedlejším právem. Jejich dějiny jsou však zpracovány jen okrajově.

Příklad kartouzy Zahrada sv. Máří, příměstského kláštera ležícího za hradbami, není zcela vhodný. Ačkoliv vlastnil nějaký pozemkový majetek, byl typickým reprezentantem příměstských klášterů pozdějších založení. Pozoruhodná je zmínka v zakládací listině kláštera, která praví, že trvalý příjem pro živobytí si mají pořídit kartusiáni koupí stálých platů na statcích světských osob. U těchto založení další generace je tedy patrné zaměření na přímé finanční příjmy; je to pochopitelně dáno dobou vzniku i stavem hospodářství.¹⁰⁰⁾

Klášteru sv. Kateřiny byl nejbližší institucí jeho „mužský protějšek“ u sv. Tomáše na Malé Straně. Svatotomášský *Codex Thomeus* eviduje (doufejme) všechny platy kláštera na domech,¹⁰¹⁾ které získal koupí nebo darem v letech 1329 až 1416. Kodex nám tedy může poskytnou představu o rozsahu pozemkové držby, rent a tudíž i velikosti příjmu z nich v období, ve kterém máme zprávy o svatokateřinském majetku. Pozemkový majetek kláštera byl rozptýlen kolem Prahy do všech směrů; jednalo se především o příjmy z Kunratic, ze vsí v okolí Jílového, Karlstejna a Příbrami, Benešova, Českého Brodu, Berouna a především na Mělnicku a Slánsku. Jen malá část byla ve větší vzdálenosti od Prahy. Celkový příjem z této zemědělské půdy, z drtivé většiny v hotových penězích, byl dle J. Kadlece 142 kop 7 grošů a dva denáry.¹⁰²⁾ Během zmíněných let získal svatotomášský klášter také 71 rent na pražských nemovitostech, které vynášely roční sumu 85 kop a 56 grošů pražských.¹⁰³⁾ Celkový roční příjem kláštera sv. Tomáše činil (bez reliovaných naturálií)¹⁰⁴⁾ něco přes 228 kop grošů.

Ke srovnání se nabízí hned několik skutečností. Jednak je to celková suma příjmů. Odhlédneme-li od skutečnosti, že příjmy kláštera sv. Kateřiny jsou vzaty z urbáře, tedy pramene statické povahy, a naopak příjmy kláštera sv. Tomáše byly zjištěny z listinného materiálu, můžeme konstatovat, že výše příjmů obou institucí jsou si velmi blízké. Vyšší percentuelní podíl mimo-pražských příjmů u sv. Tomáše je možné vysvětlit ranějším založením, přesto – ve srovnání s venkovskými

- 100) Na to měli od panovníka dostat 1300 kop pražských grošů, viz *Jakubčka, M.: Klášter Zahrada sv. Máří rádu kartusiánského, ČČM* 85, 1911, s. 317-328; *ČČM* 86, 1912, s. 245-257, 312-322, 454-467, tam na s. 323. Přehled majetku kláštera podává týž: *Pokusy o vzkříšení Pražské kartusie, Zahrady sv. Maří, ČČM* 87, 1913, s. 337-346. Z něho vyplývá, že klášter postupně zakupoval majetek v okolí Prahy; v Praze měl snad 2 domy a především 5 mlýnů (dnešní Šitkovské mlýny) a na druhé (levé) straně Vltavy další mlýny, které pronajímal (s. 345). Vedle toho vlastnil vinice (2) a zahrady (3) (s. 345-6). Podle výše papežského desátku byl příjem kláštera asi 5x menší než kláštera na Slovanech, tedy asi 60-100 kop. Dle mého názoru jsou však tyto úvahy hypotetické.
- 101) Jedná se také o renty na jiných nemovitostech (lázně, masné krámy, vinice, zahrady), domy však naprostě převládají. Nejsou také rozlišeny areální platy, které se rentám stále více přibližovaly (Mendl, B.: *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378 až 1434*, zvl. otisk ČČH 22-23, Praha 1917 a týž: *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, SPDMP 5/2, 1932, s. 161-390. Některé Mendlovy závěry opravil Mezník, J.: *Vlastnické renty na Starém Městě pražském počátkem 15. století*, PSH 7, 1972, s. 50-60).

- 102) Kadlec, *Das Augustinerkloster Sankt Thomas*, s. 81-87.
- 103) *Ibid.*, přehled na s. 88-99. Autor tu využil i další prameny.
- 104) Ty činí podle údajů z Kadlece a mého hrubého odhadu něco přes 1 kopu grošů, tzn. nepatrnu část.

a mimopražskými kláštery – pozorujeme silnou orientaci na zisk příjmu *intra muros*. Oba kláštery mají také nepatrný příjem z naturálií. Skutečnost, že církevní instituce, ačkoliv vlastnily přes 50% pozemkového majetku v hospodářském regionu Prahy, nevytvářily koncentrovanou držbu (vyjma několika málo velkostatků), byla předhusitskou dobou typická¹⁰⁵⁾ a byla vlastní i oběma sledovaným klášterům. Stejně tak oba kláštery potvrzují charakteristický rys pražského regionu, totiž že pevnější forma renta byla naprostě převažující.¹⁰⁶⁾

Značná závislost na rentách z městských nemovitostí měla později pro oba kláštery katastrofální dopad, protože když byly renty v husitské revoluci zrušeny, oba augustiniánské rádové domy přišly o velice podstatnou část majetku.¹⁰⁷⁾

Rozložení nemovitostí, na nichž vázly platy pro zmíněné kláštery, v rámci pražských měst bylo pochopitelně ovlivněno jejich polohou. Naprostá většina svatotomášských platů byla soustředěna na Malé Straně, na Starém Městě měl klášter 4 platy, na Novém 9.¹⁰⁸⁾ Svatokateřinský klášter měl v enklávě 39 areálních platů, na Novém Městě 29 platů, na Starém Městě 5 platů a na Malé Straně 3 platy.¹⁰⁹⁾ Zjistit platy jiných vnitroměstských klášterů je značně komplikované, základní výzkum zde chybí. Proto užijeme údajů pro kláštery jiných mendikantských rádů, které byly situovány v pražských městech. Podle mého názoru mohou společná vnitroměstská poloha a podobné zaměření (zebravé rády) v kombinaci s tím, že zjistíme platy v blízkosti klášterů, alespoň doplňujícím způsobem ilustrovat situaci jinde. Minoritům u sv. Jakuba bylo na Poříčí částečně poplatných 5 domů (společně s břevnovskými benediktiny), zcela dalších 24.¹¹⁰⁾ Na Starém Městě měli platy jen na dvou domech.¹¹¹⁾ Dominikáni od sv. Klimenta vlastnili tamže platy na 15 domech¹¹²⁾ a 8 platů na Poříčí.¹¹³⁾ Karmelitánský klášter Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském vlastnil těsně před husitskými válkami (1418) 38 poplatných domů.¹¹⁴⁾ Tím jsme bohužel kláštery, které splňují výše řečené podmínky, vyčerpali.¹¹⁵⁾ Je ale pochopitelné, že údaje jsou skutečně dosti torzovité.

I ze zmíněného však vyplývá, že rozdíly mezi držbou platů jednotlivých vnitroměstských institucí v jejich bezprostředním okolí nebyly nijak velké. Jediná výrazná disproportce je mezi údaji kláštera sv. Kateřiny a ostatními kláštery. Důvod snad můžeme přičítat různým typům pramenů, které

- 105) Srv. Nový, R.: *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století*, ČsČH 19, 1971, s. 397-417, tam na s. 405. Autor uvádí, že se v držení církevních institucí bylo 53,6% veškeré půdy v tomto regionu, a že výjma klášterů břevnovského, strahovského, ostrovského a zbraslavského byla pozemková držba stejně rozptýlena jako u statků měšťanských.
- 106) *Ibid.*, s. 413-414.

- 107) Nejprve ovšem došlo k zabavení církevního majetku, teprve následně ke zrušení, svr. Mendl, B.: *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378 až 1434*, zvl. otisk ČČH 22-23, Praha 1917 a týž: *Z hospodářských dějin středověké Prahy*, SPDMP 5/2, 1932, s. 161-390. Některé Mendlovy závěry opravil Mezník, J.: *Vlastnické renty na Starém Městě pražském počátkem 15. století*, PSH 7, 1972, s. 50-60.
- 108) Na Menším Městě se jedná o 39 bezpečně lokalizovaných platů, ve zbytku případů (kde se nemluví o poloze) však jede zřejmě o také o Malou Stranu.

- 109) V urbáři není nijak naznačen rozdíl mezi areálními platy v enklávě a platy (rentami) na domech ve městech.

- 110) B. Mendl, *Z hospodářských dějin*, s. 386 n.

- 111) *Ibid.*, s. 312, č. 315; s. 375, č. 1005. Mendlova práce zahrnuje jen Staré Město, případně Poříčí.

- 112) *Ibid.*, s. 311, č. 304; s. 312, č. 309 a 315; s. 325, č. 451; s. 326, č. 475; s. 327, č. 490; s. 329, č. 513; s. 330, č. 527; s. 331, č. 528; s. 332, č. 542 a 544; s. 336, č. 609; s. 357, č. 819; s. 949, č. 949 c) a d).

- 113) *Ibid.*, s. 385 n.

- 114) Waage, V.: *Z dějin postranního práva kláštera Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském*, Paginae historiae 0, 1992, s. 45-67, tam na s. 50.

- 115) Pro úplnost dodávám, že podle B. Menda, *Z hospodářských dějin*, s. 376 měli cyriakové (křížovníci s červeným srdcem) od sv. Kříže na Starém Městě 18 platů, němečtí rytíři od sv. Benedikta 16 a křížovníci s červenou hvězdou na Františku vlastnili na Poříčí 38 areálních platů (s. 383-5).

byly užity, protože zatímco svatokateřinský urbář si patrně může činit nárok na úplnost, u městských knih se to předpokládat nedá. Je také otázka, do jaké míry mohly být zapisovány areální platy v enklávách.

Závěrem se pokusím stručně shrnout výsledky analýzy strahovského rukopisu DF IV 6. Pomocí vnějšího a vnitřního rozboru pramene bylo zjištěno, že se jedná o opis písemnosti kláštera sv. Kateřiny na Novém Městě Pražském z druhé poloviny 15. století, kterou je možno klasifikovat jako urbář, a že je možno datovat vznik originálu do r. 1414. Dále se podařilo rekonstruovat jeho původní podobu. Klášter vlastnil celkem 76 platů, které se nalézaly na nemovitostech buď na vedlejším právu v bezprostřední blízkosti kláštera, nebo v pražských městech, zejména na Novém Městě. Kromě toho měl ještě příjmy, především v hotových penězích, z 10 vesnic rozptýlených kolem Prahy. Celkový příjem kláštera činil podle skutečných údajů z urbáře včetně vcelku zanedbatelné částky z reliovaných naturálií 211 kop 25 grošů a 10 haléřů, z čehož část z pražských nemovitostí představovala 45,5 %. Nominálně byla tato suma na zhruba stejně výši jako příjmy kláštera sv. Tomáše z mužské větve augustiniánů-eremitů. Příjmy obou institucí sice nedosahovaly příjmů venkovských a příměstských klášterů,¹¹⁶⁾ ale jak je patrné z finančního zabezpečení dalších vnitroměstských klášterů, dostačovaly.

Ze srovnání s jinými pražskými kláštery vyplývá, že svatokateřinský klášter představoval typický vnitroměstský typ kláštera,¹¹⁷⁾ orientovaný zdaleka ne jen ekonomicky do pražské aglomerace. Mechanismus každodenního života i některé další obecné tendenze je však možno sledovat, až bude výzkum v této oblasti prohlouben.

¹¹⁶⁾ Srv. J. Čechura, *Urbář kláštera Strahov*, s. 34.

¹¹⁷⁾ Srv. Pařez, J.: *Pražské kláštery na přelomu středověku a novověku, jejich pozice a specifika v městském organismu (na příkladu premonstrátského Strahova a augustiniánské sv. Kateřiny)*, diskusní příspěvek 11.5.1996 na konferenci „Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym“, pořádané universitou v Opolí.

Rekonstrukce urbáře kláštera sv. Kateřiny z r. 1414.*

Edice:

f. 32r

Anno domini m ccccxiii istud inventarium est sanctimonialium monasterii sancte Katherine in Nova Civitate Pragensi ordinis fratrum heremitarum sancti Augustini. Conscriptum est per manus fratris Mathie de Insula organiste tempore fratris Ludowici de Tusa profunc preposito existente et regente sub anno ut supra

Nota census dicti conventus. Et primo in circulo Nove Civitatis in parte versus ad ecclesiam sancti Wenceslai

Item de domo Jaccobi dicti Struhaar¹ annuatim 3 sex. gr. et iste census recipitur ad sacristiam pro oleo lampidis [!]

Item de domo Girziczkonis parui² soluuntur annuatim 4 sex. gr.

Item de domo Walssonis dicti Struhaar³ annuatim 30 gr.

Item de domo Jesskonis chmelerz⁴ annuatim 2 sex. 4 gross.

Nota censum in Podskal ubi venduntur ligna

Item de domo Jaccobi dicti Strzihanecz⁵ annuatim 3 sex. gr.

Item de domo Zabytecz nunc Petri⁶ annuatim 30 gross.

Item de balneo sub Buczka

Item de balneo Leonardi sub Buczka⁷ annuatim 6 sex. gr.

De platea canorum

Item de domo Benessii⁸ soluitur vna sex. gr. annuatim

Item de balneo sub Zderaz

Item de balneo sub Zderaz⁹ annuatim 4^{or} sex. gr. duas sex. gr. recipit soror Aniczka clauda¹⁰

* Skutečný počátek urbáře, který se nachází v rkp. DF IV 6 až ke konci textu, jsem zařadil při této rekonstrukci na správné místo. Vpisy, které byly učiněny opisovačem do původního textu z roku 1414, byly vypuštěny. Naopak mezisoučty, které byly zřejmě písacím mechanicky opsány z originálu do strahovského rukopisu, jsem nechal na původním místě, ačkoliv jsem si vědom, že jejich přítomnost může být matoucí, patří však k původnímu textu. Text je transliterován, upraven byl jen pravopis některých nepatřičných majuskul na počátku slov. Římské číslice byly převedeny do arabských. V hranatých závorkách se nachází doplněný text.

¹ Karlovo náměstí č. 314a, Tomek 10/II. „Jacobus sarrator“.

² Karlovo náměstí č. 313, Tomek 10/II.

³ Karlovo náměstí č. 311, Tomek 9/II.

⁴ Karlovo náměstí č. 293c, Tomek 8/II. „Johannes humulator“.

⁵ V Podskali v Oserově (dnes Pod Slovany) č. 380a, Tomek 138/II.

⁶ V Podskali „postranní ulička od západu na východ“ (dnes Na Moráni) č. 353g, Tomek 134/II.

⁷ V Podskali (dnes Václavská) č. 340, Tomek 132/II.

⁸ Na lávkách (dnes Václavská) č. 319b, Tomek 11/II.

⁹ Ulička u Šitkovských mlýnů č. 247, Tomek 122/II.

¹⁰ Zde není jisté jestli se jedná o „kulhavou Aničku“, jak uvádí C. Straka, nebo o Aničku Kloudovou.

f. 32v

Nota de platea sub pretorio et primo penes satlawiam
 Item de domo Hanusskonis carnificis¹ annuatim 3 sex. gr.
 Item in alia parte versus de domo Nossal² annuatim 3 sex. et 4 gr.

f. 23r

Item de domo Horyna³ annuatim 1 sex. gr. et 4 grossos
 Item de domo Jaccobi kurarz⁴ annuatim unam sexag.
 Item de domo Marssikonis⁵ annuatim tres sex. gr.

De platea sub ecclesie sancti Stephani que tendit ad forum Equorum⁶
 Item de domo narozyk⁶ annuatim quinque sex.
 Item de domo Johannis Czupal⁷ annuatim una sexag. Et iste census a Johanne
 Czupal recipitur ad sacristiam pro oleo⁸
 Item penes de domo Marete⁹ annuatim 30 gr. Et iste census recipitur ad sacristiam
 custra⁹

Item de platea que vocatur Antiquorum cingulatorum¹⁰
 Item de domo domini Hudere capellani domini regis⁹ soluitur annuatim 1 sex. gr.
 et quatuor gr.
 Item de domo Johannis in acie selatoris¹⁰ annuatim 30 gr.
 Item de domo Zyro carnificis¹¹ in eadem platea annuatim soluuntur 3 sex. gr.
 Item de area Walssonis¹² a Wenceslao annuatim 1 sex. gr.

Summe 28 [sexagenas] et 2 gr.^a

Item de domo Marete vidue¹³ annuatim 30 gr. Et de isto censu habemus literam su-
 per domo Walssonis in platea sub ecclesia sancti Stephani que deduxit super
 aream suam^b

¹ Karlovo nám č. 14, Tomek 2/II. „Hanucco Hayda carnifex“.

² Karlovo nám. č. 675, Tomek 21/II.

³ Koňský trh č. 816, Tomek 175/II.

⁴ Straka, Dějiny kláštera sv. Kateřiny, uvádí bez důkazu, že se jedná o dům č. 817. Tam Tomek neuvádí žádnou zprávu o Jakubovi.

⁵ Koňský trh (dnes Václavské nám.) č. 819, Tomek 179/II.

⁶ Štěpánská č. 610, Tomek 165/II. Pro majitele vynescháno místo (značeno). Nárožník byl rohový dům.

⁷ Štěpánská č. 625a, Tomek 167/II.

⁸ Štěpánská č. 625b, Tomek 167/II.

⁹ Druhá řeznická (dnes Navrátilova) č. 687i, Tomek 35/I.

¹⁰ Druhá řeznická (dnes Navrátilova) č. 666, Tomek 36/I.

¹¹ Druhá řeznická (dnes Navrátilova) č. 687k, Tomek 36/II.

¹² Druhá řeznická (dnes Navrátilova) č. 648a, Tomek 36-7/II. Č. 648 je „domus Walssonis“, Václav platil z městště tohoto domu, které již bylo za domem (tam bylo také ovšem č. 648b) směrem do Druhé řeznické. Valšuv dům byl jistě ve Štěpánské, viz níže zápis o listině.

¹³ Snad Viničná č. 497a, Tomek 153/II.

f. 23v

Item in eadem platea de domo Wenceslai ab Agnello¹ soluitur annuatim 1 sex. gr.

Nota in Porziecz^a

Item de domo Johannis Rychlik² annuatim 1 sex. gr. 4 gr.
 Item de domo Zagicz panificis³ annuatim 3 sex. 4 gr.
 Item de domo Johannis Wyczowicz annuatim 3 sex.
 Item de domo Laurencii in platea retro ecclesiam sancti Henrici ubi vendunt fenum⁴ annuatim 30 gr.
 Et iste census de eodem Laurencio est sororis Anne de Rzyczano subpriorisse^c

Nota in platea in exitum monasterii a sinistris^a

Item de domo Clyme vinitoris⁵ annuatim 48 gr.
 Item de domo Johannis Zbyroh⁶ annuatim 1 sex.
 Item de domo Bonyek annuatim 30 gr. et 2 pullos
 Item de domo Appolinaris⁷ annuatim 30 gr. et pullos 2

Summa est 8° [sexagenas] 28 gr.^a

f. 24r

Nota ante exitum monasterii ad dextris^a

Primo Cunes annuatim soluit 48 gr.
 Item penes ipsum annuatim soluit sex gr.
 Item kokotarz Petrus annuatim sex gr.
 Item Kruh cliens annuatim 16 gr.
 Item Gessek swyniak annuatim 20 gr.
 Item Berka annuatim 10 gr.
 Item Johannes Longus annuatim 10 gr.
 Item Erasmus sutor annuatim 24 gr.
 Item Wenceslaus clericus annuatim 5 gr.
 Item penes annuatim soluit 5 gr.
 Item Krawa annuatim 12 gr.
 Item Paulus sutor annuatim 14 gr. et 14 pullos
 Item Johannes oleator annuatim 15 gr.
 Item Gira krupnik annuatim 10 gr.

Secunda platea ibidem circum^a

Item Katherina annuatim 15 gr.
 Item Wenceslaus ssiparz annuatim 16 gr.

¹ Štěpánská č. 611, Tomek 165/II.

² Snad Trubní (dnes Revoluční) č. 1084e, Tomek II/236.

³ Soukenická č. 1198, Tomek 247/II. „Procopius Zagieczek pannifex“.

⁴ Senovážné náměstí č. 871, Tomek 200/II.

⁵ Kateřinská č. 469b, Tomek 157/II.

⁶ Lípová ulice č. 497, Tomek 283/II.

⁷ Blíž sv. Kateřiny, Tomek 281/II.

Item Morawa annuatim 22 gr.
 Item Nicolaus cutellator annuatim 22 gr.
 Item Bietka vidua annuatim 21 gr.
 Item Walentin annuatim 21 gr.
 Item Karban sutor annuatim 12 gr.

f. 24v

Item Katherina vidua annuatim 14 gr.

Tertia pars in eodem vicu^a
 Item Marzka vidua annuatim 20 gr.
 Item Krawa de secunda gaza annuatim 20 gr.
 Item Andreas annuatim 12 gr. et 12 p.
 Item Waless cutellator annuatim 14 gr.
 Item Waczek annuatim 12 gr. 6 p.
 Summa 7 sex. 9 gr. 18 parvos^a
 Item Wawra soluit annuatim 12 gr. et 6 p.
 Item Johannes Srb^b annuatim 14 gr.
 Item Marzik cingulator annuatim 14 gr.
 Item Mathias annuatim soluit 14 gr.
 Item penes quondam Komynek annuatim 20 gr.
 Item omnes suprascripte domicile sunt ante monasterium expositae super ortum
 conventus et sunt omnes conscripte ordinarie una penes alteram^c

f. 25r

Nota super domo Pihule in circulo Nove Ciuitatis ex opposito ante cappellam corporis Christi in acie^d
 Item super domo Pyhule sutoris^e soluit circa quilibet quatuor tempora et sic qualiter per annum per 12 gr. Summa annuatim 48 gr.
 Summa 2 sex. gr. 6 p.^f

Nota in Antiqua Civitate Pragensi^g
 Primo de domo Kynslykonis annuatim tres sex. gr. et eundem censem recipimus circa plebanum in Leta curia^h
 Item de domo Nicolai Tytlmanss annuatim 4 sex. gr.
 Item de vinea domini Sulkonis a Pechuⁱ in parochia sancte Crucis annuatim 2 sex. gr.
 Item de domo in Templo a Styborio^j annuatim 2 sex. gr.

¹ Snad v postranní uličce u sv. Kateřiny, Tomek 156/II.² Všechny tyto domky („domicile“) se nalézaly v bezprostřední blízkosti kláštera. Celková dispozice zástavby patrně vypadala zcela jinak, než jak ji na své mapě zobrazil Tomek (Mappy staré Prahy k letům 1200, 1348 a 1419, Praha 1892). Ten vycházel zřejmě ze starších pražských plánů (Herget, Jüttner), které ovšem zachycovaly situaci o několik století mladší.³ Karlovo náměstí č. 550, Tomek 18/II.⁴ Týn.⁵ C. Straka, Klášter sv. Kateřiny, s. 232, spekuluje, že se jedná o valcháře Pechu, který měl dům v ulici sv. Kříže (dnes Konviktská) č. 861, Tomek 211/I.⁶ Templová ulice č. 588a, Tomek 164/I.

f. 25v

Item vinea Sslechtonis annuatim 30 gr. et unum quartale vini

Nota de Parva Civitate sub castro^k

Item primo de pretorio^l annuatim 10 sexag. grossorum

Item de domo Niemczonis^m annuatim duas sex. gr.

Item de domo Thome annuatim unam sex. gr.

Villa Wssechlapyⁿ

Item de villa Wssechlapy^o annuatim 11 sex. gr. et 8 grossi

Curia Sobyn^p

Item a Ffrankone de curia Sobyn^q annuatim soluuntur due sexag. grossorum.
 Exsolute sunt 2 sex. gr.

Kopanyna^r

Item de villa Kopanyna^s dominus Adalbertus soluit annuatim 12 marcas que faciunt 12 sex. gr. et 48 gr.

f. 26r

Villa Uwal^t

Item de Uwal^u a domino Wenceslao^v et fratre suo in castro Ssworzecz soluunt annuatim 28 sex. gr.

Summa 55 sex. 54° gr. 6 p.

Villa Zdyby^w

Item de villa Zdyb^x primo de curia quam vendidimus in jure purchrecht rusticis Johanni et Sdenkony fratribus germanis soluunt annuatim quatuor marcas que faciunt quatuor sex. gr.

Villa Holessowicze^y

Item de villa Holessowicz^z soluunt annuatim sex sexag. grossorum et istum censem recipimus a sacristano omnium sanctorum in castro. Et istum censem habemus intabulatum in tabulis terre

Et ibidem in villa Zdyb tabernator soluit annuatim unam sexag. et 20 gr.

Item ibidem tritultor soluit annuatim 20 gr.

¹ Malostranské náměstí č. 2b, Tomek 2/III.² Svatojosefská (dnes Josefská) č. 43g, Tomek 29/III.³ Všechny, okr. Nymburk.⁴ Sobín, dnes Praha 5.⁵ Pravděpodobně Zadní Kopanina, dnes Praha 5.⁶ Úvaly u Prahy, okr. Praha-východ.⁷ Jiné zprávy o majiteli srv. Emller, Pozůstatky II, s. 82 z roku 1411; tamže II, s. 101 z r. 1413.⁸ Zdiby, okr. Praha-východ.⁹ Holešovice, dnes Praha 7.

f. 26v

Techlowicze¹

Item dominus Petrus de Techlowicz² soluit annuatim 12 sex. gr. Et istum censem habemus inpositum in tabulis terre super omnia bona ipsius et specialiter in villa dicta Merbotycz³

Item conventus insulensis soluit annuatim 4 sex. gr.

Summa 21 sex. 56 gr.⁴

Villa Biechowicze⁵

Primo in villa Biechowicz⁶ Havel de ortu et de una quarta soluit annuatim 1 sex. gr. et 26 gr. Item Andreas judex de quartali hereditatis et de taberna soluit annuatim

quince marcas que faciunt quinque sexag. et 20 grossos

Item Marzik de taberna et una quarta hereditatis soluit annuatim unam sexag. et trigesinta 6 grossos

Item Wach de taberna soluit annuatim unam sex. gr. et quatuor grossos

f. 27r

Item Martinus de medio laneo et de taberna soluit annuatim duas sex. gr. et 8 grossos

Item Rzehak faber de medio laneo et de taberna soluit annuatim duas sexag. et 8 grossos

Item Suchan de medio laneo et gaza soluit annuatim unam sexagenam et quatuor grossos

Item Wenceslaus sutor de una quartali et gaza soluit annuatim 48 grossos

Item Homule de gaza soluit annuatim 12 gr.

Item Hanuss de vno laneo soluit annuatim duas sex. gr. et octo grossos

Item Walta de medio laneo et gaza soluit annuatim unam sexag. et 26 grossos

Item Laurencius de gaza et ortu soluit annuatim triginta octo grossos

f. 27v

Item nota quod in eadem villa sunt quatuor lanei cum medio laneo⁷

Item in eadem villa de quolibet laneo soluunt sex pullos. Item de medio laneo tres pullos.

Item de quolibet laneo soluunt 32 ova.

Summa 19 [sexagenas] 58° gr.

¹ Chyba písáře, který poznamenal Těchlevice místo Merboltic, o kterých je v zápisu řeč.

² Viz Emller, Pozůstatky II, s. 78, Quartus Wenceslai A, 23, 1411, 8. Mart., kde je zápis v plném znění „Petr z Těchlevic přiznal, že na dědictví svém v Merboticích, vši celé, dvořích kmetcích s platem, dědincích, lukách, lesích, potocích se vší zvolí, což k tomu přísluší, i na tom na všem, což koli tu má, dvacátce kop grošovou platou ročního holého a věčného prodal Lidmile převoreč a konventu kláštera sv. Kateřiny v Novém městě Pražském za sto a dvacet kop gr. pr., a seznal se, že jest ty peníze od nich zúplna přijal a jím a jmenovanému klášteru toho platu dědicky věčně postoupil...kterýto plat jim jmenovanému jich klášteru platiti má... na sv. Jiří.. a polovici na sv. Havla..“

³ Merboltice, okr. Děčín.

⁴ Běchovice, dnes Praha 9.

f. 28r

Curia in Biechowicz quam tenet plebanus⁸

Item in eadem villa Biechowicz de curia quam tenet dominus plebanus sancti Stephani ad tempora vite sua soluit annuatim 10 sex. gr. et unum currum de feno omni anno

Secunda curia in Biechowiczych quam tenet plebanus⁹

Item in eadem villa habemus secundam curiam cum duabus araturis quam met conventus tenet

Summa 10 sex.¹⁰

Lythoznycze¹¹

Item de curia in villa Lythoznycz¹² soluunt annuatim quinque sexag. grossorum et illud habemus in tabulis terre proscriptum

f. 28v

Summa summarum tocius 213 sex. 14 gr.¹³

⁸ psáno červeným inkoustem

© Jan Pařez

⁸ Zaniklá ves Litožnice mezi Dubčem a Běchovicemi, svr. Roubík, F: Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, s. 35.

Zusammenfassung:

Jan Pařez

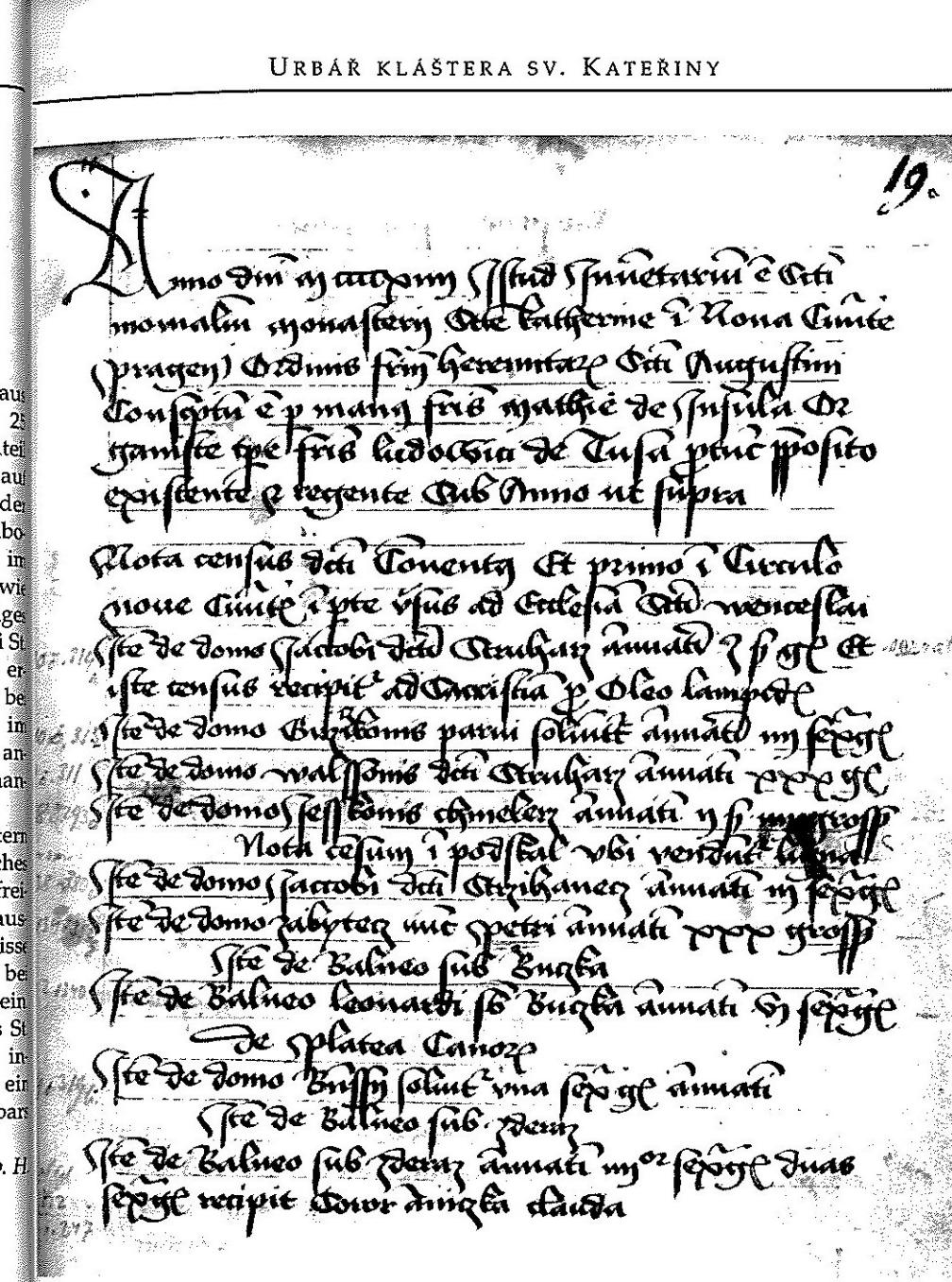
Das Urbar des Klosters zur Heiligen Katharina in der Prager Neustadt vom Jahre 1414

Das Frauenkloster der Beschuheten Augustiner-Eremitinnen in der Neustadt gründete Karl IV. irgendwann zu Beginn des Jahres 1354. Sein Besitz wuchs bis zu den Hussitenkriegen vor allem durch fromme Stiftungen. Die Einkünfte des Klosters sind im Urbar von 1414 festgehalten, das sich in einer Abschrift aus der zweiten Hälfte des 15. Jh. erhalten hat. Es liegt in der Strahover Bibliothek unter der Signatur DF IV 6.

Die gründliche Analyse dieser Quelle erhärtete die Ansicht, dass es sich um ein Schriftstück aus dem Kloster zur hl. Katharina in der Prager Neustadt aus der zweiten Hälfte des 15. Jh. handelt, das man als Urbar bezeichnen kann, und dass man die Entstehung des Originals in das Jahr 1414 datieren kann. Es gelang auch sein ursprüngliches Aussehen zu rekonstruieren. Das Kloster besass insgesamt 76 verschiedene Einkünfte, die aus Liegenschaften stammten, zum Teil in der unmittelbaren Nachbarschaft des Klosters, oder in den Prager Städten, vor allem in der Neustadt. Weitere Einkünfte hatte das Kloster in Barbeträgen, die aus 10 Dörfern rund um Prag einkamen. Die Gesamteinnahmen des Klosters beliefen sich nach dem Urbar - ab-

gesehen von unerheblichen Beträgen aus Naturalabgaben - auf 211 Schock, 2 Groschen und 10 Heller, wobei der Anteil aus den Prager Liegenschaften sich auf 45,5% belief. Die Umrechnung der Naturalien bildet nur einen kleinen symbolischen Anteil. Die Gesamtsumme war im Grossen und Ganzen in gleicher Höhe wie die der Einkünfte des männlichen Zweiges des Ordens, der Augustiner-Eremiten bei St. Thomas. Die Einnahmen beider Klöster erreichten freilich nicht die Höhe solcher beiden Klöstern auf dem Lande oder im Stadtbereich, aber aus dem Vergleich mit anderen Klöstern in der Stadt und ihrer finanziellen Sicherstellung reichte es aus. Im Vergleich mit anderen Prager Klöstern ergibt sich, dass St. Katharina ein typisches innerstädtisches Kloster, ökonomisch freilich nicht nur auf das Gebiet von Prag ausgerichtet. Der Alltagsbetrieb und gewisse allgemeine Tendenzen werden erst begründlicher Forschung zu erkennen sein. Zum Schluss muss gesagt werden, dass St. Katharina das einzige vorhussitische, innerstädtische Kloster ist, aus dem ein Schriftstück vom Charakter eines Urban sich erhalten hat.

J. v. H

Titulní strana urbáře kláštera sv. Kateřiny z r. 1414 (SK, sign. DF IV 6, f. 32r)

Neznámá listina Vladislava Jagellonského pro Ostrovský klášter z roku 1478

Jan Pařez

Vrukopisné sbírce Strahovské knihovny se nalézá několik jagellonských listin týkajících se jak premonstrátského kláštera na Strahově, tak jiných příjemců. Tyto listiny dosud nebyly - a když, tak jen okrajově¹⁾ - využity pro historické bádání.

Jagellonská diplomatika také nepatří k tématům, kterým by se dostalo zasloužené pozornosti. Vladislavova kancelář a její písemnosti byly zpracovány pouze částečně J. Mackem (do roku 1490)²⁾ a kanceláří Ludvíkovou se zabýval J. Heřman ve své disertační práci,³⁾ z níž byla část vydána v Zápisích katedry čsl. dějin a arch. studia. Obtížnost zpracování tkví v rozptýlenosti jednotlivých kusů a tak je nutné konstatovat, že práce Mackova i Heřmanova byly soustředěny především na zachycení základních tendencí a znaků. Během času je však nezbytné přistoupit k dílčímu zpracování jednotlivých neznámých listin a ty průběžně připravovat pro potřeby širší historické obce.

V následující krátké studii pojednám o pergamenovém originálu horního privilegia Vladislava Jagellonského pro ostrovský klášter, resp. pro ostrovsко-práské těžařstvo z r. 1478.

Benediktinský klášter na Ostrově byl druhým nejstarším mužským klášterem v přemyslovských Čechách. Byl založen r. 999 Boleslavem II. krátce před jeho smrtí. V předhusitském období patřil mezi nejvýznamnější české kláštery. Z této doby se také zachovaly cenné materiály pro hospodářské dějiny.⁴⁾

Archiv kláštera v podstatě neexistuje, protože po zrušení kláštera za Josefa II. se stal součástí archivu kláštera sv. Jana pod Skalou. První zpracování dějin ostrovského kláštera vyšlo jako součást historiografického zpracování dějin kláštera sv. Jana pod Skalou z pera benediktina Coelestina Ferdinanda Hostovského, který zůstal po zrušení kláštera v r. 1785 na Ostrově jako farář. Jeho *Memoria Subrupensis* byla vydána s komentářem o sto let později.⁵⁾ Mezitím se česká badatelská obec dočkala článku K.V. Zapa v Památkách archeologických s podrobným vylíčením osudů benediktinských klášterů na Ostrově a pod Skalou.⁶⁾ Tolik stručně o pramenech a literatuře.

- 1) O listinách pro Strahov se zmínil a částečně z nich těžil Čermák, D.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877. O jiné listině svr. Pařez, J.: *Neznámá konfirmační listina Ludvíka Jagellonského z r. 1523 pro Kamýk nad Vltavou*, in: Sborník k 70. narozeninám PhDr. Karla Beránka, v tisku.
- 2) Macek, J.: *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského (1471-1490)*, SAP 2/1, 1952, s. 45-122. Této analýzy pak ještě využil ve svém *Jagellonském věku v českých zemích (1472-1526)*, I. Hospodářská základna a královská moc, Praha 1992.
- 3) Heřman, J.: *Kancelář Ludvíka Jagellorce (1516-1526)*, diplomová práce na katedře PVH a arch. studia FF UK, Praha 1958.
- 4) Urbář kláštera vydal Emler, J. (ed.): *Decem registra censuum bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente*, Pragae 1881, na s. 53-91 a zpracoval Nový, R.: *Ostrovske urbaře z let 1388 a 1390 (K situaci venkovského lidu v době předhusitské)*, Sborník NM v Praze 1961, řada A-historie-svazek XV., čís. 1.
- 5) Kozler, D.: *Memoria Subrupensis*, WSMBO 1, Brünn 1880, S. 110-142; druhá část vyšla s německým komentářem L. Wintera.: „*Memoria Subrupensis*“ P. Coelestini Hostovský, WSMBO 11, 1891, S. 296-306, 448-463, 613-632.
- 6) Zap, K.: *Benediktinskí klášterové sv. Jana Křítitele na Ostrově a v Skalách*, PA 4,

Klášter byl v roce vypálen husity a vlastně již nikdy nepovstal z ruin, alespoň ve své fyzické podobě. Je proto pochopitelné, že všechny pozdější výzkumy byly vedené především archeology a pro potřeby starších dějin.¹⁷

Rozsáhlý pozemkový majetek byl rozchvácen za poválečné podpory císaře Zikmunda a klášteru zůstaly jen vsi v bezprostředním okolí kláštera. Benediktini podle všeho žili od té doby v proboštství u sv. Jana pod Skalou (sub Rupem); až do roku 1517 prý neměli opati stálé sídlo.¹⁸ Předhusitský opat František abdikoval na svůj úřad asi v r. 1430 (podle břevnovského nekrologia zemřel až r. 1444). Jeho nástupce Jan III. Skřečka je jmenován jako opat již v r. 1431, zemřel snad 1448.¹⁹ V úmrtních a nástupech jednotlivých opatů této doby panuje zmatek, původní Hostlovského údaje opravil již Záp. Mnohem důkladněji se témoto otázkám věnoval Winter, hlavně v souvislosti s břevnovskými prameny, ale ani on se příliš nesoustředil na toto období (jeho úvahy jsou kritickým komentářem Hostlovského díla). Po něm se stal opatem Jan IV. Telec, prvně jmenovaný 1456.²⁰ Vedle něj se objevuje ještě převor Morávek a kněz Jan Domažlický, zřejmě jediný představitel konventu. Tomuto opatovi a klášteru vydal Ladislav Pohrobek dne 25.5.1457 český majestát, kterým se měly navrátit odcizené (nezapsané) klášterní statky. Některé z nejbližších vsí a nemovitostí se poté asi skutečně vrátily do držby kláštera. Janův nástupce Mikuláš je pro nás nejdůležitější. V listinách se vyskytoval v letech 1467-1475²¹: druhé datum uvádí Hostlovský jako dobu jeho úmrtí.²² Je ale pravděpodobnější, že tento rok Hostlovský určil z poslední známé zprávy o Mikulášovi, totiž z listiny z téhož roku obsahující smlouvu mezi opatem a Janem Benedou z Nečtiny na Březanech o placení ročního úroku 8 kgm z klášterního zboží v Nové Libni, Okrouhlé a Záhořanech a případné výplatě tohoto zboží za částku 900 kgm po půlroční výpovědi.²³ Po něm se objevuje až v letech 1499-1509 opat Štěpán. V r. 1499 musel zastavit zahrada v Praze na Ujezdě,²⁴ dále povolil r. 1501 postavit mlýn naproti kostelu sv. Kiliána na Ostrově, pronajal dvůr v Dobříči s poplužím r. 1502 a dohodl se s držitelem klášterních vsí Jenník, Vinařic, Oven a Pcher na roční platbě 6 kgč v r. 1509.²⁵ Také dostal od krále Vladislava povolení vy stavět znovu na Ostrově klášterní budovu,²⁶ ale jeho snaha byla marná, protože další opat Jan VI. přenesl oficiálně opatství a konvent pod Skálu.²⁷

Ve strahovském rukopisu DD II 4, který je vlastně konvolutem písemností z různých období, sebraných strahovským knihovníkem Gottfriedem Janem

1860, s. 108 -117, 154 - 173. Nutno poznamenat, že ve Strahovské knihovně je dvojí redakce, starší z r. 1790 (sign. DG I 16, v J. Rybově *Soupis rukopisů Strahovské knihovny*, II.-V., Praha 1970-1979 pod num. numerem currens 1516), druhý pochází z r. 1804 (sign. DU III 1, Ryba 2993). První rukopis byl původně uložen na fáře u sv. Jana pod Skalou, odkud se neznámo jak dostal na Strahov již před r. 1902 (viz Zahradník, I. *Hostlovský Coelestinus*, PA 19, 1902, s. 146-147). O Hostlovském Podlahu, A.: *Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých*, ČČM 66, 1892, s. 335-336.

7) Poslední přehled výzkumu i literatury podal Sommer, P.: *První dve století benediktinských klášterů v Čechách*. Studia mediaevalia pragensia II, 1991, s. 75-100, tamže se naposled o Ostrově zmíňuje Nový, R.: *Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století*, s. 125-146. Ten také uvádí řadu titulů staršího archeologického výzkumu. Ostrovský klášter měl vlastní knihovnu, viz Horčička, A.: *Ein Handschrift des Klosters Ostrow aus dem Jahre 1403*. MVGDB 37, 1899, S. 308-324.

8) Zap, Benediktinskí klášterové, s. 113.

9) Tamže.

10) Tamže.

11) Winter, „Memoria Subrupensis“, s. 306.

12) Tamže, s. 303.

13) Zap, Benediktinskí klášterové, s. 114.

14) Archiv český 18, Praha 1900, s. 194.

15) Tamže.

16) Tamže, s. 135, č. 201.

17) Winter, „Memoria Subrupensis“, s. 301.

18) Listinu zachytily Pražáková, B.: *Bohumír Jan Dlabáč ve Strahovské knihovně*, StK 1, 1966, s. 133-169, tam na s. 156, č. 9. Místo Roler čte Role.

19) *Soupis českých psaných listin a listů do roku 1526. Díl I. Originální listin. Sv. 2/1 - 3/2 (1472-1526)*. K vydání připravili pracovníci státních a okresních archivů ČSR za redakce F. Beneše a K. Beránka, Praha 1975-1980.

20) *Descripti et revidi - Isidorus*, bibl. 7/6 1900. *Sigillum iam derat.*

21) Macek, J.: *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského (1471-1490)*, s. 45-122, tam na s. 122. Vedle Pavlíka byl v této době písárem Erhart Frank (1458-1478), dle jména soudím, že mohl psát jen německé listiny.

22) Macek, *O listinách*, na s. 66-7.

23) Arenga se v této listině nenachází. Macek, *O listinách*, s. 68, uvádí, že arenaga byla jen v těch privilegích, jejichž protokol končí zvěřnovací formulí. Promulgace má typickou podobu „...oznamujeme tímto listem vše...“.

24) „... s dobrým úmyslem a naším jistým vědomím mocí královské...“, srv. Macek, *O listinách*, s. 72-73.

25) Její popis u Macka, *O listinách*, na s. 61-63.

26) Macek, *O listinách*, s. 77-79.

27) Tamže, s. 61.

Poznámka o zapsání listiny do register královské kanceláře je na tergu. Její ruka je totožná s rukou, která psala registrační poznámkou v letech 1471-1486.²⁸

Čeští králové z Jagellonského rodu udělili v letech 1480-1526 30 kutacích privilegií.²⁹ Valnou většinu z nich si zakoupili šlechtici a měšťané, jsou však doložena i dvě privilegia pro církevní instituce, resp. kláštery, pro tepelské premonstráty³⁰ a zbraslavské cisterciáky. Zbraslavskému opatovi Janovi vydal král Vladislav 1. února 1499 v Budíně privilegium, které se, jak se zdá, v mnohem shodovalo s privilegiem pro Ostrov, jak lze alespoň soudit podle zápisu ve Vladislavových registrech.³¹

Následující otázky zní: jaké rudy se dobývaly a kde se dolovalo na statcích ostrovského kláštera po r. 1478?

Samotným popudem k oživení zájmu o doložení v této oblasti dala patrně privilegia, udělená r. 1477 městu Jílovému.³² Když se ostrovský opat Mikuláš spojoval r. 1478 s finančně jistě silnějšími staroměstskými měšťany, byl si vědom, že podnik, do kterého se pouští, je nejistý. To můžeme usuzovat z toho, že teprve těchto pět mužů si mělo najmout kverky, tedy nákladníky,³³ kteří by samotnou těžbu prováděli. Kdyby si byl Mikuláš jistý výtěžkem, patrně by si finanční prostředky vypůjčil a do podnikání na horách by se rozhodl vstoupit sám. Zůstává pochopitelně otázkou, nakolik mohl být Mikuláš „spiritus agens“ celého podniku. Že úspěch v rámci doložení nebyl zaručen, vyplývá z nezdaru valné většiny pokusů o objev rudných žil.³⁴ V případě nálezu kovů bychom měli patrně záznam o těžbě z onoho nebo následujícího období: zprávy o objevu se jistě po Čechách šířily velkou rychlosťí. Znění privilegia, ve kterém se praví, že je povoleno „rud všelikterakých kovuov dobývati v starých dolech a jámách nebo znovu počnícice na všem zboží a všech gruntích kláštera ostrovského“ nás informuje dvojznačně. Jednak naznačuje prospektorský charakter podniku univerzálním označením zatím hledaného kovu, jednak se dovídáme, že v té době existovaly již opuštěné doly nebo alespoň sondy.

Doložení na ostrovských statcích bylo parně jen hledačským pokusem a snahou narazit na jakoukoliv rudou žilu, pro ostrovský klášter i Pražany bohužel s negativním výsledkem.

Nyní se pokusím blíže geograficky vymezit místa pokusů.

V okolí Jílového se dolovalo nebo rýzovalo zlato již od vrcholného středověku.³⁵ Ostrovský klášter měl jistě s městem jako s blízkým ekonomickým střediskem řadu styků.³⁶ Na druhé straně, těžárstva, která dolovala v Jílovém za Jiřího z Poděbrad, byla z Prahy.³⁷ Tady se vysvětluje znalost poměru staroměstskými měšťany. Klášter na soutoku Vltavy a Sázavy ležel v prostoru trojúhelníku Jílové – Zbraslav – Slapy (případně Sedlčany), v kterém se zlato již dříve těžilo, a tak není divu, že se možný význam

- 28) Macek, *Jagellonský věk v českých zemích*, s. 103
Tam na s. 97-104 také všeobecné údaje o horizontech této doby.
- 29) V tepelských analéch je zpráva o otevření stříbrných dolů u Slunečné (Sonnenberg) v r. 1486, svr. Dolista, K.: *Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci*, MZK 5, 1967, s. 173-197, tam na s. 178.
- 30) AČ 18, s. 127-8, č. 181.
- 31) Vydal Čihák, V.: *Leopolda Čiháka Paměti královského horního města Jílového a jeho zlatých dolů*, Praha 1948, s. 99.
- 32) Těžárstvo složené z kverků (Gewerke) neboli nákladníků, kteří bánské podnikání financovali bylo nejběžnější a nejrozšířenější formou této činnosti, viz Kořán, J.: *Přehledné dějiny českoslovanského hornictví*, Praha 1955, tam na s. 158.
- 33) Macek, *Jagellonský věk*, s. 104.
- 34) Kořán, *Přehledné dějiny*, s. 97, uvádí, že ze záznámů 14. století se dolovalo nebo rýzovalo zlato v okolí Jílového, Zbraslavu, Knína, Lišnice, Slap, Kamberku, Sedlčan, Plzeň a Krásné Hory.
- 35) Viz např. Čihák, V. *Leopolda Čiháka Paměti*, s. 94, kde autor uvádí, že autor uvádí, že záznám o dluzích ostrovského opata Františku z Jakuba a Jošta, bratří z Jílového. O Františkově obligační listině se jednalo v r. 1454.
- 36) Čihák, *Paměti*, s. 96-97. Jednalo se minimálně o dvě místa, o důl Radl a Stará Šichta. Král Jiří z Poděbrad také vydal konfirmaci přede 14. prosince 1460 Jílové statcích bez souhlasu jejich současných držitelů.
- 37) Macek, *Jagellonský věk*, s. 102.
- 38) Čihák, *Paměti*, s. 98-99.
- 39) Čihák, *Paměti*, s. 98.
- 40) Haas, A. (ed.): *Codex iuris municipalis IV-2. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453-1500*, Praha 1960, č. 477. V naraci listiny z 9. května 1480 je vysvětleno, že Vladislav byl o konfirmaci „uprošen“ od jílovského purkmistra a konšelů.
- 41) Zap, *Benediktinský klášterové*, s. 167.
- 42) Tamže, s. 169. Ve Štěchovicích patřily Ostrovu dvě usedlosti a hospoda, na těch místech se ovšem těžba předpokládat nedá, i když se zlato ve Štěchovicích nejpozději počátkem 16. století rýzovalo, svr. Čihák, *Paměti*, s. 101, a především účetní poznámku v nejstarší strahovské pozemkové knize (*SÚA v Praze*, ŘP Strahov, kniha č. 75, p. 180) „Item do Sstiechowicz hawirzum auf das Bergwerk dedi lxxx gr.“ Kuriózní trojzajíčnatá poznámka pochází z 20. let 16. století.
- 43) Čihák, *Paměti*, příloha: *Přehledná mapa jílovského horního okrsku dle Pošepného a Přírody*.
- 44) Čihák, *Paměti*, s. 101.

Edice:

1478 březen 27. Praha

Král Vladislav povoluje opatovi ostrovskeho kláštera Mikulášovi, mistru Janovi řečenemu Albovi, lékaři, Martinovi Bílému, Jírovi Prhošovi a Václavovi Rolerovi, měšťanům Starého Města pražského dobývat rozličné kovy na statcích kláštera ostrovskeho ve starých i nově zřízených dolech spolu s jimi najatými nákladníky. Příjemci listiny jsou na deset let osvobozeni od placení urbury a jiných poplatků.

Orig. perg., čes., inserovaná pečeť chybí, plika odříznuta. Pod textem na pravé straně rukopis Strahovského bibliothékáře Isidora Zahradníka: „Descripti et revidi - Isidorus, bibl. 197/600. Sigillum iam deerat.“

My Vladislav z boží milosti král český, markrabě moravský, lucemburské a slezské kníže a lužický markrabě, etc. oznamujem tímto listem všem, že znamenavše to kterak za předu kuo našich králuov českých hory dělány a vyzdvívány byly, jež skrize to užitek znamenitý týmž předu kuo našim i vší koruně přicházela jest, m. v tom chtíce následovati předu kuo našich, aby také za nás hory dělány a vyzdvívány byly k užitku našemu i také poddaných našich, s dobrým rozmyslem a naším jistým vědomím mocí královské svolili sme a tímto listem svolujem i dopúštím poctivému knězi Mikulášovi, opatu kláštera Ostrovskeho, a mistru Janovi, řečenemu Albu, lékaři, Martinovi Bílému, Jírovi Prhošovi a Václavovi Rolerovi, měšťanům Starého Města Pražského, věrným našim milým, aby oni s kverky svými, které k sobě přijmú, mohli pávovati a rud všelikterakých kovuov dobývati v starých dolech a jámách nebo znova počnúce na všem zboží a všech gruntích klášteru Ostrovskeho i na všech gruntích k témuž klášteru příslušejících, kteréžto hory a doby jsme jim s kverky jich propoujčili a tímto listem propoujčujem s štolami a erbšto lami dědičnými, s tekutým vod, s cechy, s mírami horními tak, aby na ně žádný ani naprav, ani nalev v těch českých a žádných nových doluov nezarázel, ani v starých dolech tudíž k těm českém příslušejícím dotýče nezarázel, a vedle měr horních proti nim nešel a dělal, a konečně se všemi příslušnostmi k týmž dolom a českém věle práva horního příslušnými, kterýmiž by koli jmény mohly jmenovány býti, ní ovšem nevyměňujice ani pozostavujice, tak aby oni těch doluov dobývali a v nich pávovali bez naší, budúcich našich králuov českých i všech jiných lidí všeliké překážky tuto milost zvláštní již psaným knězi Mikulášovi a Mistru Janovi Albu, Martinovi Bílému, Jírovi Prhošovi a Václavovi Rolerovi s kverky jich činice a dávajíce, aby oni urbury ani žádných jiných poplatkuov do komory naší královské příslušejících z již psaných huor a doluov neplatili ani dávali za plných deset let od dání listu tohoto pořád zběhlých, než po vyjítí těch deseti let, budú-li chtíti na těch horách a zbožích k tomu klášteru příslušejících dělati a pávovati, mají zachování by při řádu a obyčej jiných hor země naší české, protož přikazujem mincmajstru našemu na Horách Kutnách i jiným všem úředníkům našim nynějším i budúcím, aby již psaným knězi opatovi a Mistru Janovi Albu, Martinovi Bílému, Jírovi Prhošovi a Václavovi Rolerovi s kverky jich v dělání a pavování již psaných hor a doluov ne překáželi ani překážeti dopúštěli, ale při této naší milosti, tak jakož sě svrchu vysuje, jí zachovávali, jinak toho nečinice pod zachováním milosti naší. Tomu na své domí pečeť naší královskú kázali jsme přivésiti k tomuto listu. Dán v Praze v páte před nedělí provodní léta od narození Syna Božího tisíceho čtyřistého sedmdesátého osmého, království našeho léta sedmého.

Zusammenfassung:

Jan Pařez

Eine unbekannte Urkunde Wladislaw Jagiellos für das Kloster Ostrov aus dem Jahre 1478

Das zweitälteste böhmische Männerkloster, Ostrov, gegründet 999, befand sich nach den Hussitenkriegen in einer Krise, aus der es sich nicht befreien konnte. Obwohl die Äbte nicht mehr in den Ruinen wohnten, bekam einer von ihnen, Nikolaus, von König Vladislav Jagiello ein bisher in der Fachliteratur unbekanntes Bergbau-Privileg, zusammen mit einigen Altstädter Bürgern: Jan, genannt Albus, dem Arzt Martin Bílý, Jíra Prhoš und Václav Roler. Dieses Dokument, dessen pergamenes Original sich egebunden in dem Strahover Konvolut DD II 4 befindet, erlaubte die Förderung von verschiedenen Erzen auf dem Grundbesitz des Klosters Ostrov.

Das „Goldgräberieber“ breitete sich in der zweiten Hälfte des 15. Jh. nicht nur im oberen Gelände der Stadt Jílové, die nahe von Ostrov liegt, aus, sondern auch in der Umgebung. Der Autor vertritt die Ansicht, dass dieses Privilegium mehr für ein Probeschürfen ausgestellt wurde, und dass es nicht auf konkreten Funden edler Metalle beruht. Wie sich weiter ergibt, hätte auch der damalige Grundbesitz des Klosters für solche Probeschürfungen keinen genügenden Umfang geboten und es ist überhaupt zu fragen, ob es zu solchen Arbeiten kam. Die Studie schliesst mit der Edition der Urkunde.

J. v. H.

Antonín Dominik Stoy a kongregace ivanitů

Pavel Zahradník

1. Poustevnictví v barokní době

Období po tridentském koncilu tvoří zvláštní úsek v historii křesťanského eremitismu, jehož počátky sahají až do 3. století po Kristu; na tyto egyptské počátky, na dobu prvních „otců pouště“ v čele se sv. Pavlem Thébským a sv. Antonínem Velikým se ostatně poustevníci všech dob, nevyjímaje ani poustevníky doby barokní, odvolávali jíko na svůj vzor. Pro potridentskou dobu jsou charakteristickými jevy jednak obecné oživení eremitského hnutí, jednak snahy jednotlivých biskupů dostat poustevníky pod svoji kontrolu, aby se tak mohlo snáze předejít případným nešvarům; biskupové tedy vydávají na synodách nařízení pro eremity ve svých diecézích, vyhrazují si právo přijímat nové kandidáty, povolují změnu místa apod. Při současných centralizačních tendencích tak od sklonku 16. století vznikají kongregace eremitů v jednotlivých diecézích; v německých zemích dochází ke vzniku těchto diecézních kongregací v 17. a 18. století. Tento vývoj byl ovšem brutálně přerušen reformami osvícenských vlád a následující francouzskou revolucí a napoleonskými válkami, jež přinesly takřka úplný zánik poustevnictví v Evropě.¹¹

V českých zemích dochází k oživení poustevnického života po vítězství na Bílé hoře; poustevníci byli tehdy takřka výhradně příslušníci třetích rádů, a to převážně terciáři františkánští. Ze 17. století máme ovšem jen ojedinělé zprávy o jednotlivých poustevnících, takže naše vědomosti o eremitismu v Čechách v této době jsou poměrně chudé. Více informací již máme pro století následující, kdy již diecézní úřady věnovaly eremitům podstatně více pozornosti a kdy dochází i v Čechách k pokusu o reformu a centralizaci poustevnického stavu; tento pokus je vlastním tématem této studie.²⁾

Specifickým rysem, charakterizujícím tuto českou eremitskou reformu, je snaha navázat na zá-

- 1) Bohatou literaturu věnovanou eremitismu zde není možno ani ve výběru uvádět. Je však třeba zmínit alespoň základní encyklopedické dílo pro veškeré otázky řeholního života, totiž *Dizionario degli istituti di perfezione*, jehož třetí díl (Roma 1976) věnuje obšírně pozornost poustevníkům i jednotlivým poustevnickým řádům a kongregacím. Pro celkový přehled jsou důležitá zvláště hesla Eremitismo (col. 1224-1244) a Eremitismo individuale in Occidente (col. 1245-1258), kde je uvedena i další literatura.
 - 2) Ivanitské kongregaci dosud nebyla věnována v české historiografii větší pozornost. Více či méně pravdivé informace přinášeji hlavně Schottky, J. M.: *Prag, wie es war und wie es ist*, Praha 1831, s. 391-393; *Bijále bratrstvo poustevníků v Čechách a na Moravě*, Blahověšt 4, 1858, díl 2., s. 62-64; Bílek, T. V.: *Statky a jmění kollegij jesuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 415-418. Veškeré novější zmínky o ivanitech však vycházejí vesměs z publikace J. Svátky *Poustevníci v Čechách*, in: Svátek, J.: *Obrazy z kulturních dějin českých I.*, Praha 1891, s. 271-299. V novější době se poustevnictvím v českém baroku (nikoli však speciálně ivanitskou kongregací) zabývali Preiss, P.: *Juan Garin – Jan Kvarin a Záhoř*, StK 12-13, 1977-1978, s. 159-185; týž: *Boje s dvouhlavou saní*, Praha 1981, s. 106-110; Vojtíšková, M.: *Poustevnictví v českém baroku*, Z Českého ráje a Podkrkonoší 8, 1995, s. 130-151. Nedávná výstava k 950. výročí smrti sv. Vintíře se zaobírala převážně kultem českých poustevníků v našem

hadnou postavu z počátků našeho křesťanství, na „prvního křesťana“ a „prvního poustevníka“ sv. Ivana, jehož kult, soustředující se kolem Ivanova hrobu v benediktinském klášteře ve Svatém Janu pod Skalou, ostatně vzrůstá od sklonku 16. století závratným tempem a kulminuje ve třetí čtvrtině 17. století, v době, kdy působil velký ctitel sv. Ivana, opat kláštera ve Svatém Janu pod Skalou, poté královéhradecký biskup (1660/1664-1668) a pražský arcibiskup (1668-1675) Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka.³⁾

2. Předchůdce

K prvnímu, byť nezdařenému pokusu o obnovení poustevnického života v Čechách ve šlepějších sv. Ivana došlo ve druhé polovině 17. století. Tento pokus je spjat se jménem poustevníka Matěje Jakuba Zelenky, rodáka z milevského panství.

Počátky svého poustevnického života popisuje sám Zelenka hned několikrát, a to v listu papeži, pocházejícím zřejmě ze sklonku roku 1664,⁴⁾ dále v listu kardinálu Harrachovi, napsaném zřejmě v roce 1665,⁵⁾ a posléze ve dvou listech arcibiskupu Valdštejnovi, napsaných v roce 1676.⁶⁾ Zelenka podrobne ličí, jak ještě oblečen do světského oděvu přišel do Svatého Jana pod Skalou na pouť ke sv. Ivanovi, hodlaje tu žít poustevnickým životem. Když obdržel patřičné povolení, vystavěl si z almužny chýši, v níž po rok a čtvrt (jinde píše, že sedm měsíců) žil. Tu však jednou, když dlel v noci na modlitbách a prosil Boha, aby mu zjevil svoji vůli, se mu zjevil sv. Ivan „ve čtverém způsobu“ (?) a vyzval jej, aby nadále žil poustevnickým životem, a to v hábitu toho tvaru a barvy, v jakém se mu světec zjevil. Zelenka ovšem sdělil všechny podrobnosti o zjevení svému zpovědníkovi a ten mu poradil, aby požádal církevní úřady o povolení nosit takovýto hábit. Zelenka se nato obrátil na Sobka, jenž mu toto povolení udělil, načež převor kláštera ve Svatém Janu pod Skalou Fulgentius Bílek a další řeholníci tohoto kláštera Zelenku „po vykonané generalní zpovědi svaté a po přijímání Velebné Svátosti Oltářní, též po učiněném slibu, totíž poslušenství Svaté Církvi Katholické, zachování čistoty a chudoby s pokorou, do posvěceného oděvu přizelenalé barvy, formy a způsobu sv. Ivana, prvního poustevníka v zemi České, v surchu jmenovaném klášteru v chrámě Páně sv. Jana pod Skalou před velkým oltářem klecícího oblékli a pásem uzavolutým bedra má přepásali, což se vše u přítomnosti mnohých vzácných duchovních i světských lidí dalo v létu Páně 1663, a to jmenovitě na den sv. Matěje, apoštola Páně,“ tj. 24. února.

Sobek poté jakožto opat kláštera ve Svatém Janu vydal dne 30. června 1663 v klášteře listinu, jíž potvrzuje, že mu „šlechetný mládenec“ Matěj Zelenka oznámil, že hodlá žít při klášteře poustevnickým životem, a že – jak píše Sobek – „oblíbivše sobě místo přihodné za hospodou klášterskou, kdež sobě byt v tyž skále vystavěti chtice, Nás o to místo z tolikéž a některé liskoví a trni [zde je text, dochovaný ve dvou opisech, nejasný] až dolů pod hrušky za hospo-

baroku; viz je katalog Sv. Vinzenza sv. Prokop a poustevnického v Čechách, Sušice Praha 1995, zvláště J. Royta. O svatoivanské otázce podrobnejší psali: Vassala, J.: *Legenda svatoivanská*, in Vašica, J.: České literární baroko s. I. 1995 (repr. vydání z roku 1938), s. 61-84 Pančenko, A. M.: *Legenda o poustevníku Ivane*, in Pančenko, A. M.: Česko-ruské literární svazek XVII veka, Leningrad 1968, s. 76-84; Kořánek I.: *Legenda a kála sv. Ivana*, Umění 35, 1987, s. 219-239. Celou svatoivanskou problematici rozhodně nelze převrhnuť, ale v období několika slov jak to učinil Mareš, F. V. Otázka svatoivanská, in: Bohemica sancta, Praha 1985, s. 52.

4) SÚA, Archiv pražského arcibiskupství – dále ÁL I., kart. 833.

5) APA I., kart. 833.

6) APA I., kart. 833.

dou uctivě požádal“; Sobek mu vyhověl a žádané místo mu dal k užívání až do jeho smrti.⁷⁾

Zelenkovy nesnáze („půtky a protivenství“, jak sám říká) tím však teprve začaly. Proti němu vystupovali četní nepřátelé, zvláště řeholníci (hlavním důvodem bylo nepochybně podezření, že Zelenka svévolně hodlá zakládat nový řád), kteří nakonec na svou stranu získali i benediktiny od Svatého Jana. Aby se zařítil mocnější autoritou, odebral se Zelenka roku 1664 do Říma, kde požádal papeže (tím byl tehdy Alexander VII.) o udělení souhlasu s jeho způsobem života.⁸⁾ Přesný obsah římského rozhodnutí neznáme; obsahovalo zřejmě přízivné stanovisko k Zelenkově žádosti, ovšem zároveň přenechávalo definitivní rozhodnutí pražskému arcibiskupovi kardinálu Harrachovi.

Po návratu z Říma se hned v lednu 1665 Zelenka obrátil na císaře Leopolda I., jehož požádal o potvrzení místa při klášteře, které mu postoupil Sobek.⁹⁾ S obdobnou prosbou se Zelenka v únoru téhož roku obrátil, nejprve ústně a pak i písemně, na kardinála Harracha.¹⁰⁾ Důležitější ovšem pro něj bylo dosáhnout od Harracha schválení svého způsobu života. Již 4. února 1665 tedy odevzdal Harrachovi ono „doporučení“, jež získal v Římě,¹¹⁾ načež Harrach předal celou věc k vyřízení své konzistorii. Ta však až do Harrachovy smrti a ani později žádné rozhodnutí přes veškeré Zelenkovy urgence nevydala.¹²⁾

Další své osudy vypisuje Zelenka v nám již známém listě arcibiskupu Valdštejnovi z roku 1676. Jenikož protivenství ze strany řeholníků (kteří „již po čtyři krátké z oděvu mého mě svlékše, sliby a předsevzetí mé zrušili chtěli“) trvala, odebral se Zelenka do Polska, kde vstoupil do kamaldulského řádu a žil tam („bez profesií však jejich regule“) dva a půl roku. Protože však kamaldulové zjistili, že Zelenka hodlá i nadále žít „v následování sv. Ivana,“ propustili jej z kláštera a poradili mu, aby šel za svým předsevzetím. Vracaje se z Polska do Prahy, setkal se Zelenka v Hradci Králové nečekaně s Janem Norbertem hrabětem ze Sternberka a ten jej pozval na své panství do Bechyně, kde pak Zelenka poustevničil, „maje sobě jedno místo v skále vytesané deputýrované blíz chrámu Páně sv. Jiří“; tam žil roku 1676, když žádal arcibiskupa o povolení pobývat v této poustevně.¹³⁾

Když však v listopadu 1676 arcibiskupská konzistorie udělila Zelenkovi žádané povolení, je již řeč o poustevničení nikoli v Bechyni, nýbrž u Lorety v Horažďovicích na panství dalšího příslušníka Šternberského rodu Václava Vojtěcha hraběte Štern-

7) APA I., kart. 833; SÚA, Stará manipulace – dále jen SM, sign. J 27/1.

8) Ve svém nedatovaném listě papeži Zelenka piše, že žádá o povolení nosit „habit až k patě s kulatou kapucí, kulatý límec (colare) k ramenům, na zádech barvy jakoby zelené (německy stallgrün) až k cingulu a na cingulu 12 uzlů,“ a dále zpívat či modlit se v českém jazyce mariánské hodinky. Stejných úmyslů jako on je prý i další zájemce o takovýto život Daniel Engel (APA I., kart. 833). O dalších osudech Engelových jinak nic nevíme. Začátek tohoto listu císaři si neodpustíme citovat: „Nejmilosrdivější pane, pane! Laštovičky k svému hnízdu v podletí, protože každému příjemu, zase přiletuji, já pak v zimě k mé poustevnické boudě, protože k nebeským cestám velmi protivná, po daleké pouti z Říma a z Lorety zase zpátkem se navracuji [...]“ (SM, sign. J 27/1). Císař se o celé záležitosti dal informovat místodržícími, které požádal o dobrozdání listem ze 17. ledna 1665 (tamtéž).

10) APA I., kart. 834.

11) APA I., kart. 835; datum předání se dovidáme z dalšího listu Harrachovi (APA I., kart. 836).

12) Podle Zelenkova tvrzení v listě z roku 1676 byl prý doporučující list z Říma předán kancléři arcibiskupské konzistorie Jindřichu Meckenburgerovi, který však nechtěl nic učinit bez svolení nepřítomného arcibiskupa, což trvalo až do Harrachovy smrti v říjnu 1667. Zelenka ovšem píše, že zmíněný doporučující list v Římě vydal papež Klement IX., jenž byl papežem v letech 1667-1669 (APA I., kart. 875). Není jasné, zda jde o Zelenkův omyl, či zda byl vskutku v Římě ještě jednou, a to v roce 1667.

13) APA I., kart. 875.

berka, bratra Jana Norberta.¹⁴⁾ Po desetiletém poustevničení v Horažďovicích oznámil Zelenka roku 1687 konzistoři, že pro spory s horažďovickými minority již nehodlá dálé žít na svém dosavadním působišti, a požádal konzistoř, aby ho zaopatřila „nějakým mísťečkem, kde by v chudobě s mateří mou 78 let starou mezi dobrými lidmi almužnu prositi a v Pánu Bohu život dokonati mohl.“ V listech týkajících se této záležitosti se již Zelenka podepisuje jako „*eremita Ordinis sancti Romualdi*“, tedy jako kamaldulský řeholník, a o následování sv. Ivana tu nepadne zmínka.¹⁵⁾ Poslední zmínku o Zelenkově nacházíme v regestech k receptům arcibiskupské konzistoře k prosinci 1709, kde je stručně uvedeno, že „*poustevník Matěj Zelenka žádá, aby mu bylo vráceno jisté svědeckví, jež dostal od svého generála*“ (snad kamaldulského generálního představeného);¹⁶⁾ příslušný spis se však v arcibiskupském archivu nenachází.

Pokus o obnovu poustevnického života ve šlépějích sv. Ivana tedy skončil neúspěchem. Šlo ovšem jen o zcela individuální snahu ctitele sv. Ivana – nevíme nic o tom, že by Zelenka zamýšlel sdružit kolem sebe větší skupinu následovníků sv. Ivana (opomeneme-li výše uvedeného Daniela Engela). Až o půl století později se myšlenky na následování sv. Ivana chopil (nevěda zpočátku o svém předchůdci) Antonín Dominik Stoy, tentokrát však již s úmyslem reformovat celý poustevnický život v Čechách. Jeho snaha byla posléze alespoň zčásti úspěšná.

3. Zakladatel

Budoucí zakladatel ivanitské kongregace Antonín Dominik Stoy se narodil v Jablonném v Podještědí jako syn Kryštofa Stoye a jeho manželky Alžběty; pokřtěn byl jménem Antonín dne 15. ledna 1670.¹⁷⁾ Druhé Stoyovo jméno Dominik, upomínaný na jablonský dominikánský klášter, jehož členové vykonávali v Jablonném i duchovní správu,¹⁸⁾ se objevuje v pramech až později, ve Stoyově zralém věku; snad šlo o jméno břmovací. Zastavme se však ještě u správného tvaru Stoyova příjmení. Ve všech pramenech z doby svého působení v severních Čechách (v Jablonném a Jiřetíně pod Jedlovou) sám Stoy užívá výhradně tuto formu příjmení a i jiní jej nazývají vždy tímto tvarem; stejně tak i všichni jeho příbuzní a další členové této hojně rozvětvené rodiny jsou označováni výhradně příjmením Stoy. Tím podivnější je, že když se se Stoyem setkáváme na sklonku dvacátých a v třicátých letech 18. století v Praze (a v středočeském Pičíně), podepisuje se ve svých poměrně četných dochovaných listech vždy Stey a takto jeho jméno píší i jiní.¹⁹⁾ Důvod této změny psaní vlastního jména neznáme; v dalším textu však budeme pro zakladatele ivanitů vždy užívat původní formy Stoy.

Jak víme ze soupisů jablonského obyvatelstva z let 1678/79,²⁰⁾ 1693,²¹⁾ 1694²²⁾ a 1697,²³⁾ Antonínův otec Kryštof

- 14) APA I., sign. A 1/2, fol. 100v, 101r.
 15) APA I., kart. 917.
 16) APA I., sign. A 38/7, fol. 153v.
 17) SOA Litoměřice, Matriky, sign. L 52/2, s. 1. 175.
 18) Snad mělo toto uváděný v pramenech s tímto celým jménem), tehdy učitel druhé jméno píše v Jiřetíně pod Jedlovou, oženil v Jablonném s Annou pomínat i P. D. Alžbětou Schmiedovou, dcerou radního Michaela minika Jordana Schmieda.²⁴⁾ Dalších několik let žili manželé Stoyovi dlouholetého (p. dobu 25 let) jablonského faráře a po 6 letech převorů a po 6 letech působení v Jiřetíně, kde se jim narodila nejprve dcera, pokřtěná křtem z nouze ještě v matčině těle 9. srpna 1698²⁵⁾ a poté druhá dcera Marie Dominika Hyacinta, pokřtěná 5. září 1701,²⁶⁾ která však zemřela brzy po narození a byla pohřbena 19. září 1701.²⁷⁾ V jiřetínských matričních zápisech je Stoy uváděn vždy jako místní učitel, v zápisu z 5. září 1701 jako učitel a varhaník; na toto místo nastoupil zjevně někdy během let 1696-1697, neboť 7. února 1696 byl ještě jiřetínským učitelem a varhaníkem Augustin Bernard Schneider.²⁸⁾
 Někdy mezi lety 1701 a 1703 se Stoy s manželkou vrátili do rodného Jablonného, kde Antonín Dominik obdržel rovněž místo učitele. Jako takový je uváděn prvně v roce 1703, kdy se mu narodila další dcera Dominika Hyacinta, pokřtěná 6. března 1703²⁹⁾ a zesnulá 18. května téhož roku.³⁰⁾ Poté se manželům Stoyovým narodili v Jablonném dominikáni, kteří ještě syn Josef Antonín, pokřtěný 3. července 1704, další syn Hyacint Dominik František, pokřtěný 30. ledna 1708, a posléze dcera Františka Hyacinta Johanna, pokřtěná 25. června 1709.³¹⁾ Z těchto tří dětí jsou však dvě (sice bez uvedení jména, ale nepochybně jde o Hyacinta Dominika Františka a Františku Hyacintu Johannu), uvedeny opět v matrice zemřelých, a to ke 13. únoru 1708 a 8. červenci 1709.³²⁾ Ze šesti dětí, narozených v Jiřetíně a Jablonném, tedy manželům Stoyovým pět zemřelo vždy krátkou dobu po narození; dospělého věku se dožil jen Josef Antonín. Ten vstoupil do benediktinského kláštera ve Svatém Janu pod Skalou, roku 1730 tam jakožto bratr Antonín složil slyby,³³⁾ ale již následujícího roku 1731 zemřel, nedočkav se svého vysvěcení na kněze.³⁴⁾
 Zatímco v osobním životě byl Stoy stříhan těžkými ranami, jeho společenské postavení v rámci poddanského města Jablonného se zlepšovalo. Dne 25. června 1706 obdržel v Jablonném měšťanské právo.³⁵⁾ Ve výše uvedených matričních zápisech z roku 1709 je (na rozdíl od předešlých zápisů) uváděn již nikoli jako učitel, nýbrž jako městský písař. V tomto úřadě nastoupil zřejmě po Jeremiáši Florantiovi, předtím rovněž učiteli, jenž se stal purkmistrem,³⁶⁾ a to nepochybně právě tohoto roku 1709, jak uvádí

přehled jablonských městských písářů, ve kterém se píše, že Stoye, stejně jako jeho předchůdce i nástupce, jmenovala roku 1709 do tohoto úřadu hraběnka Kinská jakožto vrchnost.³⁸⁾ Hned po nastoupení do úřadu roku 1709 založil Stoy dvě nové městské knihy, totiž knihu svatebních smluv, testamentů a inventářů³⁹⁾ a knihu měšťanských práv,⁴⁰⁾ vyzdobené titulními listy s bohatými ornamenty a městským znakem. Do knihy měšťanských práv zapsal i udělení tohoto práva sobě samému před třemi lety, přičemž sám sebe označil jako „*učitele a později radního šenkýře a městského písáře.*“⁴¹⁾

Jako městský písář, na jehož činnost dodnes upomínají zmíněné dvě městské knihy, působil Stoy velice krátce. Ačkoliv přehled městských písářů z roku 1725 uvádí jeho nástupce Rudolfa Ebermannu až k roku 1711,⁴²⁾ zapsal sám Stoy již dne 30. září 1709 do knihy měšťanských práv, že Bůh, jehož tajemství jsou nezbadatelná, jej už „*během ročního okoušení světské služby znovu povolal a roznítil, aby milou mládež vzdělával a vyučoval všemu mravnému a duchovnímu,*“ a on že už přijal „*rektorskou službu, kterou mu svěřila počestná rada,*“ takže dnes uzavírá svoji práci na knize měšťanských práv.⁴³⁾ Jeden ze Stoyových nástupců později k tomuto zápisu přičinil poznámku, ve které potvrzuje, že městský písář Stoy vskutku roku 1709 znovu nastoupil úřad rektora jablonské školy a že on byl tehdy jeho žákem.⁴⁴⁾ Jako rektor jablonské školy je Stoy uveden ještě roku 1718, kdy žil ve svém jablonském domě bez dětí, jen se svou o dva roky mladší manželkou Annou Alžbětou.⁴⁵⁾

Někdy po roce 1718 Stoy přesídlil do Prahy, kde působil jako instruktor ve Vlašském špitále na Malé Straně. O tom se dovídáme z věnování, resp. titulního listu jeho dvou knih, jež vyšly v druhých vydáních v letech 1724 a 1725 a v nichž se Stoy takto označuje. Spisovatelskou činnost ovšem Stoy zahájil ještě za svého působení v Jablonném. Zatím víme o třech jeho knihách, vše měs ovoci jeho pedagogické činnosti, jež se zřejmě těšily jisté popularitě, neboť vycházely i v druhém a třetím vydání.

První jeho známou knihou, vydanou ještě roku 1707, byl „*Schlecht- und gerechter Weegweiser Deß Wahren Christenthums. Oder vermehrter Christlicher Unterricht Von denen Sachen So zu Erlangung der ewigen Seeligkeit vonnöthen. Nebst Anhang eines Gewissens Erforschungs Inhalt. Bereitet und außgefertiget Durch Antonium Dominicum Stoy, Cantorem Jablonensem. Superiorum permisso. Alt-Stadt Prag im Königs-Hoff gedruckt / bey Wolfgang Wickhart / Ertz-Bischöflichen Buchdrucker / 1707. In Verlegung Eines Burgers in der Stadt Jabel.*“⁴⁶⁾ Sepsáním tohoto stručného (84 stran osmerkového formátu) katechismu se Stoy snažil splnit tu důležitější ze dvou povinností učitele, o kterých hovoří v předmluvě – prvu povinností je prý učit mládež „*německé školní vědě*“, druhou a hlavní pak vzdělávat ji v „*katechetickém učení.*“ Katechismu je prý, jak Stoy píše, sice více, ale jemu šlo o co nejstručnější shrnutí, jehož by však přesto mohla používat nejen mládež, ale i doospělí. Po prohlédnutí této Stoyovy knihy však zjišťujeme, že ve

38) Vs Jablonné v P. kart. 37, inv. č. 90.

39) SOKA Česká Lupa, AM Jablonné v P., inv. č. 31.

40) Tamtéž, inv. č. 30.

41) Tamtéž, s. 26.

42) Vs Jablonné v P. kart. 37, inv. č. 90.

43) SOKA Česká Lupa, AM Jablonné v P., inv. č. 30, s. 27.

44) Tamtéž, s. 28.

45) ŘA Dominikánský klášter Praha, kart. 14, inv. č. 227.

46) Dochovaný exemplář knihy se nachází v pražské NK, sign. 46 E 159.

skutečnosti nejde o pravý, byť stručný katechismus, nýbrž spíše o přípravu ke zpovědi a svatému přijímání, přičemž závěrem je jako dodatek otištěno zpovědní zrcadlo.

Další Stoyovu publikaci známe zatím jen z druhého a třetího vydání. Ve druhém vydání je tato učebnice německého pravopisu nazvána „*Kleiner Schreibe-Zeiger / Der Teutschen Sprache. Nemlich: Kurtze Anleitung zur Orthographia, Oder Recht-Schreibung / Und rechtem Gebrauch einiger Wörter. Der zweyte Druck. Mit Bewilligung der Oberen. Alt-Stadt Prag / gedruckt und zu finden / bey Wolfgang Wickhart / Ertz-Bischöflichen und Landschaffts-Buchdrucker. 1724.*“

jméno autora zde bylo uvedeno až v dedikaci rektorovi, asistentům a všem představeným Vlašského špitálu, a to jako „*Antonius Dominicus Stey, Instructor.*“ Třetí vydání, jež se od druhého nijak neliší, má i stejný titul, pouze je označeno jako „*Der dritte Druck*“ a jako místo vydání a vydavatel je uvedeno „*Prag / bey Caspar Zacharias Wußin / und Cornelius Peter Werners Buch-Händlern/ 1737.*“⁴⁷⁾

Kniha obsahuje 96 stran osmerkového formátu a zaujme nás její předmluva, v níž autor, odvolávaje se na tehdejší autority Julia Georga Schottela a Johanna Bödickeru, hájí teorii o třech hlavních řezech světa, totiž hebrejské, německé a slovanské; teprve jejich smíšením pak vznikly další jazyky. Autor dále velebí německou řeč, její bohatou slovní zásobu i její zvučnost, zmiňuje se o tom, jak si jí vážili největší císařové počínaje Karlem Velikým, ale stěžuje si také, jak mnozí Němci jí opovrhují, a zatímco pečlivě dbají, aby se nedopustili jediné chybíčky při psaní cizími jazyky, se svým rodným jazykem si počínají tak, jako kdyby neměl žádná pravidla. Právě proto, aby se těmto svévolnostem odpomohlo, vydává Stoy tuto učebnici. Německé jazykové vlastenectví, které v předmluvě Stoy projevuje, není ovšem nijak v protikladu s jeho českým zemským vlastenectvím, projevujícím se i v jeho úctě ke sv. Ivanovi. Český jazyk musel Stoy, který později řadu let žil v českém prostředí, aspoň zčásti znát, avšak tyto znalosti, jak sám dotvrzuje, nebyly zřejmě příliš hluboké.⁴⁸⁾

Třetí ze Stoyových knih známe rovněž jen z druhého vydání. Je jí stručná učebnice základů aritmetiky, nazvaná „*Arithmetisches ABC. Das ist: Anweisung / Zur minderer Jugend gemessen Rechen-Kunst. Bestehend in den 5 Speciebus, oder Rechen-Kunst-Gestaltsamkeiten; so mit Jugend gemessen Exempeln erleuchtet / und denen Kindern durch Lectionen-Auffgebung eingedrucket werden können. Von Antonio Dominico Stey, Instructore im Wällschen Hospital, in der Kleinen Statt Prag. Der zweyte Druck. Prag / gedruckt bey Wolfgang Wickhart / Ertz-Bischöflichen und Landschaffts-Buchdrucker im Königreich Böhmen / 1725.*“ Na konci této učebnice je upozornění, že u téhož nakladatele je k dostání jiná kniha téhož autora, totiž nám již známý „*Schreibe-Zeiger der Teutschen Sprache, nehmlich, wie recht geschrieben werde.*“⁴⁹⁾

V Praze se zřejmě Stoy dostal do styku s pražskými theatiny, jak o tom svědčí jeho nedatovaný list (podepisuje se v něm „*Fr. Antonius Stey*“) neznámému adresátovi, jemuž sděluje, že letošní-

47) Druhé vydání je dochováno v Moravské zemské knihovně v Brně pod sign. ST 1 - 791 207, třetí vydání pak v Knihovně premonstrátského kláštera na Strahově.

48) V listě z 21. února 1735 Stoy píše, že v Pičíně, kde tehdy pousťevníčil, je farář ryzí Čech a jak by se teď mohl se Stoyem domluvit o pousťnických záležitostech? (APA I., kart. 2206).

49) I tato kniha se nachází v Knihovně premonstrátského kláštera na Strahově.

ho roku v něm Bůh vzbudil úmysl „rozmnožit úctu svatého Otce Kajetána“, tedy zakladatele řádu theatinů. Stoy se tudíž rozhodl sestavit knihu věnovanou sv. Kajetánovi, o níž sám uvádí, že jde o „chudý výtah, který jsem ponejvíce převzal z mnichovské osmerkové knížky.“ Nyní je již tento záměr před splněním, neboť zbývá jen tuto knížku vytisknout, přičemž Stoy už sebral peníze dostačující k vytisknutí 500 exemplářů; adresáta pak prosí o přehlédnutí a opravení publikace, jakož i o navržení titulního listu, a posléze o dovolení k tisku, „aby tak byl na venkově více znám můj nejsvětější otec Kajetán a svaté bratrstvo“⁵⁰ Zda tato kniha vskutku vyšla, však nevíme.

Stoyova manželka Anna Alžběta zemřela na souchotiny v Jablonném dne 18. března 1729, přičemž v záznamu o její smrti je její manžel zmiňován už jen jako „bývalý zdejší rektor.“⁵¹ Podle místní tradice se Stoy obrátil k poustevnickému životu právě po smrti manželky a dětí (ty ovšem zemřely již dříve) a zpočátku poustevničil na Panenském kameni mezi Jablonným a Mařenicemi.⁵² Písemné prameny toto podání zatím nepotvrzuji, zato dokládají, že Stoy začal žít poustevnickým životem a zanáset se myšlenkou na založení nové poustevnické kongregace ještě za manželčina života, což ovšem v případě manželů pokročilého věku bylo (za předpokladu, že manželka souhlasila) možné. Prvním dokladem Stoyova poustevnického života je níže uvedená žádost pražské konzistoři, psaná Stoyovou rukou, jež přišla na konzistoř 3. února 1729, přičemž je nepochybně, že Stoy již tehdy musil po určitou dobu eremitským životem žít.⁵³ O tom, kde tehdy poustevničil, nás prameny neinformují, až v dalším listě, jenž přišel na konzistoř 26. května 1730, je již jako místo jeho poustevnického života uváděn Pičín na Příbramsku (viz níže), ačkoliv o povolení, aby mohl po několik let neobydlenou poustevnu u kaple sv. Antonína Paduánského v Pičíně obsadit „bratrem Antonínem Steyem“, požádal Maximilián svobodný pán Dubský z Vtiněvsi pražskou konzistoř až 24. května 1731.⁵⁴

Stejně jako většina poustevníků i Stoy se stal františkánským terciářem, jak o tom později sám píše v listě z 21. února 1735. Z téhož listu také usuzujeme, že vykonal pouť do Říma, i když o své italské cestě se zde zmiňuje jen mimochodem, když píše, že on i bratr Antonín (tj. Antonín Váca, poustevník na hřbitově Nového Města pražského a jeden z prvních ivanitů) shledali hrob sv. Kláry z Montefalcone v augustiniánském klášteře dvě míle za Assisi.⁵⁵

4. Vznik kongregace

O vzniku ivanitské kongregace a o prvních letech její činnosti ještě za života zakladatelova nás nejlépe poučují listy týkající se těchto záležitostí, dochované v archivu pražského arcibiskupství a psané zčásti jménem Stoyovým, zčásti jménem

50) APA I., kart. 2206
51) ŘA Dominika kart. 139, inv. 225.

52) Reich, E.: *Geschichte des Schultus-sens im Bezirk Deutsch-Gabel*, s. s. d. (1937), s. 10.
53) Brzy nato, dne 1. března 1729, dos. na konzistoř dál tentokrát osobou Stoyova žádost, které Stoy (podpisující se jako „bohdá první člen budoucí svatoivanské kongregace“) psí, že kvůli svému starší a zdravotnímu stavu je nutné nosit na hlavě buď starou špatnou pravou či čepičku protože však obvykle v kostele pozornost lidí prosí nyní o povolení nosit místo toho „takzvaný římský kus (Fleck) a puci“, které nosí nejen starší poustevníci, ale i noví poustevníci vlastně někteří v chách, aby se odlišili od poustevníků – terciářů (A. I., kart. 119).

Zjevně však nejen o zdravotních důvodech, ale i o další krok směrem k vytouženému přijetí do poustevnického stavu.
54) APA I., kart. 119.
55) Viz pozn. 50.

všech ivanitů, zčásti zcela anonymní, ale vesměs pocházející ze Stoyovy ruky. Adresátem některých z těchto listů byla pražská arcibiskupská konzistoř, zatímco jiné listy byly psány nejmenovanému Stoyovu příznivci v řadách vyššího duchovenstva, jímž byl povětšinou asi konzistorní asesor Jan Ritter.

První list v záležitosti založení nové kongregace přišel na pražskou arcibiskupskou konzistoř dne 3. února 1729 a jeho autoři se podepsali jako „chudí a nejpopornejší poddaní poustevničtí bratři, bydlící kolem Prahy, z Horní Chuchle, novoměstského hřbitova a jiné vzdálené osamocené duše“; ruka, která list psala, je ovšem rukou Stoyovou. Argumentace listu již předznamenává všechny další listy, které Stoy v následujících letech konzistori zasílal.

V úvodu listu se jeho autoři odvolávají na proroka Eliáše a sv. Jana Křtitele jakožto ty, kteří svým poustevnickým životem posvětili poušť ve Starém i Novém zákoně, dále připomínají „dvě svatá knížata pouště“, totiž sv. Pavla a sv. Antonína, zakladatele řádů Benedikta, Bruna, Celestina a Jana z Mathy a další „prátele Boží“, kteří v jejich způsobu života pokračovali, načež přecházejí k českým poměrům a píší, že „Bůh požehnal tímto svatým stavem [tj. stavem poustevnickým] nejen egyptskou krajinu a jiné země, nýbrž i království České, a to nejprve svatým Ivanem, zdejším arcipoustevníkem, a pak je dále naplnil velmi mnohými zbožnými následovníky.“ Nyní však, jak si pisatelé stěžují, poustevnický život upadá, neboť „mnozí se nazývají poustevníky, aniž by měli k tomu povolení, jiní se od pravého poustevnického života uchylují“, což se projevuje tím, že nechtějí pracovat, oblékají poustevnický hábit, aniž by měli klauzuru či celul, potulují se, aniž by konali jakákoli duchovní cvičení, žebrají a více pobývají v hostincích než v celách. Zvláště terciáři (ze všeho vyplývá, že jde hlavně o terciáře františkánských řádů) získávají ve vzdáleném Římě snadno povolení ke vstupu do poustevnického stavu, s tímto svým „římským listem“ se vracejí do Čech a zde se vydávají za poustevníky, ač pravými poustevníky nejsou. Pisatelé se proto obracejí na konzistoř a arcibiskupa jakožto svého otce s prosbou, aby obdobně jako je tomu v kostnické, salcburské, řezenské, freisingské a jiných diecézích, jim ustanovil generálního vikáře, jenž by je chránil i káral, aby všichni poustevníci byli povinni žít pod jednou jedinou řeholí a svými statuty, aby pouze onen generální vikář směl přijímat nové poustevníky a potvrzovat jejich sliby a aby tito poustevníci nosili svůj hábit se znamením Thau, jenž by je také odlišoval od ostatních potulných a cizích poustevníků. Autoři listu slibují, že opíší vše, co se týká úpravy poustevnického života v jiných zemích, a předloží to pro informaci arcibiskupovi. Závěrem pisatelé prosí jednak o povolení, aby mohli sestavit „poustevnickou řeholi a statuta“, jednak o to, aby byl již nyní z řad konzistoře jmenován jeden kněz, jenž by byl jejich duchovním rádcem.

Z listu je zřejmá Stoyova inspirace reformami poustevnického stavu, k nimž došlo v sousedních německých a rakouských zemích; na ně se bude stále odvolávat i v dalších svých listech a žádostech. O Matěji Zelenkovi v těchto počátečních letech ještě budoucí ivanité nevěděli; až v listě z 9. února 1736 píše Stoy, že vyšly najevo informace o poustevníku Zelenkovi, a v listě ivanity bratra Izidora ze září 1736 i v listě ivanitů ze září 1737 se již pisatelé na příklad Matěje Zelenky jakožto prvního ivanity odvolávají.

Můžeme se jen domnívat, že při obstarávání informací o poustevnících v jiných zemích i později při sestavování řehole měl Stoy pomocníky. Ze všeho vyplývá, že jimi byli duchovní z arcibiskupské konzistoře, zvláště Jan Ritter, Jan Frick a theatin Antonín Obydecký z Obytec, všichni tři konzistorní asesoři, Ritter a Frick později kancléři konzistorní kanceláře. O tom, že velkým Stoyovým podporovatelem při zakládání kongregace byl Jan Ritter, svědčí i pasáž z listu z 30. května 1733, v níž

Stoy píše, že při hovoru o vzniku ivanitské kongregace prý pravil jeden terciář: „Což ten Ritter (jak se nadutě beze vší úcty vyjádřil) chce zakládat nový řád? Vždyť toho není schopen.“ V listě z 21. února 1735 je jako „obzvláštní otec“ ivanitské kongregace jmenován Frick, jehož (anebo Obyteckého) Stoy navrhuje za komisaře. Posléze v listě neznámému adresátovi (asi Ritterovi), datovaném v Pičíně 4. září 1736, Stoy píše: „Vždyť Vaše Milost je vedle milostivého pana Frika zakladatelem bratrstva.“ Lze ovšem předpokládat, že všichni tito úředníci konzistoře pomáhali Stoyovi v jeho zakladatelské činnosti se souhlasem (a snad i více než souhlasem) arcibiskupa Ferdinanda hraběte Khünburga a po jeho smrti roku 1731 i jeho nástupce Daniela Josefa Mayera z Mayern; na oba později ivanité vděčně vzpomínali.

Povolení k sestavení poustevnické řehole pisatelé žádostí z února 1729 nepochyběně obdrželi, Stoy se ji hned nato jal stavovat a již 25. srpna téhož roku 1729 oznamoval, že ji v pátek ráno předá panu kanciéři (tj. Janu Frickovi). Z listu vyplývá, že Stoy tehdy pobýval „na Starém Městě u 3 zlatých korun na Uhelném trhu u pana Kamenického, knihiskaře, v odděleném pokoji.“ Pisatel doporučoval, aby po vydání knihy byl každý poustevník povinen koupit tři její exempláře - pro sebe, pro místního faráře a pro patrona. Stoy by chtěl novou kongregaci nazvat „po prvém křesťanovi, prvém poustevníkovi a prvém světci v Čechách“, tedy „svatoivanská kongregace“, ale byl znepokojen skutečností, že sv. Ivana nenašel v žádném breviáři, a dotazoval se, zda má vůbec v Čechách svůj svátek jako jiní čeští patroni. Když ivanité o rok později urgovali schválení této řehole, psali, že dne 26. srpna 1729 byly cenzury předloženy „řehole, statuta a konstituce budoucí svatoivanské kongregace“, přičemž zdůrazňovali, že řehole byla „sestavena z řeholí a učení starých svatých Otců.“⁵⁶

Nový list od adeptů na členství v nově zakládané kongregaci došel na konzistoř 26. května 1730; list byl psán opět rukou Stoyovou, ale jsou tu již uvedena jména všech šesti pisatelů, jimž byli Antonín Váca z pražského novoměstského hřbitova, Jan Schicht ze Škvorce, Tomáš Pröschel z Dolejšího Krušce (dnes osady obce Hartmanice), Bartoloměj Kiesswetter z Dobré Vody, Hilarion Willitzer z Medonos a naposledy uvedený Antonín Stey z Pičína.⁵⁷

Historický přehled v úvodu listu je tu ještě obsažnější, než byl v listě z února 1729. Je tu nejen podrobněji rozebrán život sv. Ivana (přičemž je upozorňováno na jeho úctu v klášteře u Svatého Jana pod Skalou, který již navštívili čtyři císaři), ale jako jeho následovníci jsou tu výslovně uvedeni i sv. Vintíř a sv. Prokop. Současný stav poustevnického života v Čechách je tu líčen ve stejně černých barvách jako v předešlé žádosti. Kromě odvolání na již lepší situaci v některých sousedních krajích (tentokrát je uvedeno Bavorsko, Mohuč, Trevír, Kostnice a Itálie) jako na vzor pro reformu v Čechách odvo-

56) Tamtéž.

57) O jmenovaných postavnících víme nějaké informace hlavně ze současného zpráv venkovského vikářů, ale i z jiných pramenů. Tak Antonín Váca oznamoval konzistoř roku 1726, že pro něj a další poustevník „při chrámu Páně s Kříže blíz měst Praza Novou branou“ založil novoměstský magistrát fundaci (APA I., kart. 1164). Roku 1758 jako ivanita Antonín od Panny Marie byl poustevníčil jednací rok u kaple sv. Vojtěcha nedaleko Kounova na schwarzberském patství; tehdy sám o listem na generálního vikáře a oficiála pražského arcibiskupa sdělil, že je před diecéze Daniela Josefa Mayera z Mayern s obdobnou vodem švec z Křesovic, načež uvedl „Ivanitské oděv sám hned od 20 let má svoji diecézní kongregaci již 33 let, churští 24 jak se začal ten rok, mohučtí, špýrští a wormští 18 let a bavorští 15 nitské řád, předtím byl tertiář mitský, a když tak byl sem již jeden poustevník ze slezského Frýdku,“⁵⁸⁾ když se začala také kongregace stále právně neexistuje.⁵⁹⁾

Rehole nadepsaná Lilium Convallium byla konečně schválena dne 28. dubna 1732 církevním cenzorem, jímž byl Jan Ritter, a její vytisknutí povolil generální vikář arcidiecéze Daniel Josef von Mayern. Vytisknuta byla pod obsáhlým titulem „Lilium Convallium, auß dem Eremittischen Seelen-Garten gepflanzet Von dem Heiligen Thebaidischen Ertz-Vatter und Patriarchen Paulo, Ersten Einsiedler. Das ist: Regulus Pavla d'Alain der Eremiten, des von dem ehe-maligen heiligen professi před osu inwohner der Syrischen Einöde / und Kirchen-Lehrer nacliti lety v convicione Hieronymo, also genannten Hauf-Gesinde Gottes, der v Praze do rukou Sanct-Ivanischen Congregation, Ordens des besagten vitez.“ (APA I., kart. 1367). Jan Schicht z Böhmen. Bestehend In zwey und viertzig Capitulen / Nehmlich: Nach der Zahl der 42 Jahren / welche dieser terciářem a ro 1729 poustevníkem Beichtiger Ivanus, Königlicher Printz aus Crobathen. kopcem Hradešnic Erster Christ und erster Einsiedler in Böhmen / in der da-

v tuklatské farnosti; jeho patronkou byla vévodkyně sauvská. Tomáš Praschl (Pröschel) pocházel z Plané na schwarzberském panství, byl původně koželuhem a roku 1729 ve věku 51 let již čtrnáct let poustevničil jako minoritský terciář na „Gottfriedově kopci“ v Dolejším Krušci na panství barona Wunschitzwe. Bartoloměj Kiesswetter (Kiesswetter) byl rodákem z Horažďovic, původním povoláním byl papírník, roku 1729 mu bylo 32 let a poustevničil (rovněž pod řeholí sv. Františka) druhým rokem u Dobré Vody sv. Vintíře na panství barona Villaniho (APA I., kart. 1258).

58) To později způsobilo nedorozumění v literatuře, v níž se počínaje Josefem Svátkem tvrdí, že zmíněného roku 1725 papež Kliment XII. (a dokonce i císař Karel VI.) na žádost arcibiskupa Khünburga schválili ivanitskou kongregaci, což prý bylo dokonce vyhlášeno po celé zemi z kazatelen (Svátek, cit. v pozn. 2, s. 285.)

59) Tím byl nepochybně Jan Tobolář, jenž v říjnu 1731 napsal konzistoř list, kde uvádí, že v listopadu to již bude rok, co pobývá v Praze, kam přišel ze své frýdecké poustevny jednak na pouť ke svatým českým patronům, jednak proto, aby se zapsal mezi terciáře servitského řádu. V Praze se však dozvěděl, že arcibiskupská konzistoř hodlá v souladu s nařízeními lateránského synodu založit zvláštní poustevnickou kongregaci. Nato se Tobolář odebral „k oběma bratřím Antonínu Vazovi a Antonínu Steyovi na hřbitov u Prahy“, kde se vyučil poustevnickému životu podle ivanitských pravidel, a nyní prosí o povolení do kongregace vstoupit (APA I., kart. 2206).

60) Viz pozn. 50.

sigen Einöde / in welche ihm ein heiliger Engel unter dem Böhmischem Hertzog Neclan, Anno 867 geführet, verborgener zugebracht; und den Orth, so drey Meylen von Prag, unweit Beraun / sich befindet, jetziger Zeit bey Sanct Johannes unterm Felsen, (allwo in dem Closter der RR. PP. Benedictiner / auch sein heiliger Leib ruhet,) die Benahmung hat. Gedruckt zu Prag im Königs-Hof bey Frantz Carl Hladky, Hochfürstl. Ertz-Bischöfl. Buchdruckern. Und zu finden bey Mathias Rosentretter, Burger und Landschafts-Buchbinder in der schwartzen Sonnen auf der Kleinseithen gegen 3 Glocken."

Řehole byla vydána i v českém překladu; známe jen jeho vydání z roku 1762 (nevíme zatím, vyšlo-li i vydání dřívější), jež se nazývá „*Lilium Convallium, Z Poustevnické Duše Zahrády vštípené Od Svatého Thebaidského Arci-Otce, a Patriarchy Pavla Prvního Poustevníka*. To jest: *Regule Poustevníkům, Od Sv. Obyvatele Syrské Pouště / a Církve Sv. Učitele Jarolíma / takto nazvaná. Domácí Čeled Boží, Svato-Ivanské Congregaci / Řádu předjménovaného Svatého Otce Pavla, prvního Poustevníka v království Českém. Obsahující Dvě a Čtyrydacet Kapitol / Totiž Podle Počtu 42 Lét / Které Těto Svaté Poustevnické Congregaci Patron Svatý Vyznavač Ivan, Královský Kníže Z Země Charvátské, První Křesťan / a první Poustevník v Čechách / v té Poušti do které jej Svatý Anjel za Času Českého Knížete Neklana Léta 867 přivedl / skrytě strávil / a to Místo / které tři Milí od Prahy nedaleko Berouna se nachází / nynějšího Času u Svatého Jana pod Skalou (kde v Klášteře u V. V. P. P. Benediktýnů taky jeho svaté Tělo odpočívá) své Jméno má. Vytištěno v Praze u Králov. Dvoří / u Jakuba Švejgera / 1762“.⁶⁰ Český překlad se od původního německého vydání liší jen na několika místech – jsou to zvláště kapitoly 6., 26. a 31., jež jsou v českém textu obšírnější, a ve 14. kapitole je text pozměněn. V následujícím přehledu obsahu i vnitřské řehole citujeme z českého překladu.*

Hned na začátku stručné předmluvy „k bratrům poustevníkům“ se autor odvolává na nám již známé „Lateranenské concilium“ z roku 1725, které „samo poustevníkům reguli předepsalo a dokonalo, co již za Clementa XI. již žádáno bylo.“ Protože pak „bez poustevnické regule a pravidla těžce tomu stavu [tj. poustevnickému] zadost činiti jest“, byla sestavena tato „z poustevnických Otcův ustanovení, života a skutkův pocházející regule“ i „s přináležejícím cvičením.“

Tato „poustevnická regule svato-ivanské congregace aneb bratrstva“ se skládá ze 42 kapitol (připomínajících 42 let, která údaje ně svatý Ivan strávil v pustině), z nichž 1. kapitola pojednává o becně o účelu poustevnického stavu, zatímco 2. kapitola se jí zabývá podmínkami nutnými k přijetí do ivanitské kongregace – kandidátovi musí být aspoň 18 let, má se sám nejprve postarat „o patrona a fundýrovanou poušť“ (to mělo nepochybně zabránit žebrotě poustevníků, kterou se jako nešvar snažily vymýtit církevní i světské úřady) a musí předložit křestní list a potvrzení o svém svobodném stavu a o dobrém chování. O přijetí do kongregace hovoří kapitola 3., podle které kandidát nejprve obdrží poustevnický hábit a spolu s ním i nové „jméno některého

- 61) Německé vydání svatého poustevníka s příjměním od Svaté Marie, poněvadž Rodička Nejsvětější toho stavu se nalézá v Knih samotnosti obzvláštní Ochranitedlkyně jest" (tedy jméno typu Pavel od Panny Marie, vně premonstrátskému jaké dostal sám zakladatel), načež koná roční noviciát a až poté může být připuštěn ského kláštera k řeholním slibům.

Strahové, citový český překlad 4. kapitola podrobně popisuje řeholní oděv, to jest „*hřebíčkový barvy soukenný hájak v Národech až na paty, s ouzkéma rukávy*“, spodní oděv, škapulíř, kapuci, pláštíček, černý kožní knihovně v Praze, žený pásek, střevíce, punčochy a na cestu černý klobouk a hůl. Přitom je ovšem zdůrazněn relativní význam řeholního oděvu, a to citátem z Tomáše Kempenského, podle něhož „*duchovní oděv málo činí, ale proměnění mravů a dokonalé zlých žádostí mytvení opravdového řeholníka činí.*“

5. kapitola pojednává o Panně Marii jakožto „*Nejsvětější Ochranitedlkyni této congregace*“, zatímco v kapitole 6. se ivanitům přikazuje obzvlášť uctít „*poustevnického zakladatele a mistra*“ sv. Pavla Thébského a „*prvního v Čechách poustevníka a patrona českého a této congregace*“ sv. Ivana. 7. kapitola se zabývá bázni Boží a v následujících čtyřech kapitolách se mluví o čtyřech řeholních slibech, totiž kromě obvyklých tří slibů chudoby, čistoty a poslušnosti ještě o čtvrtém slibu samoty, jímž se ivanita zavazoval, že bude v poustevně „*vždy samotný živ býti (anebo jen s jedním bratem)*“ a že nebude z poustevny bezdůvodně „*pro nějaké marné a pomíjející věci*“ odcházet mezi světské lidi.

12. kapitola pojednává o dokonalosti a v kapitole 13. se podrobně píše „*o svatý modlitbě*“, přičemž jsou nejprve podrobně vypsány modlitby, které je ivanita povinen „*denně na způsob jitřní a laudibus*“ se modlit, pakli nezná církevní hodinky; ti, kdož hodinky znali, se modlili je. Navíc se každý musel modlit předepsané modlitby „*ráno a navečer*“, v tom modlitby ke cti sv. Pavla, sv. Antonína, sv. Ivana, dále patrona jména, patrona kaple či poustevny, patrona dne a posléze „*ke cti sv. Vintíře a sv. Prokopa, českých poustevníkův a patronův, a všech svatých poustevníkův.*“ Předepsány však byly ještě další denní modlitby (za papeže, císaře, arcibiskupa, „*za našeho velebně důstojného protectora a commissaře*“, za království České, za ivanitskou kongregaci, za fundátory, patrony a dobrodince aj.) a rovněž modlitby týdenní („*růženec anebo officium za umrlé bratry a každý pátek žalmy kající*“) a modlitby pro určitá období církevního roku. 14. kapitola se zabývá „*duchovní povinností bratra za svého fundátora a patrona*“ a v kapitole 15. se nařizuje, že ivanita „*podlé možnosti každý den vši svatou slyšeti má, který ale nemůže, ať ji doma duchovně vykoná*“; zpovídat se a chodit k přijímání pak mají jednou do týdne či nejpozději jednou za čtrnáct dní, obzvláště ale ve vyjmenované svátky, mezi nimiž je výslovně uveden i svátek Nanebevzetí Panny Marie jakožto titulární svátek ivanitské kongregace a rovněž svátky sv. Pavla Poustevníka (10. ledna), sv. Antonína Velikého (17. ledna) a sv. Václava (25. června).

16. kapitola pojednává o rozjímání, další kapitoly se pak zabývají posty, ivanitům předepsanými, skutky tělesného umrtvování (tj. disciplinou čili bičováním) a bděním, poté pojednávají o pokušení, o mlučení (jež ivanita „*co nejvíce zachovávatí má*“, přičemž je přesně předepsáno, kdy a jak smějí spolu hovořit dva poustevníci, převývají-li spolu v jedné poustevně), o lásce, o ponížnosti, o zkroušenosti, o vykoření zlých zvyklostí a neporádných žádostí a o trpělivosti a naději. Ve 27. kapitole o čtení duchovním“ se předepisuje, že ivanita v „*den nedělní a sváteční čisti má epistolam a evangelium, v pátek pašii Páne, za tejdien jednou reguli v této knízce, každý měsíc v reální knize Thebaidsko-poustevnické duších záhradě od předmluvy až do constituce; a mimo sobě předzřízených kněh bez dovolení vrchního žádné mítí nemá.*“ 28. kapitola se zabývá kulpou čili denním zpytováním svědomí a následujícím pokáním, o němž se už i v kapitole následující. 30. kapitola nařizuje, aby ivanita dbal o kapli či kostel,

kterému slouží, a následující kapitola po nadšeném opěvování samoty v poustevní závazný pro ivanitské poustevny: „Cella má být malá, ale čistá, k nížto místu setkáváme.“

„lý stoleček bez koberce neb jiné okras a stolice bez zábradlí; klekadlo a na něm crucifix a mrlčí hlava na oltářku, papírové obrázky: totiž Nejsvětější Trojice Boží, blahoslavené Paní Marie, sv. Otce Ivana a sv. patrona pouště, nádobí ale k jídlu a pití hliněné a nebo dřevěné, ještě nebyly splněny a zbývající část jeho života vyplňuje nadále korespondence všechno sprosté. Přitom k odpočinutí prkno a pod ním umrlčí truhla, na prkne (bez stroje) s církevními úřady, týkající se tří záležitostí, totiž záměru postavit v Praze hospic ku, modrace, aneb peřín) k ležení a k přikrývání sprostá deka a spáti má v tunice.“

Ve 32. kapitole se zdůrazňuje, že „nemá bratr něco vlastního mít, všechno, co v celém ivanitu, aniž by byl sám členem kongregace) a vicekomisaře čili vizitátora (tj. nebo mimo ni jest i taky cokoliv na jeho těle se nachází, congregaci patří, a ne jemu vlastnosti, jenž by stál v čele kongregace), případně i kustody (tj. představené jednot-Kapitola 33. předepisuje ivanitovi denní pořádek, počínaje vstáváním o čtvrté hodiny v oblasti, pakli by se kongregace rozrostla) kongregace, jak to řehole předpoině (v případě, že „o půlnoci ku pamatování Narození Pána Ježíše nevstává“), přes dekladala, a snahy prosadit závaznost příslušnosti ke kongregaci pro všechny poustevny s kaplí sv. Ivana, nutnosti jmenovat komisaře (tj. duchovního, jenž by byl nadřízený modlitbou, prací a četbou až po ulehnutí o deváté hodině. 34. kapitola v arcidiecézi. Snahám po zřízení pražského hospice věnujeme zvláštní kaopět vrací k mluvení ivanity (ten „nemá bez důležité přičiny s žádným mluvit“). Ve 35. kapitole, nyní se však podívejme na to, jak byly splněny další dva body.

Kapitole se píše o práci. Ivanitovi se nařizuje, „ať se co nejvíce lenosti hrozí a skrže“ Když v srpnu 1732 ivanité blahopráli nově jmenovanému generálnímu vikáři háalku zlého ducha do pouště neloudí, nýbrž s modlitbou a prací se zaneprázdní. Ta pro pražské arcidiecéze Janu Mořici Václavu Martinimu, vyslovili opět prosbu o provedení se má pro nebe, a ne pro peníze, a taková býti má, která duchovnímu přindelá a dení důkladné nápravy poustevnického stavu, jejímž zásadním bodem měla být dem světským žádnou škodou nečinit“ (tím bylo zřejmě míněno, že poustevníkova povinná příslušnost k ivanitské kongregaci všech poustevníků v arcidiecézi; nad těce nemá představovat konkurenci pro světské remeslníky).

36. kapitola předepisovala střídání jídla, 37. kapitola pak nařizovala, že bez pomoct, má arcibiskup „pozdvihnout svoji pastýřskou hůl.“ Stoy se pochvalně zmiňoval činy nemá ivanita o nedělích, svátcích a hlavně v postě poustevnu opouštět; kdyto nedávno provedené „ostré reformaci“ poustevnického stavu ve vídeňské arcidiečtěl vykonat cestu do doby tří dní, musí to předem oznámit svému duchovnímu čeleďi, kde v důsledku císařského mandátu žádný poustevník nesmí žebrat a každý ale jestliže by cesta měla trvat více než tři dny, musí žádat povolení „od svého vlastního být tedy zaopatřen patřičnou fundací, na jejímž základě má dostávat „deputát ního.“ 38. kapitola popisuje chování ivanitovo na cestě a 39. kapitola zvlášť sepsanou čeleď (Mayerhof-Gesind Deputat),“ tedy zřejmě tolik potravin, kolik dostává je věci obzvlášť nedovolené – ivanita nesmí chodit do žádného domu, není-li to zcela ve dvorech; ti, kdož neměli toto zaopatření, museli svléci hábit, i když některé potřebí, dále na vzdálenost jedné míle od poustevny nesmí vcházet do hostince, až v něm žili i přes 20 let. V dalším listě z 27. srpna 1733 kladl Stoy jako vzor přísněkde jist, pít či noclehovat (pouze „v patrona neb v duchovním domu“), nemá se znou reformu poustevnického stavu v Dolním Štýrsku, kterou před třemi lety probývat marnostmi či míchat se do světských záležitostí „a mimo toho ani peníze,“ až tamní biskup Lichtenstein, když již 30. května téhož roku znova urgoval jmena viciuaria žebrati.“ 40. kapitola pojednává o tom, jak má ivanita přijímat putující komisaře a vizitátora. Nevyřešený právní stav prý nadále překáží kongrelubratry a jiné poustevníky. V kapitole 41. se píše „o nemocných a umírajících“ v jejím rozvoji, což se ukázalo před 3 týdny, když sem přišli tři bratři z Moravy, Ivanita, jenž onemocněl, to má prostřednictvím posla oznámit bratru kustodohodlající i na Moravě zavést „českou řeholi“; odešli však zklamáni skutečným stavem ten „jemu bratra k službě duše i těla ustanovil.“ Ženě-li ivanita, má být pohřben věci. Další urgující list poslal Stoy již z Pičína, a to 27. srpna 1733; zde již za výslově navrhoval pátera Barlaama.

„v kapli, kde přebývá, jestli posvěcená jest, pakli ne, na krchově“, a pohřbu se mají vizitátora výslově navrhoval pátera Barlaama. V květnu 1734 píší ivanité blahopřejný list nově jmenovanému pražskému arcibiskupu „všichni bratři v té custodii přebývají“; bratr kustos pak „má bez meškání smrti“ častnit „všichni bratři v té custodii přebývají“; bratr kustos pak „má bez meškání smrti“ V květnu 1734 píší ivanité blahopřejný list nově jmenovanému pražskému arcibiskupu „všichni bratři v té custodii přebývají“; bratr kustos pak „má bez meškání smrti“ arcibratra vrchnímu oznámiti, aby bratří té congregace o tom známosti dostali.“ Závěrečná biskupovi Manderscheidovi, kde si stěžují, že kongregace již existuje přes dva roky, kapitola předepisuje modlitby a kajícné skutky, jež má ivanita vykonávat „za umírajícího“ je to vidět z vycházející řehole „Lilium Convallium“, ale dosud kvůli smrti arcibratre, familií a rodic“; zajímavé je, že se zde počítá s eventualitou, že ivanita může být knězem, jenž pak má za zemřelé sloužit mše. Po 42. kapitole zakončuje řehoustky, jak to udělali biskupové ve Freisingách roku 1686, v Trevíru roku 1703, nejprve „závěrka“, totiž „čtveré napomenutí k bratrům“, a po ní ještě „modlitba k všem Mohuči roku 1704, v Churu roku 1728 či v Leibnitzu roku 1730. Ivanité tedy prokým třem svatým poustevníkům Pavlovi, Antonínovi a Ivanovi za štastný konec.“ arcibiskupa Manderscheida, aby dokončil to, co započali jeho předchůdci

V textu řehole upoutá odkaz na „regulní knihu Thebaidsko-poustevnickou duši“ hradu“ (v německém textu stojí psáno „Regel-Buch des Thebaidsch-Eremitsch Seelen-Gartens“), v níž měli ivanité pravidelně čist; na tuto knihu zřejmě odkazuje „krátkou zprávu“ o ivanitské kongregaci, o níž se zmiňuje v listě z Pičína ze dne 5. i sám titul Stoyovy řehole. V listě arcibiskupu Manderscheidovi z května 1734 mora 1735; tato zpráva by se měla dát za půl krejcaru (vzhledem na to, že Lilium statně ivanité výslově píší, že „Lilium Convallium“ je vytahem „z velké řeholní knihy“ Convallium stojí 5 krejcarů). Snad je jí méněna zpráva o dvanácti bodech („Etwelcher pod titulem Eremitischer Seelen-Garten.“ V listě konzistoři z července 1735 dále „naericht von der Sanct Ivanischen Congregation oder Eremitischen Bruderschaft in Böhmen kají, „že nebyla zhotovena poustevnická příruční knižecka (das Eremitische Hand-Büchlein Verlangen vieler respective Patronen des heiligen Einsiedler Standes“), dochovaná o které je často zmínka v řeholi, a že nám nebyla dána kniha Zahradu poustevnické duše (rukopise, psaném Stoyovou rukou. Stoy zde hned v prvním paragrafu píše, že Eremitische Seelen-Garten), protože přece řehole v 27. kapitole přikazuje čist Zahradu dvanácti patří do řádu sv. Pavla Poustevníka, zakladatele poustevnického života; sa-

motná kongregace, nesoucí jméno sv. Ivana, pak začala existovat roku 1729. Hlavní příčinou jejího vzniku byla nutná reforma poustevnického života; jednotliví poustevníci žili bez představeného, což vedlo k mnohým zlořádům. Proto arcibiskup Khuenburg nařídil zřídit novou kongregaci. Druhou příčinou byl dekret lateránského synodu z roku 1725. Stoy dále informuje veřejnost o nejdůležitějších bodech ivanitské řehole, zdůrazňuje zákaz žebrání, uvádí obdobné kongregace existující v cizině a vyjmenovává užitek, jaký nová kongregace přinese, přičemž zdůrazňuje povinnost bratří modlit se po všechny dny za dobro království Českého a v pátek po sv. Vítu se postit pro dobro země.

Všechny žádosti a obsáhlé písemné rozklady však dlouho zůstávaly oslyšeny. Nový arcibiskup Manderscheid totiž nebyl kongregaci zdaleka tak přízniv jako jeho předchůdci. Stoy si v listě z 21. února 1735 hořce na arcibiskupa Manderscheida stěžoval a psal, že skutečnost, „že nejdůstojnější arcibiskup není otcem poustevníků a neváží si svých poustevnických ovcí, prý pochází z jeho předešlého biskupství.“ Stoy se vyslovuje i proti eventualitě, že by ivanité neměli komisaře ani vizitátora a podléhali jen místním farářům; v tom případě by prý bylo tolík řeholí, kolik by bylo farářů. Stoy nakonec volá: „Ó kde je nejdůstojnější arcibiskup von Mayern? Ó jak by bylo všechno jiné, kdyby Otec ivanitů ještě žil! Za jeho časů jakožto bývalé vysoké hlavy v konzistoři celá římská poustevnická cesta hovořila o české kongregaci, neboť její řehole prý předčí jiné v Německu. Ó jak je dnes všechno tiché.“

V září 1737 se ivanité opětovně obrátili na generálního vikáře Martiniho listem, v jehož úvodu vzpomínají na „nejhorlivějšího otce poustevníků“ arcibiskupa Khünburga, jenž nařídil reformaci poustevnického života u nás a sestavení nové řehole, a na jeho „obzvlášť horlivého následovníka“ arcibiskupa Mayerna, který řeholi schválil, a kdyby nebyl předčasně zemřel, jistě by poustevnický život v arcidiecézi rozkvétl a stavbou prvního kostelíka sv. Ivana v Praze by se rozrostla i úcta ke sv. Ivanu. Všichni poustevníci prý již byli připraveni přijmout ivanitskou řeholi, neboť věděli, že ti, kdož ji nepřijmou, budou – stejně jako je tomu v jiných diecézích – vypuzeni. Nyní však musí ivanité se smutkem konstatovat, že nový arcibiskup Manderscheid „místo toho, aby pečoval o lepší vznik svatého poustevnického řeholního života, mu brání a kongregaci svatého Ivana, o níž se mluví po celé římské cestě a v Německu, chce nechat zaniknout.“⁶²⁾ Terciáři proto nevstupují do ivanitské kongregace a žijí si každý po svém, takže prý jeden mohučský poustevník, který přišel do Prahy na pouť ke sv. Janu Nepomuckému, prohlásil, že v pražské arcidiecézi je tolík druhů poustevníků, jako je sekty v Amsterdamu. Ivanité ovšem věděli, že „každý nejdůstojnější biskup je papežem ve své diecézi“, ale také věděli, že „nezhřešili ani proti římské, ani proti české církvi“, ba dokonce ještě zpřísnili svůj život.

Nicméně ve druhé polovině třicátých let byly postupně některé požadavky ivanitů přesto nakonec splněny. V listě z 25. ú-

62) Zdá se, že arcibiskup Manderscheid obecněji byl příliš nakloněn novým holním společenstvem. O jeho zřejmě nepříjemném vztahu k ivanitům uvedené kongregaci Bartolomíte Zahradník, *Bartolomíte v chrách a jejich sboroví v Hradci Králové*, VSP 1994, s. 56, po 104.

nora 1736 již mohl Stoy děkovat za to, že ivanité konečně obdrželi komisaře, jehož jméno se pak dovídáme z listu generálnímu vikáři Martinimu ze září 1737 – byl jím nám známý příznivec ivanitů, theatin Antonín Obytecký z Obytec. O jmenování vizitátora se však nedovídáme ničeho – zřejmě k němu ještě tehdy nedošlo.⁶³⁾

I snahy po povinné reformaci, již by museli přijmout všichni poustevníci, se postupně prosazovaly. V patentu z 23. března 1736, vydaném arcibiskupskou konzistoří, jsou venkovští vikáři upozorňováni na nehodné poustevníky; ti podle konzistorního patentu z roku 1735 (o němž jinak nic nevíme) nemají na svém území takového potulného poustevníky trpět, pokud neobdrží od konzistoře povolení k obývání poustevny.⁶⁴⁾ Když arcibiskupská kancelář dne 2. března 1737 vydávala kapucínskému řádu povolení, aby byl v arcidiecézi publikován papežský indult, podle něhož kapucíni smějí všude přijímat žadatele do třetího řádu, doplnila k tomu výhradu, že tento indult se nevztahuje „na přijímání poustevníků a osob obývajících poustevnu či chtějících ji obývat“, protože by to bylo proti záměrům arcibiskupovým.⁶⁵⁾ A když pak Oldřich Fruwein z Podolí žádal konzistoř o povolení, aby mohl u kaple sv. Vítu na svém čachrovském statku postavit poustevnu a usadit v ní jako poustevníka františkánského terciáře Václava Mildeho, odpověděla konzistoř dne 11. srpna 1738 negativně s odůvodněním, že jednak není zajištěna dostatečná výživa pro poustevníka, jednak „v této arcidiecézi nemají být nadále trpěti jiní poustevníci než ivanité.“⁶⁶⁾

Dochované listy vrhají něco světla i na osudy a osobnost samotného zakladatele. Ten přijal v kongregaci řádové jméno Pavel od Panny Marie, jak se podepisuje již v listě z 29. ledna 1733, psaném v „klauzurě sv. Antonína“ v Pičíně. I další Stoyovy listy jsou psány většinou v jeho pičínské poustevně, i když nejpochybně často pobýval Stoy i v Praze, kam ho přiváděla jednání týkající se vznikající kongregace. Občas přitom zřejmě používal pohostinství benediktinů od Svatého Jana pod Skalou – tak list z 30. května 1733 je psán právě „na Novém Městě pražském vedle sv. Michaela, v domě kláštera sv. Jana.“

Závěr listu z 5. února 1735 se týká duchovních problémů samotného Stoye, jenž píše, že se nemůže zbavit své duševní nouze, a to kvůli velkému pokušení, které trvá už 11 týdnů. Podobné velké pokušení zažil už před třemi a půl lety, ale nyní mu nic nemůže pomoci. Stoy poté píše: „Milý Bože! Co mám dělat, co jsem podle rady zpovědníkovy neudělal? Neznám žádný jiný prostředek, který by mně pomohl, než velkou řeholní knihu (které nemám žádný opis), v níž je 42 zbraní proti pokušitelům a potom ještě 2 jiné kusy; tím vším už hrozím velkému nepříteli duše. Prosím proto co nejpokorněji pro pět ran Ježíše Krista, aby se Vaše Milost, jakož i celá důstojná konzistoř smilovali nad mou neznepokojenější duší a pomohli mi velkou řeholní knihou Zahradu poustevnické duše“, kterou poté žadatel zase pošle zpět. Zda adresát Stoyovým úplnivým prosbám vyhověl, nevíme, ale duchovní nesnáze se opa-

- 63) Viz pozn. 50.
- 64) APA I., sign. B 20/1c.
- 65) APA I., sign. A 8/13, fol. 322r-322v.
- 66) APA I., sign. A 8/16, fol. 117v.

kovaly i v následujících letech. I další Stoyův list z Pičína 4. září 1736 prozrazuje duševní potíže, ve kterých se Stoy ocitl, stěžuje si na svou opuštěnost, ale i na své oslabené tělo.⁶⁷⁾

To se však již Stoyův život chýlil ke svému konci. Zakladatel nové poustevnické kongregace zemřel v únoru 1738 a dne 25. toho měsíce byl „frater Pavel Stoy poustevník“ jako první pohřbený „z domu poustevnického na Bojišti“ uložen do hrobu u sv. Štěpána, tedy u farního kostela na Novém Městě pražském, kam zmíněný poustevnický dům nálezel.⁶⁸⁾

5. Vývoj kongregace po Stoyově smrti

Pohled na počátky života ivanitské kongregace nám podává stručná autobiografie ivanitského poustevníka Onufria od Panny Marie (Josefa Schüra), jenž až do své smrti ve věku 77 let dne 6. listopadu 1769⁶⁹⁾ poustevničil na Kalvárii u Cvika. Když se tento tkalcovský tovaryš ve věku 45 let po dlouhém uvažování rozhodl, že se obrátí k životu poustevnickému, přečetl si sice ivanitskou řeholi, avšak hodlal přesto poustevničit jakožto františkánský terciář. Jeho duchovní správce jej však varoval, že panovník netrpí žádné žebrové poustevníky a že tedy nedosahne žádaného povolení. Poté však byla pro budoucího poustevníka na cvikovské Kalvárii založena fundace a Schür (jenž už předtím žil v poustevně u Zákup) obdržel od své vrchnosti, Anny Marie Františky velkovévodkyně Toskánské, povolení a vše potřebné ke vstupu do řádu sv. Františka. V Praze mu však komisař Obytecký přesto řekl, že je povinen vstoupit do ivanitského řádu, načež v pátek před svátkem Jména Panny Marie (tj. 12. září) roku 1738 byl Schür oblečen do ivanitského hábitu v theatinském kostele v Praze; jeho novicmistrem byl bratr Arsenius, jehož rodný bratr byl oblečen do ivanitského hábitu téhož dne. Slavnostní hostinu při té příležitosti uspořádal „nás tehdejší pan otec“ Josef Ludwig. Po vykonání noviciátu se pak následujícího roku stal bratr Onufrius řádným ivanitem.⁷⁰⁾

Antonín Obytecký byl ivanitským komisařem jen krátce. Již 28. dubna 1739 došel na konzistoriální list ivanitů, kteří v něm oznamují, že smrtí Antonína Obyteckého ztratili svého komisaře, a žádají tedy, aby arcibiskup jmenoval komisaře nového.⁷¹⁾ Zřejmě již tehdy jmenoval arcibiskup komisařem jezuitu Kristiána Schardta,⁷²⁾ jenž byl zároveň rovněž konzistoriálním asesorem.⁷³⁾ Schardt 26. dubna 1745 jmenoval vizitátorem kongregace bratra Arsenia od Panny Marie,⁷⁴⁾ jehož původní příjmení znělo Wallisch, jak uvádí pozdější zpráva českobudějovického děkana z roku 1770.⁷⁵⁾

Bratr Arsenius byl zřejmě prvním ivanitským vizitátorem; po celou předešlou dobu od schválení řehole roku 1732 až do roku 1745, jak se zdá, kongregace vizitátora neměla. Když Schardt přestal být ivanitským komisařem, nevíme. Zachovala se nedatovaná žádost ivanitů (podepsaná bratry

67) Viz pozn. 50.

68) AMP, *Matriky*, sign. ŠT Z 2, fol. 59r s. 107.

69) SOA Litoměřice, *Matriky*, sign. L 14 11, fol. 462r.

70) SOA Česká Lípa, *Farní úřad Cvika*, kart. 5, inv. č. 43; též APA I., kart. 1257.

71) Viz pozn. 50.

72) Usuzujeme tak podle svědectví ivanity Antonína Václava, jenž roku 1758 dospěl, že před lety skládal právo Schardtové rukou řeholní sítí (APA I., kart. 1367).

73) Konzistoriálním asesorem byl Schardt, jmenován roku 1737 (APA I., sign. A 22/1, s. 179).

74) APA I., kart. 1352.

75) Viz pozn. 50.

Antonínem a Gerlachem, a nikoli vizitátorem) konzistori, v níž piší, že komisař Schardt „nyní se zde nevynachází a my k našim důležitým potřebám jiného commissaře (s kterým by jsme řídit a raditi mohli) velice potřebujeme, obvzáště když tertiarové do našich mnohých věcí se nám mísí a nám překážku dělají, a když naši bratři umírají, anebo na jinší pouště přicházejí, tehdy oni nám takový místa odnámají“, ivanité proto prosí, aby byl pro ně jmenován nový komisař.⁷⁶⁾

Tímto komisařem se zřejmě stal biskup Antonín Vokoun, neboť roku 1758 ivanita Vintíř, žijící v poustevně na Dřevíči, prohlásil, že byl oblečen do ivanitského hábitu asi před 5 lety s povolením zesnulého biskupa Vokouna, a obdobně i ivanita Marián vyznal téhož roku, že jako novic oblekl ivanitský hábit před půldruhým rokem s povolením biskupa Vokouna.⁷⁷⁾

Vokounovým nástupcem se stal František Xaver Tvrďák, svatoštíkský kanovník a konzistoriální asesor. Jelikož ivanité po jeho smrti roku 1779 psali, že vykonával úřad komisaře po 22 letech,⁷⁸⁾ převzal zřejmě tento úřad roku 1757, nepochyběně v souvislosti se svým jmenováním konzistoriálním asesorem, k čemuž došlo právě roku 1757.⁷⁹⁾

Vizitátor bratr Arsenius zemřel v Písku ve své poustevně u kostela Nejsvětější Trojice dne 21. března 1765 ve věku 64 let a pohřben byl o dva dny později v samotném kostele Nejsvětější Trojice u oltáře sv. Jana Křtitele.⁸⁰⁾ Ivanité zprávu o smrti svého vizitátora oznámili arcibiskupské konzistoriální dílčímu Františkovi, který konzistori obdržela 20. května téhož roku. V listě zápisu Benesch (tam) Wällischem, jenž mnoveř oznamuje, že již si novým vizitátorem zvolili bratra Ivana ze semilské poustevny, a prosí o jeho potvrzení v tomto úřadě; to se stalo ještě téhož dne 20. května.⁸¹⁾ Bratr Ivan Polívka pak svůj úřad vizitátora čili vicekomisaře vykonával ze své semilské poustevny až do zániku kongregace roku 1782.

O tom, že arcibiskupové si i nadále přáli, aby v diecézi neexistovali jiní poustevníci než ivanité, svědčí list konzistoriálního jmena. Pravděpodobně v roce 1764, kdy se výslově píše, že podobně šlo o brancibiskup „se rozhodl naprosto netrpět v této své pražské arcidiecézi dalšího ivanitského poustevníka či terciáře, pokud už nebyl dříve zákonné oblečen do ivanitského hábitu.“⁸²⁾

V době největšího rozkvětu kongregace se však již blížila do rovněž rodáka z Čech, jehož zákonu. Velké nebezpečí pro ivanity představovalo vykázání řeholního dekretu ze 14. prosince 1771, o němž zemské le sv. Václava gubernium informovalo arcibiskupu dne 27. prosince téhož roku. Podle tohoto dekretu ti poustevníci, kteří dosud žili pouze z řezbářství a nesložili žádné řádové sliby, smějí sice až do konce 1770 kromě řeholního řádu chodit v poustevnickém oděvu, ale pod nejtěžšími tresty 1750 (tamtéž) a když se jim zakazuje žebrání; živit je mají příslušné obce, kam nážil až do zrušení řehole, oplátkou za vyučování mládeže či péči o kostely anebo kongregace, nebo vykonávání nějaké ruční práce, a jen tehdy, jde-li o skutečné zemřel ve věku 17. října 1770, jsou obce povinny je živit bez těchto protisužeb. Do budov v Heřmanově Městci se však jakékoli přijímání takovýchto poustevníků

ci (SOA Zámorská, *Matriky*, sign. 859, fol. 311v).

76) Viz pozn. 74.

77) APA I., kart. 1367.

78) APA I., kart. 1573.

79) APA I., sign. A 10/1, fol. 305v.

80) SOA Třeboň, *Matriky*, sign. Písek 48, fol. 2r.

81) Viz pozn. 78.

82) APA I., sign. A 10/8, fol. 496v.

přísně zakazuje. Pokud se týče poustevníků, kteří sice nesložili slavné sliby, ale nezebrají, jelikož jsou opatřeni patřičnou fundací, tu je třeba, aby se biskupové informovali o jejich počtu a stavu těchto fundací a zároveň aby se dověděli, zda by nebylo možno těchto fundací využít raději k účelům pro svaté náboženství nesrovnatelně užitečnějším, totiž na výživu učitelů, vzdělávajících vesnickou mládež, zvláště na místech, kde není duchovní ani kostel; modlitby za fundátory, spjaté s oněmi fundacemi, by pak vykonávali učitelé i s mládeží. O ivanitech, nacházejících se na území pražské arcidiecéze, pak má arcibiskup sebrat všechny informace stran jejich řehole, slibů, obživy a právního postavení a poslat je úřadům; prozatím však, do dalšího rozhodnutí, nemá být žádný další ivanita do kongregace přijímán. Arcibiskup má rovněž vyslovit svůj názor, zda se má na ivanitské sliby pohlížet jako na slavné sliby a zda by nebylo lépe ivanitskou kongregaci zrušit a rozdělit jednotlivé její členy do klášterů, kde by podle možnosti vykonávali služby jako bratři laici.⁸³⁾

I po vydání tohoto dekretu však zřejmě noví kandidáti do kongregace vstupovali, byť nevíme, v jak hojném počtu.⁸⁴⁾ Po smrti světicího biskupa Františka Xavera Tvrdeho jmenoval arcibiskup dne 11. června 1779 dalšího, tentokrát již posledního komisaře ivanitské kongregace. Stal se jím Tomáš Jan Hrdlička, svatovítský kanovník a zároveň generální vikář a oficiál arcibiskupství.⁸⁵⁾ Komisař Hrdlička a vizitátor Polívka byli těmi, kteří stáli v čele kongregace až do jejího zániku.

6. Pokusy o založení ivanitského kostela a hospice v Praze

Stejně jako takřka každý řád, i ivanité se snažili vybudovat si jakýsi opěrný bod v Praze. Již v samých začátcích existence ještě neschválené kongregace, dne 17. prosince 1729, arcibiskupská konzistoř povolila budoucím ivanitům hledat si místo ke stavbě kostelíka sv. Ivana a při něm hospice pro poustevníky. V listopadu 1730 pak ivanité píši, že zamýšleli koupit (nepochyběně v Praze) jakýsi dům na svůj hospic, ale vdova, od níž jej měli koupit, již nechce déle čekat a příznivec, který jim slíbil na koupi domu 1500 zlatých, je dá až tehdy, až bude kongregace potvrzena.⁸⁶⁾

V srpnu 1732 oznámili ivanité císaři Karlu VI., že jejich řehole byla schválena arcibiskupem, a zároveň jej požádali o povolení, aby mohli na Novém Městě pražském postavit kapli ke cti sv. Ivana (kaple či kostel takového zasvěcení prý není v celých Čechách, ačkoliv si její zřízení vyžaduje povinná úcta k zemskému patronovi) a při ní malý hospic pro poustevníky, aby se za svého případného pražského pobytu nemuseli ubytovat v hostincích. Císař ovšem nejprve reskriptem z 22. prosince 1732 požádal o dobrozdání v této věci pražské místodržcí a ti opět arcibiskupa.⁸⁷⁾

- 83) SÚA, FK, kart. 6, sign. F IV/1, APA I., kart. 148. V lednu 1733 již ivanité mohli sdělit konzistoři, že vskutku nalezli vhodné místo pro svůj hospic a kapli, a to malou zahrádu na Novém Městě pražském, na straně semináře Poustevníci na Kopeckého otců jezuitů, poslední místo nahoru před zrušenou mešníku, VSP 1995, s. 12, poz. 39.
- 84) Viz Zahradník, Poustevníci na Kopeckého otců jezuitů, poslední místo nahoru před zrušenou mešníku, VSP 1995, s. 12, poz. 39.
- 85) APA I., sign. A 11, 10, fol. 390v-391. patří Jiřimu Bažantovi, komorníkovi žateckého a části rukovnického kraje, jenž ji chce ivanitům předat. Věc se zdá.
- 86) Viz pozn. 50.
- 87) Tamtéž; SM, sign. J 27/1. mít být na dobré cestě, neboť novoměstský magistrát vyslovil s tímto předáním zahrady (kde stával před staletími kostel sv. Jana Zlatoustého, zničený husitskými kacíři) do majetku ivanitů již 11. února 1733 souhlas.

Konzistoř se však pochopitelně zajímal o hospodářské zabezpečení budoucího kostela a hospice a předložila ivanitům dotazník, na který odpověděli v listě, jejž konzistoř obdržela 2. června 1734. Na prvou otázku, totiž na čí náklad budou kostel a hospic postaveny a pro kolik osob bude hospic určen, odpovídají eremité, že dobrodinec pan Hofmistr (tj. Josef Dominik Ludwig, o němž bude více řečeno dále) slíbil 2000 zl. a další osoba z litoměřické diecéze poslala už 70 zl., což činí dohromady 2070 zl.; podle rozpočtu (ten zhotoval stavitel Jan Ferdinand Hiebner) má stavba stát 1365 zl., staveniště stojí 400 zl. a patřičné dotočení 300 zl., tedy dohromady 2065 zl. Pokud se týče počtu stálých obyvatel hospice, měli by tu žít 2 kněží, sloužící mše v kostelíku, a dále 2 bratři k obsluze poustevníků, kteří se v hospici zastaví; kromě toho tu ovšem musejí být celý či komory pro hosty.

Komise kvůli stavbě kostelíka sv. Ivana a hospice se konala v červenci 1734. Ze Stoyova listu z 15. července 1734 se dovdídáme, že „pražský pan Hofmistr“ (tj. Ludwig), jenž je velkým příznivcem ivanitů, již tři roky toužebně očekává začájení stavby a sám se chce také stát poustevníkem.⁸⁸⁾ Konzistoř nakonec dne 26. července 1734 navrhla arcibiskupovi, aby vydal žádané povolení, ovšem pouze ke stavbě hospice, a nikoli kaple; list konzistoře podepsali dva největší příznivci kongregace, totiž direktor Jan Frick Kanclér Jan Ritter.⁸⁹⁾

Veškeré další úsilí je již pak spjato se jménem příznivce dobrodince nové kongregace Josefa Dominika Ludwiga, odáka z Mimoně, dlouholetého služebníka mimoňského trhnosti baronů Putzů (později Hartigů) a posléze měšťana Nového Města pražského.⁹⁰⁾

Roku 1736 nejprve dne 13. března novoměstský magistrát udělil Ludwigovi měšťanské právo (když se Ludwig rokázel listinou z roku 1718, již ho Terezie svobodná paní z Hartigu, rozená svobodná paní Putzová, propustila poddanství),⁹¹⁾ načež dne 24. října téhož roku kupil Josef Ludwig od Jiřího Bažanta za 400 zl. zahrádku nedaleko vienské brány se všemi stromky i špalíry a studnou; ve

- 88) Viz pozn. 50.
- 89) Tamtéž; APA I., sign. A 8/9, fol. 237v-238r.
- 90) Josef Ludwig dal v letech 1713-1714 postavit ve svém rodišti kapli sv. Josefa, která si velmi rychle získala četné dobrodince, v tom i mezi umělci, kteří se zřejmě účastnili její stavby a výzdoby. Jen do roku 1716 darovali peníze na četné fundace v této kapli mimo jiné mimoňský zednický mistr Ferdinand Seyde, malostranský zednický mistr Jan Jiří Eychbauer (nevlastní bratr Kiliána Ignáce Dienztenhofera), mimoňský sochař Jan Michael Wagner, staroměstský malíř Jan Ongers a malostranský malíř Jan Jiří Fritz (APA I., kart. 1376). Autoři rukopisných dějin Mimoně z roku 1843 Franz a Joseph Beneschové sice za stavebníky kaple označují dva mimoňské měšťany Friedricha Wallmanna a Ningrina, ale není jim neznámo ani jméno Ludwigovo jakožto toho, kdo daroval této kapli daleko největší finanční částky. Kaple byla zrušena za Josefa II. a roku 1785 prodána mimoňskému měšťanu Passovi, který ji přeměnil v obytný dům (SOKA Česká Lípa, Archiv města Mimoně, inv. č. 15).
- 91) AMP, rkp. sign. 562, fol. 289v-290r.

smlouvě se uvádí, že poněvadž na pozemku nebyla žádná obytná budova, povolil prodávající již před rokem Ludwigovi, aby si zde takovouto budovu postavil, což on už také učinil.⁹²⁾ Již 4. května 1736 však město povolilo Ludwigovi, aby k této „na rohu položené a právě se stavící poustevně“ připojil ještě další kus obecního pozemku.⁹³⁾

Dům (dnešní čp. 465 na Novém Městě pražském v Kateřinské ulici) byl tedy nepochybně postaven během roku 1736 a již počátkem roku 1738 v tomto „poustevnickém domě na Bojišti“, jak víme, zemřel zakladatel ivanitů Stoy. Pravděpodobně k roku 1740 se vztahuje nedatovaná Ludwigova žádost konzistori, v níž žádá o povolení, aby mohla být denně sloužena mše „v mé domácí kapli v takzvaném poustevnickém hospici sv. Ivana“; ostatně patřičné povolení bylo již dříve vydáno „zesnulému bratraru Pavlovi, poustevníkovi kongregace sv. Ivana.“⁹⁴⁾

Dne 14. ledna 1741 pořídil Josef Dominik Ludwig závěť, v níž (po úvodní informaci, že je rodákem z Mimoně, kde se narodil roku 1676) prohlašuje, že za své nemoci v roce 1739 pořídil z náklonnosti k ivanitské kongregaci dvě závěti, jimiž odkázal ivanitům všechn svůj majetek; jelikož však poté došlo k jakýmsi sporům s „jejich představeným“ (zřejmě komisařem), Ludwig obě závěti zrušil a nyní pořizuje závěť novou, jejímž vykonavatelem jmenuje staroměstského měšťana MUDr. Jana Peitersberga. V této nové závěti nejprve vyslovuje přání, aby jeho tělo bylo pohřbeno buď v kryptě jím založené kaple sv. Josefa v Mimoně, anebo v nové kapli sv. Jana Evangelisty, kterou teprve chce postavit ve své pražské zahradě, případně kdyby to nebylo možné, na novoměstském svatoštěpánském hřbitově. Svůj „nově postavený dům a zahradu“ s veškerým dalším majetkem pak odkázal „zástupu svatých apoštolů a evangelistů, zvláště však mému nejuctívanějšímu patronovi sv. Janu Evangelistovi, k jehož cti jsem chtěl ve své zahradě postavit kapli, protože tam prý před 500 lety stávala kaple k jeho cti, jak to ještě ukazuje základové zdi.“ Až se toto stane, bylo by dalším Ludwigovým přáním, aby jeho dům mohl být nazýván „německá modlitebna kajícínsků (das deutsche Betthaus der Büssenden)“, neboť „mužové, kteří v něm bydlí, se denně musejí modlit sedmery hodiny a přitom vést přísný kajícíny a osamělý život; jejich původ a další rozvoj, jakož i jejich přikázání a řeholi bude možno podrobně vidět v mé sepsané knize; představeným těchto mužů má být Jan Kriebich (Kreibich), který u mě za tímto účelem pobývá již přes 5 let, jelikož mu všechny zvyklosti a chování jsou nejlépe známy, takže se také horlivě vynasazuje dovést toto dílo do dokonalého stavu, aby jím byla podporována cest boží a sv. Jana; tito mužové však mají po všechny časy zůstat ve světském stavu, ale přesto mají vést duchovní život, neboť pokládám za rozumnější žít raději křesťansky ve světském stavu než být v duchovním stavu, ale žít světsky.“ Kdyby však stavba kaple sv. Jana nebyla povolena, odkazuje Ludwig dům se zahradou a všechn majetek kapli sv. Josefa v Mimoně, kolem které mají být postaveny ambity, zavěšeny obrazy a uctívány relikvie a v ambitech

- 92) AMP, rkp. sign. 3785, fol. 39r-4 padě postarat o prodej pražského domu a zahrady, přičemž pevně mají být rovněž použity na vydržování mužů, kteří se budou starat o kapli sv. Josefa a pro něž má být také postaven dřevěný domek, ve kterém se mají denně modlit obvyklých 7 hodin.⁹⁵⁾
- 93) AMP, rkp. sign. 493, fol. 80v-81v níže mají být rovněž použity na vydržování mužů, kteří se budou starat o kapli sv. Josefa a pro něž má být také postaven dřevěný domek, ve kterém se mají denně modlit obvyklých 7 hodin.⁹⁵⁾

- 95) AMP, rkp. sign. 4089, fol. 236r-242r; APA I., kart. 1376.
- 96) APA I., kart. 1376.
- 97) AMP, rkp. sign. 3781, fol. 133r-134r.

Josef Dominik Ludwig žil v domě asketickým způsobem až do smrti. Z pozdějších zpráv z roku 1760 víme, že byl pokládán za poustevníka, byl nazýván „zbožný Josef“ a velice miloval chudobu, takže „jeho oblečení bylo tak chudé, že v jeho posledních letech jež nikdo neviděl zapnutého jinak než do jednoho kabátu (Rocolor).“⁹⁶⁾ O osudu jím založené družiny kajícínsků a Ludwigově „řeholi“ (či spíše stanovách bratrstva), o níž se v závěti zmiňuje, jinak nic nevíme.

Ludwig zemřel zřejmě roku 1748 a jeho podivná a komplikovaná závěť nato vskutku vstoupila v platnost, takže kurátor pozůstalosti se ujal dědictví „k rukám svatých apoštolů a evangelistů, zvláště pak jménem sv. Jana Evangelisty.“⁹⁷⁾ Nejdříve ovšem musel být majetek zesnulého zinventarizován, k čemuž došlo dne 14. prosince 1748. Majetek sestával z „domu se zahradou poblíž takzvané Sviňské brány“ a z jeho zařízení. V domě se nacházela kaple s oltářním obrazem Nejsvětější Trojice, za kterým byl stejně veliký obraz sv. Veroniky. V kapli bylo značné množství relikvií a obrazů a v domě se nalézala také dosti bohatá knihovna, sestávající ze 4 knih *in folio*, 30 knih *in quarto* a 153 sumárně uvedených „rozličných duchovních knížek“, nepočítaje v to 4 medailiry a 343 „rozličných papírových obrazů.“ Jak z popisu vyplývá, dům byl patrový, přičemž v přízemí byly 4 pokoje, komora a předsíň, v patře pak 3 pokoje, ložnice, předsíň, kaple a pokoj před kaplí. Na to, že jde o bývalý poustevnický dům, upomínal kapli jen obraz sv. Ivana a oltářní antipendium se sv. Ivanem, pokojích a předsíni pak papírový obraz sv. Ivana, 2 obrazy sv. Antonína Velikého, obraz nejmenovaného poustevníka a obraz sv. Marie Egyptské; z knih (kde nechyběla Hájkova kronika) se jak k „poustevnické“ literatuře vztahují Životy Otců (Leben der Väter), životopis sv. Prokopa, Gebusch deren Einsidler und Einsidlerinen a Allgemeine Christliche Einöde Jana Heina ovšem je třeba si uvědomit, že většina knih není jmenovitě roepsána). Jedna skříňka patřila „jistému světskému duchovnímu mu Janu Kreipichovi v Kamenici.“

V listopadu 1750 konečně purkmistr a rada Nového Města pražského, vykonávající Ludwigovu závěť, požádali konzistori povolení ke stavbě kaple sv. Jana Evangelisty, přičemž upomnili i na velké množství autentikami opatřených relikvií, jež v Ludwigově domě nacházejí. Tyto relikvie by městská rada htěla zachránit pro své město, a také proto hodlá postavit změnou kapli; ostatně sv. Janu Evangelistovi není dosud zasvěcen žádný pražský kostel. K žádosti by přiložen i (nedochovaný) lán budoucí kaple. Žádosti by snad bylo vyhověno, ale tu se zval maltézský řád, jenž si činil nárok na místo, kde stál

Ludwigův dům se zahradou, protože před staletími prý tyto pozemky patřily řádu. Novoměštští na tyto nároky odpověděli roku 1756 rozkladem, v němž popírali veškeré nároky maltézských rytířů.

Podle listu Novoměstských ze 14. října 1760 poté město pečovalo o mobiliář (i relikvie a obrazy) uchovávaný v domě, a to až do doby pruského oblézení Prahy roku 1757, kdy bylo zařízení přeneseno do obydlí měšťanů Bepty a Lorreina, v nichž zůstávalo přinejmenším do roku 1760. Dům po celou tu dobu nebyl pronajímán, nýbrž byl bezplatně přenechán k bydlení dvěma starcičkým ženám, které již Ludwigovi za jeho života posluhovaly a které veškerý mobiliář hlídaly; po pruském oblézení však, za něhož byly zbořeny zahradní zdi, se až do roku 1760 nenašel nikdo, kdo by chtěl v tomto vzdáleném, otevřeném a k ničemu se nehodícím domě bydlet; až asi roku 1760 byl dům pronajat jakémusi chudému zahradníkovi. S těmito tvrzeními Novoměstských stojí ovšem v částečném rozporu jak to, že podle pozdější smlouvy z 6. srpna 1777 byl dům pronajímán až od roku 1764,⁹⁸⁾ tak i doložená skutečnost, že roku 1758 zde žil ivanita bratr Ivan Polívka,⁹⁹⁾ uváděný tu ostatně i v nedatovaném seznamu ivanitů, pocházejícím z let 1754-1759; podle tohoto seznamu ve zdejším „*hospici ivanitů*“ střežil posvátné relikvie.¹⁰⁰⁾ Nepochybně tedy ivanité aspoň po nějaký čas střežili v domě relikvie, a to z pověření novoměstských úřadů.

Roku 1762 byly konečně nároky maltézských rytířů definitivně zamítнуты¹⁰¹⁾ a zdálo se, že konec sporu se blíží. Na něj čekali s nadějemi i ivanité, kteří se, jak vyplývá z jejich listu z roku 1765, již těšili, že spor se chýlí ke konci; zároveň doufali, že jim připadne i dědictví po jiném měšťanu Pavlu Nigrinovi, který jim daroval tři domy v ceně 1700 zl. a navíc ještě 1060 zl.¹⁰²⁾ Po smrti Pavla Nigrina roku 1762 byl totiž publikován jeho kšeft, v němž se v pátém bodě praví: „*K eremitáži sv. Jana Evangelisty blíž Slepé brány v král. Novém Městě praž. na Bojišti ležící na pomoc a zvelebení my tři v též král. Novém Městě praž. mimo toho, v kterém zůstávám, majíci domy*“, a to společně „*s doufající bonifikací a se vší zadrželou, též jdoucí činží*“, a k tomu ještě kapitály o celkové výši 3050 zl.¹⁰³⁾ I o Nigrinově odkazu se jednání tálala po mnohá léta.¹⁰⁴⁾

Roku 1765 se městská rada Nového Města usnesla, že do bývalého Ludwiga domu má být dosazen (opětne, jak víme) nějaký poustevník ivanita, jenž by hlídal relikvie, jež v domě zůstaly po Ludwigu, a jenž by dostával ročně 50 zl. z odkazu Pavla Nigrina¹⁰⁵⁾ a dne 23. května téhož roku přijala konečné usnesení, že vskutku „*za potřebné se býti vidí, aby na poušť na Bojišti řečenou za hřbitovem sv. Štěpána ležící k strázi a ochraně tam se nacházejících rozličných svatých ostatkův jeden poustevník dosazen byl*“, pročež se toto místo svěřuje ivanitovi bratru Ivanu Polívkovi.¹⁰⁶⁾ Ten však již v této době, jak víme, působil v semilské poustevně a ve stejně době se stal ivanitským vizitátorem; do bývalého Ludwiga domu se zřejmě nenastěhoval ani on,

98) Viz pozn. 96.
99) AMP, rkp. sign. 1441, fol. 164v
100) Viz pozn. 74.
101) Viz. pozn. 96.
102) APA I., kart. 1376, kart. 220
103) FK, kart. 79, sign. J VII/2. Nig
pamatoval i
jiné církevní
stítuce, hla
však na kos
semilského p
ství – mimo
odkázal 600
k vystavění k
tela sv. Mikul
v Roprachtic
a 300 zl. na v
tafirování ol
sv. Anny
Vysokém
Jizerou.

104) Viz FK, kart.
sign. J VII/1.
105) AMP, rkp. sign. 1442, fol. 21
234v.
106) Tamtéž, fol. 239v.

ani jiný ivanita, neboť v dalších soupisech ivanitů z let 1768 a 1772 se s žádným ivanitou na tomto místě nesetkáváme. Když se však zdálo, že spor o Ludwigu závěř je již u konce, ozval se se svými nároky mimoňský farář jménem tamní kaple sv. Josefa a spor se v jiné podobě táhl dále. Teprve dne 6. srpna 1777 došlo konečně k dohodě mezi zástupci magistrátu a mimoňského kostela (maltézští rytíři již nebyli bráni v potaz). Magistrát souhlasil s tím, že knihovní cenu domu (tj. 400 zl.) spolu s penězi získanými za prodej mobiliáře (tj. 270 zl. 23 kr.) a penězi za nájem domu od roku 1764 (tj. 278 zl. 43 kr.) zaplatí mimoňskému kostelu, čímž budou požadavky mimoňského kostela (protože větší sumu již z Ludwigova dědictví získat nelze) splněny. Poté prý magistrát postaví z nigrinovských peněz kapli sv. Jana Evangelisty, ve které budou uchovávány i relikvie Ludwiga zachované; proto bude neprodleně požádáno u konzistoře o povolení k této stavbě.¹⁰⁷⁾ Ke stavbě kaple však již nedošlo a dům za johanninských reformem připadl chudinskému fondu.

Až v dubnu 1790 administrace státních statků prodala jménem chudinského fondu tento „*dům a zahradu se zřízenou zahradní zdí, zvaný Poustevna sv. Jana na Bojišti*“, na základě dražby z předešlého roku měšťanu Františku Wernerovi.¹⁰⁸⁾

7. Statistika ivanitů

O tom, jakého rozsahu nabyla Stoyova reforma, nás nejlépe poučují dochované seznamy členů ivanitské kongregace. Nejstarší takovýto seznam je nedatovaný, ale poněvadž je v něm uveden ještě zakladatel kongregace, je zřejmé, že vznikl nejpozději v roce 1738. Ivanitu je zde uvedeno celkem 13, a to na prvném místě páter Barlaam (jediný kněz v kongregaci)¹⁰⁹⁾ pod patronátem baronky Tunklové (lokality není uvedena) a po něm bratři Pavel (tj. Stoy) v Pičíně, Antonín na hřbitově Nového Města pražského, Arsenius v Písku, Hilarion za malostranskou bránou, Makarius v Čížové nedaleko Písku, Pachomius v Pravoníně, Posthumus v Újezdci na škvoreckém panství, Josafat u Želiva, Ludvík u Štoků, Vavřinec v Dušníkách (Reinerz) v Kladsku, Josef ve Vambercích rovněž v Kladsku a Izidor v Budenicích u Slaného. K tomuto seznamu je připsáno, že ještě u Kutné Hory žije jeden poustevník, kterému Ritter dovolil obléci se do řádového oděvu, ale ten není členem kongregace.

Druhý nedatovaný seznam je zřejmě o něco málo pozdější, neboť Stoy je tu sice uveden, ale již jako mrtvý. Kromě Stoye je tu uvedeno 12 ivanitů, totiž Antonín na hřbitově Nového Města pražského, Arsenius v Písku, Hilarion ve špitále u sv. Bartoloměje na Novém Městě pražském, Josafat u pátera Barlaama (ten již tedy není uváděn mezi ivanity) v Jankově, Makarius v Čížové, Pachomius v Pravoníně, Posthumus v Koloděj, Matyáš ve Štokách, Ondřej v Dušníkách, Josef ve

- 107) Viz pozn. 96.
108) AMP, rkp. sign. 3803, fol. 116v-118r.
109) Pravým jménem Rudolf Mayer z Benignshofenu; v lednu 1733 žádal konzistoř o povolení, aby mohl jako ivanita poustevníčit na místě, opatřeném fundací baronky Tunklové, k čemuž regest dodává, že jde o Tetín (APA I., kart. 1220).

prvordým pramenem pro poznání dějin života poustevníků u nás, ale i při jejich značně neúplném dochování přináší četné zajímavé informace.

O torzovitosti jejich dochování si uděláme představu, uvědomíme-li si, že v pražské arcidiecézi bylo např. v letech 1758-1759 celkem (počítáme-li i Prahu za jeden vikariát) 53 venkovských vikariátů; dalších 7 vikariátů pak bylo v diecézi litoměřické a 10 v diecézi královéhradecké, z nichž o žádném pořizování soupisů poustevníků zatím nevíme.¹²²⁾ Roku 1770 pak bylo v pražské arcidiecézi 55, v litoměřické diecézi 7 a v královéhradecké diecézi 9 venkovských vikariátů.¹²³⁾ Ze soupisové akce let 1729-1730 se nám však dochovaly zprávy od 22 venkovských vikářů a od 11 farářů (u těchto farářských relací, jež ovšem na konzistoř posílali vikáři, si nejsme jisti, zda jde o jediné farní okrsky z dotyčného vikariátu, v nichž se nacházeli poustevníci, či zda jde jen o náhodně dochované relace),¹²⁴⁾ z roku 1738 jen od 3 venkovských vikářů a 2 farářů,¹²⁵⁾ z let 1758-1759 od 18 venkovských vikářů a 1 faráře¹²⁶⁾ a posléze z roku 1770 od 26 venkovských vikářů.¹²⁷⁾

Dochované zprávy ze soupisu z let 1729-1730 uvádějí celkem 53 poustevníků, z toho 38 terciářů františkánských řádů (františkánů, minoritů a kapucínů), 1 pavlánského terciáře a 1 benediktinského obláta; u 10 poustevníků není uvedeno, k jakému řádu přináležejí, u 2 je výslovně zapsáno, že nejsou terciáři, a jeden byl dokonce ženatým člověkem. Největší počet poustevníků se tehdy nacházel v Kladsku, tvořícím jeden vikariát – bylo jich tu 9. Ivanitská kongregace ovšem tehdy ještě neexistovala. Zprávy z následujícího soupisu jsou dochovány v příliš malém počtu, než aby bylo možno na jejich základě tvořit nějaké závěry.

V dochovaných zprávách soupisu z let 1758-1759 je uvedeno celkem 46 poustevníků, z toho 7 ivanitů, 38 terciářů (35 terciářů františkánských řádů, 2 pavlánskí terciáři a 1 terciář bez bližšího označení) a jedna vdova (!) žijící poustevnickým životem v Kutné Hoře. Jelikož máme dochovány zprávy ze 34 % vikariátů, můžeme celkový počet poustevníků v pražské arcidiecézi v této době odhadnout na 135, v celých Čechách pak (bereme-li v úvahu skutečnost, že ve dvou zbývajících českých diecézích byl poustevníků relativně větší počet) asi na 190. Počet ivanitů lze podle těchto zpráv odhadnout asi na 20, což se příliš neliší od údajů soudobých seznamů ivanitů.

Největší počet vikářských relací se, jak vidno, dochoval z poslední soupisové akce z roku 1770, neboť 26 vikariátů představuje 47 % všech vikariátů pražské arcidiecéze. Na území těchto vikariátů roku 1770 žilo celkem 51 poustevníků, z čehož bylo 21 ivanitů a 30 terciářských poustevníků – 27 terciářů františkánských řádů, 2 pavlánskí terciáři a 1 terciář karmelitánský. Celkový počet poustevníků v pražské arcidiecézi můžeme tedy v této době odhadovat asi na 100, v celých Čechách zhruba na 140; zřejmě došlo tedy k celkovému zmenše-

122) APA I., inv. č. 248
2483.

123) APA I., inv. č. 249
2493.

124) APA I., kart. 1258

125) APA I., kart. 125
kart. 1349.

126) APA I., kart. 1367

127) Viz pozn. 50.

ní počtu poustevníků, zatímco počet ivanitů nadále rostl a jejich podíl na celkovém počtu se zvětšoval. V pražské arcidiecézi tvořili nyní ivanité již asi 35-40 % celkového počtu poustevníků. Stoyova představa o ivanitské reformě, jež bude přijata všemi poustevníky arcidiecéze, se ovšem přes podporu konzistoře nesplnila (nepochybě důležitou roli tu hrála přísnost Stoyovy řehole ve srovnání s volnější disciplinou požadovanou od terciářů), avšak početní růst kongregace byl dobrou předzvěstí do budoucna; zákaz poustevnického života však tyto nařízení obrátil vniveč.

Poslední soupis poustevníků, tentokrát již v celých Čechách, vykonaly nikoli církevní, nýbrž světské úřady už po zákazu poustevnického života roku 1782. Tehdy bylo v Čechách napočteno 78 poustevníků (o dalších 3 poustevnách pak bylo uvedeno, že nejsou obsazeny poustevníky), aniž již bylo rozlišováno, zda jde o ivanity či terciáře. Z tohoto počtu 23 poustevníků (tedy 29 %) žilo na území Bydžovského, Hradeckého a Litoměřického kraje, tedy v diecézích královéhradecké a litoměřické v jejich dřívějších hranicích.¹²⁸⁾

8. Zánik kongregace

Násilný konec přinesly ivanitské kongregaci josefinské reformy, jejichž předzvěstí byl již výše zmínovaný dekret ze 14. prosince 1771.

V dekretnu z 12. ledna 1782 se hněd v prvém paragrafu nařizuje, aby byly zrušeny „všechny řádové domy, kláštery a hospice, a nebo jak se takovéto společné duchovní domy jinak jmenují, mužských řádů kartuziánů, kamaldulů a eremitů čili takzvaných poustevníků a pak ženských řádů karmelitánek, klarisek, kapucínek a františkánek“, načež v sedmém paragrafu se výslovně praví: „Eremitům neb poustevníkům mají krajské úřady ve všech místech, kde se některý z nich nachází, přikázat, aby bez rozdílu a bez zřetele na to, zda slouží kostelům jakožto kostelníci či nějakým jiným způsobem, anebo nikoliv, během 14 dnů provždy svlékli svůj eremitský oděv a aby se jinak obrátili na své duchovní správce o radu stran slibů, jež snad složili. Pro ně změněné nadace mají být v případě, kde jsou, jak se to děje na některých místech, nadále užívání jako kostelníci či učitelé normálních škol, vyhláseny nadále do konce života; jinak však mají být podle již vydaného nařízení sepsány do řádného seznamu a předány pro Nás zemskému úřadu k dalším podporám. S poustevnami si pak mají majitelé počítat jaro s jinými světskými stavbami a mají být použity k jinému účelu.“¹²⁹⁾

Tento josefinský dekret znamenal konec kongregace ivanitů zároveň i konec poustevnického života v našich zemích. Na rozdíl od některých jiných evropských zemí (např. sousedního Tavorska) již u nás k obnově poustevnického života – i když vše o pokusech, jež byly v tomto směru činěny – nedošlo.

Pavel Zahradník

128) SÚA, ČG – Publikum, kart. 3219.

129) Jaksch, P. K.: *Ge-setzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache 3*, Prag 1828, s. 441.

Zusammenfassung:

Pavel Zahradník

Antonín Dominik Stoy und die Kongregation der Ivaniten

Das 17. und 18. Jh. war in Böhmen eine Blützeit des Einsiedlerlebens. Auswüchse desselben, die sich gleichzeitig bemerkbar machten, lösten Versuche zur Reform des Eremiten-Daseins aus, verbunden mit der Wiederbelebung des Andenkens an den ersten böhmischen Eremiten, den heiligen Ivan. Die erste Bemühung um diese Art der Verbindung geht auf Mathias Jakob Zelenka zurück, gebürtig aus Milevsko (Mühlhausen) und zwar in den 60er und 70er Jahren des 17. Jh.; wegen des Widerstandes zahlreicher Gegner hatte er keinen bleibenden Erfolg. Erfolgreicher hingegen war etwas mehr als ein halbes Jahrhundert später die Eremiten-Kongregation der Ivanitenbrüder. Der Gründer der Ivaniten-Kongregation war Anton Dominik Stoy (Stey), gebürtig aus Deutsch-Gabel (1670-1738), ursprünglich Tischler, dann Lehrer in seinem Heimatort (kurze Zeit auch in Georgenthal) und Stadtschreiber, später Inspektor im Welschen Spital in Prag und Autor von Lehr- und Religionsbüchern. Zu Ende seines Lebens wandte sich Stoy dem Einsiedler-Leben zu, scharte um sich eine Gruppe von Einsiedlern, in der Mehrzahl Tertiaren. Sie alle wollten so wie er die Lebensweise der Eremiten in Böhmen, die im Argen lag, reformieren, und zwar nach dem Vorbild in den benachbarten deutschen Diözesen. So gründete sie eine diözesane Kongregation, nach dem heiligen Ivan benannt, und nach dreijährigem Bemühen bekam sie 1732 ihre Bestätigung durch das Prager erzbischöfliche Konsistorium.

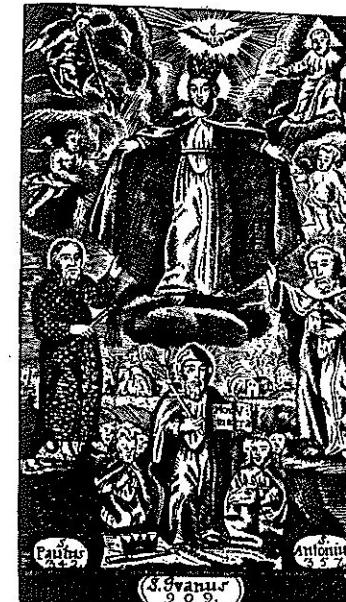
Die neue Kongregation erfreute sich des Wohlwollens der Prager Erzbischöfe (aus wenn, vor allem in den ersten Jahren, die Gunst manchmal nachliess). Die Erzbischöfe versuchten mehrmals die Zugehörigkeit dieser Kongregation für alle Einsiedler verbindlich zu machen und die Eremiten Tertiare auszusondern, die sich nicht an strengste Ordensregel wie die Ivaniten hielten und deren Stil freier war; dieses Ziel wurde allerdings bis zum Ende der Einsiedeleien unserem Land nicht erreicht. Der oberste Vorgesetzte der Kongregation war ein Kommissar, der aber selbst kein Einsiedler war; er wurde vom Erzbischof benannt, war ein höherer Geistlicher und immer ein Mitglied des erzbischöflichen Konsistoriums. Die Abhängigkeit der Kongregation vom Prager Erzbischof erklärt, dass es eine diözesane war; außerhalb der Bistüme list ivanitské řehole „Lilium convallium“ diözese gab es nur vereinzelte Fälle. Unter 1732, exemplář SK.

dem Kommissar stand der Vize-Kommiss oder Visitator, der eigentliche Vorsteher. Ein Einsiedler war und dessen Pflicht es war, verschiedenen Einsiedeleien zu visitieren. Die Ivanitische Reform wurde nicht von allen Einsiedlern in der Prager Erzdiözese genommen, wie es sich der Gründer gedacht hatte; in ihrer größten Blütezeit hörten ihr nur etwa 35-40% der Einsiedler der Erzdiözese an.

Die Ivaniten-Kongregation bestand bis zu Jahres 1782, als durch Erlass Kaiser Josefs jegliches Einsiedlerleben verboten wurde; verschwanden auch alle Tertiaren-Einsiedeleien.

J.v.

Icona ivanitské kongregace sv. Pavel
ustevník, sv. Antonín Veliký a sv. Ivan,
exempláře řehole v SK.

Lilium Convallium,
aus dem
Eremitschen
Weile = Garten
Gepflanzt
Von dem heiligen Thebaibischen
Erz-Batter und Patriarchen
P A U L O ,
Ersten Einsiedler.
Das ist:
Regul der Eremiten,
von dem ehemaligen heiligen Inn-
wohner der Syrischen Einsiede / und
Kirchen-Lehrer Hieronymo, also
genannt
Haus - Gesinde Gottes,
der
Sankt-Ivanischen
CONGREGATION,
Ordens des besagten Heiligen Bat-
ters Pauli / ersten Eremiten, im Ad-
diglich Böhmen.

S.PAULUS.542. S.ANTONIUS.652.
Et.S.IVANUS.909.

PHDr. Theodor¹⁾ Zahradník

K sedmdesátiletému výročí úmrtí

Milan Hlinomaz

Bohdan Zahradník se narodil 25. června roku 1864 v Hostačově na Čáslavsku v rodině panského zahradníka. Je zajímavé upozornit, že stejnou profesi a od ní se odvozující příjmení najdeme již u jeho otce Karla i děda Václava. Zbožnost prostředí, ve kterém vyrůstal lze také odvodit ze jmen obou Zahradníkových chlapců, neboť první z obou bratří se jmenoval Bohdan a druhý Bohumil a oba se stali kněžími. (Pozoruhodné je, že také patřili k prvním odpadlíkům a zakladatelům Národní církve československé.)²⁾ Po základní škole navštěvoval Bohdan v letech 1875-1883 gymnázium v tehdejším Německém Brodě, a to s výborným prospěchem. Jeho náboženskou orientaci a dějepisné zaměření ovlivnili jeho tamní premonstráti profesoři ze želivské kanonie, z nichž sám vzpomíná ředitele P. Fulgentia Ledvinku, profesora dějepisu dr. Josefa Forchheimra a katechetu P. Julia Křepinského. Do rádu premonstrátů na Strahově vstoupil 14. října 1883 (obláčka). O rok později složil jednoduché sliby, přičemž přijal rádové jméno Isidor. Pražskou bohosloveckou fakultu studoval v letech 1884-1888. Slavné sliby složil 29. dubna 1888, ordinován byl 5. července a primici sloužil 15. července téhož roku. V říjnu se pak stal kaplanem v Rochlicích u Liberce. Za dobu svého tamního krátkého pobytu si natolik oblíbil zdejšího děkana Václava Kretschmera, že mu roku 1893 věnoval svou první tištěnou sbírku kázání.³⁾ V tamnějším německém prostředí se rovněž zdokonalil v němčině a stal se vyhledávaným kazatelem, jelikož se naplno projevil jeho řečnický talent.

Od 1. srpna 1890 byl strahovským opatem Starým jmenovaný kooperátorem u sv. Ignáce v Jihlavě a od 1. září 1895 za kaplana u sv. Jakuba tamtéž. Jako český vlastenec se v období zlostřeného nacionalistického boje o jazykové zákony v tehdejším ryze německém jihlavském prostředí necítil příliš dobře a musel zde čelit, sám český národnovec, tvrdému německému šovinismu, což se neobešlo ani bez fyzického napadení ze strany radikálních německých nacionalistů. Po loubu svého jihlavského působení se úspěšně snažil duchovně pečovat o české obyvatelstvo v této německé národnostní inkluávě. Svědčí o tom též jeho členství v tamních českých polocích, jako byly Katolický dům, místní odbor Ústřední radnice školské nebo Jihlavská beseda. Roku 1891 vydal Brně knížku o premonstrátském světci Blahoslavený

1) K Zahradníkovým křestním jménům, která v literatuře o něm dosud kolisají, je třeba podotknout, že byl křtěn jako Theodor, ale jako vlastenec rád používal český ekvivalent Bohdan. Ve spojení s řádovým jménem Isidor se vracel k původní řecké formě jména. Po odpadu od katolické církve užíval ve státní službě ČSR jména Bohdan (což byl tehdejší trend počešťovat si křestní jména i příjmení) a v posledním roce života, jako pravoslavný, zase užíval jména Theodor, což se lépe hodilo v rámci této církve. Za cenné připomínky a konzultace dobových řádových reálií děkuji strahovskému historikovi, P. Tadeášovi Z. Rehákovi, O.Praem.

2) Doležal, J.: Český kněz, Praha 1931, s. 58; o spisovateli Bohumilu Zahradníkovi-Brodském srov. Dolenský, A.: Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovnic. I. ročník, Praha 1934, s. 509.

3) Zahradník, I.T.: Nezdárne děti. Postní kázání, čím křesťané mučí syna člověka, Telč 1893.

Heřman Josef, kterou věnoval tehdejšímu strahovskému opatu Zikmundu Starému. Pro povznesení zdejšího českého hospodářského života se zasloužil o založení zdejší pobočky Živnostenské banky. Rovněž zde byl vyhledávaným knězem pro svá kázání a přednášky. Na tomto základě mu nabídla Moravská národní strana katolická poslaneckou kandidaturu do říšské rady. Z toho však sešlo pro opatův odpór. Svému tamnímu nadřízenému, faráři u sv. Jakuba N.K. Králíkovi, připsal svou druhou sbírku postních kázání.⁴ 20. října roku 1897 se stal redaktorem olomouckého homiletického čtvrtletníku *Kazatel*. Do jihlavského období spadají též počátky jeho literární činnosti v oboru homiletiky a teologie, ale i z českých dějin. Přestože nestudoval na filosofické fakultě, dosáhl promoci dne 3. listopadu 1897 doktorátu filosofie na základě v červnu vykonané rigorosní zkoušky z historie a latiny, vedlejšího rigorosa z filosofie dne 30. října a historické práce nazvané *Hroznata*, český pán, kterou kladně posoudili profesoři Goll a Kalousek.⁵

15. března roku 1899 se vrátil na Strahov. Po krátkém působení jako farář v Bohušovicích na Litoměřicku se v květnu téhož roku stal strahovským knihovníkem. Zahradníkovo knihovnickou činnost dosvědčují knihovní soupisy v rukopisném fondu Strahovské knihovny,⁶ dále jím připevněné nálepky se signaturami a na přídešťích prvtisků obsáhlé vlastnoruční přípisy. Zahradník se ve své době stal uznávaným odborníkem na prvtisky, neboť pořídil jejich první soupis na Strahově a napsal o nich několik zasvěcených studií, čímž se zařadil k výrazným osobnostem mezi strahovskými knihovníky.⁷ Koncem srpna roku 1902 byl Zahradník, mezi jinými, vyslan Zemským historickým komitétem bádat ve vatikánských archivech.⁸ Oceněním jeho vědecké práce bylo, od 1. července roku 1904, jeho mimořádné členství III. třídy v České akademii věd a umění. Zdá se však, že kariéra knihovníka jeho společenské a politické ambice, zvláště po volbě Metoda Zavorala opatem (Zahradník byl tehdy spolu s Bruno Sauerem jeho protikandidátem), neuspokojovala, a tak byl jmenován v březnu 1906 hospodářským inspektorem na významném strahovském statku v Hradišti nad Sázavou. Touto benevolencí opata Zavorala se mu od roku 1907, po otevřených sporech s arcibiskupem a s opatem Zavoralem, otevřela zpočátku úspěšná politická kariéra říšského poslance za 55. volební okres (Sedlčany, Zbraslav, Votice, Neveklov, Sedlec) v rámci Agrární strany.⁹

V této funkci se v říšské sněmovně proslavil jako plamenný a neohrozený národoceky řečník, který hájil práva českého a slovenského národa. (Ostře odsoudil krveprolití v Černové u Ružomberoku, kde došlo ke krvavému zákoru ozbrojené moci proti pokojným slovenským demonstrantům, dne 27.10.1907.) Žískal si zde pověst skutečného tribuna lidu a jeho postoje se vymykaly tehdejšímu loajálnímu postoji katolic-

- 4) Týž: *Zdárne děti, k či postní*, Praha 1895.
- 5) Dle sdělení vedoucího Archivu UJEP PhDr. M. Truce, exemplář Zahradníkovy disertace mi nepodařilo na ve zmíněném archivu, ani v katalogu disertací v Národní knihovně, potaž v klášterní knihovně kanonie v Tepicích, kam by práce téměř patřila. (Zde děkuji za přehled tamní knihovny s Vídni domluvila a odchází.
- 6) Ryba, B.: *Soupis kopírek Strahovské knihovny*, sv. Václava, což dokládají dobové fotografie. Díky výše zmíněným nesporným zásluhám se po vzniku ČSR stal členem revolučního Národního shromáždění s. 181-182.
- 7) Břeňová, V.: *Strahovská knihovna* jmenován ministrem železnic, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14. listopadu 1918 byl hovězí knihovníkem, kterýžto strategický režim příspěvky k dílu vedl přes veškerou dobovou kritiku úspěšně do 9. července 1919.¹⁰ Jako představitel vlády vítal v prosinci 1972, s. 197-1 na hranicích presidenta Masaryka. K jeho působení v Národní radě československé. 14.

Zahradník se tak stal vedle svého bratra Bohumila Zahradníka-Brodského, rovněž z katolické církve vystoupivšího kněze, jedním ze zakladatelů Národní církve československé.¹⁴⁾

V období od 10. května 1920 do 8. listopadu 1921 Zahradník působil jako mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr ČSR při rakouské sekci reparační komise ve Vídni. V dalších letech byl však hlavně díky osobní animozitě tehdejšího ministra zahraničí, dr. E. Beneše, dočasně pensionován. Tehdy se oženil s Helenou Kraemerovou, s níž měl roku 1923 dceru Helenu.¹⁵⁾

Zahradníkův letitý zájem o agrární problematiku se projevil mimo jiné i tím, že byl hned při založení Československé akademie zemědělské zvolen členem jejího 6. odboru. Na dalším vývoji této instituce měl značný podíl. Také jeho poslední větší práce, kterou krátce před svou smrtí zaslal do *Věstníku ČAZ*, se týkala organizace zemědělského úvěru. Dnem 16. ledna 1925 se stal ředitelem Hypotéční banky. Téhož roku přestoupil do pravoslavné církve a počátkem roku 1926 byl zvolen předsedou České náboženské obce pravoslavné v Praze. (K této další konverzi jej vedl jeho konzervativní postoj, který zastával spolu se svým bratrem Bohumilem proti reformě ladenému dr. K. Farskému. Jelikož do řad katolické církve pro něj již nebylo návratu, byla pro něj nejpřijatelnější pravoslavná církev.) V této funkci se však již nestačil prosadit, neboť dne 19. února 1926 v 8 hodin zemřel ve vídeňském sanatoriu MUDr. Loewa, po operaci krku s abscesem, resp. rakoviny jázyka.

Zahradníkův pohřeb byl slavný, s účastí mnoha osobnosti a ulice lemovaly zástupy lidu. Církevní obřady vykonal pra-voslavný biskup Gorazd Pavlík. Pohřbu se zúčastnil i stra-hovský opat ThDr. Metod Zavoral, O. Praem., což mu bylo církevními představiteli vytýkáno. Za vládu ČSR promluvil ministr železnic Bechyně. Poté vyšel průvod ze dvorany Čes-ké hypoteční banky na tehdejším Havlíčkově náměstí, pokra-čoval na Václavské náměstí a zastavil se u pomníku sv. Václava. Tam poslanec Staněk vzpomněl Zahradníkových politických zásluh o český národ a vznik samostatného státu a rozloučil se s ním jménem Československé republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Pak pohřební kondukt zamířil ke strašnickému krematoriu. Zpopelněn byl 24.2. 1926 a jeho urna je uložena v rodinné hrobce na hřbito-vě v Křivoklátě.

Za zmínku rovněž stojí závěť, v níž zesnulý pamatoval na dobročinné a kulturní účely, neboť odkázal po 10 000,- Kč pro slepce, pro ochranu matek a sirotků, pro dětskou nemocnicu a pro chudinský fond, po 3 000,- Kč České akademii věd a umění, Ústřední matici školské a Svatoboru.

J. S. Machar básní připomněl Zahradníkovo památku, ale ta se v obecném povědomí dlouho neudržela. V tisku byl pří-

formy a odevzdal, obsáhlé memoria-
dum. Nadcháze-
v tom ohledu cho-
trudné a okamží-
zahabující. Jme-
vítě na Moravě ... a
šlo i k násilnosti.
nebyli to jen blo-
nivci z řad mladší
kněžstva, ale i zfa-
tizovaní laikové, k-
se dopouštěli na-
nosti, jako na
v Cholini.“ Z d-
nedlouho zašly
Vzpomínky Dr. Mc-
ce Hrubana. Zprá-
val PhDr. Jan Da-
bek, Rím - Los A-
geles 1967, s. 92.

pomínán zhruba do roku 1930 ponejvíce při příležitosti oslav vzniku ČSR. Je až s podivem, jak byl poměrně rychle a důkladně zapomenut, přestože byl ve své době oblíben nejen mezi farářky a voličstvem, ale i mezi významnými jednotlivci, jak o tom dříve jeho dochovaná osobní korespondence.¹⁶⁾

K charakteristice Zahradníkovy osobnosti je možno říci, že se jednalo nepochybně o člověka univerzálně schopného a vzdělaného. Svou erudití se zasloužil o české knihovnictví i Strahovskou knihovnu. Nemalé zásluhy měl za svého poslaneckého působení a politické činnosti, zvláště v období vzniku ČSR a těsně po něm, přičemž projevil značnou dávku osobní odvahy. Také v řadách strahovských premonstrátů patřil k výrazným, i když velmi rozporuplným zjevům.¹⁷⁾

Neslynnul ovšem žádnou přehnanou skromností a byl spíše sebevědomou osobností, která zastávala dobové titulomání odpovídající zásadu „každému, co jeho jest“, o čemž svědčí komentář k fotografii v příloze tohoto článku. Jako diskutabilní se

jeví jeho ideologická nestálost a z toho pramenící stranická nezakotvenost, což lze snad nazvat konjunkturalismem, jenž byl zřejmě způsoben jeho velkou ctižadostí. Je však třeba si uvědomyt, že přes svůj rozchod s premonstrátským rádem a katolickou církví se nestal ateistou. O jeho problematických vztazích k tehdejší vládnoucí garnituře, která přes veškerou tehdejší i pozdější glorifikaci nebyla určitě bez chyb, svědčí jeho korespondence s tehdejšími politiky, jako byl ministr zahraničí dr. E. Beneš, poslanec Ě. Udržel a místostarosta M. Malinský.

14) Příkladem je mepondařce i z osobních Zahradníkových poznámek vysvítá, že Beněš Zahradník z vysoké politiky postupně vytlačoval a že probus A. Jirásku, jehož vztahy byly obopelně napjaté.

roku 1917. Jako poslanec byl, zvláště v období monarchie pro své stáří přijetí mistrovské národovecké stanovisko, velmi oblíben mezi voliči. Když dcery do ústavu v roce 1917 vzdal poslaneckého mandátu, byl zaplaven vlnou čítalek. Zároveň nezohlasné korespondence od svých voličů.

Dcera Helena, provdaná Šenfeldová, pak s manželem v letech 1946 až 1948 hospodařila společenstevní formou na přeho zvyku využití monárském statku Pátek nad Ohří. Po komunistickém přepronášení byli vyhnáni z Prahy, kde pobývali v bytě po otci, a usídlení dálé svého života se v rodinném domě v Křivoklátě.

stýcích s následnou mělci, např. J. Baarem, J. Kvačalem, J. Vrchlickým a Z. Wintrem, a Těžce nesu vzájemné boje, kterými se před cizinou zneuctívá a do-deckou obcí, na oslabuje, lenost, vyžírání republiky, chamecovost a úžasné politické J. Čelakovským, Podlahou, F. Tadánictví. Nemáme přátel mnoho, musíme si být v prvé řadě přáteli J. Teigem, A. Trutnem, obětavými a nadšenými a nikoli sobci a lidmi bez srdce a lásky řem, A. von Doerfferem.“

č O Bedlémek.

15) Bydlet tehdy v ze na Vinohrady Milan Hlinomaz

16) Příkladem je možno uvést písemnou prosbu A. Jíráska z roku 1905 o jeho intervenci ve věci přijetí mistrovky dceří do ústavu učitelek. Zároveň je tato prosba dokladem dobově velmi rozšířeného českého zvyku využívat protekce. Korespondence dále svědčí o stycích s našimi umělci, např. J. Š. Baarem, B. Knüpferem, J. Kvapilem, A. Liebscherem, J. Maudrem, R. Svobodovou, J. Vrchlickým a Z. Wintrem; vědeckou obcí, např. J. Čelakovským, A. Podlahou, A. Rezkem, A. Sedláčkem, F. Tadrou, J. Teigem, V. Tillem a A. Truhlářem nebo se zahraničními učencí, např. A. von Doerrem, či O. Redlichem.

17) O neslušitelnost
zavlkání kato-
lické církve do ná-
rodnostních a stra-
nických sporů po-
jednává Josef Do-
ležal ve své kni-
ze *Politická cesta
českého katolicis-
mu 1918-1928*, Pra-
ha 1928, zvláště
s. 48-49.

• II •

EX BIBLIOTHECA

Zusammenfassung:

Milan Hlinomaz

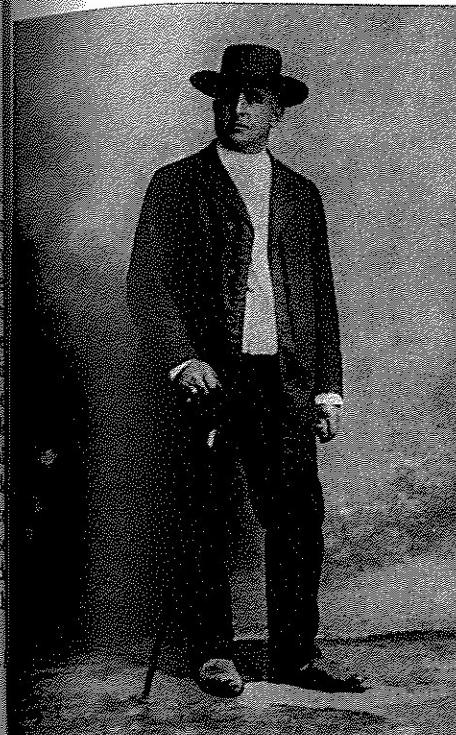
Dr. phil. Theodor Zahradník - zum 70. Jahrestag seines Todes

In der Lebensbeschreibung versucht der Autor die wichtigsten Etappen im Leben dieses heute vergessenen Strahover Kanonikers zu erfassen. Er war Kanoniker, Bibliothekar, Mitglied des Reichstags in Wien, Verteidiger der Agrarpolitik und später sogar einer der Begründer der tschechoslowakischen Staatskirche und erster Eisenbahnminister in der ČSR: Dr. phil. Isidor Zahradník (1864-1926).

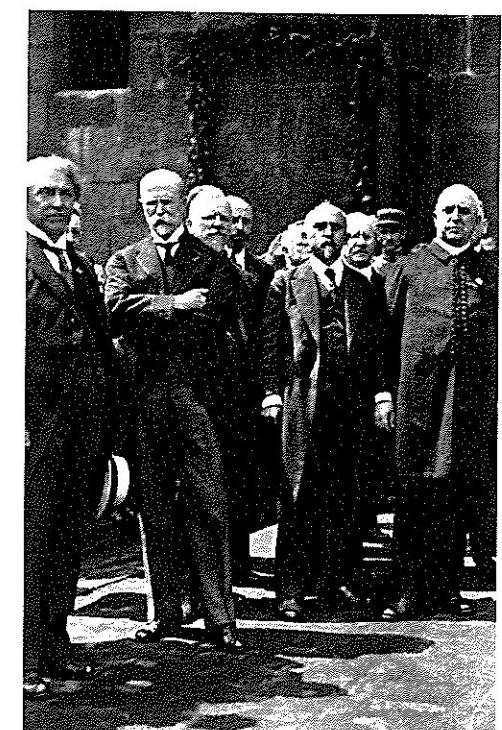
Es ist nicht einfach, gleichzeitig sowohl das politische wie moralische Profil dieser unzweifelhaft bedeutenden und seinerzeit bei den Wählern beliebten Persönlichkeit nachzuzeichnen. Man braucht nicht zu betonen, daß es ein sehr gebildeter, begabter und ganz allgemein fähiger Mensch war, der alle

seine Funktionen hervorragend ausfüllte. Dabei war er persönlich ehrenhaft, was ihn in der hohen Politik Nachteile brachte, und so ist es nicht zu verwundern, daß zwischen ihm und der damaligen Regierungs- "Gantur" Spannungen waren, die seinen direkten politischen Aufstieg bedrohten und verhinderten. Sein Abfall von der katholischen Kirche ist für jene Zeit der Entstehung der Tschechoslowakei bezeichnend. Jedenfalls handelt es sich unzweifelhaft um eines der bedeutendsten und widersprüchlichsten Mitglieder der Strahover Kanoniker, dessen Schicksal und Haltung die Komplexität der Verhältnisse in Böhmen in der Zeit der Jahrhundertwende spiegelt.

J. v.

Dr. Isidor Zahradník, inspektor velkostatku Hradištka (1911), Archiv Kláštera Premonstrátů na Strahově

Ceskoslovenští politici při pietní vzpomínce na 100. výročí popravy 27 českých pánu na Staroměstském náměstí (1621-1921). První zprava Isidor Zahradník, dále ministři A. Stránský, L. Rašín, kancléř P. Šámal, F. Staněk, G. Rabšman a prezident T. G. Masaryk (Archiv kláštera Premonstrátů na Strahově)

Přemyslovská pověst v Kristiánově legendě a v Kosmově kronice

Herman Kølln

Přemyslovskou pověst, tj. pověst o založení Prahy jako politického centra a povolání Přemysla Oráče na knížecí stolec, známe většinou jen z Kosmovy kroniky nebo ze zpracování Aloise Jiráska v *Starých pověstech českých* a býváme překvapeni, když se poprvé seznámíme s jím – poněkud odlišným – zněním v Kristiánově legendě.

Kristiánova legenda je svatováclavská legenda nazývaná takto podle svého autora mnicha Kristiána. Pochází z doby kolem roku 1000 a je tudíž alespoň o sto let starší než Kosmova kronika, ukončená roku 1125. Přitom je jediným pramenem, který blíže vypráví o křtu knížete Bořivoje a prvních počátcích křesťanství v českých zemích. Je proto důležitá i pro historiky.

Kristiánova verze přemyslovské pověsti je velmi krátká:

„Ale Slované čeští, usazení pod samým Arkturem a oddaní uctívání model, žili jako kůň neovládaný uzdou, bez zákona, bez knížete nebo voládce a bez města, potulujíce se roztroušeně jako nerozumná zvířata, takto šíry kraj obývali. Konečně když byli postiženi zhoubným morem, obrátili se, jak pověst vypravuje, k nějaké hadačce se žádostí o dobrou rade a o věstecký výrok. A když jej obdrželi, založili hrad a dali mu jméno Praha. Potom nalezše nějakého velmi prozíráváho a důmyslného muže, jenž se jenom orbou zabýval, jménem Přemysla, ustanovili si ho podle výroku hadaččina knížetem nebo vladarem, davše mu za manželku svrchu řečenou pannu hadačku.“

Oproti Kosmovi dochází u Kristiána, jak z citátu vysvítá, k založení Prahy ještě předtím, než Přemysl Oráč nastoupí na trůn. U Kristiána i u Kosmy navazují ovšem obě události těsně na sebe, takže nemá valnou cenu diskutovat o tom, co nastalo dříve, založení hradu nebo povolání Přemysla. Problém je v tom, že historici a archeologové nepřipouštějí, že by byl založen pražský hrad dříve, než tu Bořivoj postavil mariánský kostel. Zde je ovšem možné, že se pověst původně vztahovala na založení jiného hradu a že se do ní jméno Praha dostalo až dodatečně. Máme tu co cinit s jevem zcela běžným ve světě pověstí – vyprávěc se při líčení nových událostí opírá o staré pověsti jako o vzory a případně jen vymění místní a osobní jména za nová. Pověst má může tedy být starší než založení Prahy.

Zajímavý je také důvod, který Kristián uvádí k založení hradu: obyvatelstvo muselo opustit staré sídliště kvůli moru. Moment stěhování ukazuje nejspíš na dobu, kdy Češi ještě nebyly pevně usazeny zemědělci, na dobu, kdy museli po vyčerpání údy hledat nová sídliště nebo kdy je mohli zahnat na útek také mor.²⁾ Přesto však nemůže moment stěhování sloužit k bližšemu

1) Ludvíkovský, J. (ed.): *Kristiánova legenda*, Praha 1978, s. 16-19.

2) Pok, L.: *Neznámá verze břevnovského mnicha*, Břevnovan 1990, č. 4, s. 8.

určení doby vzniku pověsti, protože s konečnou stabilizací sídlišť se dá počítat teprve od 10. století.³⁾

Ve vyprávění o samotném povolání Přemysla Oráče od pluhu na knížecí stolec nejsou sice věcné rozdíly mezi oběma verzemi, ale Kristiánův text je tu skutečně lapidární – líčení je soustředěné do několika málo řádek. Nedovíme se tu nic o tom, jak probíhala výprava za Přemyslem či obřad jeho povolání.

Byla by nasnadě, že Kristiánova verze představuje původní verzi přemyslovské pověsti, že v Kristiánově době existoval jen jakýsi zárodek, jenž se v další ústní tradici rozvinul v pověst, kterou pak zaznamenal Kosmas. Velmi rozšířený je také názor, že Kosmas kusý text, který nalezl u Kristiána, doplnil na základě literárních vzorů a vlastní fabulaci.⁴⁾

Nezdá se však pravděpodobné, že by se pověst, která se jasně vztahuje k pohanské době, měla rozvinout nebo být dovořena teprve v době křesťanské. Přitom nelze přehlédnout význam pověsti o zakladateli panovnického rodu, která zpravidla stojí v čele pověstí o jeho jednotlivých panovnících. Nemůžeme ani říci, že by Kristián zaujímal negativní stanovisko k pověstem jako zdroji poučení o minulosti. Vyprávění o Bořivojově křtu obsahuje – jak už na to dřívější bádání upozornilo – prvky pověsti (stolování) a totéž se dá říci o vyprávění o Strojmírovi (válečná lešt). Můžeme sem také počítat zázrak uvedený na konci legendy o souboji sv. Václava s kouřimským knížetem, který spočívá na dosti rozšířené pověsti, známé i z biblického vyprávění o Davidovi a Goliášovi. Česká verze se asi původně vyprávěla o boji Čechů se sousedním kmenem, ale nakonec ji zřejmě Kristián aplikoval na vztah mezi Přemyslovci a Slavníkovými syny. Mám za to, že se konkrétně vztahuje na krvavou bitvu na Libici v den svatého Václava roku 995, v níž Přemyslovci zvítězili. Všechny tyto pověsti vypravuje Kristián sice úsporně, ale v neporovnatelně větší šíři než pověst o Přemyslu Oráčovi. Zdá se nemožné, že by právě tato pověst mezi několika jinými existovala tehdy, jen v zárodečném stádiu. Jsme proto nutni uvažovat o tom, není-li to, co Kristián podává, spíš jen výtah plně rozvinuté pověsti. Jaké však mohl mít Kristián důvody, aby podal jen výtah? Tuto otázkou musíme posoudit v širším kontextu. S prostou konfrontací obou verzí tu nevystačíme.

O Kristiánově legendě se vede již delší dobu spor, týkající se hlavně jejího stáří. Legenda sama se ve svém prologu, v němž autor oslovouje sv. Vojtěcha, hlasí ke konci 10. století. Ale již Josef Dobrovský⁵⁾ podrobil legendu kritickému rozboru a došel k závěru, že je komplikací z počátku 14. století. Podobně se v našem století Zdeněk Fiala⁶⁾ domníval, že je legenda falzem ze 14. století. Proti tomuto názoru se postavili hlavně Josef Pekař⁷⁾ a Jaroslav Ludvíkovský⁸⁾ a dnes se více prosazuje názor, že legenda skutečně pochází z konce 10. století. Ale jistě nebude na škodu osvětlit zde otázku stáří

3) Šmilauer, V.: *Osídlení Čech ve světě místních jmen, I.* a Kosmova textu. Nemyslím tu tolik na to, že kdyby byl Kristián pozdějším bezduchým komplikátem, sotva by povídal větě podstatně zkrátil nebo změnil pořadí založení Prahy 353.

4) Ludvíkovský, J.: *Legende du prince boureur Přemysl, sa version primitive*, o kterém Kosmas mlčí.

5) Je sotva náhoda, že všechno, co se vypravuje u Kristiána (s výjimkou právě přemyslovské pověsti), u Kosmy chybí. Ten Thaddaeo Simola Varšava-Vratislav 1951, s. 167.

6) Dobrovský, J.: *Die ältere böhmische Geschichte benachbarter Schichten von späten Erdichtungen zu nigen, I: Bořivoj Taufe, Zugleich Legenden für Probe, wie man Legenden für Geschichtsbücher soll*, Prag 1803.

7) Fiala, Z.: *Hlavní Privileji církve moravské, něco v Krátkých dějinách též země meny legendy kral Čech, něco v Životě a umučení přesvatého našeho patrona a mučedníka Václava.*

8) Pekař, J.: *Die Wenzels- und Ludmilla-Legenden und Echtheit Christi*, Praha 1906.

9) Kosmova kronika česká, přel. Karel Hrdina, Praha 1975, s. 57-58.

10) Tamtéž, s. 45

„Avšak o tom, jak milostí boží, vždy předcházející a všude následující, dosáhl kníže Bořivoj svátosti křtu nebo kterak se vlivem jeho nastupců v našich krajinách den ode dne šířilo náboženství křesťanské víry, nebo který kníže které kostely či kolik jich nově jako věřící křestan zřídil, o tom o všem jsme raději volili pomlčeti než čtenářům nechutí způsobiti proto, že jsme to již čili sepsáno od jiných: něco sice bychom mohli ujmouti vlády v zemi, nebo o tom, kterak před tváří lidí, ale ne před Bohem, skrýval vinu bratrovraždy, jest tuším sdostatek pověděno v Oslavě umučení téhož svatého muče.“

„O tom totiž, kterak Boleslav, nehojný slouti rodným bratrem muže svatého, zákerne pozval na hostinu svého bratra, ač se spíše chystal ho zavraždit, aby se mohl ujmouti vlády v zemi, nebo o tom, kterak před tváří lidí, ale ne před Bohem, skrýval vinu bratrovraždy, jest tuším sdostatek pověděno v Oslavě umučení téhož svatého muče.“

Výčet událostí působí bezděčně jako udání obsahu Kristiánovy legendy a je samozřejmě nasnadě, že se Kosmas rozhodl o událostech tohoto období nevyprávět proto, že jeho potenciální čtenáři je dobře znali právě z Kristiánovy legendy. Na druhé straně ovšem nemůžeme přehlédnout, že podle citovaného Kosmova vysvětlení existovalo tehdy několik spisů, které pojednávaly o raném křesťanství u nás. Byla to nejen legenda o sv. Václavovi – zde by mohl mít Kosmas na mysli Kristiánovu legendu nebo všechny jemu známé václavské legendy –, nýbrž ještě další dva spisy: Privilej církve moravské a Krátké dějiny Moravy a Čech. Pod Privilejí rozuměl nejspíš právní listinu, snad papežskou bulu, dovolující Metodějovi působit na Moravě a tam používat staroslovětiny jako liturgického jazyka (srov. bulu Jana VII. velkomoravskému knížeti svatoplukovi „*Industriae tuae*“ z roku 880). O existenci, resp. o obecné známosti takové listiny v Kosmově době lze pochybovat. Existenci právního podkladu Kosmas v tomto případě podobně jako v mnoha jiných případech nejspíš jen předstírá, aby tím dodal větší váhu své zprávě o tom, že „Bořivoj první knížat byl pokřtěn od ctihodného Metoděje, biskupa moravského, za jasného Arnulfa a krále moravského Svatopluka“. Naproti to-

mu můžeme snadno předpokládat (a někteří badatelé také předpokládají), že oněmi Krátkými dějinami je méněn výklad o počátcích křesťanství, jenž stojí v čele Kristiánovy legendy. Otázka totiž je, jak by jej Kosmas jinak mohl označit. Legendy tak rozsáhlý historický úvod nikdy nemívají, a proto jej zřejmě Kosmas považoval za volný přídavek. Také moderní badatelé jej považují za přídavek a není tudíž neopodstatněný jej uvádět jako samostatný spis.

V této souvislosti není bez zajímavosti, že Kosmas v některých bodech, kde z ústního podání věděl více, než vypráví Kristiánova legenda, tj. o ustanovení Přemysla Oráče knížetem, o skonu velkomoravského knížete Svatopluka v poustevně a o přemístění Podivenova hrobu, nemlčí, ale vypravuje o tom v obvyklé šíři. Přesněji bychom tedy mohli říci, že se oba spisy neprekryvají, ale navzájem doplňují. I takový přesnější záběr potvrzuje, že Kosmas měl po ruce Kristiánovu legendu: Kosmas vynechával a přidával podle toho, co bylo vyličené už u Kristiána.¹¹⁾

Někteří badatelé vykládají okolnost, že se Kosmas jen lemo dotýká období pokřesťanštění českých zemí tím, že chtěl zamlčet existenci cyrilometodějské tradice v Čechách.¹²⁾ Ale uvedený Kosmův záznam o tom, že Bořivoj byl pokřtěn Metodějem za Svatopluka, jeho odkaz na Privilej církve moravské a vyprávění o Svatoplukově skonu takovému záměru nenasvědčují. Pravda, sympatie k používání slovanštiny jako liturgického jazyka v počáteční fázi křesťanství nevyjadřoval. Ta otázka už nebyla aktuální.

Vidím rozhodující důvod, proč Kosmas upustil od líčení pokřesťanštění Čech v tom, že nepovažoval za vhodné soupeřit s Kristiánem a vylepšit jeho vyprávění, které je součástí sakrálního textu. Navíc Kristián podle prologu legendu napsal na příkaz sv. Vojtěcha, jemuž ji také předložil ke schválení. Kosmas musel nutně uznávat autoritativnost Kristiánova díla.

Všechno tedy nasvědčuje tomu, že Kosmas Kristiánovo dílo dobře znal a že je Kristiánovo dílo starší než Kosmovo. Mám však výhrady k nyní obecně přijímanému názoru, že Kristiánova legenda pochází z konce 10. století. V jejím prologu se Kristián sice obrací na sv. Vojtěcha jako na dosud žijící osobu, ale oslovouje ho jako svatého („ter beato... Adalberto“, „vestram sanctitatem“) a počítá s tím, že „in futuro“ dosáhne koruny slávy, tj. mučednické koruny. Mám tedy za to, že Kristián legendu napsal – nebo dopsal – až po Vojtěchově smrti roku 997, nejspíš na začátku 11. století.¹³⁾

Časový odstup mezi Bořivojovým křtem a vznikem legendy je však stále ještě značný: ční více než sto let. Beztoho není stáří památky, její blízkost k událostem, o nichž vypravuje, nikdy zárukou, že je ve všem spolehlivým pramenem vědomostí o minulosti. Abychom rozhodli, jakou má Kristiánova legenda hodnotu jako pramen, je stejně důležité

- 11) Srov. Králík, *Kristián a Kosmas*, ČLit 7, 1959, č. 1, 67-75.
- 12) Tamtéž, s. 78-79, i de v Králkové sáhlé produkci.
- 13) K dataci si Třeštík, D.: *Deset o Kristiánově legendě*, FHB 2, 1980, s. 7.

- 14) Kristiánova legenda, s. 18-21.

zjistit, kdo je autorem legendy, jaké cíle jí sleduje a jak jsou spolehlivé zase jeho prameny. Ve skutečnosti se musíme vrátit k otázkám, které si už položil Dobrovský: jak ze staršího českého dějepisu vymýt pozdější smyšlenky a jak v dějepisectví využít starých legend.

Mnoho badatelů má za to, že autor legendy, mnich Kristián, je totožný s oním mnichem jménem Kristián, jenž v svatovojtěšské legendě, kterou roku 1004 napsal Bruno z Querfurtu, je zmiňen jako bratr knížete. Sám se připojuje k dosti rozšířenému názoru, že byl bratrem Boleslava II. Sotva kdo jiný mohl v té době lépe než on, mnich a znalý ústní tradice přemyslovského rodu, vyprávět o prvních křesťanských knížatech Čech a doplnit existující legendy o sv. Ludmilu a o sv. Václavovi novým materiálem. Protože Kristián nežil současně ani s Václavem, musel se zcela spolehnout na to, co se doslechl od starší generace. Vypravování ovšem často zabíhá do oblasti bájí a pověstí a může se zdát, že Kristiánova legenda bude spíš dobrým pramenem pro studium ústně tradované epiky než pro studium politických dějin oné doby. Ať je však úkol jakýkoliv, je nutno si uvědomit, že co Kristián z rodové tradice čerpal, mohl ještě do tvářit podle svých potřeb.

Kristiánova legenda není nahodilé seskupení různorodých zpráv a zkazek. Je to jednolité dílo sloužící ke glorifikaci knížecího rodu. Jednotící hledisko je nábožensko-dynastické. Její nosná představa je, že Přemyslovci jsou Bohem ustanovení vládcové Čech.

Historické právo Přemyslovců vládnout zemi dokládá v legendě pověst o povolání Přemysla Oráče na knížecí stolec. Tuto pověst pak doplňuje vyprávění o pokřtění knížete Bořivoje. Podle legendy ho pokřtil sám arcibiskup Metoděj, jenž mu přitom slíbil světskou moc.

„Jestliže se zřekneš model a zlých duchů v nich sídlících,“ pravil biskup Metoděj, „staneš se pánum pánu svých a všichni nepřátele tvój budou podrobeni moci tvé a potomstvo tvé každodenně vzrůstati bude jako převeliká řeka, do níž se vlévají proudy rozličných potoků.“¹⁴⁾

Kristiánův výklad těchto státoprávních záležitostí nepostrádá vnitřní logiku. Právě tu v úvodu legendy mohl ovšem být v pokusu ztvárnit materiál z rodové tradice tak, aby co nejlépe sloužil k podepření práv a požadavků Přemyslovců. Nemůžeme si být jisti, že tento materiál vystupuje v autentické formě.

Především pozorujeme, že se Kristián nespokojil s přemyslovskou pověstí o založení panovnického rodu. Pokládal za nutné, aby v ní obsažené oprávnění přemyslovského rodu k moci bylo potvrzeno církevní aprobací při zavedení křesťanství v Čechách. Bořivojův křest doprovází proto Metodějovo potvrzení práv Přemyslovců.

Pohanská pověst ustoupila do pozadí. Ne, že by Kristián chtěl popřít, že pověst patří do pohanské doby, ale neměl dů-

vod utápět se v detailech. Podal jen výtah pověsti. Hadačka Libuše ještě vystupuje jako iniciátorka, ale bez uvedení jména, aby nebylo zastíněno jméno zakladatele rodu, což bylo o to důležitější, že jeho role v pověsti již byla zcela pasivní. Kristiánovi se nehodilo do hagiografického díla pojmut první činy nového vladaře, které připomínaly zázraky: propuštění obou strakatých volů do nenávratna a veknutí otky do země. Lze předpokládat, že alespoň poslední motiv, zasazení otky a její vzrůst v rodokmen, patří do původní podoby pověsti, protože jinak by pojednávala jen o povolání Přemysla Oráče na trůn, nikoliv také o založení vládcovského rodu. Na původnost tohoto motivu ukazuje zejména španělská a portugalská obdoba naší pověsti: v starých španělských památkách ze 14. a 16. století i v zápisech pověsti z naší doby se vypráví, jak oráč jménem Wamba, papežem určený za krále Gótů, dřív než ustanovení přijal, zatknuł otku do země a vyčkal, až zázračně vypučí.¹⁵⁾

V krátké řeči, v níž Metoděj přislibuje Bořivojovi světskou moc, dodatek o rozkvětu přemyslovského rodu nechybí, jenž ve funkci rodokmenu tu figuruje „*převeliká řeka*“ s přítoky. Metodějova slova jsou jistě dobře zvolená, posuzujeme-li je podle účelu, kterému měla sloužit. Co bije do očí, je ovšem velmi konkrétní forma první části přislibu. V ní je Bořivojovi slibována moc nad Moravou, neboť „*staneš se pánum pánum svých*“ nemůže tu znamenat nic jiného, než že Bořivoj, tehdy zřejmě v područí Velkomoravské říše, se později má stát pánum i celé Moravy.

Abychom lépe porozuměli tomuto zájmu o Moravu, všimněme si politické situace na začátku 11. století, tj. v době, kdy – jak předpokládám – Kristián svou legendu psal: na rozhraní 10. a 11. století vtrhl do českých zemí polský kníže Boleslav Chrabrý, na kratší dobu (1002-03) obsadil Čechy a na čtvrt století Moravu.¹⁶⁾ Existoval tedy pádný důvod, aby Kristián hájil práva Přemyslovce a zejména jejich teritoriální požadavky na Moravu.

Vydávat Přemyslovce za přímočaré, pravoplatné dědice Velké Moravy by ovšem nešlo. Představa o přemyslovském státu jako dědici nebo nástupci Velkomoravské říše je opodstatněná jen tím, že přemyslovský stát se po pádu Velkomoravské říše roku 906 víc a víc rozmáhal. Kontinuitu spíše spatřujeme v náboženském vývoji. Můžeme počítat s tím, že za Bořivoje, kdy Čechy politicky byly v zájmové sféře Velké Moravy, dostali se někteří Metodějovi žáci do Čech a tam úspěšně šířili křesťanství. Nanejvýš pravděpodobně uznal Bořivoj Metoděje jako arcibiskupa i pro Čechy a mám za přirozené, že on i jeho chot, sv. Ludmila, přijali nebo přestoupili na křesťanství ve velkomoravské podobě, srov. že Ludmila podle První staroslověnské legendy o sv. Václavovi dala svého vnuka „*vyučovat knihám slovanským podle návodu knězova*“.¹⁷⁾

- 15) Haggerty Krapp A.: *The Ploughing King*, Revue Hispanique 46, 1919, 520 n., 531 n., 532 n., 539 n., 542; 1922, s. 166, 277.
- 16) Jinak Tille, *Přemyslova občina* ČČH 23, 1917, 387-391.
- 17) Krzemienksa, I. Krize českého státu na přelomu tisíciletí ČsČH 18, 1970, 497 nn.
- 18) Staroslověnské legendy českého písemnictví, přel. Emilie Rábová a Václav Kral, Praha 1976, 69, 88.

O tom, že se cyrilometodějské křesťanství i po smrti Metodějově a po vyhnání jeho makedonských žáků z Moravy trádovalo dále i v Čechách, svědčí vznik staroslověnských památek na půdě Čech jako na příklad právě jmenované václavské legendy. Důležité svědectví o pokračování v cyrilometodějské tradici v Čechách vidíme také v obhajobě staroslověnštiny jako liturgického jazyka, kterou Kristián ve své legendě kladl do úst sv. Cyrilovi. Tato obhajoba není pouhou odesvou Cyrilovy řeči při obhajobě slovanského jazyka v Benátkách (Život sv. Konstantina, 16. kap.). Vyznívá naopak jako aktuálně vyslovená sympatie s tím, že se bohoslužby konají v jazyce, kterému rozumí „*nevzdělaný lid*“. Potvrzuje se nám tím, že se ještě v Kristiánově době v Čechách hojně používalo při bohoslužbách slovanského jazyka.

Vidíme tu, že jazyk a lid nejsou u Kristiána pojmy okrajové. Na protikladu Bořivoj-Strojmíru ukazuje Kristián dále, že je na panovníkovi, aby jednal v zájmu lidu. Strojmír se musí vlády vzdát, protože se ve vyhnanství u Němců Čechům odcizil, ba českou řeč už ani neumí a hlas lidu k němu nedoléhá. Vláda zase připadne Bořivojovi, který sice také žil ve vyhnanství, ale na Moravě, kde se jazykově odcizit nemohl. Celé vyprávění o Strojmírovi působí ovšem dojmem konstruovanosti. Kristián zřejmě Strojmírovu postavu vybájil jako Bořivojův protipól. Spíš než popsat historické události chtěl tu jistě upozornit na význam jazykového společenství pro šíření křesťanství z Velké Moravy do Čech i pro politické sjednocení Čech a Moravy a takto ideově podepřít teritoriální požadavky Přemyslovce na Moravu.

Podíváme-li se kritickýma očima na konkrétní Kristiánovo licencí Bořivojova křtu, musíme připustit, že i tu jde o básnickou fikci. Musíme popřít – a nikdo se, pokud vím, toho také dosud nezastával – že byl Bořivojovi při jeho křtu vůbec dán přislib rozmnovení jeho území a rozkvětu rodu; naopak bývalo pokřtění panovníka často jen výrazem toho, že se podrobil jinému, silnějšímu panovníkovi. Ještě méně pravděpodobná je pak Kristiánova zpráva o tom, že se Bořivoj dožil splnění přislibu. Můžeme dálé zpochybnit, zda Bořivoje pokřtil sám Metoděj, – nelze vyloučit, že se Kristián zmíňuje o Metodějovi jen proto, aby dal slibu větší váhu. Je rovněž sporné, zda se křest konal na Moravě. Je možno si představit, že Kristián Bořivojův křest přemístil do země přemožitele podle vzoru čtrnácti českých knížat, kteří byli v roce 845 pokřtěni v Řezně, a iavíc se zdá, že se motiv odložení pohana Bořivoje od stolu Svatoplukova spíše vztahuje na bavorské poměry. Pokládám proto za velmi pravděpodobný Králičkův názor, že Kristiánovo vyprávění o Bořivojově křtu je adaptací staré pověsti o křtu přemyslovského knížete v Řezně v roce 845.¹⁸⁾

Výsledky našeho rozboru Kristiánovy legendy můžeme shrnout takto: Vpád polského knížete Boleslava Chrabrého do českých zemí na samém začátku 11. století byl Kristiánovi po-

- 18) Králik, O.: *Nejstarší rodokmen české literatury*, Praha 1971, s. 29-42.

hnutkou, aby napsal václavskou legendu a v ní hájil práva přemyslovské dynastie na vládu v českých zemích, hlavně ovšem na Moravu, kterou Boleslav Chrabrý zabral na delší dobu. Tomuto účelu věnuje celý úvod o pokřesťanštění českých zemí, o něž václavskou legendu rozšířil. Zde nechá moravského arcibiskupa Metoděje přislíbit moc nad Moravou Bořivojovi, prvnímu křesťanskému knížeti Čech. Ideovým podkladem požadavku na Moravu je mu však jazyková jednota českých zemí i jejich společná tradice cyrilometodějská, živá ještě v Kristiánově době.

Význam Kristiánovy legendy jako historického pramene je omezený. O Bořivojově době mohl Kristián sotva získat přesné údaje. Analistické práce ještě neexistovaly, a přemyslovská ústně tradovaná rodová sága, skoro jediný pramen, z kterého mohl čerpat, nebyla žádná kronika v našem slova smyslu, nýbrž spíše snůška bájí a pověsti. Je otázka, zda by v ní něco našel, co by mohlo podeprt aktuální politické požadavky přemyslovského rodu.

Rodová tradice, kterou jako člen rodu důvěrně znal, mu však byla návodem, jak si pomocí při ztvárnění předhistorie václavské legendy. Postupoval v duchu rodových vypravěčů, kteří staré pověsti, původně se vztahující na jiné hrdiny, přizpůsobovali, aby se hodily do jejich záměru.

Chceme-li shrnout, jakou roli hraje přemyslovská pověst v Kristiánově legendě, je její postavení samozřejmě jiné než ostatních, které použil. Jakožto pověst o založení přemyslovské dynastie je přirozeným východiskem dalších úvah o Přemyslovcích coby legitimních vládcích českých zemí. Přes toto dosti významné postavení vystupuje však pověst v podobě velmi zkázané, je zhuštěná do těch několika málo řádek, které jsme citovali na začátku článku. Ale lze samozřejmě pochopit, že Kristián tuto pověst jen připomenul a že se pak v dalším snažil podat přilehlavější odůvodnění nároků přemyslovského rodu na okupovanou Moravu.

Bereme-li v úvahu lapidárnost Kristiánovy verze přemyslovské pověsti, je s podivem, jak velkou úlohu hrála ve vědecké diskusi o původní podobě pověsti. Začalo to tím, že Pekař na začátku našeho století vytáhl legendu ze stínu, kam ji odsunul Dobrovský, dokázal její stáří a poněkud nadsazeně ji vyzvedl jako „nejstarší kroniku českou“.¹⁹ Vzápětí pak Brückner obě verze přemyslovské pověsti přehodnotil. Podle něho je to, co Kristián podává, autentická podoba pověsti, a všechno, co má Kosmas navíc, je jeho vlastní výmysl.²⁰ Brücknerův názor dodnes přežívá v různých modifikacích, zvláště u zástanců pravosti Kristiánovy legendy.

Vzhledem k charakteru legendy je samozřejmě těžké přesně určit, kde je Kristiánovo vyprávění pravé a autentické a kde pravost a autentičnost jen předstírá. Především však myslím, že nelze mluvit o pravé pověsti nebo o původní podobě pověsti, když tu chybí jakékoli rozvedení jednotlivých motivů.

19) Pekař, J.: *Nejstarší kronika česká*, Praha 1903.

20) Brückner, A.: *Mádrá Libuše muže*. Naše doba 11, 1991, s. 660-664, 744-745, 818-826. Podle Tilleho, K. *nejstarší českým pověstem*, ČCH 11, 1991, s. 426, nemá podklad v ústní tradici Kristiánova vze přemyslovské pověsti; srv. ta moje pojednání Die Wenzelslegende des Möns Christian, Köthen 1996, s. 21.

Pravda, ani Kosmova verze přemyslovské pověsti se nemůže měřit se zápisu pověsti sbíraných v moderní době. Přece jen je však možno předpokládat, že Kosmas pověst podává zhruba tak, jak zněla v soudobé ústní tradici, i s tím, co u Kristiána chybí. Jsou tu přítomny všechny znaky, které charakterizují staré báje a pověsti. U Kosmy sice chybí motiv zelezného stolu, který nacházíme u Dalimila a v další kronikářské tradici. Je však otázka, zda Dalimil motiv nepřevzal z obdobné pověsti o povolání oráče Štěpána na uherský trůn, kterou známe ze zápisů z moravského Valašska a polského Podkarpatska a v níž použití převráceného pluhu jako stolu hraje rozhodující úlohu.

U Kosmy přemyslovská pověst také zaujímá přirozené místo jako jedna z několika pověstí o pohanské minulosti Čech. Funkce pověsti vypovídá o založení panovnického rodu a legitimovat jeho právo vládnout zemi vyplývá u Kosmy z pověsti samé a z jejího kontextu s jinými pověstmi (mj. i s pověstí o praotci Čechovi a o zabráni dosud neosídlené země).

Na druhé straně nemůžeme popřít, že Kosmas pověst podstatně rozšířil v počtu k jejímu znění v tehdejší ústní tradici. Podobně jako látku z historické doby rozšířoval převyprávěné báje a pověsti o podrobnosti v epickém rozvíti dějin, o chválu a pokárání hrdinů, o vysvětlující poznámky, o paralely z bible a antické literatury, o stylistické pozlátko, – jak to činili také jiní středověcí historiografové, kteří psali dějiny svého národa pro evropské publikum.

Navíc je kronika pojmenovaná autorovým teologickým vzděláním a jeho křesťanským pohledem na svět, ale v případě přemyslovské pověsti necitlivé pokusy zastrčit její pohanský charakter neshledáváme.

Spisé bychom mohli mluvit o tom, že Kosmas v politickém ohledu některými svými dodatky staví založení přemyslovské dynastie do nového světla. Tak hned na začátku se u Kristiána a Kosmy dosti liší okolnosti, za kterých byl Přemysl Oráč ustanoven knížetem. Pozadím je u Kristiána bezvládí a bezpráví, stav, který je líčen stručně několika obecnými obraty (viz citát za začátku článku). Použití obrazů ze života zvířat nám napovídá, že lid ještě nikdy nad sebou neměl nikoho, kdo by mu vládl. Naproti tomu u Kosmy tvoří úvod k pověsti scéna, v níž dva sousedé vedou spor o mez. Ten ze sousedů, který proces prohrál, však rozsudek nechce uznat, protože jej vynesla žena, a lid se k němu přidává. Nechce uznat Libuši jako následnice soudcovského úřadu po otci Krokovi, který umřel bez mužských potomků. Především tu jde o nastolení muže a tím také o nástup nového vládcovského rodu. Společnost jako taková už dosáhla určitého stupně politického vývoje. Představu o soudcovském zřízení jako o předstupni monarchického zřízení převzal jistě Kosmas, jak na to už upozornili dřívější badatelé, ze Starého zákona a je jasné, že odtud také čerpal inspiraci k napsání scény se soudním sporem.

Avšak povoláním Přemysla Oráče nebylo všechno vyhráno, neboť ještě záleželo na způsobilosti zvoleného panovníka. Kristián dává své názory najevu intermezem se Stojmírem: je-li lid nespokojen se svým vladařem, může ho sesadit. Kárá si Čechy, že svrhli tak dobrého vladaře, jako byl Bořivoj, ale po zkušnostech se Stojmírem ho znova dosadili a všechno dobře dopadlo. U Kosmy vládne pesimistickější nálada. Libuše tu má delší řeč, v níž varuje lid, že se kníže může projevit jako krutý tyran hledící si jen vlastního dobra a že se ho už nebudou moci zbavit. Měli by si prý volbu vládce dobře rozmyslet. Libušina slova jsou však pouhou parafrazi Samuelovy řeči před volbou Saulovou. I zde se tedy dal Kosmas inspirovat Starým zákonem.

I když pověsti bezprostředně nevypovídají nic o skutečnosti a jejich hodnota jako historického pramene je krajně omezená, přece jen je místní jména váží k reálně

existujícímu světu. V případě přemyslovské pověsti je ovšem i toto spojení problematické, protože v pohanské době se ještě neustálo místo politického centra kmenové oblasti ani místa jiných hradisek a sídlišť a bylo možno měnit místní jména podle situace v té které době. Už dříve jsem upozornil na to, že se Praha jako politické centrum dostala do pověsti až v křesťanské době. Otázka však je, jakou úlohu hraje v pověsti druhé místní jméno, které uvádí Kosmas, Stadice, název ještě dnes existující osady u řeky Bíliny asi šest kilometrů od jejího soutoku s Labem u Ústí.

Povodí Bíliny a Polabí v úseku Ústí-Děčín bylo nejsevernější hustější obydlenou oblastí Čech směrem ke krušnohoršské hranici. Stadice zřejmě měly za úkol udat, kam až sahá moc Přemyslovci. Mýlili bychom se ovšem, kdybychom se domnívali, že jejich moc již od počátku sahala k nynějším hranicím Čech. Východiskem nám budiž hora Říp. Obě lokality, o nichž je v pověsti zmínka, tedy Stadice a Praha, leží v takřka stejně vzdálenosti severně a jižně od Řípu, odkud Čechové podle pověsti o praotci Čechovi zabrali zem. Jejich pravlast, zvaná někdy také „Česko“ nebo „Pračechy“, byla poměrně malá: sahala od Řípu k dolnímu toku Berounky a na východ zahrnovala i Povltaví s Prahou. Západně a severně od Čechů, v povodí Ohře, sídlil jiný kmen, Lučané, a severně od nich, v povodí Bíliny a v Podkrkonoši, zase Lemúzi.

Stadice se řadí tradičně k oblasti Lemůzů. Stadice leží ovšem tak blízko Labe, že je asi přirozenější zařadit je k oblasti Děčanů nebo případně k oblasti Litoměřiců. Vezmemeli v úvahu, že tyto polabské kmeny jako centrum měly místo, kde do Labe ústí přítok (Děčín u Ploučnice, Litoměřice u Ohře, srov. i Mělník, centrum Pšovanů, u soutoku Vltavy a Pšovky s Labem), bylo by snad dokonce nejpřirozenější předpokládat, že i kolem Ústí, tj. při soutoku Bíliny s Labem, sídlil samostatný kmen a že Stadice patřily do jeho oblasti.

Naše znalosti o rozložení kmenů v Čechách jsou velmi kušé. Nejsme ani dobře zpraveni o vývoji, který vedl k sjednocení kmenů pod vedením Přemyslovci. Badatelé jsou však zajedno v tom, že expanze Čechů ve své první fázi byla namířena na sever a západ. Rozhodující tu byla lucká válka v polovině 9. století, v níž Čechové za přispění Lemůzů a Litoměřiců přemohli Lučany a tak získali nadvládu nad celým severozápadním výsekem Čech. Určitý význam pro konsolidaci moci přemyslovské dynastie hrála jistě také její sňatková politika, srov. sňatek mezi Bořivojem a Ludmilou, podle Kristiána dcerou pšovského knížete Slavibora. Přehlédnout v tomto ohledu nesmíme ani zjištění Rudolfa Turka, že se v hradištní době staly severozápadní Čechy po stránce hmotné kultury nejvyspělejší částí Čech.²¹⁾

Dva badatelé, Adolf Bachmann a Zdeněk Nejedlý, vyslovili názor, že přemyslovská pověst zachycuje právě začáteční fázi sjednocování českých kmenů.²²⁾ I když samozřejmě

21) Turek, R.: *Die frühmittelalterlichen Städte in Böhmen*, Praha 1958, s. 48

22) Bachmann, A.: *Vorträge zu Böhmens Geschichtsschicht und Geschichtsquellen*, I: *Studien Cosmas*, MIÖG 1899, s. 45-46; srovn. Lippert, J.: *Die tschechische Ursage und ihre Entstehung*, Sammlung gemeinnütziger Vorträge 141, Prag 1890, s. 18-19; Nejedlý, Z.: *Staré pověsti české jako historický pramen*, Knihovnická Varu 47, Praha 1953, s. 28-29. Odmítnav Karbusický, *Anfänge der historischen Überlieferung Böhmen, Ostmittel-Europa in Vergangenheit und Gegenwart*, Köln-Wien 1980, 178-179.

pověst jako taková je prastará a její aplikace na českou dynastií se rovněž ztrácí v daleké minulosti, budeme asi muset připustit, že se místní jména, Praha a Stadice, dostala do pověsti až později. Teprve po Lucké válce mohlo vzniknout přání dát v pověsti o Přemyslovci nějak najevo, že jejich teritorium bylo podstatně rozšířeno směrem na sever a že dlouhé údolí vytvářené dolní Vltavou a jejím pokračováním Labem – v hospodářském ohledu jistě jakousi páteří tehdejších Čech – bylo již pod jejich kontrolou. Za tím účelem bylo zřejmě povolání knížete nově lokalizováno do Stadic. Stadice se snad dostaly do pověsti ještě dřív než Praha. Lze předpokládat, že Praha se dostala do pověsti nedlouho po založení pražského hradu knížetem Bořivojem v druhé polovině 9. století.

Stadice jsou dnes nevelké, nemají status obce, jsou pouze částí obce Rehlovice. Čemu vděčí Stadice za to, že právě ony a ne jiná severočeská lokalita byly zvoleny jako místo povolání Přemysla Oráče na knížecí stolec? Historické prameny nás nechávají na holičkách. I Kosmas se zmiňuje o Stadicích jen jako o vsi. O předhistorických Stadicích víme zatím jen to, co vypravují chudé archeologické nálezy.²³⁾ Nejsnáz asi vysvětlíme výskyt Stadic v naší pověsti, předpokládáme-li, že se proslavily jako bojiště v době Lucké války. Zaujímaly tehdy strategicky exponovanou polohu, – byly vzdáleny jen 15-20 km od Vlastislavi, hradiště Luckého knížete Vlastislava, odkud podle Kosmy jeho lidé „činili úklady lidu bílinského a litoměřického kraje proto, že stáli na straně Čechů“. Potom, když už měly Stadice čestné místo v bukolicky naladěné pověsti, se zapomnělo na úlohu, kterou hrály v době války.

Kosmův košatý sloh do jisté míry ubírá pověst na poetické síle. To si zvláště uvědomujeme, konfrontujeme-li Kosmovu verzi s jejím vyobrazením v cyklu nástěnných maleb v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě, který se datuje k roku 1134 a tudíž vznikl nedlouho po Kosmově dílu. Funkce pověsti vypovídá o dědičném právu Přemyslovci na vládu tu vystupuje velmi jasně, nebot výjev s Přemyslem Oráčem a rozvětvenou otkrou tvoří úvod k řadě obrazů Přemyslovci v genealogickém sledu. Ze přitom Přemyslovci uplatňují nárok na moravské území, vychází jednoduše najevo umístěním cyklu v kapli jihomoravského hradu, ale také tím, že galerie předků zahrnuje knížata jak česká, tak i moravská.

© Herman Kölle

23) Sklenář, K.: *Slepé učebnice archeologie*, Praha 1977, s. 251-253; Zápotocký, M.: *Slovanské osídlení na Ūstecku*, AR 30, 1978, s. 266 (odkazy na literaturu); srov. zprávy M. Cvirkové in: *Výzkumy v Čechách* 1973 nn.

Zusammenfassung:

Herman Kølln:

Die Přemyslidensage in der Christianslegende und in der Chronik des Cosmas

Die Přemyslidensage, aus Smetanas, Musaeus' und Grillparzers Bearbeitungen auch unter dem Namen „Libuše“ („Libussa“) bekannt, ist die Sage von der Gründung des böhmischen Staates. In ihr rät die voraussehende Libuše dem Volk, eine Burg in Prag zu bauen und als Fürsten den Pflüger Přemysl zu wählen.

Die Sage liegt in zwei verschiedenen Versionen vor, die eine in der vom Mönch Christian um das Jahr 1000 verfassten Wenzelslegende und die andere in der bekannten „Chronica Boemorum“ des Prager Dechanten Cosmas (gest. 1125).

1903 rehabilitierte Josef Pekař die bis dahin in Misskredit stehende Christianslegende und kurz danach brachte Alexander Brückner seine vernichtende Kritik von

Cosmas vor: Christian liefere die echte Sage und was Cosmas darüber hinaus biete, seien seine eigenen Erfindungen.

Der Verfasser wendet sich gegen Brückners Ansicht, die in Modifikationen bis heute überlebt hat, und weist darauf hin, dass der eine Punkt, in dem Christian von Přemysl Berufung zum Fürsten spricht, keine Sage ist und auch kaum verdient, Auszug aus einer Sage genannt zu werden. Einen besseren Eindruck von der ursprünglichen Gestalt der Sage gibt Cosmas' Wiedergabe, auch wenn sie beträchtlich erweitert ist. Christian verdient aber unsere volle Aufmerksamkeit als „Politologe“, der es verstanden hat, seine Maximen in eine illudierende literarische Form umzusetzen.

Deutsch von Herman Kølln

**... pro qualibet vice
Jednolistové tisky XV. věku
a odpustkový list Sixta IV.**

ejstarším jednolistovým tiskům dosud nebyla věnována v české umělecko-historické literatuře, kromě průkopnické edice Zdeňka Václava Tobolky¹⁾ dostačná pozornost. Vedle zcela specifické studie Cibulkovy²⁾ o genezi grafického umění a krátkých noticek F. A. Borovského³⁾ a J. Pečírky⁴⁾ je v českém dějepisu umění postrádána syntetická práce, která by hodnotila nejstarší tisky z hlediska umělecko-historického.

V ostatních zemích není však situace o mnoho lepší. Existuje sice mnoho sbírek schraňujících ve svých fonitech četné unikáty nebo rukopisy, do jejichž výzdobného programu zasahovali od XV. století majitelé dosti často tím, že na přídešti a volná folia vlepovali drobné příležitostné tisky⁵⁾, avšak většinou zůstaly zmínky o vzácných dokladech nejstarší grafiky skryty v „nekonečných“ soupisech rukopisů a starých tisků. V rámci nich byly jednolisty považovány z pochopitelných důvodů mnohem více za anomální součást knihy, než za autonomní projev lidské kreativity, který by mohl existovat samostatně, a který také původně samostatně existoval – určen k nejrůznějším účelům (od odpustkových listů, přes poutní tisky a jubilejní listy připomínající založení klášterů, až po nejrůznější světecká vyobrazení, která plnila jistou funkci ochrannou⁶⁾).

Nejdále se v oblasti zpracování a publikování materiálu dostali němečtí badatelé, jejichž obsáhlé katalogy jednolistových tisků začaly vycházet již v druhé polovině minulého století. Z dnešního pohledu by se dala doba kolem jeho poloviny charakterisovat jako období vzdělaných amatérů, kteří byli zároveň vásnívými sběrateli drobné grafiky.⁷⁾ V českých

Michaela Hájková

- 1) Tobolka, Z. V.: *Tisky o jednom listu XV. věku na území Československa*, Praha 1928; v Praze byla ve stejném roce vydána rovněž německá verze pod názvem: *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts im Gebiete der Tschechoslowakischen Republik*. Tobolka se však omezuje čistě na základní zpracování, které navíc svým čistě knihovněm přístupem resignuje zcela na jakékoli umělecko-historické zhodnocení materiálu. Mimoto je Tobolkův katalog pouze výběrovou edici, do níž však byly jednotlivé jednolisty zařazovány spíše namátkou než systematicky. Z celkového počtu 106 jednolistových tisků, které se mi dosud podařilo identifikovat především ve fonitech klementinských a dále pak v rukopisném oddělení Národního muzea v Praze, v grafické sbírce pražské Národní galerie a v knihovně Kláštera premonstrátů na Strahově (s přihlédnutím k několika jednolistům ze sbírek brněnských) jich Tobolka uvádí pouze necelou polovinu.
- 2) Cibulka, J.: *Zlatnická rytina jako předchůdce grafické rytiny*, in: Umění 5, 1932.
- 3) Borovský, F. A.: *Český tištěný obrázek z XV. století*, in: PA18, s. 65 n.
- 4) Pečírka, J.: *Český gotický dřevoryt z prvej čtvrti XV. stol.*, in: Umění 5, 1932.
- 5) Dochované unikáty jsou poměrně vzácné. Kromě jednoho „šrotového tisku“ se sv. Jiřím z oddělení rukopisů Národní knihovny a osmi listů z Lannovy sbírky uložených v NG, se všechny jednolisty dochovávají jako součást dodatečné výzdoby rukopisů nebo inkunabulí, která většinou byla provedena samotným majitelem svazku. Tímto způsobem byly tisky nejlépe chráněny před všemi zhoubnými vlivy a před mechanickým poškozením, takže pravděpodobnost jejich zachování byla mnohem větší než u samostatných listů.
- 6) Sem patřily například tzv. morové listy, které jejich majitel nosil jako ochranu před morovou a jinou nákazou pod oděvem, přímo na těle.
- 7) Nejvýraznějším výsledkem tohoto období badatelské práce je jednak dvousvazkové vydání katalogu T. O. Weigela a A. Zestermannova: *Die Anfänge der Druckkunst in Bild und Schrift*, Leipzig, 1866 (zde je publikován především materiál z Weigelovy sbírky) a jednak šestisvazková série J. D. Passavan-

zemích lze do tohoto okruhu výborných znalců, milovníků a sběratelů staré grafiky zařadit především Vojtěcha rytíře Lannu (1839–1909), z jehož obsáhlého grafického kabinetu zůstalo však v Čechách žalostně málo.⁸ Osm unikátních tisků z 15. století, jež jsou částí torsa Lannových sbírek, které zůstalo v Čechách,⁹ je uloženo v oddělení grafiky Národní galerie v Praze.

Na konci sedmdesátých let vychází první ucelenější práce v oblasti anglosaské literatury, komentovaný katalog Sira Williama Willshira. Jde o průvodce kolekcí nejstarších tisků grafického kabinetu londýnského British Museum.¹⁰

Za základní edici jednolistových tisků ve Francii a v oblastech spadajících do sféry jejího kulturního vlivu a jazykové tradice lze nejspíše přijmout práci konservátora pařížské Bibliothèque Nationale Henriho Bouchota.¹¹ Zde se však již dostaváme do období systematického a cílevědomého zpracovávání materiálu, do doby nejrozsáhlejších katalogových edic, které dokumentují vývoj nejstarší grafiky zejména v německých zemích. Z nich největší pozornosti zasluhuje po právu edice, která svou obsáhlostí zaujímá jasné prvenství mezi všemi katalogy, jež kdy daný materiál shrnovaly. Začala vycházet na počátku našeho století ve Štrasburku pod souhrnným názvem *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts* a po celou dobu ji řídil Paul Heitz.¹² Na této edici spolupracovali všichni tehdejší významní badatelé, kteří se věnovali dějinám knihtisku a nejstarší grafiky. Mezi nimi nelze opomenout W. L. Schreibera (autor dosud v mnohém směru nepřekonané rukověti *Manuel de l'amateur de la gravure ...*)¹³, Maxe Geisberga, Maxe Lehrse, Georga Leidingera, Wilhelma Molsdorfa a Josepha Medera. Vedle svazků této edice vycházely další samostatné, poměrně obsáhlé publikace taktéž věnované výlučně jednolistovým tiskům XV. století, mezi něž patří především práce Alfreda Stixe věnovaná kolekcí šrotových řezeb z fondů vídeňského kabinetu,¹⁴ dále pak práce K. von Haelbera, který shromázdil materiál od počátků knihtisku do doby největšího rozkvětu grafiky doby Dürerovy.¹⁵

V druhé polovině třicátých let sběratelsko-badatelský zájem o nejstarší památky evrop-

ta: *Le Peintre-Graveur*, Leipzig, Weigel 1860–64; nejdé však o práce v pravém slova smyslu pionýrské, neboť již předtím vycházely publikace věnované jednolistovým tiskům, byť to nebyly práce nikterak velké rozsahem. Tak se například mnichovské sbírce „šrotových tisků“ věnoval francouzský badatel R. Brulliot ve své knize: *Copies photographiques des plus rares gravures criblées etc. dans la collection d'estampes à Munich*, München 1854/55.

- 8) Vojtěch rytíř Lanna (Adalbert sv. pán Lanna) byl vedle svých mecenášských aktivit výraznou osobností ve sběratelském světě druhé poloviny 19. století a počátku století následujícího. Jeho amatérské nadšení zasahovalo do nejrůznějších oblastí umění. Podarilo se mu shromáždit např. obdivuhodnou sbírku skla (později věnována Uměleckoprůmyslovému museu v Praze). Právě zájem o sklo (techniku tzv. Schatzlotmalerei) ho přivedl k živému zájmu o grafiku, bohatý zdroj předloh, který se od počátku uplatňoval v nejrůznějších druzích uměleckého řemesla.
- 9) Neslavný konec Lannových sbírek rozprodaných na zahraničních aukcích je velkou újmem pro české veřejné sbírky. Grafická sbírka (která čítala celkem 10.041 listů bez doublet) byla rozprodána samostatně na dvou aukcích speciálně za tímto účelem konaných ve Stuttgartu.
- 10) Willshire, W. H.: *A Descriptive Catalogue of Early Prints in the British Museum*, London 1879.
- 11) Bouchot, H.: *Les deux cents Incunables xylographiques de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1903.
- 12) Heitz, J. P. (ed.): *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*, Strasbourg (edice čítající na sto svazků věnovaných jednotlivým sbírkám grafických kabinetů vycházel od r. 1906 až do první poloviny třicátých let).
- 13) Schreiber, W. L.: *Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur métal au XVIe siècle*, 3 sv., Berlin 1891–1903.
- 14) Stix, A.: *Die Schrotschnitte des XV. Jahrhunderts in der Kupferstichsammlung der Hofbibliothek zu Wien*, Wien 1920.
- 15) Haelber, K. von: *Einblattdrucke von den Anfängen der Druckkunst bis zum Tode Maximilians I.*, München 1934.

ské grafiky, který podněcoval realisaci rozsáhlých katalogů, do značné míry utichá.¹⁶ Jednolistové tisky 15. století se stávají v rámci komplexnějšího pojímání součástí širokého okruhu lidské kreativity, je na ně pohlíženo především jako na flexibilní médium, prostřednictvím něhož dochází nejčastěji k přenášení nejrůznějších formálních a ikonografických motivů. V očích historiků se stávají především cennými doklady schopnými „vy povídat“ o životě společnosti na rozhraní „podzimu středověku“ a „znovuzrození“, o všedním dni člověka ocitajícího se na hranici nevědomé pověřivosti a počátků „masmediální kultury“.

Je dnes obecně přijímanou pravdou, že rychlé šíření grafiky během XV. století zapříčinilo zvrat v dosavadní umělecké dílenské praxi. Poznatky, které mohli dříve umělci získat pouze na cestách, k nimž však nebylo mnoho příležitostí, hlavně pokud šlo o umělce existenčně závislé na dílně, mohly být najednou zprostředkovány skrze poměrně snadno přístupné médium.

Možnosti multiplikace obrazu či slova, popřípadě spojení obou těchto komponent v jediný celek, otevřely se nové, účinnější cesty, prostřednictvím nichž se utvářely sféry vlivu, ať již se jednalo o transgresi jednotlivých prvků výtvarné formy, anebo šlo-li o vliv ideologický, který do značné míry formoval myšlení a úsudek člověka v nejrůznějších oblastech jeho všedního života. Významnou roli přitom sehrál fakt, že člověk, který přijal jisté poselství slova, ho mohl i vlastnit, mohl se stát majitelem slova umocněného obrazem, který mu zaručoval ochranu, útěchu či odpusťení hříchů. Jeden jediný list mohl být kvintesencí ctnosti, odleskem boží lásky a milosti, která se v této podobě směla stát cenným privatissimem člověka přebývajícího v úzkostech smrtelného těla podlehajícího zkáze a zatíženého prvotním hříchem. Takovýto niterný vztah k malým, zpočátku ještě na pergamenu malovaným devocionáliím se projevil již na počátku 14. století zejména v německých klášterech. I když byla záliba v drobnostech charakteristická především pro prostředí ženských klášterů,¹⁷ neskrývali ji ani úctyhodní řeholníci té doby, jak se například dozvídáme o Heinrichu Suso – „posledním švábském pěvci duchovní lásky“ – z životopisu, který byl pečlivě naznamenán jeho přítelkyní Alžbětou Stagelovou, tösserskou řeholnicí, s níž byl Suso velmi intensivně duchovně spřízněn. Ta se zmiňuje o obraze Věčné Moudrosti,¹⁸ který si dal mladý Suso zhotovit a který nosil neustále při sobě. V Kolíně nad Rýnem, kam byl poslán na studia, si umístil obrázek na okno své cely, aby ho měl neustále na očích a po návratu do Kostnice ho věnoval kapli tamějšího kláštera.¹⁹

16) Nejvýznamnější prací a vlastně jedinou svého druhu až po dnšní dny, která již představuje jistou sumarizaci vývoje privátních devocionálií (tištěných i malovaných) od 14. století až po století 20., je precisní studie A. Spamer, *Die Entwicklung des kleinen Andachtsbilds*, München 1936.

17) Zde klášterních klausur tehdy opouštěly nejrůznější drobnosti, které sloužily jako předmět obdarovávání. Vedle drobných devočních obrázků to mohly být například perníčky, sáčky s vonným kořením, nejrůznější léčivé prášky, pásky na pouštění žilou, hřebinky, lízicky a ozdobné nožíky.

18) Představu o tom, jak obraz Věčné Moudrosti s největší pravděpodobností vypadal, lze získat z rukopisu, který obsahuje jeho biografii, na níž se sám redakční prací podílel a jejíž úvodní minatura má zřejmě stejný ikonografický program. Jednalo se o malbu na pergamenu s obrazem Krista oděněho v královském pláště, na jehož hrudi se zračí slunce, měsíc a hvězdy. Dále tam byla vyobrazena poprsí Davida, Salamouna, Joba a Aristotela. Sám majitel obrazu byl vyličen v postaci služebníka Věčné Moudrosti. Jednotlivé postavy jsou propojeny nápisy, které sestávají z citátů latinského textu Bible a jejich volného německého překladu.

19) O tom se podrobne zmíňuje A. Spamer hned v úvodu své knihy o vývoji malého devočního obrazu, s. 9; dále přináší výčet dalších případů, které jsou dokladem toho, jak vysoko byly ceněny drobné devocionálie zejména v prostředí řeholních řádů.

Tento příklad úcty k drobnému devočnímu obrazu, který hovoří za mnohé další, může být chápán jako precedens do kládající výlučné postavení drobné devocionálie v soukromém životě člověka v období vrcholného a pozdního středověku. Není divu, že tyto malby či tisky zaujímaly výsadní místo – především na přídešti knih, které byly každodenně užívány ve chvílích nejpřísnějšího soukromí při modlitbách.

Takovým případem je i *Trůnící Madona na půlměsíci*, otisk z měděné desky (103 x 75), který je přilepen na zadním přídešti pergaménového rukopisu DB IV 2 obsahujícího *Orationale* na fol. 21a-27a s kalendářem (1469). Rukopis je uložen v knihovně Kláštera premonstrátů v Praze na Strahově.

Mědiryt je horizontálně rozdělen na dvě části, přičemž zhruba horní dvě třetiny zaujmá obrazové pole, uprostřed něhož je zobrazena Madona s děckem trůnící v plném majestátu s aureolou slunečních paprsků, s hvězdným nimblem kolem korunované hlavy a se srpkem měsíce pod nohama. Spodní třetina listu je vyplňena textem rytným do téže desky současně s obrazem. V pravém dolním rohu je list signován iniciálami I. M.

Z hlediska běžné ikonografie se jedná o typ označovaný jako „Madona na půlměsíci.“ Toto majestátní zobrazení Panny Marie s Ježíškem vychází z apokalyptické vise „Ženy sluncem oděné“, kterou popisuje Jan ve 12. kapitole svého Zjevení. Plný majestát Bohorodičky na strahovském listu dokresluje ještě honosná koruna a spodní brokátový šat patrný pod svrchním, na hrudi rozevřeným pláštěm, který splývá s ramen dolů a jehož jeden okraj se ovíjí kolem levého předloktí Marii, o něž opírá dítě poukazující ostentativně levicí na svoji hrud'. Plášť překrývá svým levým cípem Mariin klín, zatímco ve spodní části se láme v ostrých, neorganovaných záhybech zachycených břitem měsíčního srpku. Brokátový spodní šat a koruna poukazují na Pannu Marii jako „Reginu coeli“ a „Reginu angelorum“, která oběma rukama pozvedá ze svého klína k divákovi malého Krista, jenž svůj pozdější vykupitelský čin předjímá ostensí fiktivní rány v boku. Celý obraz je konečně zasazen do oblačné sféry, což v souvisání s Madonou na půlměsíci činí alusi na Mariino nebevezetí.

Spodní část listu obsahuje text následujícího znění:

Ave sanctissima maria. mater dei. regina celi. porta paradisi. domina mundi. pura singulare. tu es virgo. tu concepisti ihesum sine peccato tu peperisti creatorem et salvatorem mundi. In quo non dubito libera me ab omni malo. et ora pro peccato meo amen. Sixtus papa quis concessit xj milia annorum pro qualibet vice.²⁰⁾

20) V transkripci textu jsou původní zkratky nahrazeny výrazy v plném znění.

Jak tedy vyplývá z přípisu provedeného drobným písmem na konci textu vypočítávajícím mariánské ctnosti a jména, jedná se o odpustkový list, který byl vydán papežem Sixtem IV. v roce 1476 – tedy v pátém roce jeho pontifikátu. Již zmíněný monogram I. M. v pravém dolním rohu listu pak může být jednoznačně identifikován se jménem slavného mědirytce Isrella van Meckenem. Kromě signatury se ovšem dají vysledovat i jiné aspekty, které hovoří pro nespornou atribuci. Velmi nápadným rysem je typika Mariiny tváře srovnatelná s dalšími dvěma Madonami, které jsou připisovány témuž autorovi. Jde o *Madonu lactans*,²¹⁾ drobný, takéž monogramem signovaný mědiryt (98 x 76) a *Růžencovou Madonu*,²²⁾ adorovanou zástupu representantů světské a církevní moci v čele s papežem Sixtem IV. a císařem Friedrichem III. (?); papež má na hlavě tiaru – tři koruny jako odznak své svrchovanosti, avšak císař svoji přílbici s korunou snáší a na znamení pokory odložil vedle sebe na zem. Pod přílbicí je list signován: „*Israel . V. M. bocholt*“. Růžencová Madona je zobrazena korunována, stojící na půlměsíci v majestátu sluneční aureoly po vzoru apoklayptické ženy, navíc však ještě oddělena růžencem a oblačnou sférou, kolem níž se vznášeji anděl s nástroji Kristova utrpení a symboly jeho pěti ran. I ostentativní držení dítěte odpovídá, jen s nepatrnými odchylkami, listu z přídešti strahovského rukopisu. Tento poněkud větší mědiryt (276 x 187) obsahuje ve spodní části dvourádkový text se jmény papeže Jana XXII. a Sixta IV. vytiskněný z téže desky, který napovídá, že máme před sebou opět odpustkový list.

Význam drobného Meckenemova mědirytu, jehož jedno klišé²³⁾ vlastní Strahovská knihovna, dokládá nejlépe dochovaná kopie,²⁴⁾ která – provedena rovněž technikou mědirytu – je připisována kolínskému Mistru PW. Kopie je sice o něco menší než předloha (78 x 67) a vykazuje ještě další odchylky, z nichž nejnápadnější je absence hvězd, které na Meckenemově listu lemují Mariin nimbus a absence textu – avšak jinak vykazuje list Mistra PW velmi mnoho nápadných podobností – v první řadě kompozičních, dále však i v záhybové skladbě drapérie a držení dítěte, u něhož je patrné stejné gesto ostense.

Výlučnost tohoto listu si lze nejlépe uvědomit na pozadí celého souboru jednolistových tisků XV. století, které se dosud podařilo identifikovat. Takových tisků, které by mohly být přesně atribuovány a dokonce spojeny se jménem významného umělce té doby, skutečně není mnoho. Vlastně se jedná v tomto ohledu o téměř ojedinělý případ, s nímž srovnatelný je pouze jediný list s *Nanebevzetím Máří Magdalény* Mistra E. S., který je nalepen na předním přídešti papírového rukopisu z r. 1462 uloženého pod signaturou VII D 19 v pražské Národní knihovně.²⁵⁾

- 21) *The Illustrated Bartsch IX, Vol. VI, Part 2, p. 52, No. 43 (219)*, New York 1991.
- 22) *Ibid., IX, Vol. VI, Part 2, p. 57, No. 48 (221)*
- 23) Další známé dochované exempláře jsou v Londýně ***, ve vědeňské Albertině *** a v Rothschildově sbírce v Paříži ** (hvězdičky označují stavby)
- 24) *The Illustrated Bartsch, IX Commentary (formerly Vol. VI), Part 2, p. 69, No. 098*, New York 1991.
- 25) Tento list byl Truhlářem v jeho latinském katalogu klementinských rukopisů identifikován mylně: „*Operculo super adglutinata est Icon. aeri incisa repraesentans assumptionem s. Mariae (nudae passim crinibus). Saec. XVI. Ex collegio S. J. Crumlovieni*“.

Zusammenfassung:

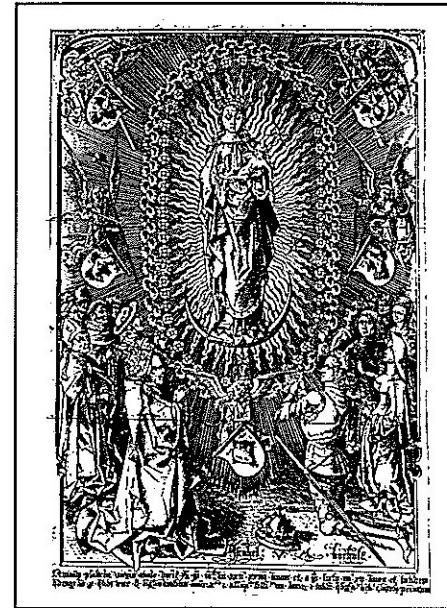
Michaela Hájková

... pro qualibet vice. Einblattdrucke des 15. Jh. und der Ablassbrief des Papstes Sixtus IV.

Die Autorin beschreibt und reiht den Ablassbrief des Papstes Sixtus IV. aus dem Jahre 1476 allgemein und ganz konkret in die Einblattdrucke ein. Der Brief ist in den rückwärtigen Deckel der Strahover Handschrift DB IV 2 eingeklebt. Der Kupferstich, 103 x 75 mm, zeigt die thronende Madonna auf dem Halbmond, mit dem Kind, majestatisch in der Aureole von Sonnenstrahlen, mit einem Sternenkranz um das gekrönte

Haupt, die Mondsichel zu Füssen. Es ist ein Werk des Israel van Meckenem. Das bezeugt nicht nur das Monogramm des Künstlers, sondern auch die Ähnlichkeit mit anderen seiner Madonnen. Die Bedeutung dieses Einblattdruckes beruht unter anderem auch darauf, dass der Autor identifiziert werden konnte und dass sein Name mit einer bisher unbeachteten Art des Buchdrucks in Verbindung gebracht werden konnte.

J. v. H.

Israel van Meckenem: Růžencová Madona, odpustkový list papežů Sixta IV. a Jana XXII., mědiryt, 276 x 187, Oxford

Israel van Meckenem: Madona s dítětem, odpustkový list Sixta IV., 1476, mědiryt, 103 x 75, Vídeň

Israel van Meckenem: Kojící Madona, mědiryt, 98 x 76, Braunschweig

Israel van Meckenem: Polofigura Madony s dítětem na půlměsíci s modlitbou za neposkvrněné početí, mědiryt, 170 x 118, Drážďany

Israel van Meckenem: Madona s dítětem (odpuštka list Sixta IV.),
1476, mědiryt, 103 x 75, přilepen na zadním předešti strahovského
rukopisu DB IV 2, Praha

Knihovna Eliáše Čecha

Pavel R. Pokorný

Zkoumání středověkých knihoven je nejen důležitým tématem kulturních dějin, ale jeho výsledky mohou přinést užitek řadě historických disciplín. Ať již je to vlastní historie, paleografie, knihověda, kodikologie, ale v neposlední řadě i dějiny vědních oborů. Přesto však jejich studium se nestalo předmětem zájmu knihovníků, ale v našich podmírkách je lze doslova personifikovat. Po desítky let se jím zabývá prof. Ivan Hlaváček. Předmětem jeho zájmu je jak problém obecně, tak zejména středověké soupisy knih a knihoven jako historický pramen.¹⁾ Kromě něho věnovali pozornost konkrétním knihovnám pozdního českého středověku např. E. Urbánková, F. Šmahel, či J. Kadlec, jejichž práce vycházely, ať již přímo nebo zprostředkovány, nikoli ze soupisů, ale z knih samotných.²⁾ Takové rekonstrukce knihoven jednotlivců jsou však nutně torzovité, přičemž není patrno, o jak velký soubor původně šlo. Knihy se totiž v drtivé většině případů neudržely jako celek a dříve či později vplynuly do knihovních celků institucionálních, nebo častěji se nenávratně rozptýlily a původní vlastnické soubory zcela zanikly. Kodexů, o nichž je jisté, že byly součástí konkrétní knihovny, je i pro pozdní středověk jen poskrovnu. I ty však přinášejí začátečné poznatky cenné, neboť na rozdíl od knihovních celků známých z inventářů, pořizovaných obvykle z důvodu majetkových, kde zůstávají zákonitě nepovšimnutý přívalky, dávají obraz zřetelnější. Je tedy i při vědomí omezených možností, které dochovaná torza původních celků poskytují, tuším žádoucí věnovat pozornost i těm, které došly našich časů byť jen v minimálním počtu exemplářů. Takovou je i knihovna Eliáše Čecha, jindřichohradeckého faráře a administrátora biskupství litomyšlského. Dosud registrované jednotliviny jsou z větší části známy jen z hlediska knižní vazby a anonymní kniha je literaturou nazýván právě jeho jménem.³⁾ Eliáš Čech (Helias Ssech) byl původně premonstrát kláštera v Teplé. O jeho původu a počátcích nevíme zhola nic. Poprvé je připomínán koncem dubna roku 1459 jako farář v Liticích u Plzně, kam patrně nastoupil z mateřského kláštera jen nedlouho předtím.⁴⁾ V létě roku 1463 přestoupil s papežským svolením do kapituly téhož rádu v Litomyšli. Ta po praktickém zániku biskupství v roce 1421 nalezla útočiště ve Svitavách, kde zřídila malý konvent a pokoušela se o správu diecéze. Zároveň mu papež potvrdil i právo pořehat si dosavadní litickou faru a doporučil jej ochraně administrátora pražské konzistoře Hilariovi z Litoměřic.⁵⁾

- 1) Osobní bibliografií viz. *Historia docet. Sborník prací k poctě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka*, Praha 1992, s. 561-585.
- 2) Urbánková, E.: *Zbytky knihovny M. Václava Korandy ml. v Universitní knihovně v Praze*, Ročenka Universitní knihovny v Praze 1956, Praha, 1958 s. 135-161. Doplňky Pokorný, P.R.: *Ke knihovně Václava Korandy ml.*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 10, 1993, s. 243-247; Urbánková, E.: *Zbytky knihovny snad M. Jana Šindela v Universitní knihovně v Praze*, Ročenka Universitní knihovny v Praze 1960-61, Praha 1962, s. 87-97; Šmahel, F.: *Knihovna Jana z Rabštejna*, Zápisky katedry čsl. dějin a archivního studia 3, 1958, č. 3-4, s. 93-113; Boháček, M.: *Rukopisná sbírka učeného právníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké*, SH 7, 1960, s. 79-122; Kadlec, J.: *Die Bibliothek des M. Prokop aus Kladrub*, MB I.2. 1969, s. 315-320.
- 3) Kyriß, E.: *Verzierte gotische Einbände im alten deutschen Sprachgebiet*. Stuttgart, Textband 1951, s. 40, Tafelband I. 1953, s. 123; Hamanová, P.: *Z dějin knižní vazby*, Praha 1959, s. 51.
- 4) Regensburg: *Fürst Thurn und Taxis Zentralarchiv Böhmen* 93, fol. 45 r.
- 5) SOA Plzeň, Premonstráti Teplá, listiny i.č. 150 (1463 VII.30); Archiv Metropolitní kapituly, listiny č. 971 XXXII 26 (1463 VIII.19.)

O rok později povolal Eliáše Čecha pan Jindřich IV. z Hradce na jindřichohradeckou faru. Roku 1465 byl vyslán do Říma oznamit vznik panské jednoty. V létě příštího roku dlel opět v Římě. V květnu 1467 podnikl ve službách Jindřichových a Zdeňka ze Sternberka třetí cestu do Říma, kde měl vyjednávat o osobu nového krále, finanční pomoci a vyslání křížové výpravy. Jan z Rabštejna ve svém Dialogu připisuje jindřichohradeckému faráři neblahý vliv na Zdeňka ze Sternberka i pána z Hradce a přímo jej viní, že svou radou vyslal v Římě nad všemi Čechy klatbu. Sjezdem katolické strany v Jihlavě bylo Eliášovi po návratu z Říma uloženo oznamit nabídku českého trůnu polskému králi. Ten se skutečně vydal v červnu 1467 na cestu. Zastavil se v Nise u Jošta z Rožmberka a Vratislavu u papežského legáta biskupa Rudolfa, aby posílil svou misi. V polovině července dosáhl slyšení u krále Kazimíra v Krakově a setrval zde do konce srpna čekáním na odpověď. Po faktickém nezdaru poselstva se s osobností Eliášovou již ve vysoké politice nesekáváme. V červenci 1468, kdy vystupuje jako svědek na listině Hilaria Litoměřického, se poprvé výslovně uvádí jako farář v Jindřichově Hradci a papežem ustanovený administrátor litomyšlského biskupství.⁹ O jeho činnosti v letech následujících se nedostává konkrétnějších zpráv. Teprve 10. února 1474 jej nacházíme v hodnosti převora litomyšlské kapituly, která toho dne zvolila v louckém klášteře tamního opata Jana Bavora litomyšlským biskupem. Ten byl 16. listopadu potvrzen papežem a 11. prosince téhož roku v Římě konsekrován.¹⁰ Jeho episkopát však netrval příliš dlouho, neboť již v roce 1478 se Eliáš Čech označuje znova jako litomyšlský administrátor.¹¹ V tomto postavení jej můžeme v dalších létech doložit pouze z jeho knih, v jejichž výzdobě důsledně používá vedle znaku osobního i znak biskupství. Z jeho popudu založil Jindřich z Hradce roku 1489 ve svém městě latinské literátské bratrstvo a o dvě léta později vznikl jeho dodnes dochovaný graduál.¹² V něm však po bezprostřední účasti hradeckého faráře není ani stopy. Čechův obraz býval na oltáři městského kostela, kde klečel oděn pontifikáliemi před P. Marií, což ještě Bohuslav Balbín nelibě komentoval.¹³ Obraz byl odstraněn při obnově kostela kolem roku 1691. V písemnostech vystupuje Eliáš Čech naposledy v červenci 1492 a jak se zdá, brzy na to zemřel.¹⁴ Jak již řečeno, znak biskupství a znak osobní tvořily i součást výzdoby vazeb jeho osobní knihovny. Na dalších kusech pocházejících ze stejné dílny se tyto kolky neobjevují¹⁵ a lze je tedy právem pokládat za jakési zmnožené supralibros. Dilem téhož knihaře je i vazba rukopisu pražské Národní knihovny MS XVII D 31, tzv. Sborníku Jindřichohradeckého. Zde však nacházíme kolky s osobním znakem Eliášovým užité jako běžný dekor. Kodex je na foliu 168r. přesně datován a písásky určen explicitem k 22. prosinci 1492. Užil-li knihař individuální znak jako běžný dekor, je velmi pravděpodobné, že jeho nositel nebyl již mezi živými.

- 6) AMK, listiny č. 1011 XXXIII 26 (1468 VI.22)
- 7) SUA, AZK, listiny i.č. 2392 (1474 XII. 11.)
- 8) KNM v Praze: 65 A 2.
- 9) SOA Třeboň – J. Hradec: Rkp. č.1.
- 10) Balbín, B.: *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Pragae 1677, s. 352.
- 11) SUA, AZK, listiny i.č. 2395 (1492 VII. 8.)
- 12) Strahov: DN II 13, DQ III 19, DQ V 19, DQ V 20; NK v Praze: MS VI B 6, 40 G 10, 41 E 27, 41 G 51, 42 G 2; SVK Olomouc: Inc. 60654-6, Inc. 61065.

O knihovně Eliáše Čecha toho příliš nevíme. Dochovalo se z ní jen nepatrné torzo, které je snad přesto hodně pozornosti. Jedná se o desítku rozdílných tisků uložených dnes na několika místech. Rukopisy ani knihy menších formátů se mně dosud zjistit nepodařilo. Knihař působící v jeho službách, tedy zjevně v Jindřichově Hradci, nazývaný literaturou Mistrem Eliáše Čecha, byl již zmíněn výše. Pro jeho dílnu je charakteristická kosočtverečná výzdoba středního pole a vedle zmíněných heraldických štítků kolky s lilií, palmetami, stuhou s minuskulním nápisem „maria“ a pětilistou růží. Prvky heraldické reprezentace Eliášovy najdeme i v iluminacích samotných pravotisků. Obvykle na úvodním foliu jsou kromě iniciál, středových žerdí a tradičních akantů s květy vymalovány oba štíty: v černém poli zlatý heroldský kříž, tedy znak biskupství a v modrému poli na zeleném či stříbrném trojvrší zlaté nebo stříbrné vidle, znak osobní. Kvalitou se jednotlivá provedení odlišují a nejméně jsou znaky propracovány v případech, kdy další výzdoba chybí. Tisky tedy byly dováženy, neboť se jedná o výlučně zahraniční produkci, do Čech nesvázané a teprve na místě samém zdobeny a upravovány pro konkrétního vlastníka. Taková praxe však není v této době nikterak ojedinělá. V našem případě je specifická především individualizace vazeb. Zatím zjištěné exempláře jsou pravotisky výlučně německého původu. Nacházíme zde produkty velkých tiskáren v Norimberku, Basileji a Štrasburku ze 70. a 80. let 15. věku. Nejedná se tedy o zisky z let studijních, o těch ostatně nic konkrétního nevíme, byť studia v zahraničí lze u takto exponovaného představitele katolické strany předpokládat téměř s jistotou, ani import související se zahraničními cestami, ale nákupy pořízované z Jindřichova Hradce. Svazky byly podle dobového úzu uloženy naplocho, neboť jejich horní orízky nesou stejnou rukou psané zkrácené názvy děl. Obsahově jde o knihovnu ještě typicky středověkou, obsahující tradiční tituly literatury teologické, právní, encyklopédické a hospodářské. Ty ostatně tvoří jádro většiny dobových knihoven katolické inteligence, většinou však v podobě rukopisné s jen pozvolna pronikajícími pravotisky. Texty sice patří k nejrozšířenějším, ale konkrétní vydání nejsou v našich sbírkách ani dnes nikterak početná.

Dosud zjištěné svazky z knihovny Eliáše Čecha:

GRATIANUS

Decretum. Cum apparatu Johannis Teutonici et additionibus Bartholomaei Brixiensis.

Basileae, Bernardus Richel 10.VI. 1476. 2°. H 7888

Praha: KNM 65 A 2

Na fol. A 1 a malované znaky s datací 1478.

PETRUS Lombardus

Sententiarum libri IV.

Norimbergae, Antonius Koberger 10.V. 1481. 2°.

H 10188

Vyšší Brod: 2 VB I 34 a

HUGO de Sancto Charo

Postilla super quattuor evangelia.
Basileae, Bernardus Richel 10.I. 1482. 2°.
Praha: KNM 67 A 8 b

H 8975

GREGORIUS IX. – papa

Decretales cum glossa Bernardi Parmensis.
Basileae, Michael Wenssler 15.III. 1482. 2°.
Praha: KNM 68 A 2

H 8012, GW 11463

BALBUS, Johannes

Catholicon.
[Argentinae, Georgius Husner 1482] 2°.
Praha: KNM 67 A 5 a
Na fol A 1 a malované znaky s datací 1483.

H 2252, GW 3186

TURRECREMATA, Johannes de

Quaestiones evangeliorum de tempore et de sanctis et Flos theologiae.
[Basileae, Johannes Ammersbach non post 1483] 2°. HC 15714
Č. Budějovice: Jihoceské muzeum 2116

THOMAS de Aquino

Summa theologica. Pars II. 1.
Basileae, Michael Wenssler 20.VIII. 1485. 2°.
Praha: KNM 67 A 4

H 1434

Summa theologica. Pars II. 2.

Basileae, Michael Wenssler 16.VIII. 1485. 2°.
Praha: KNM 66 A 8

CRESCENTIIS, Petrus de

Ruralia commoda.
Argentinae [Georg Husner] 9.III. 1486. 2°. HC 5831
GW 7824
Č. Krumlov: zámecká knihovna 84 C 16287

VINCENTIUS Bellovacensis

Speculum naturale. Pars I. II. [Normbergae, Antonius Koberger 1486] 2°. C 6257
Praha: KNM 65 A 3
Na fol. A 1a přípis Helias Szech Administrator Lithomyssensis.

hovny. Skutečnost, že dosud známé kusy se omezují výlučně na foliové formáty takovou možnost přímo předpokládá, neboť knihovna obsahovala nutně i svazky formátově menší. Je ovšem otázkou zda se těmto dostalo tak zjevného vlastnického označení.

© Pavel R. Pokorný

Zusammenfassung:

Pavel Pokorný

Die Bibliothek des Eliáš Čech

Die Untersuchung mittelalterlicher Bibliotheken kann verschiedenen historischen Disziplinen Nutzen bringen. Das gilt nicht nur für Bibliotheken, die wir aus erhaltenen Inventaren kennen, sondern auch für Torsi (Teile) von Einheiten, die sich nur in einzelnen Exemplaren erhalten haben. So ist es bei der Bibliothek des Dr. Eliáš Čech (Helias Seech). Ursprünglich Tepler Prämonstratenser, dann Pfarrer von Neuhaus, hat er sich als katholischer Diplomat in der Opposition gegen den böhmischen König Georg von Podiebrad engagiert. Aus der Bibliothek des Eliáš Čech haben sich 10

Folioände erhalten, die Erstdrucke der grossen deutschen Druckwerkstätten aus den 70er und 80er-Jahren enthalten (Nürnberg, Basel, Strassburg). Inhaltlich handelt es sich um typisch mittelalterliche Werke, die ganz allgemein die Bibliotheken der katholischen Intelligenz füllten. Interessant ist das Fehlen von Handschriften und vor allem die sichere Erkenntnis, dass der Besitzer einen eigenen Bibliothekar hatte. Die Bücher haben auch eine Bedeutung für die Lebensgeschichte des Eliáš Čech, denn nur aus ihnen lässt sich seine Funktion als Administrator der Leitomischler Diözese nachweisen.

J. v. H.

Soupisy prvotisků v našich knihovnách nejsou zdaleka v takovém stupni zpracování, aby bylo možné vyloučit nález dalších exemplářů pocházejících z této knihovní.

Slavnostní disputace a grafické listy tezí v arcibiskupském semináři v Praze

Hedvika Kuchařová

Dostalo-li se dějinám pobělohorského období Karlovy univerzity konečně souhrnného moderního zpracování¹⁾, nelze totéž říci o ostatním vyšším školství paralelně vedle univerzity existujícím, tedy především podle velikosti a významu arcibiskupském semináři a řeholních vzdělávacích ústavech s ním spojených. Vichrova práce²⁾ spíše shrnuje fakta roztroušená ve starší literatuře, na niž je, v případě premonstrátského Norbertina a cisterciáckého Bernardína, zájemce víceméně stále odkázán,³⁾ ačkoli té měř stopadesátiletá historie strahovské koleje stojí, už vzhledem k zachovanému materiálu, za podrobnější zkoumání. Příspěvek vznikl u vědomí toho, že může být jen přípravným krokem k rozsáhlější práci na toto téma, zaměřeným na jeden z aspektů tehdejšího způsobu výuky. První část je věnována obecně organizačním záležitostem okolo slavnostních disputací v arcibiskupském semináři, druhá část grafickým listům tezí, jejichž prezentace provázela studentovo absolutorium nejen na univerzitě, ale i v církevním zařízení, dokonce i přičistě domácích řádových studiích. Největší pozornost bude pochopitelně patřit premonstrátrům.

V arcibiskupském semináři trvalo, narozdíl od univerzity, studium filozofie rozdělené na logiku a fyziku dva roky, studium teologie zpravidla tři. Od konce roku 1674 se z iniciativy strahovského opata Hieronyma Hirnheimra přednášelo také kanonické právo. Studium nemuselo být kontinuální, naopak v roce 1673 vydal opat Hirnheim pro strahovské řeholníky žijící v Norbertinu nařízení, aby po ukončení filozofie strávili jeden rok v klášteře, teprve potom směří být vysláni k teologickým studiím. Řeholníky mohl jejich opat z Norbertina kdykoliv odvolat.

Disputace byla vedle lectionis (diktování přednášek) a repetitionis (opakování látky) nedílnou součástí výuky a její nejběžnější a nejvšednější forma se odehrávala v semináři a řádových kolejích týdně. Měla prokázat zvládnutí látky, schopnost pohotové logické argumentace i studentovu výmluvnost; její pravidla byla přitom pevně dána. Při slavnostních disputacích byl praeses většinou učitelem obhajujícího i autorem tezí a při obhajobě mohl přispět defendantovi na pomoc, proto se za nejobtížnější pokládala disputace „sine praeside“.⁴⁾ Slavnostní disputace konané na univerzitě byly zároveň nezbytnou podmínkou k získání akademického gradu a jako veřejný akt měly tedy závaznou platnost.

- 1) *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622-1802*, Praha, Karolinum 1995. Již předtím k tomuto tématu Čornejová, I.: *Kapitoly z dějin pražské univerzity v letech 1622-1754*, Praha, Karolinum 1992.
- 2) Vichra, J.: *Pražský arcibiskupský seminář a jeho studenti v 17.-18. století*, DP 11, 1993, s. 123-134.
- 3) K oběma ústavům Soldát, A.: *Z dějin knížecího arcibiskupského semináře v Praze*, SHK 5, 1896, s. 85-91. Tam i předchozí literatura k Bernardinu.
- 4) Sousedík, S.: *Technika filosofické disputace v 17. století*, FČ 15, 1967, s. 132-152.

Arcibiskupský seminář de facto nepožíval práv veřejných škol; třebaže bulou Urbana VIII. z 22. 12. 1638 byl teoreticky vybaven poměrně širokými pravomocemi, mj. měl právo udílet akademické grady interním studentům, odbývat veřejné disputace, a byť nebyl generálním studiem, stál na stejném stupni s univerzitou, učinil Ferdinand III. témito slibně se rýsu jícím začátkům patentem z 8. 1. 1642 konec.⁵⁾ Ještě po mnoha desetiletích vládly mezi oběma školami (tedy i mezi arcibiskupem a jezuity) neshody právě o „veřejnosti“ nebo „neveřejnosti“ disputací, které nepřestaly ani po reskriptu Leopolda I. z 14. 1. 1694, jenž zakazoval veškeré veřejné disputace a slavnostní aktu mimo univerzitní půdu.⁶⁾ Jezuitům bylo zvláště trnem v oku slovo „publice“, které se i po tomto reskriptu používalo na tezích studentů arcibiskupského semináře (aby nařízení bylo učiněno zadost, bylo od termínu upuštěno alespoň pro rok 1695), zvláště když teze byly vyvěšeny přímo před jejich očima, totiž u celnice na staroměstské straně Karlova mostu. V roce 1697 bylo zatčeno 5 tiskařů arcibiskupské tiskárny, protože takto označené teze tiskli. Po okamžité stížnosti arcibiskupského kancléře Liepura byl sice provokativně přísný postup univerzitních hodnostářů místopředsedatelstvím odsouzen, ale panovníkovo napomenutí se opakovalo, takže příštího roku se v arcibiskupském semináři již spokojili s výrazem „hájí se obvyklým způsobem v kostele sv. Vojtěcha“.⁷⁾ Od r. 1699 se teze studentů semináře měly vyvěšovat pouze na seminární bránu, teze řeholníků v případě domácích studií pak na vrata kostela, kde se disputace konala.⁸⁾

Běžné disputace, které se odbyvaly každý týden jako součást výuky jak v semináři, tak v Norbertinu, se přirozeně lišily od každoročních slavnostních aktů za účasti celého profesorského sboru, provázených i hudbou. Disputovalo se v arcibiskupském semináři, v 90. letech přechodně také v kostele sv. Norberta při premonstrátské kolejí a od roku 1697 v nově vyšvěceném seminárním kostele sv. Vojtěcha.⁹⁾ V roce 1661 nařizoval arcibiskup Harrach v dekrety vydaném pro seminář, aby při těchto veřejných(!) událostech nikdy nechyběli lektori, aby studenti dispuťovali po dvou nebo po třech a pouze studentům teologie, a to těm vynikajícím, byl povolen k disputaci celý den.¹⁰⁾ Nejpodrobnější instrukce skýtá řád arcibiskupského semináře sestavený arcibiskupem Janem Bedřichem z Valdštejna z 4. 11. 1689. Tam je disputacím věnován celý jeden paragraf.¹¹⁾

§ V O disputacích

Pro disputace předepisujeme tento způsob, řád a počet: jako žádný z filozofů před patřičným ukončením filozofie, tak ani žádný z teologů před patřičným ukončením teologie nebude veřejně dispuťovat. Veřejné disputace nebudež konány kromě obvyklého období, totiž u studentů kanonického práva v červnu, u studentů fyziky (neboť studenty logiky z nich vylučujeme) v červenci, u teologů v srpnu. Buděž konány po sobě a více v jednom týdnu, aby se nebránilo tý-

- 5) Ke sporům mezi kardinálem Harrachem a jednou univerzitou a panovníkem na druhé straně především I. Čornejová, viz pozn. č. 1. Ze starší literatury Krásl, F.: Arnošt hrabě Harrach, kardinál Svaté říše římské a kníže arcibiskup pražský, Praha 1886.
- 6) Viz Čornejová, *Kapitoly z dějin*, s. 114.
- 7) Podrobnej o tom Straka, C.: Obrázek zaměstnanecích poměrů pražských typografů ze XVII. století, Typografia 30, 1923, s. 49-53.
- 8) SK, sign. DJ IV 1, *Annales Seminarii S. Norberti*, f. 294.
- 9) Tamže.
- 10) Tamže, f. 105.
- 11) SÚA, ŘP Strahov, karton 15. Opis též ve strahovských análech, SK, sign. DJ III 5, ff. 48-54.

denním disputacím následujícího týdne, a pokud se v týdnu uskuteční toliko jedna disputace veřejná, ať se nezanedbává týdenní. Počtem studentů buděž omezeny takto: z fyziky osm, z kanonického práva sedm, z teologie osm, a ať se k nim připojuje pouze ti, kteří před jinými vynikají, aby se totiž uchovala čest semináře a nadužívání či dokonce zbytečné množství tezí nevedlo ke zlehčení.

Ať jak aluminové semináře, tak řeholníci obhajují po dvou, ne pouze jeden, leda kdyby byl mimořádně vynikající a připravený, takže by se pak mohlo doufat v poctu pro seminář, a to s naším výslovným povolením.

V disputacích jak filozofických, tak teologických, veřejných nebo soukromých, ať požívá starší profesor teologie authority, žádá-li nutnost do disputace zasáhnout, avšak vždy s neumenšenou úctou k předsedajícímu profesorovi.

Týdenní disputace, v nichž je největší cvičení a prospeč, ať se nikdy nezanedbávají, leda kdyby se konalo více veřejných, které, jak řečeno, raději chceme vždy uskutečňovat pohromadě, aby se jimi nepromarnily týdny.

A když se stává, že v týdenních disputacích berou profesori důkazy bez rozdílu a často je probírájí tak, že se na třetí důkaz z třetí teze, kde se snad často skrývají větší obtíže, sotva dostane, dominuje se, aby se důkazy neprobíraly, jakož se vůbec neprotahovaly nad obvyklý čas a znamení dané hodinami (klepsydrov). Je tak chráněn rigor dialecticus bez nejasnosti ve formě důkazu a platnosti.

Za předsednictví profesora teologie ať má první důkaz profesor teologie, druhý profesor fyziky, třetí profesor logiky. Za předsednictví profesora fyziky první dva důkazy mají teologové, poslední profesor logiky. Za předsednictví profesora logiky ať má první důkaz profesor teologie, druhý a třetí profesor fyziky.

Ať profesori dají pozor, aby si žáci osvojovali z tezí takové závěry, v nichž jsou zvláště obtíže.

V době disputací ať veřejných či soukromých mají žáci zachovávat naprosté ticho. V tom nechť jim jdou dobrým příkladem rektor a profesori sedící v prvních lavicích a zdrží se všeho klevetání a špetání.

Dochované sbírce grafických listů jezuitských tezí z Clementina se dostalo zpracování díky katalogu A. Fechtnerové¹²⁾ a rovněž tezím olomoucké univerzity byla již věnována pozornost.¹³⁾ Celek odpovídající témtoto souboru se v případě arcibiskupského semináře bohužel pohromadě nezachoval, a tak zbyvají jen odkazy v análech Norbertina a sporé stopy v účtech kolejí, které se týkají téměř výhradně premonstrátských grafických listů. Pozůstatky těchto tezí v uměleckých sbírkách Strahovského kláštera jsou v době vzniku příspěvku mizivé.

Anály nabízejí poměrně podrobný přehled grafických listů od r. 1691 do r. 1717. Ojedinělé zmínky se vyskytují daleko dřív,¹⁴⁾ např. v srpnu r. 1656 hájil Maximilián Böhmert za předsednictví hyberna Františka Fenella teze z veškeré filo-

- 12) Fechtnerová, A.: *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze*, Praha, Státní knihovna ČSR 1984.

- 13) Neumann, A.: *Ze sbírky doktorských thezí olomoucké univerzity*. Příspěvek k poznání barokní grafiky, Olomouc 1934.

zofie opatřené „společným emblematem neboli vyobrazením arcibiskupského semináře“¹⁵⁾ a účty koleje z července 1664 vykazují, že za obraz k tezím bratří Chrysostoma, Ludolfa a Wilhelma¹⁶⁾ se tiskaři zaplatilo 1 zl. 12 kr., za papír (charta regalis) 3 zl. 40 kr., za další materia 4 zl. a za samotnou tiskařovu práci 3 zl. 6 kr.¹⁷⁾ Ze zpráv o nepremonstrátských tezích stojí za uvedení, že po ukončení filozofické výuky v červenci 1653 „obhajovali množí cisterciaci, jedni s tezemi tištěnými podle obvyklého způsobu na papíře velkého formátu s původním obrazem tištěným z mědi, který ukazoval několik slavných svatých cisterciáckého řádu se zakladateli svých klášterů v Království českém, druži s tezemi v knížce o rozdílu malého folia“.¹⁸⁾ Z roku 1689 se pak zachoval grafický list tezí z veškeré teologie, obhajovaných v arcibiskupském semináři za předsednictví hyberna Bonaventury de Burgo benediktinem a pozdějším břevnovsko-broumovským opatem Othmarem Zinckem.¹⁹⁾

Vzhledem k tomu, že v análech Norbertina nejsou uváděni malíři ani rytci, kteří se na grafických listech podíleli, je možné se po výtvarné stránce pozastavit jen u volby námětu. Jde výlučně o sakrální téma, kromě výjevů a světců vyskytujících se běžně i na univerzitních tezích²⁰⁾ (Ukřížování, Panna Maria s dítětem, Panna Maria Bolestná, sv. Jan Nepomucký) jsou v popředí premonstráti svatí (Norbert, Hroznata) popř. motivy z jejich života (sv. Norbert přijímá od P. Marie bílé rádové roucho, bl. Heřman Josef zasnouben P. Marii) nebo náměty z míst, ke kterým měl strahovský klášter nějaký vztah (P. Maria Bolestná z kostela sv. Jakuba v Jihlavě, obrazovaného strahovskými premonstráty). V následujícím přehledu jsou vypsány jenom roky, kdy se výslovně hájily teze ve formě grafických listů bez ohledu na ostatní obhajoby. Pokud není u předsedajících uvedeno jinak, jedná se o profesory z řad strahovských premonstrátů.

1. 1691, 16. 7. filozofie, praes. Gilbertus Himmer, hájili Adolphus Rasfeld, Strahov (věn. Norbertu Želeckému, opatu na Hradisku) a Nicolaus Freislem, Strahov (věn. strahovskému opatu Vítu Seiplovi). 27. 7. filozofie, praes. Bruno Kunovský, hájili Dominik Peterka, Teplá (věn. bl. Hroznatovi) a Anselm Světelský (věn. steinfeldskému opatovi Theodoru Firmenichovi). 11. 8. teologie, praes. Marianus Murius (irský františkán), hájil Carolus Wilfert, Strahov, (věn. tepelskému opatu Raymundu Wilfertovi). Toho roku měli všechni defendenti grafický list se sv. Norbertem. Vytisknuto bylo 462 exemplářů s celkovým nákladem 95 zl.

2. 1693, 4. 7. filozofie, praes. Nivardus Mascha (cisterciák, Plasy), hájil Dominik Schaffler, Strahov (věn. sv. Norbertovi), obraz sv. Norberta.

- 14) Nebudemeli se vázat na grafickou formu tezí, zjistíme, že v roce 1636 obhajoval v arcibiskupském semináři za předsednictví Patrika Wardea od irských františkánů své teze „in forma libelli in folio“, věnované Janu Arnoštovi Platejovi z Platenstjena strahovský premonstrát Norbert Neumann. Ve Strahovské knihovně se tento tisk nedochoval, ale teze Neumannových spoluhratrů, které se zde nalézají, jsou ještě starší. Budoucí rektor Norbertina Alexius Perelcius obhajoval spolu s Paulem Scrabem, Laurentiem Weiglem a Joannem Bövinkem v roce 1634 pro dosažení doktorátu filozofie teze na univerzitě v Olomouci. Obhajoby se konaly v různých srpnových dnech za předsednictví Theodora Moreta, své teze si nechával vytisknout každý zvlášť. SK, sign. CZ IV 40 (konvolut).
- 15) *Annales Seminarii*, f. 92.
- 16) Jednalo se o strahovské řeholníky Chrysostoma Eibicka, Ludolfa Jaroměřského a Wilhelma (též Guilielma) Šlapala. ŘP Strahov, kart. 355.
- 17) *Annales Seminarii*, f. 86.
- 18) *Annales Seminarii*, f. 86.
- 19) Ze sbírky grafiky Strahovského kláštera, sign. R 139 130. Podrobný popis teze, jejímž autorem byl Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu, je uveden v katalogu *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově*, Praha 1993, s. 165, kat. č. VIII/18/.
- 20) Viz Fechtnerová, *Katalog*, pozn. č. 10.

3. 1695, 6. 7. filozofie, praes. Hieronymus Kichler, hájili Christophorus Demons, Strahov (věn. sv. Dismasovi), na tezi Ukřížování a Dyonisius Netolický, Strahov (věn. P. Marii Pasovské), na tezi rovněž Panna Maria Pasovská. 8. 7. filozofie, praes. Christianus Hoffman, hájili Nepomucenus Conrad, Strahov (věn. Janu Nepomuckému), na tezi rovněž Jan Nepomucký a Norbert Schlüslmeier, Speinhart (věn. speinhartskému opatovi Godefridu Blumovi), na tezi Panna Maria Bolestná sedící pod křížem. 27. 8. teologie, praes. Gilbertus Himmer, hájil Anselm Světelský, Strahov (věn. sv. Kateřině), sv. Kateřina rovněž na tezi. 30. 8. teologie, praes. Leopold Miškovský (cisterciák, Plasy), hájil Nicolaus Freislem, Strahov (věn. doksanému proboštovi Brunovi Kunovskému), na tezi sv. Candidus. 31. 8. teologie, praes. Gilbertus Himmer, hájil Adolphus Rasfeld (věn. zbraslavskému opatu Wolfgangu Lochnerovi), na tezi smrt P. Marie.

4. 1696, červenec, filozofie, praeses Bonifacius Blaha (cisterciák, Sedlec), hájili Leonard Stekl, Teplá (věn. sv. Norbertovi), na tezi sv. Norbert přijímající bílé rádové roucho od Panny Marie a Theodor Bittner, Strahov (věn. Panně Marii Staroboleslavské), obraz P. Marie Staroboleslavské obklopené zemskými patrony. 1. 8. teologie, praes. Gilbertus Himmer, hájil Marian Hermann, Strahov (věn. Nejsvětější Trojici a Vítu Seiplovi), obraz Jana Nepomuckého.

5. 1697, 3. 7. filozofie, praes. Christianus Hoffman, hájili Antonius Mischka, Teplá (věn. Danielu Mayerovi, svatovítskému kanovníku), na tezi Ukřížování a Lohelius Locher, Strahov (věn. kanovníkům a proboštovi metropolitní kapituly pražské), obraz Immaculaty.

6. 1698, 7. 7. filozofie, praes. František Speer (cisterciák, Osek), hájili Blasius Stephan a Osvaldus Brusky (oba Strahov). 12. 7. filozofie, praes. Bonifacius Blaha (cisterciák, Sedlec), hájili Andreas Cheno a Gabriel Scheiber (oba Strahov). Všichni čtyři věnovali teze sv. Norbertovi, jehož obraz také teze zdobil.

7. 1699, 4. 7. filozofie, praes. Joannes Kužel (benediktin, Břevnov), hájili Bruno Sohler a Raymund Šimonovský (oba Teplá), první věnoval teze s obrazem Ukřížování Brunovi Kunovskému, doksanému proboštovi, druhý teze s obrazem Panny Marie Bolestné pod křížem hraběti z Vrtby.

8. 1700, 9. 7. filozofie, praes. Dominik Peterka (premonstrát, Teplá), hájili Castulus Bernkopp, Teplá a Isfridus Gerlach, Strahov. 10. 7. hájili teze opět za předsednictví Peterky Casparus Brandt z Teplé a Tomáš Bonhagen ze Strahova. Všichni čtyři věnovali své teze bl. Heřmanu Josefovovi, jehož zasnoubení s Pannou Marií bylo na grafických listech. 2. 8. teologie, praes. Nivardus Mascha, hájil Christophorus Demons, Strahov, se stejnou dedikací i obrazem jako předchozí.

9. 1703, 3. 7. filozofie, praes. Christophorus Böhm (cisterciák, Plasy), hájili Melchior Trötscher, Teplá (věn. chotěšovskému proboštu Andreovi Fabriciovi) a Godefridus Rechenberger, rovněž Teplá (věnoval želivskému opatovi Hieronymu Hlínovi). Na tezích obou byl vyobrazen hrob Jana Nepomuckého v katedrále. 6. 8. teologie, praes. Gilbertus Himmer, hájil Casparus Brandt, Teplá (věn. Vítu Seiplovi), námět týž.

10. 1704, 19. 5. teologie, praes. Gilbertus Himmer, hájil Candidus Natzer, Geras, obraz Krista v zahradě Getsemanské.

11. 1705, 1. 8. teologie, praes. František Speer (cisterciák, Osek), hájil Tomáš Bonhagen, Strahov (věn. Liborovi Ubellimu, nejvyššímu válečnému komisaři v Království českém), obraz sv. Josefa nesoucího Ježíška. 4. 8. teologie, praes. Gilbertus Himmer, hájil Andreas Cirwek, Teplá (věn. Antonínu Losovi z Losenthalu), na tezi Máří Magdalény.

12. 1711, 7. 7. filozofie, praes. Blasius Stephan, hájili Octavianus Monfroni a Wilhelmus Tlustý, oba ze Strahova, oba teze věnovali strahovskému konventu.

Na grafickém listu byla Madona s dítětem. 3. 8. teologie, praes. Petr Gonczik (cisterciák, Velehrad) hájil Norbert Fassmann, Strahov (věn. steinfeldskému opatovi Michaelu Küllovi), na tezi byl obraz Panny Marie Bolestné z kostela sv. Jakuba v Jihlavě.

13. 1717, začátek července, filozofie, hájil Václav Otto, Teplá (věn. chotěšovskému proboštovi Dominiku Peterkovi), na tezi bl. Hroznata.

Jak se zápisu v análech zestrnučují, mizí i tyto podrobné záznamy o disputacích. Z let 1725 a 1728 je pouze zmínka o grafických listech bez další konkretizace, v roce 1735 analista uvádí, že filozofické disputace se musely konat až v srpnu, protože mědirytec dodal pozdě „emblemata“. Z první poloviny 18. století se však zachovalo ve strahovském klášteře několik grafických listů tezí. Ironií je, že pouze jeden premonstrátský: v roce 1735 hájil za předsednictví strahovského Aloise Fiedlera teze z veškeré neutristické filozofie Leopold Hebenstein z rakouského Schläglu.²¹⁾ Námětem dnes značně poškozeného grafického listu augsburgské provenience (podle Carla Caralone ryl Gottlieb Heuss) je snímání z kříže. Teze byly věnovány strahovskému opatovi Marianu Hermannovi, jehož znak, spolu se znakem strahovského konventu, je v dolní textové části vyryt.²²⁾ Pod Aloisem Fiedlerem disputoval v roce 1739 v arcibiskupském semináři jeho jmenovec a snad i příbuzný Josef Fiedler, světský student žijící v Norbertinu. Grafický list tezí z neutristické filozofie, rovněž z Augsburgu (podle Johanna G. Bergmilla ryl Gottlieb Heuss) představuje pravděpodobně sv. Annu s Ježíškem, v textové části je vyryt znak Sternberků, protože Františku Leopoldovi hraběti ze Sternberka byl tisk věnován.²³⁾ Téhož roku disputoval za předsednictví strahovského premonstráta Ludvíka Tittlera Fridericus Wohnsiedler, který své teze z filozofie dedikoval Panně Marii, sv. Josefovi a sv. Antonínu Paduánskému, jež jsou i na grafickém listu, opět z dílny Gottlieba Heusse.²⁴⁾

V druhé polovině 18. století začala tato zvyklost ustupovat. Zdá se však, že se jednalo o záležitost všeobecně rozšírenou bez ohledu na typ školy – univerzitu, arcibiskupský seminář nebo domácí řádová studia – a vzhledem k tomu poměrně nízký počet dochovaných grafických listů svědčí o tom, že byly považovány spíše za spotřební materiál a pokud se nestaly předmětem zvláštního sběratelského zájmu, podlehly zkáze.

© Hedvika Kuchařová

Zusammenfassung:

Hedvika Kuchařová

Feierliche Disputationen im erzbischöflichen Seminar in Prag und graphische Thesenblätter

- 21) V klášteře Schlägl působil později jako profesor na domácím studiu a novicemistr, zemřel v r. 1765. Pichler, I. H.: *Professbuch des Stiftes Schlägl*, Schlägl 1992, s. 315.
- 22) Grafická sbírka G 28, 1145x680 mm, mezzotinta.
- 23) Grafická sbírka G 1, 1140x685 mm, mezzotinta.
- 24) Grafická sbírka G 29, 80x65 mm, mezzotinta.

Die feierlichen Disputationen als ein öffentlicher Akt am Schluss des Schuljahres fanden in Prag im siebzehnten und achtzehnten Jahrhundert nicht nur an der Universität statt, sondern auch im erzbischöflichen Seminar und an den Hausstudien der einzelnen geistlichen Orden. Das Seminar hatte zwar niemals den Status einer öffentlichen Hochschule, und deshalb entstand zwischen ihm und der Universität, besonders am Ende des siebzehnten Jahrhunderts, Streit um die „Öffentlichkeit“ oder „Nicht-Öffentlichkeit“ der Disputationen. Im erzbischöflichen Seminar studierten neben den erzbischöflichen Alumnen auch Mitglieder der geistlichen Orden, vor allem Prämonstratenser und Zisterzienser.

Die verteidigten Thesen wurden in der Form des gedruckten Buches oder des grafischen Blattes präsentiert. In den Sammlungen des Klosters Strahov haben sich nur einige Stücke von diesen Thesenblättern erhalten. In den handschriftlichen Annalen des Prämonstratenserkollegium Norbertinum in Prag, wo die im Seminar studierenden Ordensbrüder lebten, finden wir jedoch viele Anmerkungen zu den Disputationen, den Themen und den Preis der Thesenblätter. Der Beitrag umfasst eine Liste der grafischen Thesenblätter, die die Prämonstratenser im erzbischöflichen Seminar zu Ende des siebzehnten und am Anfang des achtzehnten Jahrhunderts verteidigten.

Deutsch von Hedvika Kuchařová

Malby Františka Karla Palka v kláštorech dokanském a strahovském

Pavel Preiss

Vpolovině 18. století vstoupil na scénu českého malířství, počtem svých podílnků sice nijak významně prořídlého, ale názorově roztríštěného a osobnostně nevyhraněného, František Karel Palko (1724-1767), umělec výrazné profilace, Slezan rodem a uměleckou výchovou Vídeňák, činný předtím v Uhrách a v Sasku.¹⁾ Stejně znějící křestní jména dvou bratří z malířského rodu Palků, obou Františků (staršího však Serafínského a mladšího Xaverského, jak se také někdy k rozlišení podepisoval), z nichž se první věnoval výhradně olejové malbě, oltářním obrazům a především podobiznám, jimiž získal dobrou pověst a pevné postavení, a druhý se zaměřil na fresku a závěsné obrazy převážně sakrálního a jen výjimečně také profánního rázu,²⁾ vedlo v literatuře již od 18. věku k mnoha záménám a nejasnostem. To se projevilo mimo jiné také určováním vlastních a rodinných podobizen.³⁾

Nepřehledné jsou i příběhy vzniku a průběhu Palkových fresek v malostranském jezuitském kostele sv. Mikuláše, k nimž byl zřejmě z Drážďan přímo povolán. Nejen proto, že působení cizího, neorganizovaného malíře se dvěma pomocníky kvalifikace z cechovního hlediska problematické narazilo na protest mistrů malostranského malířského pořádku a v důsledku toho i na následující magistrátní opatření proti „rušitelům“ řemeslnických pravidel (ze kterých se malířství dosud nepodařilo plně se vymanit), ale zřejmě i pro překvapující ochotu Tovaryšstva s malířskými pracemi ve svém chrámu nepospíchat, trvalo vybavování svatomikulášského kostela neobvykle dlouho a nakonec ani nebylo celé provedeno Palkovým štětcem, ačkoliv se podle svědectví jeho zachovaných návrhů zřejmě na provedení kompletního malířského úhrnu připravoval. Tyto jeho kresby navíc dokládají radikální změny programu v průběhu příprav a snad ještě i realizace.⁴⁾

Ostatní ještě dříve, než mohl Palko tyto práce plně rozvinout, svolili malostransští Otcové, aby byl uvolněn k provedení fresek v městském, ale jezuita ideově patro-

- 1) Preiss, P.: *František Karel Palko. Malíř středoevropského pozdního baroka*, rkp.; Preiss, P.: *Franz Karl Palko (1724-1767). Ölskizzen, Zeichnungen und Druckgraphik. Katalog der Ausstellung vom 10. Juni bis zum 27. August 1989. Nr. 15 der „Schriften des Salzburger Barockmuseums“*, Salzburg 1989.
- 2) Preiss, P.: *Sur l'allégorie profane à l'époque des Lumières en Europe centrale*, in: *Actes du Troisième Colloque des Lumières* (1975), Budapest 1977, s. 337-345.
- 3) Preiss, P.: *Vlastní a rodinné portréty Františka Antonína Palka*, 50. Bulletin Moravské galerie v Brně, 1994, s. 25-31.
- 4) Preiss, P.: *Der Wandel des ikonographischen Programms der Jesuitenkirche St. Niklas auf der Prager Kleinseite*, WJfK 40, 1987, s. 269-287, obr. 399-402; Preiss, P.: *Malíř okruhu Kiliána Ignáce Dientzenhofera*, in: *Kilián Ignác Dientzenhofer. Výstava k třísetmu výročí jeho narození*, NG v Praze, Praha 1989, s. 168-172, č. kat. 157 a-b, 158 a-d.

novaném kostele sv. Jana Nepomuckého v Kutné Hoře,⁹ kde se při díle prvně setkal se sochařem Ignácem Františkem Platzerem (1717-1787), se kterým ho spojoval analogický názor především na pojednání tvarů. U sv. Mikuláše se jejich podíly navzájem výtvarně i ideově prolnuly zejména v alegorických partiích v pendativedech kupole, kombinujících sourodé propojení plastického a malířského elementu. Cesty nejvýznamnějšího pražského sochaře s tehdy nejvýznamnějším malířem se pak protkly vícekrát.¹⁰

Nedlouho po ukončení prací v Kutné Hoře se Palko odebral opět do Drážďan, kde ho čekaly čestné a významné zakázky ve fresku i v oleji, především oltářní malby, objednávky vycházející z tamního sasko-polského královského dvorního okruhu.¹¹ V roce 1754 byl ale již opět v Praze, kde byl tehdy u sv. Mikuláše podle pramenného záznamu dokončen teprve asi čtvrtinový segment fresky v kupoli. Poté pokračovaly malby poměrně zvolna – Palko zřejmě nepatřil k malířům typu „fa presto“, schopných zvládat obrovité plochy v závratně krátkých lhůtách – až asi do roku 1760.¹² Tento volný postup nejspíše způsobila také okolnost, že od malostranských fresek odcházel, nepochybě se souhlasem objednavatelů, častěji za jinými úkoly.

Doložená přítomnost Palkovy manželky v Roudnici na sklonku roku 1754 sice neopravňuje domněnku, že byl Palko tehdy přímo v tomto místě činný,¹³ naznačuje však, že byl vásán aspoň k jeho blízkosti zakázkou vyžadující delší pobyt. Je pravděpodobné, že touto akcí byly jeho fresky v nedalekém klášteře premonstrátek v Doksanech, která vždy patřila k jeho nejznámějším a většinou autorů, kteří mu věnovali pozornost, vždy uváděným.

Doksany, nejstarší konvent premonstrátek v Čechách, založený králem Vladislavem a jeho manželkou Gertrudou, ve své fundátorské roli zvláště zdůrazňované,¹⁴ vznikl krátce po založení opatství strahovského, se kterým byl vždy, ať již v harmonickém soužití, anebo rozparech, těsně spjat. Doksany patřily k nejbohatším církevním statkům v Čechách; zaujímaly mezi nimi čtvrté místo, a to

- 5) Preiss, P.: *Fresky Františka Karla Palka v kostele sv. Jana Nepomuckého v Kutné Hoře*, in: *Kutná Hora v dobu baroka, v tisku*.
- 6) Preiss, P.: *Souborné dílo umělců pražského rokoka v Horní Lužici. Hlavní oltář v Mariensternu od F. Lauermannia, I. F. Platzera a F. K. Palka*, SPFFBU, F 26-27, 1982-83, s. 35-39.
- 7) Preiss, P.: *Franz Karl Palko als Hofmaler in Dresden. Pictor regis Poloniae*, in: *Čechy a Sasko v proměnách dějin – Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte. Sborník příspěvků konference, která se konala 10.-11.11.1992 (omylen: 1993, pozn. P.P.)* v Ústí nad Labem, AUP, Phil. et hist. 1, 1993. Slavogermanica 2, Ústí nad Labem 1993, s. 408-440.
- 8) Preiss, Der Wandel, s. 275, pozn. 13.
- 9) Kuchynka, R.: *Palkovy fresky v Čechách*, PA 29, 1917, s. 131, uvedl záznám z matriky v Roudnici o přítomnosti manželky malíře Palka. Vyvodil z něho domněnku, že tehdy Palko v Roudnici pracoval. Toto tvrzení přijal také Prokop Tomáš v *Novém slovníku československých výtvarných umělců*, sv. II, Praha 1950, s. 239. Že však z něho Palkova činnost v Roudnici soudit nelze, připomnula již Pánková, V.: *Příspěvek k otázce barokních malířů rodiny Palcků*, in: *Umění veků. Věnováno k sedmdesátým narozeninám profesora dra Josefa Cibulky*, Praha 1956, s. 167.
- 10) Královna Gertruda adoruje vkleče P. Marii na anonymní státu na nádvoří doksanského kláštera. Zdá se, že nejen touto glorifikací zakladatelky směřoval klášter k stabilizaci určitého aspoň vnitroklašterního kultu. Ukazují na to také dvě rytiny Antonína Birkharda s řeholnicí Juditou, příbuznou krále Vladislava, zobrazenou s loutnou v ruce (Dlabacž, G.J.: *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien, I-III*, Prag 1815, uvedeno v I., s. 175, č. 206.) a sv. Anežky České (tamtéž, I, s. 166, č. 87). Srv. též Royt, J.: *České nebe. Topografie poutních míst barokních Čech. Katalog výstavy NG*, Praha 1993, s. 27, č. 74.

dokonce ještě před Strahovem.¹⁵ Odpovídalo tomu i vybavení doksanského klášterního kostela, dovršené v podstatě již v první třetině 18. století; pozdějších doplňků bylo již nemnoho.

V době, jež pro vznik Palkových fresek v Doksanech přichází v úvahu – prameny o nich zanikly s velkou částí klášterního archívů po josefinském zrušení konventu – byla převoříši po Anežce Reittenbergerové (1727-1752) o rozkvět komunity velmi se zaslouživší Nepomucena Schweisingerová (1752-1757). Po její rezignaci asi pro vysoký věk ji vystřídala Libertina Rosinová (do 1771). Avšak role ještě významnější připadla doksanskému proboštovi, prelátovi s opatskou hodností, chrudimskému rodákovi a potomku z české rytířské rodiny Janu Františku Fridrichovi Winkelburgovi (1715-1797).¹⁶ Nastoupil po proboštovi Benediktu Bayerovi (1733-1754), za něhož byla již veškerá klášterní práva a záruky uznány Karlem VI. (1734), a poté i Marií Terezií (1747) listinami, potvrzujícími doksanským proboštům právo infule a členství na zemských sněmech. Winkelburg byl profesorem filosofie na arcibiskupském semináři a ve strahovském klášteře zastával funkce cirikátora a podpřevora. Jeho volba a nastoupení do funkce v Doksanech byly oslaveny drobným tiskem.¹⁷ O uměleckých zajmech Winkelburga, navíc ještě veřejného přísežného apoštolského protoneře a císařského královského rady, není mnoho dokladů. Jeho hlavním zájmem byla, jak se zdá, numismatika; rozsáhlou sbírku mincí, kterou založil a vybudoval, katalogizoval Rafael Ungar roku 1771. Za Winkelburgovy éry byl v doksanském konventním chrámu upraven oltář hlavní (1768) a poté zřízeny čtyři vedlejší v transeptu mramorárem Josefem Lauermannem – svatých Augustina a Norberta s upravenými obrazy Jana Kryštofa Lišky, a menší obrazy svatých Vavřince a Josefa od Ludvíka Kohla v letech 1771 až 1774.¹⁸

Jako osobní poctu prelátovi, který přijal po své obláčce na Strahové řádové jméno Josef (9. října 1732; na kněze vysvěcen 19. prosince 1739), možno pokládat volbu hlavního tematu freskové výzdoby doksanského refektáře s Josefem Egyptským hostícím své bratry.¹⁹ Vždyť prelátovo řádové jméno bylo vyzdvihováno ještě při příležitosti gratulační návštěvy strahovského opata Václava Josefa Mayera k Winkelburgově svátku

11) Bilek, T.: *Statky a jmění kollegi jesuitických, klášterů, kostelů a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 275-279, uvádí odhad klášterního majetku zhruba na milion zlatých.

12) K Winkelburgově osobnosti svr. Dlabacž, G.J.: *Chronologicum Necrologium Abbatum et Canonicarum Praemonstratensium Sionorum*, Prague 1817, s. 70; Čermák, D.K.: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 166-173, 486; Vinš, A.-Vinš, V.: *Dějiny kláštera sester premonstrátek v Doksanech u Roudnice n. L.*, rkp. 1948 (426 stroj. stran), který mi laskavě zapůjčil dr. Jaroslav Macek. Práce obsahuje v pestřém sledu údaje o stavbách, málo však o malbách. V partií věnované 18. století není kromě zmínky o Palkově obraze v Rohatci (bez uvedení pramene) a o obou obrazech Ludvíka Kohla v doksanském chrámu uveden žádný malíř.

13) SK, sign. FK V 7, č. 48. *Poetisches Ehren-Gedicht auf die ehrenreulichste glorreichste Wahl des Hochwürdigen Wohl-Edel geborenen und Hochgelehrten H. H. Josephi von Winkelbourg, Prof. Strah. den 26. III. 1754 einmütig erwählten*.

14) Pánková, M.: *Ludvík Kohl, 1746-1821. (Katalog výstavy Národní galerie v Praze)*, Praha 1984, s. 9, 31, č. kat. 1-2.

15) Literatura k Palkovým freskám v Doksanech: Jahn, J.Q.: *Fortsetzung der nachrichten von böhmischen Künstlern, meistens Ausländer*, Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste 20, 1. Stück, Leipzig 1776, s. 150 (pouze zmínka o sále); Dlabacž, *Chronologicum Necrologium*, s. 70, č. 3 (pouze sál, prevzato z Jahnova); Matějka, B.: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese roudnickém*, Praha 1898, s. 58 (sign. čtena G. Redelmayer);

dne 18. března 1779, oslavené anonymním oratorium „Providentia restaurat Solatia Doxanensis in Patre Abbe, et Filio Abbe applaudente Pietate“ s narážkami na shodu světeckého patrona u obou opatů.¹⁶⁾ Šlo také o námět zvlášť vhodný pro refektáře, jejichž ikonografie obvykle čerpala z oblasti biblických, a to především starozákonních námětů týkajících se jídla a pití, jež bylo možno různě allegoricky vykládat.

Ústřední nástropní pole je velmi působivě prokomponováno ve vazbě mnoha postav shromážděných ke stolování. V souladu s touto členitostí vyvážují syté a výrazné barevné kvality tlumenou koloristickou vyjemnělost. Freska tvoří korunu prostoru natolik proporcň šťastnému, že možno z jednoho zorného bodu přehlédnout celou stropní plochu, středové pole i obě doprovodná po stranách. Prostorovému účinu slouží jednak architektonická konstrukce pozadí, tak povlonost barevného odstupnění. Jeho podnož tvoří ostré rýsování schodů, doprovázející jejich studenou tonalitu, schodů v osvětlených partiích laděných do růžovofialové a v zastíněných do naftalovělé barevnosti. Podhledový úhel schodů určuje úběžnost stolu s pokrývkou výrazného vzorování v duchu orientálních tkanin, drženého v poloze kalných červených a zelených tónů s malými ostrůvkami modré. Tato ornamentika, patřící k Palkovu zařízenímu repertoáru, vychází programově z motivů oblíbených především v malbě benátského cinquecenta, které v settecentu zaznamenalo nepochybně zcela zámrně znovuoživení rokokovou reinterpretací. Architektura je – jak je tomu u Palka obvyklé – řešena v základním souzvuku zelenavé a růžovofialové tonality. Výraznějších barev je tu při Palkově zásadní koloristické zdrženlivosti sice o poznání více než na jiných freskách (například do snové monochromnosti laděného Podobenství o pozvaných ke královské hostině v refektáři konventu na Zbraslav), avšak i zde jsou znělejší barvy využívány s krajní úsporností toliko k ojedinělým akcentům k zdůraznění postav, jednotlivců i skupin. Lomená je i nejsytější u nich, sytá a teplá, leč ztemnělá oranžová s okrovými a žlutavými světly na mocné drapérii, závěsu splývajícího od květinové vázy. Barevná intenzita toho druhu je jedním pólem barevně-světelné perspektivy; druhým je lehký opar, v němž se tvary rozplývají v sordinovaném omezení na dvojzvuk zelenavé a růžové nejen v architektuře, ale i ve figurách, jak je to nejnázorněji patrnou trojice orientálů, umístěných na sfumátově vyleh-

Kuchynka, *Palkovy fresky*, s. 170-171, obr. 46-47, tab. XXVIII-XXX, připomíná, že monogram JB 1796 (který zmiňuje Matějka) se nevztahuje k žádnému malíři; Balcárek, E. V.: *Doksany nad Ohří, bývalý klášter premonstrátek. Stručný průvodce dějinami a památkami*, Doksy n. O. 1929, s. 7, uvádí jako autora zakladatelksé scény J. Redelmayera, poprsí klášterních dobrodinců F. K. Palka – fresky na stropě refektáře, „Narození Krista“ a „Zjevení se kříže sv. Norbertu“, obecně charakterizované jen jako „...krásné freskové obrazy...“, zmíněny bez autora; *Masarykův slovník naučný*, V, Praha 1931, s. 480 (autor F. X. Palko, bratr F. K. Palka[!]); Toman, *Nový slovník II*, s. 239 (F. X. Palko); Garas, K.: *Zu einigen Problemen der Malerei des 18. Jahrhunderts. Die Malerfamilie Palko*, in: *Acta Historiae Artium* 7, Budapest 1961, s. 244, 246 (jen zmínky); Woeckel, G. P.: *heslo Palcko, Franz Xaver, Kindlers Malerei Lexikon*, IV, Zürich 1967, s. 654 (mylně jako scény ze života sv. Josefa v klášterním kostele, tamtéž také Klanění pastýřů); Neumann, J.: *Český barok*, Praha 1974, s. 115, 282 (fresky v refektáři dat. 1754, v prelature po 1754; za Palkovo dílo pokládá jen malby nástropní, ostatní připisuje J. Redlmayerovi); *Umělecké památky Čech I*, Praha 1977, s. 282.

16) Poštolka, M.: *Libreta strahovské hudební sbírky*, *Miscellanea musicologica* 25-26, 1973, s. 113, č. 74.

čenou balustrádu, obíhající nad otevřenou halou večeřadla. Snová mlžnost vylehčuje také pyramidu a centrálu v průhledu jedné z dvojic zalamovaných arkád, prolamujících stěnu se sloupy, jejichž dříky s kanelurami jsou prokládány masivními prstenci s náznaky hieroglyfů a které vrcholí egyptizujícími hlavicemi, bělavými stejně jako korunovaná kartuše a kuželky po prsnice.

Scéna představuje známou epizodu z pohnutých příběhů Josefových: když Josef jako faraonův důvěrník překonal pohnutí ze setkání se svými bratry, kteří ho v jeho oslavě nepoznali, a ze zprávy, že jeho otec Jakob je ještě naživu, dal pro ně připravit pohoštění. Po umytí tajně prolitých slz ve večeřadle přikázal, aby „podával zvláště jemu, zvláště jím a zvláště Egyptánům, kteří s ním jídlí; Egyptané totiž nesmějí stolovat s Hebreji, protože je to ohavnost. A seděli před ním od prvorozeneho, jak náleželo prvorozenemu, až po nejmladšího, každý podle svého věku. Jeden jako druhý trnuli úžasem. Potom je Josef uctil ze svého stolu; nejvíce ze všech, pětkrát víc než ostatní, však uctil Benjamína. Hodovali s ním a hojně se napili“ (1 Moj 43, 32-34). Zároveň se však odvíjela příprava k poslední zkoušce bratří, když Josef správci domu přikázal, aby do žoků, naplněných potravou, dal vložit stříbro, které přinesli, ale do Benjamínova pytle ještě Josefův stříbrný kalich, aby jej dal poté, co opustili město, nalézt. Obvinění bratří se pak musili vrátit a teprve pak se jim dal Josef s pláčem dojetí poznat (1 Moj 44-45).

Od doslovnosti textu se Palko v lecém v zájmu dějové názornosti odchylil. Nedodržel rituální a hierarchické rozdělení stolovníků, přisadil Josefa k bratřím a svou přízeň k chlapci Benjamínovi, kterého Josef učinil jakousi svou analogií a prubířským kamenem odpovědnosti svých sourozenců, dal důvěrně spočinout v opření o jeho koleno. Současně udílí Josef příkaz správci, který jej však nevykonává sám: splňuje jej mladík, vkládající konvici do pytle nastavovaného klečícím mužem, jehož tmavá postava tvoří působivý kontrast k světlejší jinošskému sluhu.

Výjev poskytoval možnost uplatnit bohatou škálu motivů od orientalizujících krojových – jiné než „turecké“ nebyly ovšem dobovému chápání dostupné – až po rozmanitost typů, rozvinutou především u Josefových bratří, rozrůznění nepřekračující však obligátní rozsah Palkových „piazzettovských“ hlav od mladistvých, u kterých je výrazová účinnost poněkud podvazována stereotypem odulosti se zelenavým stínováním inkarnátu – až po výrazově bohatší mužně. U těch také využil širší stupnici kombinací barevných kvalit a valérů. Nejmarkantněji jsou uplatněny u dvou z bratří, usazených ve středu. Pravý z nich, napolo ležící, má ostře, pro Palkovo koloristické pojedání až nezvykle syté zelenou sukniči, přepásanou hnědým pásem, zpod níž vyčnívá vroubkovaná spodní suknice a rukáv rovněž hnědě barevný. Druhý je oděn rouchem okrové barvy poseté jakoby rozpíjejícími se kruhy. Nápadně vyniká také modř Benjamínova svrchního roucha, přes jasně zelené spodní. Dalšího z bratří v lomeně růžovofialovém plášti s třásněním usadil Palko na světle červenou, barevně tlumenou podušku. Josef, obracející se ke správci s turbánum ovinutým zeleným fezem, sklánějícím se k němu před černošským sluhou, který oba cloní zelenavým slunečníkem, nepatří mezi nejvýraznější figury. Není ani zvláště zdůrazněn šatem, ačkoliv je oděn do hermelínového pláště, a jeho tvář je bledavě sinalá se zelenavou modelací inkarnátu.

Hlavní obraz doprovázejí dvě postranní pole s andílkami, z nichž dva drží atributy, vztahující se k Josefově rozluštění snu svých spoluvezřů: Jeden drží číši z hroznem, který dozrál ve snu faraonova číšníka na znamení, že bude osvobozen a zproštěn obvinění a opět dosazen do své hodnosti, druhý s pouty na rukou představuje osud nejvyššího pekaře, který byl podle Josefovky věštby, plynoucí z výkladu snu, obřesen; na klíně drží putto jeden ze tří košíků, z nichž v pekařově snu jedli ptáci, z nichž jeden s chlebem v zobáku nahore odlétá. Josefa samého patrně zástupně představuje třetí, vzhůru vzhlížející putto s rozepjatýma rukama. Podobně je Josef zpřítomněn ve druhém z obou polí středově umístěným puttem s pohledem upřeným do zrcadla, které drží v pravé ruce ovinuté hadem; zrcadlo i had jsou atributy Moudrosti, kterou Josef projevil inspirovaným výkladem faraonova snu o požírajících se krávách a hluchých a plných klasech. Snopy z nich drží další dvě děti.

Přiběhy Josefovky patřily k tematice ryze refektářové, ale přesto v nich nepatřily k nejfrekventovanějším. V souvislosti s Palkovou freskou však není bez zajímavosti připomenout nástropní fresku v refektáři premonstrátského kláštera v Zábrdovicích u Brna, nedatované anonymní, do dobového moravského prostředí obtížně začlenitelné dílo, vzniklé patrně zhruba až asi o dvacet let po Palkově fresce v Doksanech. K této malbě průměrné kvality se však zachoval rokokově nakypřený kreslířský návrh, který ji kvalitou vysoko převyšuje, ale ani jejího autora (sotva totožného s realizátorem malby) se dosud nepodařilo identifikovat.¹⁷⁾

Na průčelní straně doksanského refektáře je umístěna scéna zakládání kláštera královnou Gertrudou, vyslovující právě slova „(es kann) doch sein“, z nichž bylo vyvozováno jméno konventu. Na plánu, který královně ukazuje stavitele, je umístěna signatura Josefa Redlmayera, Palkova stálého pomocníka, který se však na freskách specializoval hlavně na doprovodné dekorativní partie, především na ornamentiku a působivé květinové vázy toho typu, jako je ona zmíněná na scéně hostiny. Malba však neodpovídá jeho koncepti, ověřitelné na jeho zachovaných obrazech, a překračuje jeho schopnosti. Celek je totiž vysloveně palkovský v typice postav, v kompozici a v koloritu. Tak je pro Palka charakteristicky shrnuta družina aktérů stranou, aby se uvolnil pohled na koloristicky krajně omezené, oparově vylehčené panoráma Středohoří pod bledavou oblohou. Skupina je členitá a kompozičně dokonale zvládnutá. Sestává z královny a stavitele v jasně modrému kabátci s renesančním okru-

- 17) Heffels, M.: *Die Handzeichnungen des 18. Jahrhunderts. Die deutschen Handzeichnungen. IV. Kataloge des Germanischen Nationalmuseums in Nürnberg*, Nürnberg 1969, s. 347-348, uvedeno jako anonymní s hypothetickým navržením autorství Christophra Wincka, určení nezjištěno. Na souvislost kresby s freskou v Zábrdovicích upozornil Kroupa, J.: *Osvícení a jeho protipól. Poznámky k námětům skic Josefa Winterhaldera ml.*, SP FFBU (Oprea minora facultatis philosophicae Universitatis brunnensis), F 34-36, 1990-1992, s. 117-131, ke skici s. 126-128 Kroupa navrhl zkusmo původ kresby v okruhu nově založené rytecké akademie ve Vídni (1777) a zvažoval také možnost autorství brněnského sochaře, zakladatele a krátkodobého provozovatele soukromé „akademie“ v Brně, s jehož vynikajícím kreslīřstvím již výrazně klasicistní rážby ale tato rokoková kresba nevykazuje žádnou stylovou ani rukopisnou shodu. Zaznamenává v oběžném pásu hlavní scény z života Josefa Egyptského až po jeho hostinu s bratřími a triumfální průvod. Ve středu se vznáší personifikace Pověsti, Fama s praporcem, na němž je rozvinut nápis „*Ite ad Joseph..*“ V tomto původním konceptu spatřuje Kroupa narážku na Josefa II. a jeho zásluhy o zmírnění hladomoru, rádícího v českých zemích v letech 1772 až 1773,

žím a prolamovanými botami v popředí a mladistvé první abatyše a dalších figur, vesměs ryze palkovské typové ražby, takže o mistrově autorství nemůže být nejmenších pochyb. Zůstává ovšem otázkou, proč je právě zde vepsáno jméno pomocníka, jemuž by bylo možno nanejvýš připsat krajinnou složku. Signatura působí o to podivněji, že žádná z Palkových, ale i Redlmayerových maleb není nikdy označována autorským jménem. Její autentičnost bude proto třeba ještě znova ověřit, avšak předem třeba říci, že i v případě ověření jejího stáří nemůže vyvrátit přesvědčení o Palkově autorství, a to nejen návrhu, ale i malby samé.

Určitá míra účasti pomocníka by byla nanejvýš přípustná v cyklu šesti oválných historických fiktivních podobizen dobrodinců dokanského kláštera na stěně sálu, králu a opatů od ušlechtilé stařecké tváře Herebalovy přes biskupa a knížete Jindřicha Břetislava, stojícího nad stolem se svými insigniemi mocenskými i prelátskými, korunou, mitrou a berlou a knihou, Kryšpína z Hradiště v bílém reholním hábitu, vystavujícího svou zlatou žlutou infuji. Ještě více možností k charakterizačnímu odlišení a barevnému rozrůznění skýtali tři čeští králové, Přemysl Otakar II., potočený doleva s taseným mečem, který je v červenofialovém pláště s bledavě žlutou šerpou umístěn pod strom, na jehož větví je zavěšen zeleně pruhovaný kus bílé látky, Vladislav II. pod fialovou drapérií, opřený rukou se žezlem o znak s českým lvem, a tříčtvrtě obrácený Ludvík jako mladík v renesančním kroji s rádem zlatého rouna.

Klanění pastýřů v jedné z komnat ve druhém patře prelatury patří k Palkovým nejzdářilejším freskám. Podobně, ba v mříži ještě větší než malba na stropě refektáře vyniká výraznou tonalitou v bedlivě uváženém odstupnění barev rouch, kamenných kvádrů a dřeva chatrného přístěnku a jejich modulování na půdě v popředí i v údolní scenérii po straně. Jeho pozadí vytváří oblak, sestupující z hory až k zemi. Tvoří fólii za P. Marií a Ježíškem. Matka Boží je zahalena do bleděmodrého pláště se zelenavými přechody, pod nímž splývá fialová suknice, odhalující jen prsty její nohy. Více než u Madony, trpící slabinou všech Palkových mladistvých tváří, chronicky se vyznačujících jakýmsi slitím rysů do výrazové neutrálnosti, mohl Palko dát rozznít modelaci na stařecké tváři za ní stojícího Josefa a na profilu pastýře, přistupujícího k „pozemské Trojici“ ve světle zelené sukni s jehnětem přes ramena. Před ním klečí žena opřená o košík, jejíž temně oranžový plášť vy-

opatřenými, pro něž byl vicekrát alegoricky oslavován jako oráč a otec chudých. V dosud barokní vladařské stylizaci se tak stalo v alegorické režii, laděné v duchu jeho panovnického hesla „*Virtute et exemplo*“. A dobrodinec svého lidu, ctnost, kterou vyjadřuje figurální doprovod personifikaci na známém onraze Františka Antonína Maulbertsche (1777, österreichische Galerie – Barockmuseum) a skice k němu (Stuttgart, Staatsgalerie), nejde-li v tomto případě (jak by některé rysy naznačovaly) o kopii (nejspíše pak od Maulbertschova nejvěrnějšího žáka a následovníka Josefa Winterhaldera mladšího). Srv. Kruszynski, A.: *Franz Anton Maulbertsch, Glorifikation Kaiser Josephs II.*, Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen in Baden-Württemberg 24, 1987, s. 25-32 (tam další odkazy na literaturu). Ideu fresky v zábrdovickém refektáři interpretuje Kroupa jako apoteózu osvícenských reforem za vlády Marie Terezie, kterých byl tamní opat horlivým přívřezcem. Na fresce však došlo ve stropní partií k nejzávažnější odchylce od kreslīřského návrhu: Fámu nahradila P. Maria, obklopená různými alegorickými postavami. V této změně spatřuje Kroupa výraz opatovsky desiluze a zklamání z Josefova vladařského počínání, které záhy vedly také ke zrušení zábrdovického kláštera (1784).

tváří koloristickou dominantu ústřední skupiny. Další sytý a znělý barevný moment vnáší do celku červený plášť muže, vystupujícího zleva mezi stájí z rozpukaných kvádrů a s nárožím vypravovaným cihlami.

To je jen jeden z detailů, jakým na této fresce věnoval zvláštní pozornost malíř, propracovávající podrobnosti se zálibnou pečlivostí až nefreskařskou. Přesně charakterizoval látkový charakter hrubých, zubem času nahlodaných fošen, ze kterých je srouben přístěnek betlémské chýše a pokračoval až po stěbu vyčírající přes trámový překlad jeho okna. Popředí tvoří kombinace mytisové zeleně s temně fialovou. Údolí se šedavými horami a zříceninou věže je zalito stříbřitým světlem měsíčního srpku, zpola překrytého cípem rozeklaného mraku, ozářujícím obrys drobných postav pastýřů při andělském zvěstování narození Mesiáše a jejich stáda. Freska patří svou mimořádnou kvalitou a pohádkovou atmosférou k nejsuggestivnějším malířským výkonům nejen českého, ale i celého středoevropského rokoka benátské orientace.

Nešetrným sedřením barevné vrstvy byla těžce postižena freska na stropě nárožního pokoje v témež patře prelatury. Zleva vystupuje z arkády budovy s vrstevnou římsou, ubíhající v ostrém podhledu, mladistvý premonstrát, patrně sám zakladatel rádu sv. Norbert, pozdvihující si levicí škapulíř a vztažující ruku k adoračnímu gestu. Je veden andělem ke krucifixu, u něhož se shromáždili jeho uctívaci a prosebníci. Zprava je to prosternovaná postava, zleva mladík, pozdvihující k Ukřižovanému ruku, charakterizovaný dýňovou lahví jako poutník. Tím je zřejmě i druhý muž, vynořující se za terénní vlnou opřen o hůl, jehož gesto splývá s pohybem postavy umístěné před ním. Špatný stav malby nemůže zcela zastřít její nepochybné kvality a některými svými zachovanými motivy připomíná nesporné autorské určení. Typ premonstrátské řeholnice za krucifixem, za kterým je patrná ještě jedna bíle oděná jeptiška, je nesporně ryze palkovský. Na mistra samého ukazuje i celková uváženost kompozice spolu s dalšími momenty typovými a gestikulačními.¹⁸⁾

Pro nedostatek zpráv nejen o době pozdního rozkvětu doksanského kláštera v polovině 18. století, ale i o průběhu a důsledcích jeho drsné likvidace není přesněji známo, kdy a za jakých okolností byla zrušena kaple konventního chrámu, zasvěcená sv. Janu Nepomuckému. Zdá se však, že obraz z jejího oltáře je totožný s oním, který se dostal do novostavby kostela v Terezíně, a představuje světce jako almužníka. Vykazuje některé rysy, které opravňují jeho začlenění do Palkova díla, třebaže obsahuje v kompozici i v ladění typů postav některé mo-

- 18) Neumann, Český barok, s. 282, klade doksanské fresky do doby po 1750, nejspíš od 1754. K fresce na stropě (označeno jako „nalezení číše v Benjamínově pytlí“) připomíná podobnost s freskou zbraslavskou (míněno je zřejmě *Podenbenství o hostině královské* v refektáři konventu), ke Klanění pastýřů návaznost na Piazzettu a Sebastiana Ricciho a zdůrazňuje benátský původ piturekálních detailů přirodnilho prostředí: „... oblast... a noční atmosféra proměnuje včené, téměř zámrrové vyprávění v lyrickou feérii. Slopeň realismu liceální a pohádkového kouzla sbližuje obraz s tradiční českou malbou, která rovněž těžila z benátských příkladů...“ V této souvislosti uvádí jména Brandla a Reinera, třebaže od nich, jak připomíná, nelze u Palka nalézt žádné výpůjčky. Kromě nástropní malby přičítá veškeré další malby v doksanském refektáři J. Redlma耶rovi (s. 115-116): „jeho malby v refektáři v Doksanech (před 1760) dokládají názorně, že se tak jako Palko dovolával Piazzettova a Tiepolova příkladu“.

menty, působící v jeho rámci poněkud neobvykle. Rozhodně nepatří k palkovským obrazům programově piazzettovského rázu, jakým je možná zhruba současně vzniklé velké oltářní plátno s Nanenebevzetím P. Marie, Palkovo dílo zavěšené roku 1755 na hlavní oltář kláštera cisterciaček v lužickém Mariensternu-Mariině Hvězdě, lze je však volně přičlenit k Palkem přijaté domácí linii rokoka směřujícího ke klasicismu jinými cestami, než jaké mu určovaly augustovské Drážďany. Poněkud nepalkovsky působí například ostře řezaná tvář matky v hnědé sukni s nemluvnětem v náručí, vybízející tuhým gestem pravice svého synka, který poslušně k ní obrácen klade minci do dlaně sedícího starce, který svými modrými kalhotami a jahodovým pláštěm vytváří barevně výrazný předstupeň střídme a střízlivě rozvržené kompozice; tímto neobvyklým motivem navazuje chlapec na příklad světcova milosrdenství. K světci, jehož asketická tvář je blízká obrazu v Rohatci (o němž bude v zápětí řeč) se vkleče obrací žena ve světle modrému plášti, z jejíhož náručí napřahuje ke světci rukou. Z levé strany se k němu obracejí o pomoc dva muži, jejichž měšťanské oblečení zdůrazňuje jakési občanské a nikterak nuzácké ladění celé scény. Architektonická kulisa v pozadí je řešena jako gotický obraz; tuto formu historismu volil Palko ve svých oltářních obrazech častěji.¹⁹⁾

Na rozdíl od tohoto poněkud problematického obrazu je další doksaná zakázka u Palka přímo klasickou ukázkou Palkova počeštění piazzettismu, který přijal jako své výtvarné východisko a krédo. Obraz určený pro hlavní oltář kaple Všech svatých ve vsi Rohatec je vedle plátna mariensternského Palkovým nejvýznamnějším olejem z poloviny padesátých let. Na poměrně nevelké ploše dosáhl Palko odstupněním měřítek figur a jejich obestřením lehkým oparem, v němž se tlumí barevná intenzita horní partie, dojmu výškového spění a přímo velkorysé monumentality, arci v rokokové krehkosti a dekorativnosti. Bůh Otec téměř splývá s oblohou modulovanou od teplých béžových tónů až do sametových hrěd. Kristův jahodový plášť je tlumený a zjemnělý. Měkce splývá výška skupina Panny Marie, k níž se připojují svatí Josef a Jan Křtitel. Ve skupině apoštolů je do jejich čela posunut sv. Ondřej. Ve světecké zóně zaujal nejvýše místo sv. Václav držící bílý praporec s černou orlicí, a mladistvý sv. Vít, jehož modravý plášť barevně podtrhává hermelínová pelerína. Zvláště zdůrazněn byl přirozené sv. Norbert, jehož atribut monstrance tvoří eucharistické jádro obrazu, k němuž adoračně vzhlíží polopostava řeholnice v hábitu premonstrátské novicky, nejspíše Anežka Česká, která v dokسانském klášteře v mládí pobývala

- 19) Terezín, kostel Vzkříšení Páně, obraz na bočním oltáři, ol., pl. formát nezjistěn. Literatura: Luksch, V.: *Kunsttopographie Leitmeritz II. Bezirk Theresienstadt, Kirche*, rkp.-kopie nezvěstného originálu – asi Franz Balko; Votoček, O.: *Evidenční soupis památek Okres Litoměřice*, rkp. 1955 – kde (snad F. Palko); týž: *České Středohoří a dolní Pooří. Turistický průvodce po ČSSR*, sv. 12, Praha 1992, s. 201 (F. X. Palko); Garas, *Zu einigen Problemen*, s. 247 (F. X. Palko); Votoček, O.: in: *Umělecké památky Čech IV.*, Praha 1982, s. 59 („patrně F. X. Palko“); Votoček, O.-Kostková, Z.: *Terezín*, Praha 1980, s. 54, uvádějí jako obraz „velmi dobré úrovně a neznámého původu“, který je „zatím připisovaný“ Palkovi, jenž „nамaloval patrně i některé freskove výjevy ... v Doksanech a rozmněrný oltářní obraz v Rohatci.“

a těšila se proto místní úctě. Norbertova alba je výrazně přeřata červený široké štoly. Dále jsou připomenuti oba hlavní mendikantské řády nejvíce přímo svými zakladateli, svatými Františkem a Dominikem s kazatelským gestem. V celkově koloristicky zdrženlivé malbě vyniká jako další akcent zeleně dalmatiky sv. Vavřince, jež tvoří s temným pluviálem a bílou infúli kontrastně zastíněné postavy svatého biskupa, téměř nepochyběně Vojtěcha, markantní barevnou podnož celé osnovy obrazu. Že je Vojtěch spolu se sv. Benediktem, vyznačeným svým atributem kalicha s hádkem, umístěným vpravo dole, zdůrazněn tak výrazně, možno snad chápáť jako projev zdvořilosti doksanských premonstrátek k břevnovským benediktinům, jejich sousedům na vedlejším panství, na němž byl sv. Vojtěchovi zasvěcen kostel v Počáplech. Dole spočívá postava sv. Bruna v bílém kartuziánském rouchu, který byl v Doksanech tradičně uctíván; jeho socha byla plánována jako protějšek k sv. Augustinovi také do nástavce oltáře doksanského kostela, jak dokládá jeho model s drobnými řezbami sochaře Františka Preisse, ale v konečné redakci uskutečněna nebyla.

Z četných zemských patronů jsou na oltáři zastoupeni ještě sv. Ivan jako vousatý poustevník (spíše tedy on než podstatně významnější a nepoměrně více uctívaný sv. Prokop, který se na obraze neobjevuje), poněkud v baroku pozapomínaný a přinejmenším kultově nijak zvláště nefedrovaný sv. Zikmund a sv. Jan Nepomucký, který je zde vzhledem k obrovské úctě, již se tehdy těšil, až překvapivě upozaděný. Rohatecký Palkův obraz je jedním z mistrových vrcholných výkonů, který zaujímá v jeho tvorbě oltářních maleb místo zcela výjimečné a zasluzuje tudíž mimořádnou pozornost.²⁰

Doksanskému klášteru náležel také kostel sv. Prokopa v Černévi na Litoměřicku, o jehož vybavení však mnoho známo není. Jeho kazatelna je datována rokem 1756, vznik

- 20) Rohatce, okres Litoměřice, kaple Všech svatých, postavená nákladem kláštera v Doksanech podle slibu učiněného za francouzské války v letech 1743-1745 za 2633 zlatých 33 grošů za doksanského probošta Benedikta Bayera na místě strženého středověkého kostela. Jde o centrálu kruhového základu zaklenutou kupolí, jež byla postavena podle slohových znaků nesporně podle projektu litoměřického stavitele Oktaviána Broggia (1670-1742), provedeného roudnickým stavitelem Petrem Pavlem Columbanem (asi 1682-1748), jehož dva synové vstoupili do strahovského kláštera. „*Bosované průkly předsíňky pokazují k Oseku (grotu v konventní zahrádce). Ostění oken jsou však řešena způsobem užívaným v této oblasti výhradně P.P. Columbanem; "zvonice," má analogie v tvorbě F.M. Kaňky. Lze tedy usuzovat obdobně jako u roudnické kaple sv. Viléma na Columbanův realizaci Broggiova návrhu s případnými vlivy Kaňkova okruhu.*“ (Macek, P.: *Oktavián Broggio... Galerie výtvarného umění v Litoměřicích (katalog výstavy)*, Litoměřice 1992, s. 44, citát s. 119).

Pramen: SOA v Litoměřicích, záznam k roku 1769: „*Hanc ecclesiam (t.j. kostel v Libotenicích) ita exornata visitarunt eodem anno Sanctimoniales Doxanenses per quatuor partias in excursione Autumnali, abinde visitarunt Capellam Rohatensem Omnium sanctorum, in qua Ara Nova pariter eodem Anno 1769 est aedificata ex Lapide, Arte marmorea abducta et incruxata, sculptura inaurata et ferreis candelabris, ac imagine (Author est Magister Balko) pretio 70 Ducatorum comparata exornata expensis Monasterii sub Gloriosissimo Regimine Ejusdem Rdsimi D. Dni Josephi Equitis de Wincklebourg.*“

Literatura: Jahn, J.Q.: *Fortsetzung*, s. 151, navazuje na zmínku o dvou Palkových obrazech v kostele v Radotíně dovětkem „*und ebenfalls zu Doxan*“, z čehož by se dalo usoudit, že i zde měl na mysli obrazy dva a že k nim přičetl i rohatecký. Matějka, B.: *Soupis památek*, s. 156, uvádí místo 70 dukátů jen 40; patrně jde jen o přepsání. Kuchynka, R.: *Palkovy kresby* PA 31, 1919, s. 158-159 (doplňek k předcházející stati, záznam z pamětnice uveden in extenso, u obrazu připomenuta jeho sešlost). Toman, *Nový slovník*, s. 239; Thieme-Becker 26, s. 162; Pánková, V.: *Příspěvek*, s. 168 (reprodukce zápisu in extenso); Garas, K.: *Zu einigen Problemen*, s. 247 (dat. 1769); *Umění restaurátorské. Katalog výstavy*, Klatovy 1964, s. 20 (Rajmund Ondráček); *Seznam restaura-*

hlavního oltáře sice není doložen, ale lze jej pravděpodobně klást do téže doby, ne-li přímo stejněho roku. Ne neoprávněná se proto mohla jevit domněnka, že obraz na něm umístěný pocházel také od Palka.²¹ Ve vyrabovaném kostele však již není a podle sdělení byl z rámu vyříznut a zcizen. K ověření nebo odmítnutí této hypotézy nemůže bohužel posloužit ani jediný známý snímek oltáře, protože je příliš nekvalitní a obraz je nezřetelný. Pokud je vůbec možno se z tak chatrného podkladu odvážit jakéhokoliv soudu, zdá se být v daném případě Palkovo autorství vyloučené: velkohlavý světec klečící s diagonálně rozepjatými, nadměrně krátkými pažemi, provázený násilnými přechody světel a stínů, je Palkovu pojednání vzdálen.

Po polovině padesátých let nastaly znovu pro českou zemi doby chmurné a nepokojné. Zarputilý protivník habsburského mocnářství a jeho panovnice, pruský král Bedřich II., se nemínil spokojit se získáním Slezska, nýbrž hodlal se zmocnit také severovýchodních Čech až po Labe. Mraky nového vpádu braniborských vojsk do Čech se stahovaly již od poloviny července 1756 a předcházela mu na konci srpna okupace bezmocného Saska. Aby zamezila vyproštění obležené saské armády rakouskými sbory, pronikla pruská vojska do Čech, kde císařští zaujali od sklonku září pevné postavení v Budyni nad Ohří. Armády se tedy pohybovaly právě v kraji, jež byl před nedávnem Palkovým působištěm, což je jistě o důvod více, klást všechny doksanské zakázky do doby ještě před těmito válečnými událostmi, jež zasáhly také klášter Doksany těžkými finančními ztrátami. Dění toho roku vyvrcholilo bitvou u Lovosic dne 1. října 1756, po níž se pruské sbory stáhly do zimních kvartérů za hranice Čech. To však byla jen krátká pauza válčení. Zatím se připravovala rakouská ofenzíva, avšak Bedřich II. na jaře 1757 vytrhl na pochod do Čech se čtyřmi sbory, jež se měly setkat před Prahou a rychlým společným útokem ji dobýt. Rakouské vojsko bylo po prohrané bitvě u Štěrbohol 6. května v jejích hradbách uzavřeno. Hrozba, tlumočená pruským parlamentářem, že Praha bude zničena ohněm a mečem, mělo být v Bedřichově zlobě, tak metodicky důsledné v pustošení Saska, jistě uskutečněno do písmene a na město začaly od konce května vskutku dopadat z obléhacích děl a moždířů tisíce pum, dělových koulí a zápalných karkas, zámerně cílených na Hrad a na Malou Stranu. Způsobily ale také nemalé škody na Starém a Novém Městě, kde byly rovněž zamířené na chrámové dominanty. Snahu zničit Prahu stejně soustavně jako později Drážďany mohly jen z části ztlumit výpady rakouského vojska z obležení na

torských prací v severočeském kraji, PPř 15, 1965, s 62; *Umělecké poklady Čech III*, Praha 1980, s. 229 (dat. asi 1769); Preiss, P.: *Barokní umění. Z pokladů litoměřické diecéze (II)*, Galerie výtvarného umění v Litoměřicích – NG v Praze, Litoměřice – Praha 1994, s. 32 n., č. kat. 10. (Pro pražskou reprízu výstavy připravil týž vložku s ikonografickými opravami, zjištěny až po snětí obrazu a jeho podrobnějším studiu po vystavení).

21) *Umělecké památky Čech I*, Praha 1977, s. 183.

pruské dělostřelecké baterie. Mezitím již nastal v izolované Praze nedostatek potravin. Ale konec utrpení přeplněného města přineslo rozhodné vítězství císařských v bitvě u Kolína dne 18. června 1757, po němž musily pruské obléhací sbory ustoupit a pražské brány se znovu otevřely.²²

Dokud prorážely pruské bomby střechy kostelů, bylo pod jejich krovem místo spíše pro hasiče než pro malíře na lešeních pod jejich klenbami. Doba pruského vpádu byla jistě obdobím stagnace téměř veškerých malířských prací, zejména ovšem v severních a východních Čechách a v zemské metropoli. To bylo patrně také jedním z důvodů vleklosti svatomikulášských fresek.

Ledacos bylo třeba také opravovat na Strahově, ačkoliv kostel, jak se zdá, nebyl postižen zvláště těžce. Hlavním důvodem tehdy podnikaných prací byla modernizace chrámu podle nových slohových představ. Průběh stavebních úprav opatského chrámu, započatých ostatně již roku 1732 hlavním průčelím, je poměrně dobře znám. Anselmo Lurago je sice doložen jako projektant a vedoucí stavby až v její konečné fázi, při obnově a vyvršení obou věží v letech 1751 až 1752, lze se však právem domnívat, že byl při díle již od samého začátku.²³ Úpravy interiéru pokročily již v roce 1742 tak daleko, že mohl štukatér Carlo Antonio Palliardi přikročit k vymodelování rámců pro cykly fresek Jiřího Viléma Neunhertze.²⁴ Vnějšek byl patrně ukončen včetně mříže roku 1753. Vybavování vnitřku ale ještě pokračovalo v dalších letech.

Na oltářích z barevných mramorů, sdružovaných shodným utvářením do páru i pilířů oddělujících hlavní a boční lodě, byla tehdy umístěna čtverice Palkových obrazů, k nimž se však nezachovaly smlouvy ani jiné doklady. Možno je však datovat aspoň přibližně podle příslušných oltářů mramoráře Josefa Lauermanna a podle rovněž smluvně určených doprovodných plastik Jana Antonína Quittainera: Za sochy na oltářích sv. Augustina a sv. Jana Nepomuckého obdržel 19. září 1759 závdavek 50 zlatých, ale kvitance na doplatek 246 zlatých 6 krejcarů není datována, stejně jako výkaz za pozlacovačské práce Jana Jiřího Schmidta. Za sochy na oltářích Obrácení sv. Pavla a sv. Martina obdržel Quittainer doplatek 152 zlatých dne 31. května 1763, Schmidt za za jejich zlacení dostal honorář o den dříve. Obrazy ovšem mohly vzniknout, jak je známo z jiných případů, nezávisle na sochařském vybavení oltářů; pravděpodobně ale byl jejich sled a vznik současný s dokončováním oltářů.²⁵ Odpovídá tomu také jejich stylový charakter.

Rozměry oltářů a tím i obrazů na nich určily formáty maleb na oltářích, vzniklých pro strahovský kostel v 17. století, kdy

22) Svátek, J.: *Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha šestá. Panování císařovny Marie Terezie. Část II.*, Praha 1898, s. 3 ad.

23) Kořán, I.: *Prostorové iluze Anselma Luraga*, Umění 21, 1973, s. 65, pozn. 17.

24) Kuchynka, R.: *Přispěvky pro slovník českých umělců*, ČSPS 20, 1912, s. 74; Šperling, I.: *J. V. Neuhertz a jeho fresková výzdoba na Strahově*, Umění 30, 1982, s. 172-179; týž: *Jan Hiebel a Andrea Pozzo*, in: *Itálie, Čechy a střední Evropa*, UK, Praha 1986, s. 229, tvrdí zcela nepodloženě, že Jan Hiebel „pomáhal i J. Neuhertzovi v letech 1742-5 (sic!) na freskách kostela P. Marie na Strahově, kde se dokonce signoval v podobě malované karty – terče na střílení.“

25) Blažíček, O. J.: *Umění a umělci 17. a 18. věku v záznamech pražských klášterních archivů*, Umění 3, 1954, s. 252-253. Obrazy Obrácení sv. Pavla a sv. Martina, olej, plátno, 196 x 120,5 cm, sv. Augustina a sv. Jana Nepomuckého, táz technika, 180 x 106 cm. Jahn, J. Q.: *Fortsetzung* s. 161; Dlabac, G.J.: *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon I.*, s. 70, č. 1-4; Schottky, J. M.: *Prag wie es war und wie es ist*, II, Prag 1832, s. 248; Ekert, F.: *Posvátná místa králu. hl. města Pra-*

pro ně vytvořil první dvojici, Klanění pastýřů a Navštívení P. Marie, v padesátých letech Michael Leopold Willmann. Na něho navázal čtveřicí obrazů shodného formátu jeho nevlastní syn a žák Jan Kryštof Liška asi kolem roku 1700. Tím byl předurčen také rozměr obrazů Palkovi, formát ostatně mu vyhovující svou komorností, který ani nepřipouštěl volnější rozvinutí dramatického dění. A to bylo Palkovým oltářním obrazům zvláště v této době, kdy se u něho již zřetelně projevovaly známky klasicistního utužování, v podstatě cizí.

Náboj námětu Obrácení sv. Pavla nechal také Palko vyznít naprázdno. Obrazová pocha je osově rozčísнутa na dvě poloviny a děj je soustředěn do levé části. Tam je také koncentrován souhrn pestrých, jasných tónů v kombinacích, z nichž nejmarkantněji vyznívá sraz jasně červeného pláště, vinoucího se kolem boků Šavla-Pavla a rozprostírající se na zelenohnědé půdě, se světle hráškovou jeho příležavého šatu s krátkými bílými rukávy, odhalujícími svalnaté, hnědavé modelované paže, a prostříhanou suknicí se svislými zlatavými pruhy, pod níž má navlečeny šedofialové nohavice. Šavel-Pavel je na vzdory překvapení vcelku pasivní a nevzrušeně se chovají i oba jeho průvodci ve zbroji. Přední z nich se zlatavou přilbou se k naznak padlému účastníkovi sklání, druhý si hranatým štítkem zakrývá helmu s pohledem upřeným k polopostavě Krista, vykláňejícího se ze světelného, hnědavým mrakem lemovaného jícnu v pravé půli obrazu. Pod ním se jízdárensky disciplinovaně vzpíná grošák s oranžovou pokrývkou na hřbetě a pod jeho tuhýma nohami se otevírá pohled na město Damašek. Podobně jako na jiných Palkových oltářních obrazech přesouvá malíř zaujetí z postav protagonistů na vedlejší figury, motivy a partie; nejvolněji je malován profil jinocha se lví lebkou na temeni hlavy, akcentovaného působivými lesky na halapartně. Takovým detailům, jako jsou pablesky na šupinách zbroje nebo strom strmící v pozadí, věnoval Palko rozehně větší zájem než konvenčním tvářím a zběžně rutinně provedené modelaci odhalených částí těl.

Na protějkovém obraze obdarovává mrznoucího žebráka půlkou svého vojenského pláště jinošský sv. Martin jako švarný husarský důstojník plné tváře v červené uniformě se zlatým premováním, zpod jehož beranice splývá předpisově uzulený cůpek. Tento anachronismus je dobově příznačný. O nové uniformy zejména pomocných oddílů marietereziánských vojsk uherských a jejich slovanských složek, Chorvatů, Slovinců, Slováků a Hanáků, hlavně však obávaných, divošsky nespoutaných pandurů, byl velký zájem hlavně v grafice německé, augsburské a norimberské, ale projevil se i v ofici-

hy. *Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů a jiných památků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého*, I, Praha 1883, s. 140; Štítler, E.: *Podlahy*, A.: *Album svatojanské*, Praha 1896, s. 12, list 16; Herain, J.: *Balko František Xaver, Balko František Karel*, OSN 19, Praha 1902, s. 109; K-k (Jiří Karásek ze Lvovic): *F. X. Palko, sv. Jan Nepomucký*, Týn 4, 1920/21, s. 304; Thieme-Becker 26, s. 163; *Výstava umění v Čechách XVII.-XVIII. století. Pražské baroko 1600-1800*, Praha 1938, s. 109, č. 605, 607; Tomáš, Nový slovník II, s. 239; Garas, K.: *Zu einigen Problemen*, s. 247; Preiss, P.: *L'arte del barocco in Boemia*, Galleria Nazionale di Praga-Ente Manifestazioni Milanesi (katalog výstavy NG v Praze), Milano 1966, s. 129, č. kat. 493; Blažíček, O. J.-Hejdová, D.-Preiss, P.: *K výstavě umění českého baroka v Miláně*, PP 26, 1966, s. 207; Neumann, J.: *Český barok*, s. 115; Preiss, P. in *Le baroque en Bohême*, Galerie Nationale du Grand Palais (katalog výstavy NG v Praze), Paris 1981, s. 158-160, č. 133.

nách holandských, v Haagu a v Amsterodamu, ba i v Paříži a v Londýně.²⁶⁾ Husarské uniformy měly shodný stříh podle maďarského národního kroje, kožešinovou čepici, dolman a čižmy, jednotlivé pluky se však lišily barvou domanu, kalhot a kožíšku.²⁷⁾ Stejnokroje uherského stříhu, celé červené se stříbrným vyšíváním, žlutými botami a kolpakem s orlím peřem nosila uherská šlechtická garda, kterou založila Marie Terezie pod velením hraběte Leopolda Pálffyho roku 1760; místo kožíšku k němu patřila leopardí kůže. Návrhy této galia uniformy provedl v akvarelu Carlo Beduzzi v letech 1759-1760 (Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftenksammlung).²⁸⁾ Do této uniformy tedy oblékl Palko tohoto světce, který podle tradice pocházel z Panónie a byl tedy za uherského pokládán. Navázal tím na podobně „madarsky“ kostymovaného sv. Martina v proslulé olověné oltářní plastice Georga Raphaela Donnera pro hlavní oltář bratislavského chrámu s funkcí dómu z roku 1738,²⁹⁾ ovšem bez její dramaticnosti: Palkův světec nemusí vyrovnat vzepřtí Donnerova bujněho oře, protože jeho anatomicky nezvládnutý, až kolotočově tuhý bělouš našlapuje křivýma nohama tak opatrně, že jeho pán může řezat svůj rozvinutý modrý pláště širokou čepelí meče zcela poklidně. Uváží-li se, že tento raně křesťanský centurion vjízdí branou s gotizujícími motivy v marietoreziánské uniformě do doby, kdy se v intelektuálních kruzích a v uměleckých traktátech kladl tak silný důraz na posvátnost dějů, podloženou také historickou autentičností krojů a celkové výpravy a režie maleb, možno si představit rozhoření nebo sarkastický úsměv, který tato „aktualizace“ mohla u osvícenských duchů vytvářet. Naléhavé požadavky „archeologické“ věrnosti arcí většinou ustrnuly v obecných proklamacích literátů-uměleckých teoretiků a byly v umělecké praxi pramálo respektovány i nadále, a to i tvůrci rozhodně ne prostoduchými a v prostředí, v němž možno předpokládat vyspělé nároky, jakým jistě byl právě pražský Sion. Že však až komické anachronismy nenarážely na zdrcující kritiku ani zde, ale byly shovívavě tolerovány, je patrné z tak flagrantních poklesků v kostymování, s jakými se možno setkat ještě na Maulbertschově fresce na stropě Filozofického sálu tamní knihovny z roku 1794, kde jsou například posluchači Pavlova kázání před oltářem Neznámého boha na athénském areopágu představeni jako levantinci s turbany, z nichž jeden dokonce kouří dýmku.³⁰⁾ Uniforma uherské noblegardy přispívá k datování obrazu, který je ostatně v souladu s údaji o vzniku oltáře po roce 1760, dokončeného asi až 1763.

- 26) Popelka, L.: *Martin Engelbrecht und die Hilfsvölker Maria Theresias*, in: Maria Theresia als Königin von Ungarn (Katalog výstavy), Schloß Halbturn, Wien 1980, s. 45-51.
- 27) Nagrevi von Neppe, G.: *Hussaren*, Wiesbaden 1975.
- 28) Gall, F.: *Die ungarischen Truppen der Kaiserin Maria Theresia*, in: Maria Theresia als Königin von Ungarn (Katalog výstavy), Schloß Halbturn, Wien 1980, s. 43, tab. 17.
- 29) Mojzer, M.: *Die szenische Ordnung des Pressburger Hochaltars von Georg Raphael Donner*, Georg Raphael Donner, 1693-1741. Österreichische Galerie Wien, Wien 1993, s. 101-107.
- 30) Preiss, P.: *František Antonín Maulbertsch, Duchovní dějiny lidstva. Freska ve Filozofickém sále*, in: Kneidl, P.-Rollová, A.-Preiss, P.: *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví*, Praha 1986, s. 145.

Za červeno-modrým dvojzvukem stejnokroje se vznáší anděl s bohatě řaseným, jasně zeleným pláštěm a měňavou fialovorůžovou suknicí, odhalující oblá ramena tohoto obtloustlého androgyna se světlou rozevlátou kšticí, který přidržuje bílou mitru s atlasovými lesky mezi širokou lemovkou, příslib světcovy pozdější biskupské hodnosti. Polopostava anděla se odráží od ztemělé modré oblohy nad podvečerní krajinou se sněhovým popraškem. Vločky se sypou také na římsoví narůžově přelaďovaná do zelenavých a červenavých tónů. Podobně je také zbarvena půda, na níž je usazen nahý žebrák s typicky palkovskou tonalitou inkarnátu s teplými hnědavými modelačními stíny. Také na tomto obraze lze pozorovat, že doprovodné a doplňkové partie poutají téměř větší pozornost malíře i diváka než protagonisté posvátného děje.

Koloristicky jednotnější jsou protějkové postavy solitérních světců Augustina a Jana Nepomuckého. Asketický Augustin s uvážlivou modelací stařecké tváře se sklání nad chlapcem, který uleh na mořský břeh, aby přeléval moře do vyhloubené jamky ke světcově poučení, že jeho snaha proniknou veškerá tajemství vnitřního života nejsvětější Trojice je počínáním ještě mnohem pošetilejším. Soulad obou figur s prostředím je velmi zdařilý: Vlnění moře s lodí, která se na něm s napjatými plachtami zmítá v roli jednoho z nejobvyklejších symbolů nejistot lidského života, je jen malým dílem za soumraku, šířícího se z hnědavého temna růžovými tóny k jasné modré oblohy se šikmým oblačným pásem. Také barevnost postav je kulтивovaně tlumená. Světcovu červenofialovému pluviálu dodává historizující přídech široká bordura, lemovaná řadami pečlivě modelovaných perel. Na jeho ramenou jsou umístěny výšivky se žehnajícím Kristem a modlící se P. Marií, pod nimiž níže se rozvíjí hybridní dekor a barevné vzorování. Kontrastní, rovněž však sordinovaná je olivově zelená podšívka pluviálu, patrná na řase jeho rubu, kterou světec přidržuje jemně modelovanou levicí. Poněkud rušivým momentem je nadměrné prodloužení jeho pravé paže, vyznívající také nepříliš zdařilým gestem. Záda ležícího mladíka vykazují anatomické nepřesnosti, které jsou nejen chronickou slabinou Palkových postav, ale přímo jakýmsi kolektivním mankem jedné generace žáků výtvarné akademie (například Franze Sigrista), vady poděděné od jejich učitelského učitele Paula Trogera. Jakoby z věrnosti k němu se také nikdy nenaučili správně nasazovat uši (což byl další charakteristický nedostatek Trogerových hlav), jak je patrné také u jinocha na tomto Palkově obraze.

Svatý Jan Nepomucký je zobrazen jako staroboleslavský poutník podle jedné ze závěrečných epizod jeho legendy. Pokleká v zákoutí mezi hnědým sloupem (který tu může symbolizovat jeho mravní sílu) a konstrukcí zu mohutných kvádrů, jakoby sražen andělským zvěstováním svého nadcházejícího mučednickví. Na své hodlání je podstoupit dosvědčující gestem uvolněné pravice, ukazující na znamení svého utrpení, na okovy a planoucí pochodeň, jež zároveň plamen nad žlutým ohniškem vytváří jediný ostrý barevný akcent ve sjednocené tonalitě, dané omezenou škálou jeho kanovnického roucha. S tímto chronickým omezením koloritu na svatojánských vyobrazeních se tu Palko vyrovnal nadobyčej zdařile: Na kožíšku rozvinul různé odstíny hnědi od zcela temné až po okrovou a jeho albu nakrabatil do poměrně ostře vymezených jímek odstínů, vzhledem k celkovému rozptylu

světla ve sjednoceném atmosférickém médiu ovšem jen měkkých. Dosáhl tak také zvýšené účinnosti modré široké stuhy s okrouhlým přívěskem mezi křížovými paprsky na světcově hrudi. V tlumeném světelném pásu, který jen mírně přeladuje do červena nároží, letí andílek nesoucí staroboleslavské Paládium země České, k němuž Jan upírá larmoajantně nyvý pohled.

Další dva Palkovy obrazy, protějšková po-
prší svatých Petra a Pavla, se dostaly do stra-
hovského majetku až dodatečně sběratelskou
činností, již konvent vděčí opatu Jeronýmu
Zeidlerovi. Palko nepatřil k malířům, kteří by
byli výlučně nebo aspoň převážně činní pro
určitý rád, jak byl například z rakouských
mistrů Johann Cimbal, zaměstnávaný hlavně
milosrdnými bratry, nebo Felix Ivo Leicher,
pracující značnou měrou pro piaristy. Již dří-
ve bylo běžné, že každý umělec bral zavděk
s každou hodnotnou zakázkou. V Palkově
době, době postupující hospodářské krize, se
to stalo i nutností, řídoucí počet zakázek –
stížnosti na objednatele vedla nakonec již
nemocného Palka k odchodu z Čech do
Mnichova, kde však již, snad v důsledku své
choroby, valně neuspěl – to ostatně ani nepři-
pouštěl. A tak se Palkova aktivita aspoň krát-
kodobě rozšířila na jediný klášter teatinů
v českých zemích, na Malé Straně (šlo kromě
obrazů také o asi nerealizované plány kniž-
ních ilustrací ze života bl. Jana Maronia.³¹)
Patrně později, podle všeho až po roce 1760,
maloval Palko obrazy a fresky pro cisterciák-
ký klášter na Zbraslavě, pro který vytvořil také
cyklus dvanácti apoštolů s připojeným ob-
razem P. Marie (a snad také Krista-Spasitele),
uváděný v prelátských pokojích domu zbraslavských opatů na Starém Městě pražském.³²)
Zdá se však, že vznikla asi současně také další série replik, protože jinak by bylo těžko si vysvětlit, proč by byly ze zbraslavského sledu
kopírování právě jen dva, Bartoloměj a Matěj,
kteří se zachovali asi jako torzo kompletní řady
v někdejší klášterní obrazárni v cisterciá-

- 31) Preiss, P.: *Ke kresbám F. K. Palka*, 48. Bulletin Moravské galerie v Brně, 1994, s. 75-78.
- 32) Schaller, J.: *Beschreibung der königl. Haupt- und Residenzstadt Prag*, II., Prag 1797, s. 150: v domě zbraslavských opatů „... findet man hier einige treffliche Gemälde unsers Heilands, der h. Mutter Gottes, und der zwölf Aposteln von Balko an.“; Dlabac̄, G.J.: *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon* I., s. 71, č. 19; Kuchynka, R.: *Václav Vavřinec Reiner ... a František X. Balko ... Nástropní malby v prelatuře býv. kláštera ve Zbraslavě. Umělecké poklady Čech. Sbírka nejvýznamnějších děl výtvarného umění od nejstarších dob do konce XIX. století* I, Praha 1913, s. 20; Toman, *Nový slovník* II.s. 239; Garas, K.: *Zu einigen Problemen*, s. 246. Schaller a Dlabac̄ (viz výše) uvádějí „*dva další apoštoly*“ bez určení ve sbírce v Altmannovském domě na Starém Městě (*Zwey andere Apostel befanden sich im J. 1791 in der Altmanischen Bildersammlung in Prag*); Garas, K.: *Zu einigen Problemen*, s. 247. Cyklus uváděný ve Zbraslavském domě je pravděpodobně totální s cyklem v klášterní obrazárně v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě. Srv. Kuchynka, R.: *Příspěvky*, s. 69 (Palko, dřívě mylně přičítáno Petru Brandlovi); *Výstava umění v Čechách XVII.-XVIII. století*, s. 109, č. 603 (s mylnými rozměry); Toman, *Nový slovník* II.s. 239; Neumann, J.: *Český barok*, s. 115 („... mísí poučení z Piazzetty s brandlovskou koncepcí charakterních stáreckých fysiognomií“); Blažíček, O.-Preiss, P.-Hejdová, D.: *Kunst der Barock in Böhmen*, Recklinghausen 1977.

kém klášteře v Oseku.³³⁾ Snad z tohoto nejvíce rozděleného cyklu pocházely i dva nepopsané a patrně nezachované kusy se svatými Janem a Tomášem.³⁴⁾ Polopostavy apoštolských knížat Petra a Pavla ale nejsí vznikaly i samostatně v podobě, shodné s typem a podáním s články kompletních apoštolských sledů. Tak si lze vysvetlit nejen vznik dvojice, která se dostala do sbírky Strahovského kláštera, ale i další, dnes na neznámém místě.³⁵⁾

© Pavel Preiss

- 33) Sv. Bartoloměj, olej, plátno, 57,5 x 42 cm, sv. Matěj, táz technika, 57 x 42 cm. Převzato z cisterciáckého kláštera v Oseku (1950) do NG v Praze, instalováno ve stálé expozici v klášteře sv. Jiří v Praze (inv. č. DO 5424, 5425). Opitz, J.: *Die Galerie des Stiftes Ossegg. Beschreibender Teil*, Komotau 1930, s. 46, č. 76-77; Neumann, J.: *Český barok*, s. 115.
- 34) Zahradník, I.: „*Rafael*“ v obrazárně Stra-hovské, PA 21, 1904-5, s. 128; záznam o dvou údajně Palkových obrazech svatých Jana a Tomáše v souboru 68 převážně českých malířů (s nejčastějším výskytem jména Škrétova, což lze ovšem přičíst jeho popularitě) v pozůstatku proboště svatovítinské kapituly Jana Nepomuka Kvíze z roku 1790 („*2 Aposteln Joannes und Thomas von Balco in vergold. Rahmen 28 fl.*“), z něhož podle autorova domnění „většina... přešla do obrazárny strahovské“. Ale tyto obrazy se tam podle dosažitelných informací nedostaly.
- 35) Protějškové polopostavy svatých Petra a Pavla, olej na plátně, 57,5 x 41,8 cm, Obrazárna Strahovského kláštera (restituce z NG, zdd inv. č. , O 6738, 6739); Dlabac̄, G.J.: *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon* I., s. 71, č. 16; SK, sign. DU I 11. Haupt Catalog der Gemälde=Gallerie des königl. Prämonstratenser Stiftes Strahov, gegründet durch ... Hieronymus Zeidler im Jahre 1836; Parthey, G.: *Deutscher Bildersaal. Verzeichnis der in Deutschland vorhandenen Oelbilder verstorbener Maler aller Schulen in alphetischen Ordnung zusammengestellt. Zweiter Band, L-Z*, Berlin 1864, s. 223; Mádl, K. M.: *Ze strahovské obrazárny*, Zlatá Praha 19, 1902, s. 407, 349 (obr.), 359 (sv. Petr); *Výstava Praha 1730-1850*, katalog výstavy Musea hl. m. Prahy), Praha 1916, s. 108, č. 41; MSN, 5, Praha 1931, s. 480; Matějek, A.: *Strahovská obrazárna v Praze* (obrazárna královské kanonie rádu premonstrátského v Praze), Praha 1931, s. 25, č. 23; Hůlka, V.: *Strahov a jeho památky. Stručný průvodce*, Praha 1940, s. 27, obr. s. 28; Toman, *Nový slovník* II.s. 240; Garas, K.: *Zu einigen Problemen*, s. 247; Blažíček, O. J.-Hejdová, D.-Hobzek, J.-Polienský, J.-Preiss, P.: *Barok v Čechách. Katalog stálé výstavy ve státním zámku v Chlumci nad Cidlinou Karlova koruna*, Praha 1973, s. 134, č. 280, 282; Formánek, V. (red.): *300 Jahre Malei-rei in Prag, Dresden 1978*, s. 22; Ky-zourová, I.-Kalina, P.: *Strahovská obrazárna. Od gotiky k romantismu. Vybraná díla ze sbírek kláštera premonstrá-tů na Strahově*, Praha 1993, s. 88, č. 72-73; Neumann, J.: *Český barok*, s. 115, uvádí shodné protějšky svatých Petra a Pavla v katalogu aukce firmy Otto Müller v Mnichově, kde byly připsány Petru Brandlovi.

Zusammenfassung:

Pavel Preiss

Gemälde von Karl Franz Palko in den Klöstern Doxan und Strahov

In der Mitte des 18. Jahrhunderts erschien in Böhmen der Maler Franz (Xaver) Karl Palko (1724-1767). Sein älterer Bruder Franz Anton Palko war ein bekannter Maler von Bildnissen, seltener auch von Altarbildern. Franz Karl widmete sich dagegen zwar ausschliesslich Fresken und Altarblättern, aber trotzdem kam es wegen der Gleichheit der Vornamen in der Literatur oft zur Verwechslung ihrer Werke.

Franz Karl, ausgebildet an der Wiener Akademie, war vorwiegend in Ungarn, Sachsen, in Böhmen und zuletzt auch Bayern tätig. In Böhmen führte er anfangs Fresken in der Jesuitenkirche St. Niklas auf der Prager Kleinseite und in der Kirche des hl. Johannes von Nepomuk in Kuttenberg aus. Gelegentlich kehrte er auch wieder nach Sachsen zurück.

Aus einem indirekten Hinweis lässt sich bereits am Ende des Jahres 1754 auf Palkos Anwesenheit in der Stadt Roudnice (Raudnitz) schliessen, was wohl mit dem Beginn seiner Arbeit für den damaligen Prälaten des unweit liegenden Prämonstratenserinnenklosters Doksany (Doxan) übereinstimmt. Johann Franz Friedrich Ritter von Winkelburg (1715-1797), der den Ordensnamen Joseph annahm, war eine interessante Persönlichkeit als Sammler und Besteller von Kunstwerken. An ihn weist offenbar thematisch das Fresko am Plafond des Refektoriums mit der Darstellung des Gastmals des ägyptischen Joseph, eine wirksame Komposition in ausgewogener Verbindung der Personen in satten und prägnanten Farben. Das Hauptgemälde begleiten zwei Felder mit Engelchen, welche Attribute tragen, die sich zur Erklärung von Josephs Träume und zum Enträtseln des Traumes des Pharaos beziehen. An der

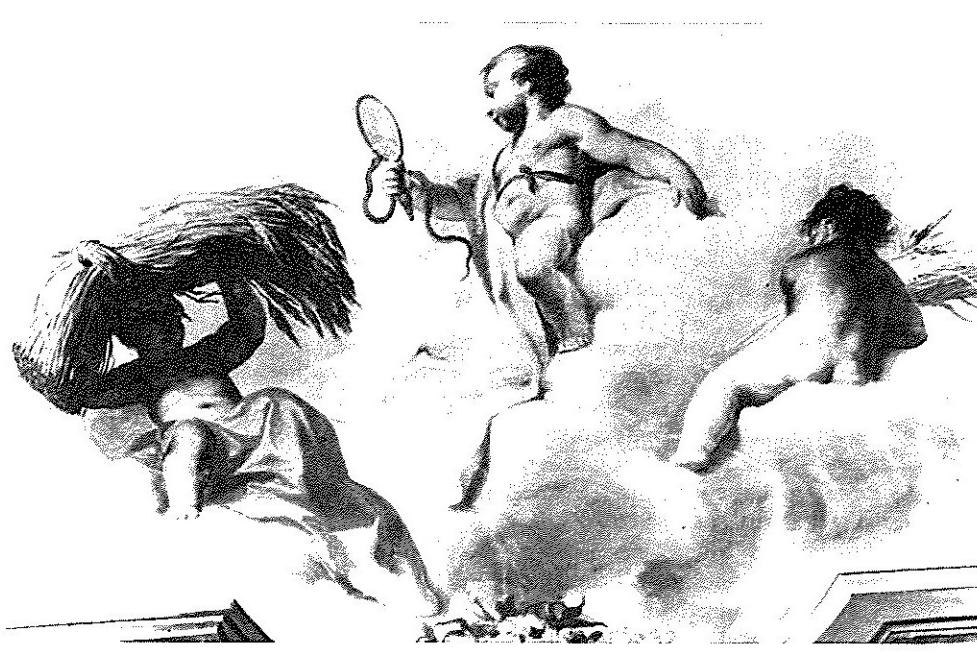
Stirnwand entfaltet sich in einer durch Sfumato verschleierten Landschaft des böhmischen Mittelgebirges die legendäre Gründungsszene des Klosters durch die Königin Gertrude, die ihr „Es kann/doch/g/sein“, woraus angeblich der Name des Klosters „Doxan“ abgeleitet wurde, ausspricht. Um die Landschaft völlig zur Geltung zu bringen, wurde die Gruppe zur Seite des Bildfeldes geschoben. An den Wänden sind in dekorativen Rahmen sechs ovale Halbfigurenbildnisse von Wohltätern des Klosters gemalt. Zu Palkos gelungensten Fresken gehört das Gemälde am Plafond eines Klosterzimmers mit der ausdrucksreichen Anbetung der Hirten, die ebenfalls in eine üppige Szenerie mit feinen Übergängen satter und ausgeprägter Farben eingebettet ist. Eine wichtige Komponente stellt die bis in winzigste Details ausgeführte Partie des ruinenhaften Gebäudes dar. Schwer beschädigt ist leider das Fresko in einem weiteren Klosterraum, in dem wohl der Ordensgründer Norbert unter einer perspektivisch aufgefassten Architektur erscheint; außer der Gesamtkomposition bezeugt Palkos Autorschaft die charakteristische Typik einer Gruppe von Pilgern.

Die Drohung eines preussischen Parlamentärs, dass Prag bei der Belagerung 1757 vernichtet wird, war – wie das Geschick Dresdens kurz darauf bezeugen sollte – zweifellos erst gemeint. Prag wurde tatsächlich seit Ende Mai mit Bomben überschüttet, die absichtlich auf die Burg und die Kleinseite sowie auch auf kirchliche Dominanten in der Alt- und Neustadt gezielt waren. Stark beschädigt wurde damals auch die Kirche in Strahov, deren Bau erst 1753 abgeschlossen worden. Das Einrichten dauerte jedoch noch viel länger.

Das Format der Seitenaltarbilder von Michael Willmann und Johann Christoph Lisska (Lisska) bestimmte auch die Grösse der neuen Altäre, die der Marmorier Joseph Lauermann ausführte und der Bildhauer Johann Anton Quittainer plastisch ausstattete. Für vier von ihnen wurden von Palko Altarbilder bestellt, und zwar der hl. Martin mit dem Bettler, die Bekehrung Pauli, der hl. Augustinus am Meeresufer und der hl. Johannes von Nepomuk im Gebet. Die voluminösen, muskulösen Figuren sind unterstützt und weisen starre Gebärde auf. Dies scheint Palkos Reaktion auf die erste, eben damals sich einsetzende klassizistische Welle zu sein. Diese Tendenz ist besonders in Palkos ölbildern auch weiterhin spürbar.

Palkos Spezialität waren Folgen von Brustbildern der Apostel, die er wahrscheinlich in mehreren Exemplaren schuf, von denen sich eine im Prager-Altstädter Haus des Königsaaler Abtes befand und vielleicht mit derjenigen identisch ist, die zuletzt in dem Zisterzienserkloster Vyšší Brod (Hohenfurt) landete. Einzelstücke, wahrscheinlich Fragmente weiterer Reihen von Apostelbildern, sind noch verstreut erhalten. Wohl mehrmals malte er auch die Gegenstücke der Apostelfürsten Petrus und Paulus, von denen sich ein Pendant auch in der Gemäldesammlung des Strahover Klosters befindet; ob es direkt für das Kloster entstanden ist, bleibt allerdings als fraglich.

Deutsch von Pavel Preiss

↑ F. K. Palko, Putti se symboly Josefových profetických snů (Doksany, refektář býv. kláštera premonstrátek, asi po 1754).

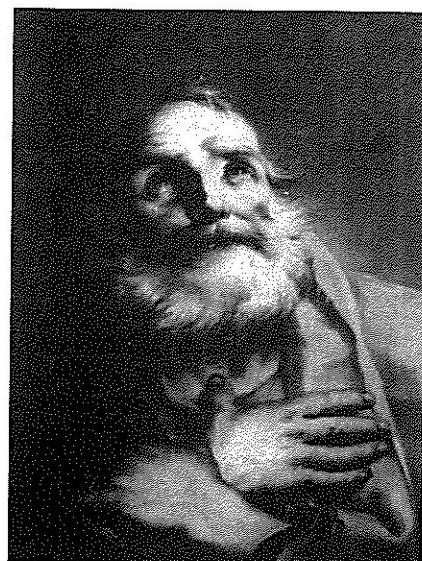

↑ F. K. Palko, Josef Egyptský hostí své bratry (Doksany, refektář býv. kláštera premonstrátek, asi po 1754, detaily fresky).

F. K. Palko, Sv. Petr (Strahovská obrazárna)

F. K. Palko, Sv. Pavel (Strahovská obrazárna)

F. K. Palko, Sv. Augustin
(Strahov, basilika Nanebevzetí P. Marie)

•III•

MISCELLANEA

Drobnosti

Resignace strahovského
opata Jakuba ze Šternovic

Jan Pařez

Strahovský Jakub ze Šternovic (1560-1579) byl původně kaplanem českého místodržícího Ferdinanda a za své zásluhy u dvora byl protekčně dosazen do úřadu strahovského opata přes silný odpor premonstrátských prelatů. Po mnoha peripetiích byl sesazen v roce 1579. Roku 1585 se pokusil vrátit na Strahov, ale zemřel.¹⁾

Při zpracování svého článku v předcházejícím čísle tohoto sborníku jsem bohužel nepřihlédl k významnému narrativnímu pramenu, který by mohl osvětlit „případ“ Jakuba ze Šternovic, totiž k análu kláštera v Teplé, z něhož pocházela celá řada strahovských opatů 16. století. Prošel jsem tehdy veškerou dobovou korespondencí v tepelském archivu a nové významné informace jsem nenašel; proto jsem se domníval, že analista neměl dostatek pramenů k lepšímu zpracování.

Tepelské analý byly zpracovány do barokní podoby tepelským převorem Václavem Schillingem.²⁾ Na jejich význam poukázali už v 60. letech A. Zerlik a dr. K. Dolista, později se jimi zabýval podrobněji F. Hoffmann.³⁾ Relativní časová blízkost sepsání analý (vazba je z r. 1621) zaručuje i poměrnou nezkreslenost informací.

Tepelské analý předně lépe osvětlují situaci na Strahově před Jakubovým sesazením. Jan Lohel, budoucí strahovský opat (1586-1612), který v r. 1578 studoval v pražském jesuitském Clementinu, sice byl ve styku se strahovským opatem,⁴⁾ ale již tři měsíce před Jakubovým pádem působil na Strahově jako dohližitel tepelský profes, převor Matyáš Gehell.⁵⁾ Tady je tedy nutné opravit názor Dominika Čermáka, který se domníval, že o-ním převorem se stal mladý Jan Lohel.

Nejvýznamnější informací je insert resignace Jakuba ze Šternovic.⁶⁾ Tento dokument uvádím v plném znění.

Ego Jacobus monasterii Montis Sion abbas miserrimum seculi praesentis statum, familiae contumaciam ac in obedientiam meamque ipsius senectutem ac debilitatem corporis considerans, ut reliquum vito mean tempus quiete et majoris pietate ac devotione traducere possim, officio meo libere et voluntarie reverendo domino Joanni Murregis abbati teplensis et reverendissimi generalis nostri vicario, praelato in semper observando in praesentia reverendorum dominorum Adami Hasleri coenobii Chotieschovienis antistitis et Viti Heroldi Doxanensis monasterii praepositi, renunciavi ac resignavi. In eius rei testimonium propria manu nomen meum, Deum et omnes sanctos eius testes adducendo, subscripsi. Actum aetatis 1579 pridie nonas februarii.

Jacobus indignus abbas manu propria

1) O jeho osudech a životě na Strahově viz Pařez, J.: *Jakub ze Šternovic, dosazený strahovský opat, a jeho hospodaření na Strahově (1560-1579)*, BS 1, 1995, s. 45-61.

2) Knihovna Kláštera premonstrátů v Teplé, Cod 735 (A 47). 1193-1599.

3) Dolista, K.: *Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci*, MZK 5, 1967, s. 173-197; Zerlik, A.: *Annales monasterii Teplensis. Tomus I.*, APraem 37, 1961, s. 147-152; Hoffmann, F.: *Tepelské analý*, StR 27, 1989-90, s. 95-110. Hojnějich užil A. Zerlik ve své disertační práci: *Abt Johannes Meitskönig und seine Zeit. Das Stift Tepl in der Zeit der Glaubensspaltung von 1521-1596*, kterou obhájil r. 1938 na FF něm. university v Praze

4) Pařez, Jakub ze Šternovic, s. 55.

5) Cod 735, f. 174v: „...qui [Matyáš Gehell] jam tribus mensibus tanquam inspktor apud dominum Jacobum in monasterio Strahoviensis manserat...“

6) Cod 735, f. 175r.

Z Jakubovy resignace vyplývá, že byla sepsána ve stejný den, kdy došlo k jeho sesazení. Zůstává otázkou, byla-li tato resignace popudem k panovníkovi odvolání či níkoliv.

Údaje o dalších Jakubových osudech lze rozšířit snad jen o zprávu o jeho pobytu v Teplé, kam byl po čtyřech týdnech odvezen tepelským opatem. Zde zůstal do prosince a poté byl poslán do kláštera v Zábrdovicích.

© Jan Pařez

Zámecká knihovna Velké Meziříčí

Petr Mašek

Zámek Velké Meziříčí (Großmeseritsch, Groß Wesseritsch) byl v letech 1724-1730 přestavěn po předchozím požáru.¹⁾ V roce 1764 jej zdědila kněžna Eleonora von Oettingen – Spielberg (1745-1812)²⁾ provdaná za prince Karla Josefa von Liechtenstein (1730-1789).

Knihovnu na zámku založil jejich syn Moriz (1775-1819), který používal heraldické exlibris s textem „Fürst Moritz Liechtenstein'sche Bibliothek“ (např. sign 36). Snad díky němu byl vypracován první katalog zámecké knihovny, který obsahuje 547 svazků německé literatury 19. století (sign. R 3).

O velký kvantitativní nárůst knihovny se později postarala jeho dcera Leopoldina (1815-1899), provdaná za knížete Ludvíka Jana z Lobkowicz (1807-1882), která nechala část knihovny svázat do jednotných červených vazeb. V roce 1848 nechala knihovnu sepsat do katalogu s názvem „Katalog der Bibliothek Ihrer Durchlaucht der Frau Leopoldine Fürstin Lobkowitz in der Burg Gross Weseritsch 1848“. Knihy byly rozděleny podle jazyků na „Deutsche Werke“ – 2 388 svazků, „Ouvrages français“ – 857 svazků a „English Works“ – 527 svazků (Sign. R 4). Celkově měla zámecká knihovna v polovině 19. století 1811 titulů, tj. 3 772 svazků.

V držení zámku a budování knihovny pokračoval jejich syn Rudolf Ferdinand z Lobkowicz (1840-1908), voják, císařský generál. Ten doplnil knihovnu velkým souborem militárií druhé poloviny 19. století. Zámek Velké Meziříčí odkázal sestře Anně (1847-1934), provdané za hraběte Alfreda z Harrachu (1831-1914).³⁾ Jejich syn Franz (1870-1937) opatřil knihovnu jednotným heraldickým exlibris. Hraběnka Anna obohatila knihovnu zvláště francouzskou literaturou. Spolu s tímto sňatkem se do knihovny dostaly i knihy Marie Joseffny z Liechtensteinu (1763-1833), provdané za hraběte Jana Arnošta z Harrachu (1756-1829). Poslední rozšíření knihovny nastalo za života jeho dcery Josefy (* 1905) a jejího manžela hraběte Aloise Podstatzky – Lichtenstein (* 1905), který sbíral zvláště loveckou literaturu. Snad za jeho života došlo k vytvoření lístkového katalogu knihovny, který je dnes ovšem rozptýlen. Některé lístky jsou vloženy přímo v knihách.

1) Sedláček, A.: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Díl I.*, Praha 1981, s. 247 - 249.

2) Veškeré genealogické údaje jsou převzaty z databáze dr. V. Pouzara, kterému tímto velmi děkuji za její poskytnutí.

3) Kneidl, P.: *Knihovna Národního muzea*, Praha 1959, s. 148 uvádí, že knihovna byla hrabaty z Harrachu přímo vybudována.

Vedle provenienčních znaků vlastních shromažditelů knihovny nalezneme ve fondu stopy po sbírkách knížat von Hohenlohe, hrabat Haugwitzů z Biskupitz ze zámku Osová a po knihovně hraběte Václava Antonína z Kaunitz – Rietbergu (1711-1794).⁴⁾ Cennou stopou je také Kalendář historický Daniela Adama z Veleslavína z roku 1590 (sign. 3033, Knihopis č. 59)⁵⁾ se zlaceným heraldickým supralibros Jaroslava Bořity z Martinic. Zajímavostí je také vpisek holštýnského vévody – „ex libris Leopoldi Serenissimi Holsatiae Ducis“ (sign. 7).

Dnes je knihovna instalovaná v Muzeu knihy ve Žďáře nad Sázavou v regálech bývalé knihovny českého podnikatele rytíře Vojtěcha Lanny. Celkově obsahuje knihovna 4853 svazků, z toho 2 rukopisy, 2 tisky 16. století a 167 starých tisků. Fond starých tisků obsahuje literaturu historickou, lexikony, cestopisnou a životy svatých.

Podstatnou část knihovny tvoří militaria, díla o taktice, popisy evropských válek, bitev, tažení, manévrů, dějiny regimentů, vzpomínky, biografie a tištěná korespondence slavných vojevůdců. Díla historická jsou především biografie významných politických osobností, zvláště aristokratů. Třetí oblastí je literatura lovecká, lovecké cestopisy z exotických zemí a beletrie s loveckou tématikou.

Zbytek fondu tvoří romány 19. století, často historické, anglické romány vydávané v Lipsku B. Tauchnitzem nebo nakladatelstvím Galignani v Paříži.

© Petr Mašek

4) Toto exlibris uvádí Lifka, B.: *Exlibris a supralibros v českých korunních zemích v letech 1000 až 1900*, Praha 1980, s. 140.

5) Tamtéž, s. 93. Další exempláře např. v Knihovně Národního muzea sign. 60 E 8 nebo v zámecké knihovně Újezd Svatého Kříže – Mašek, P.: *Knihovna ze zámku Újezd Svatého Kříže*, Sborník NM, řada C, 1986, č. 1-2, s. 101-116.

Zprávy

Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym

Před dvěma lety iniciativou Marka Derwicha při Historickém ústavu vratislavské univerzity vzniknuvší ústav pro studium klášterních a kongregačních komunit (se zkratkou jeho francouzského názvu *Laboratoire de Recherches sur l'Histoire des Congrégations et Ordres Religieux – LARHCOL*) má za krátkou dobu svého trvání už pozoruhodné výsledky badatelské i vědeckoorganizační. Tentokrát je o to upozornit na druhou¹⁾ mezinárodní konferenci, kterou ve spolupráci s Historickými ústavy univerzit ve Vratislaví a Opole uspořádal v rekreačním středisku Turawa na Turavském jezeře ve dnech 9. až 11. května 1996 na výše uvedené téma.

Přesto, že bylo prosloveno takřka 50 referátů či diskusních příspěvků (lze s jistým nadsazením říci, že se dostalo takřka na každého účastníka, protože počet přítomných nepřesáhl počet 80 osob), nemohlo být velmi široce pojaté téma ani zdaleka postiženo v dostatečné šíři, byť bylo omezeno v podstatě na problematiku polskou a částečně i českou. Tento široký záběr je ovšem třeba pochopit z toho, že jde stále ještě o sympozia, která toto pracoviště do vědeckého světa uvádějí a bylo by zřejmě ještě přílišným rizikem, kdyby se tématika soustředila na nějaké úzce specializovanou oblast. Nicméně autoři koncepce chtěli přílišné atomizaci předejít alespoň tak, že uvnitř třídenní konference rozčlenili její průběh na zasedání plenární a pak do dvou sekcí, uvnitř nich pak ještě provedli další věcné členění, byť se to nepodařilo, ba nemohlo podařit bez zbytku. Nedostatkem rozčlenění na sekce pak byla skutečnost, že se problematiky všelijak křížily a účastníci nemohli dostatečně pružně vyhledávat a sledovat všechny je zajímající problémy. Ale to se zřejmě podaří zvládnout v příštích – již plánovaných – konferencích. Naopak uvedené množství příspěvků svědčí o velkém zájmu o zasedání a tím i přímo či nepřímo o pocitu obecné potřeby věnovat pozornost právě této problematice, která nejen patří ke klíčovým, ale současně je i vzhledem k dochovanosti pramenů často poměrně lépe sledovatelná než řada témat jiných.

Lze ovšem už úvodem konstatovat, že se organizátoři vyhnuli únavné monotematicnosti i tím, že položili důraz na to, aby problematika byla sledována z hledisek nejrůznějších historických disciplín od archeologie, dějin umění a literatury přes kodikologii, heraldiku, diplomaturu až k dějinám správy, historii hospodářské i politické a samozřejmě i k vlastní monasteriologii v užším slova smyslu.

Touto širokou paletou bylo dáno, že referáty oscilovaly mezi dvěma póly, totiž mezi referáty o úzkých badatelských problémech, které vycházely z právě probíhajícího výzkumu, až k pracem syntetizujícího rázu, které přinášely přehlednější informaci o určitých problémech zainteresovanému, leč nepříliš do hloubky zasvěcenému publiku. Tak se tu střídal „Forschungsbericht“ s nálezovou zprávou či předběžným zpracováním, jimž předcházelo několik obecněji orientovaných referátů úvodních. Potéšující okolnosti pak bylo nejen to, že se jednání účastnila rozsáhlá skupina mladších badatelů, ale i to, že organizátoři vytvořili podmínky pro dostatečně širokou diskusi, která nebyla bezprostředně centrována k jednotlivým referátům, nýbrž vždy k skupince několika po sobě jdoucích, takže v ní nebylo rozpačitých prostojů a nakonec zpravidla došlo i na ty referáty, jež na první pohled diskusi zdánlivě takřka vylučovaly.

1) O první z nich Marie Bláhová v *Medievalia historica Bohemica* 4, 1996. Sympozialní protokol vyšel pod názvem *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. Marek Derwich a Anna Pobóg-Lenartowicz, Opole 1995, 550 s. + řada vyobr.

Už výše uvedený počet referátů prakticky vylučuje možnost, aby se dostalo pozornosti všem. Není to možné ani bibliograficky, leč není třeba toho příliš litovat, protože vyloučeno, že kompletní protokol (rozšířená znění jednotlivých příspěvků doplněná o poznámkový aparát) bude tiskem k dispozici dříve, než tato stručná zpráva. Bude tedy o konkrétních témaitech řeč vlastně jen výjimečně.

Má-li se charakterizovat časové rozpětí, je třeba říci, že převaha byla nutně na problematice středověké. Z čistého novověku jsem napočítal celkem šest referátů s tím, že několik dalších věnovalo pozornost některým klášterním fenoménům, které přecházejí ze středověku do novověku.

V prvním bloku, případně nazvaném „Kladení otázek“, je třeba upozornit na zahajovací referát *Berta Demyttenaereho* z univerzity v Amsterodamu, který hovořil obecně o „klaustralizaci“ a civilizačním pokroku zejména v raném středověku. Na něj navázal Marek Derwich o monasticismu v polské kultuře a společnosti ve středo- i novověkém Polsku a Andrzej Radzimiński úvahami o mnišských i kanovnických rádech a jejich vazbách s katedrálními kapitulami ve středověkém Polsku (referent je mj. autorem dvousazkového díla o katedrálních kapitulách ve středověkém Polsku). Důraz se kladl nejen na vlastní vnitřní život, ale zejména na příslušné interakce se společností té které doby a toho kterého prostředí ať už šlo o benediktiny či rytířské řády. Ale i jinak příšly konkrétně ke slovu i další řády, byť benediktini stáli výrazně v popředí. Z problémových okruhů pak je třeba vyzvednout otázky heraldiky a sfragistiky na jedné a oblast studia nekrologií na druhé straně, stejně jako problémy archeologické či výklady, věnované architektuře a jejím jednotlivým aspektům. Z diplomatických otázek věnoval Roman Stelmach pozornost slezským odpustkovým listinám, Krzysztof Skupieński vztahu klášterů a veřejného notariátu ve středověkém Polsku a posléze Janusz Losowski fungování kanceláře poddanského jezuitského městečka Michow v 18. století.

Naznačil jsem, že se konference orientovala na Polsko a Čechy, bylo by snad lépe říci na Polsko, Slezsko a České země. Poslednímu aspektu se věnovalo šest českých účastníků, kteří přednesli následující referáty: Petr Sommer o vztahu sázavských benediktinů k jejich bezprostřednímu laickému zázemí (šlo o výklad sídliště, objeveného bezprostředně u klášterní zdi), Pavel R. Pokorný o české klášterní heraldice v jejím plném rozsahu, tj. od počátků až do minulého věku, autor tohoto referátu o starém vývoji klášterního školství v českých zemích a pak o jeho vazbě k univerzitě v době předhusitské, Marie Bláhová o cisterckých představitelích a jejich politické angažovanosti za přemyslovských králů a prvních Lucemburků, Tomáš Krejčík o postavení premonstrátů v českých zemích od 16. do 19. století a posléze Jan Pařez o pražských klášteřích, zejména Strahovu, a jejich postavení v pražském městském prostředí na přelomu středo- a novověku. K českým referentům se tématicky ještě připojil Wojciech Iwańczak s přehledným výkladem o bl. Hroznatovi a jeho roli v českých dějinách konce 12. a počátku 13. století.

Bylo by možno ještě dálé upozorňovat na jiné zajímavé okruhy, ale překročilo by to možnosti této krátké zprávy. Lze tedy shrnout, že se nám dostává širokého kaleidoskopického a současně i plastického obrazu církevního života v důležitých částech středo-východní Evropy zejména v pozdním středověku, na němž bude možno budovat dále. Organizátorem sympozia, které bylo i po organizační i společenské stránce mimořádně dobré zajištěno Markem Derwichem a Annou Pobóg-Lenartowiczovou, se podařilo dobré a užitečné dílo.

Účastníci XIX. kongresu Mezinárodní asociace bibliofilů na Strahově

V posledním zářijovém týdnu (24.9.-1.10.) roku 1995 se do Prahy sjeli členové Mezinárodní asociace bibliofilů na devatenáctý sjezd své organizace v čele se svým předsedou p. Hobsonem. O sjezdu informoval veřejnost i denní tisk a tak lze jen konstatovat, že během svého pobytu absolvovali jeho účastníci řadu exkursí po nejvzácnějších českých knihovnách sbírkách v Archivu Pražského hradu a knihovně Metropolitní kapituly u sv. Víta, v Památníku národního písemnictví (moderní bibliofilie), v knihovně cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodu, v Krajské vědecké knihovně České Budějovice ve Zlaté Koruně, v Uměleckoprůmyslovém muzeu (knižní vazba), v Národní knihovně a v neposlední řadě v několika zámeckých knihovnách spravovaných Národním muzeem. V úterý 26. září dorazilo zhruba sto osmdesát osob také do Strahovské knihovny, kde po přivítání strahovským bibliothékárem Evermodem G. Šidlovským a krátkém úvodním slovu správce rukopisné sbírky J. Pařeza o dějinách knihovny a jejích sálech zhledlo výstavu připravenou jen pro tuto příležitost. Bibliofilové z celého světa tak měli možnost obdivovat soubor vzácných rukopisů a tisků, jejichž popis byl k dispozici v katalogu, zpracovaném autory výstavy J. Pařezem a P. Pokorným, vytiskném Národní knihovnou a vydáném Mezinárodní asociací bibliofilů.

Strahovská výstava byla rozdělena do dvou částí. V oddílu „Ad fontes bibliothecae“ byly k vidění ty tisky a rukopisy, které se vztahovaly k dějinám knihovny. Vedle *Moralii* Řehoře Velkého, v nichž je strahovský vlastnický přípisek ze 13. stol., tu figuroval např. knihovní řád opata Jeronýma Hirnhaima z r. 1671, katalog Strahovské knihovny z r. 1756, oslavný tisk k otevření Filosofického sálu z r. 1797 a nejstarší návštěvní kniha Strahovské knihovny z let 1791-1827. V části „Ex bibliotheca“ se nacházely takové skvosty jako tzv. *Strahovský evangeliář* z druhé poloviny 9. stol., italská redakce Al-Sufího hvězdného atlasu z *trecenta*, iluminovaný *Pontifikál Alberta ze Sternberka* nebo bohatě ilustrovaný cestopis Bedřicha z Donína z poč. 17. století. Z cizích pravotisků jmenujeme alespoň Augustinovo dílo *De civitate Dei* tištěné v roce 1470 v Benátkách na pergamenu, z českých Alacrawovou minuci na r. 1485, Bakalářův *Život Mahomedův* a *Traktát o zemi svaté* z r. 1498. Vzácná díla z oblasti přírodních věd byla reprezentována 1. vydáním Koperníkova *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* z r. 1543, německým překladem anatomie Andreease Vesalia z r. 1551, *Atlasem* Gerharda Mercatora a spisem Tychona Brahe *Astronomiae instauratae mechanica* s autorovou dedikací českému astronomovi a astrologovi Janu Zajícovi z Házmburka, barevným Tychonovým portrétem a zelenou hedvábnou vazbou se zlatým Tychonovým supralibros, o kterou se později živě zajímal předseda asociace. Bibliofilové mohli ocenit i vzácný soubor tisků – jednolistů z tzv. *Dobřenského kodexu* z druhé pol. 16. století. Knižní vazby byly zastoupeny několika renesančními kusy, mj. z knihovny Petra Voka z Rožberka. O rožmberských knihách byla také přednesena přednáška ústy švédského badatele z Lundu P. Ridderstanda. Poté se přítomní odebrali do prostor Památníku národního písemnictví. Celkový dojem se podařilo poněkud pokazit agentuře Voyage, která organizačně akci nezvládla.

Každý účastník měl k dispozici soubor katalogů ke všem 15 prezentovaným výstavám v jednotné grafické úpravě. Je sympatické, že byl – ač z největší části určen cizozemcům – vytiskněn v česko-anglické, případně česko-francouzské podobě.

Představuje unikátní, bohužel ve velmi nízkém nákladu vydaný a pro veřejnost též nedostupný elaborát zpracovaný řadou českých odborných pracovníků (L. Antonín, K. Boldan, Z. Domanová, M. Hejnová, M. Hlinomaz, J. Hůlek, I. Janáková, J. Kašparová, M. Kostílková, P. Mašek, Z. Petrášková, A. Richterová, J. Šimáková, J. Špinar, Z. Uhliř, R. Vondráček, a výše zmínění autoři katalogu pro Strahov).

© Jan Pařez

Výstava ve Speinshartu

2. června 1996 otevřeli premonstráti ve Speinshartu (Bavorsko-Horní Falc) výstavu, kterou ve spolupráci s Diecézním muzeem v Řezně představují premonstrátský řád a dějiny svého kláštera. Výstava se konala při příležitosti 850 let od založení tohoto kláštera a 75 let jeho znovuosídlení.

K výstavě byl vydán katalog (850 Jahre Prämonstratensenabtei Speinshart, 75 Jahre Wiederbesiedlung durch Stift Tepl 1921-1996, Regensburg 1996), který podává zasvěcenou informaci o speinshartských dějinách a o jeho přítomnosti a tak svým obsahem, rozsahem a úpravou daleko přesahuje jeho poslání průvodce po expozitách.

Dějiny kláštera jsou pohnuté. Založen 1145, zrušen za lutherské reformace, když se poslední opat oženil se slibem zeměpána, že bude dále moci vykonávat opatský úřad, kterýto slib panovník nedodržel. Obnoven 1661, zrušen sekularizací 1803. Obnoven 1921, když tepelský klášter koupil budovy od bavorského státu a poslal do Speinshartu první kněze. Trojí založení uznejme za doklad životní síly jak Norbertova díla jako celku, tak jeho konkrétních komunit.

Síla je ve společenství. Přece však jmenujme dvě osoby, které při znovuosídlení měly vedoucí úlohu. Prelát Dr. Michael Hartig (1878-1960), arcibiskupský archivář, pak dómanský kanovník v Mnichově, konal práci na místě, tepelský opat Dr. Gilbert Helmer (1864-1944) koupil a osadil klášter svými kněžími, osamostatnil jej a byl až do své smrti jeho administrátorem. Obnovený Speinshart zůstal málo početnou komunitou. Tím více zasluhují jeho členové uznání za horlivou činnost, když jedním jejím projevem je i uspořádání výstavy, která kéž přinese i „pozitivní impulsy“.

Výstava se konala v kvadratuře, kapitulní síní a refektáři barokního Speinshartu, které bylo a je možné shlédnout – přes leckteré narušení a přes lecjakou přestavbu – ve vzácné úplnosti. Katalog se svými texty a dokonalými reprodukcemi nejenom že je připomínkou úspěšné práce a těší čtenáře kulturněhistorickými zážitky, ale zůstává učebnicí o úseku náboženských a rádových dějin.

Styky strahovsko-speinshartské nebyly velké, rozmnožily se až v přítomnosti. Z dějin jmenujme studium tamních kleriků na strahovské bohoslovecké koleji „Norbertinum“ v Praze na Starém Městě v místě nynějšího obchodního domu Kotva.

© Tadeáš Z. Řehák

7. Mezinárodní sjezd církevních archivářů v r. 1995 na Strahově

Kirchen und sozialistischer Staat. Umbruch und Wandel 1945-1990. Referate und Faschvorträge des 7. Internationalen Kirchenarchivtags. Hg. Helmut Baier. Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft der Archive und Bibliotheken in der evangelischen Kirche 22. Verlag Degener & Co., Neustadt an der Aisch 1996. 242 s.

Ve dnech 10.-16. září 1995 se ve Filosofickém sále Strahovské knihovny konal 7. Mezinárodní sjezd církevních archivářů. Jednalo se o záležitost ekumenickou, takže z českého prostředí tu pronesli zdravici jak římskí katolíci (Miloslav kardinál Vlk), tak čeští bratří (Pavel Smetana) a zástupce církve československé (patriarcha Josef Spak). Pořadatelem byla Mezinárodní archivní rada a Pracovní skupina (zde Arbeitsgemeinschaft) archivů a knihoven v evangelické církvi (Norimberk).

Nutno podotknout, že archivnictví jako takového se účastníkům příliš nedostalo. Jak napovídalo hlavní téma konference, referáty se týkaly především vztahu církví a státu ve východním bloku v letech 1945 až 1990; druhé datum je považováno za rok definitivního rozpadu bývalého socialistického panství. Vedle obecných problémů vztahů církví a totalitních režimů tu byly prosloveny i příspěvky, které se vracely k obětem komunistické justice (V. Vaško: Der Einfluss kommunistischer Monsterprozesse auf die katholische Kirche in der Tschechoslowakei; A. Kocáb – J. L. Hromádka: Der umstrittene Zeuge; J. Balatková – B. Kaňák: Der Prozeß gegen Pfarrer Oldřich Bukal von der Tschechoslowakischen [Hussitischen] Kirche). Část přednázejících se zaměřila i na vztah státu a církve (např. v Estonsku, Sedmihradsku, Sovětském svazu, atd.). S archivní problematikou tak souviselo jen posledních 5 referátů. Dva první se týkaly úpravy historických staveb v Maastrichtu (J. Jamar) a Porýní (H. Budde) pro archivní účely, další problematiky konzervace a restaurování papírových archiválií (R. Kießling). Michel Duchemin, čestný inspektor francouzských archivů, se zamýšlel nad rozdíly v archivní terminologii různých evropských států a nad stavem zpracování archivních pomůcek. Poslední příspěvek přednesený Helmutem Baierem, ředitelem bavorského zemského archivu evangelické církve, deklaroval definitivní ustavení Sekce archivů církví a náboženských společenství, připravované v posledních letech a dokonce uvedené jako spolupořadatele, a také vymezení hlavních úkolů této sekce.

Agentura Evangtour, která byla pověřena pořadatelskou prací, se svého úkolu zhstila velmi dobře. Nutno vyzdvihnout především perfektně provedené simulánní tlumočení do druhého jednacího jazyka (angličtina, němčina). Protokol sjezdu byl publikován tři čtvrti roku po sjezdu.

© Jan Pařez

Recenze

Bernard Ardura: Prémontrés. Histoire et Spiritualité.
Travaux et Recherches VII. Publications de l'Université de Saint-Etienne 1995. 622 s.

V Evropském středisku bádání o řeholních rádech a kongregacích při universitě v Saint-Etienne vysyla kniha o historii a spiritualitě rádu premonstrátů. Autor, narozen roku 1948, profes kanonie Frigolet v jižní Francii (Aix-en-Provence), dnes sekretář Papežské komise pro kulturu, uveřejnil již dlouhou řadu článků, studií a několik větších prací o svém rádu. Dosáhl tak souhrnného a uceleného poznání, které vypsal v posuzované knize. Jedná se o nástin dějin rádu i jeho přítomnosti, kde, jak píše, má být rádová historie panoramatem pro podání základních prvků premonstrátské spirituality.

Kniha je rozdělena do sedmi hlavních kapitol, které pojednávají o třech základních tématických celcích. Prvním je vypsání doby založení rádu a jeho šíření podmíněného rozkvětem spirituality, po kterém následovalo období znejistění a ústupe (12. až 16. století). Druhým celkem je postižení předtridentských a potridentských reforem a jejich výsledků, kterými jsou vedle dalšího rozšíření rádu i nový rozkvět spirituality, ale i bouřlivé časy reformace, které vyústily do pronásledování rádu a jeho téměř likvidace (16. až 19. století). Třetím celkem je snaha o postižení přítomnosti rádu a pokus o výhled do budoucna. Je přitom samozřejmé, že tak erudovaný autor nezapomíná upozorňovat na integrování rádu do katolické církve, ale i na to, co do ní sám rád vkládá a jak jí tím obohacuje.

Tato krátká recenze díla chce být jednak poděkováním a uznáním autorovi za napsání tak rozsáhlé a přehledné práce, která je velkým přínosem a informačním zdrojem pro dějiny rádu, ale zároveň je jejím skromným posláním uvést několik doplnění, upozornění, jiných přístupů a drobných oprav.

Svatý Norbert byl především charismatik. Tuto skutečnost autor pojmenovává jako „magnetismus“. K Norbetovu charismatu patří hlavně kritičnost, sebevědomí a pluralita v uskutečňování přijatých závěrů jeho mise. Méně místa již autor věnoval zařazení Norbertova rádu do Apoštolského hnutí, této mohutné obnovy církve začátkem druhého tisíciletí, které je známo pod poněkud zavádějícím názvem „gregoriánská reforma“. V rámci tohoto hnutí se Norbertovo dílo, snad až příliš rychle, konstituovalo ve společenství, a pak rád. Autor v této souvislosti ventiluje obavu, aby dokonalá organizace nepřevládla nad vnitřním, resp. spirituálním posláním rádu.

Norbertovo charisma se stalo charismatem premonstrátského založení a projevovalo se celkovým přístupem ke světu, liturgií, společným životem, duchovní správou, fyzickou prací, vyučováním, askesí nebo misiemi. Každá z těchto činností byla důležitá, ale jen všechny společně a navzájem vytvářely celek existence a působení. Tak tedy autor líčí počátky rádu s maximálním akcentem na spiritualitu, aby se posléze dostal i k vylijčení jeho stagnace a slábnutí tvůrčí síly. Rovněž je zaji-

mavé čist o obnovování řádu vlastními silami již v předtridentském období, a to v Čechách, Sasku, Uhrách, Anglii a Španělsku. Z hlediska řádu byly závěry Tridentského koncilu pouze potvrzením řádových reforem, které zevnitř ovlivňovaly vnější projevy řádového života ve specifické politické situaci jednotlivých evropských zemí. Autor konstatauje, že řád žil v 17. století plně z obnovy a v 18. století již plně z minulosti. V nedostatku niternosti také autor spatřuje pozdější úpadek řádu.

Přestože výslovně neuvádí pět hlavních směrnic řádu premonstrátů, resp. Premonstrátského patera liturgického, kajícího, apoštolského, eucharistického a mariánského života, v textu je jednotlivě probírá. Upozorňuje, že se od tehdy začalo užívat názvu „Maria, Matka a Paní.“

Ve všech třech celcích je uvedeno mnoho jmen svatých, blahoslavených, blažené paměti, vynikajících organizátorů a učenců i umělců. Z našeho pohledu mohli být některí z české církáře vynecháni, jiní by si zařazení zasloužili. To už je ale úskalí všech cizích prací.

Třetí celek tvoří vypsání nedávné minulosti řádu, jeho přítomnosti a pokus o výhled do budoucna. Autor poznámenává, že řád premonstrátů je předmětem zájmu a studia nejen pro historiky, ale i speciálnější společenské obory. Například spiritualita a její dějiny jsou novým vědním oborem našeho století. Řád je žijící instituce, a proto je trvalým zdrojem inspirace k vědeckému zkoumání.

Řád ožil, přestože počátkem novověku již téměř skomíral, a to větví západní (Belgie, Francie, Holandsko) a východní (habsburská monarchie). Tomuto období věnuje autor pozornost spíše formou kronikářskou. Ve zpracování naší problematiky najdeme mnoho neproporcionality, dílčích pohledů, či dokonce nesprávných informací. To je, bohužel, pro cizí práce o naší problematice příznačné, neboť zde hráje zásadní roli autorova neznalost češtiny, některých pramenů a zprostředkování všeškerých informací. Jako spolupracovníka uvádí želivského premonstráta, dr. Charouze, jehož možnosti informačního přínosu byly zřejmě omezené. Vedle řady jiných příkladů je možno uvést, že (s. 404) generální opat Jerónym Zeidler na koncilu byl a tam také zemřel. Dále je možno upřesnit (s. 566), že se jedná o nejpočetnejší z ženských větví řádu Kongregaci sester premonstrátek ze Svatého Kopečka.

Závěrem je třeba projevit autorovi vděčnost za rozsáhlé dílo, které je zdrojem informací pro všechny zájemce a zvláště pro naše mladé bratry a sestry. Ocenění hodná je rovněž jeho čitost. A přestože k faktografii českomořavské problematiky lze mít určité výhrady, rovněž i na řadu duchovních problémů jsou i v rámci řádu rozličné názory, děkujeme za reinterpretaci minulého pro přítomnost i budoucnost.

© Tadeáš Z. Řehák

850 Jahre Prämonstratenserabtei Weißenau 1145-1995.

Hrsg. von Helmut Binder, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1995. 579 s.
Černobílé a barevné ilustrace.

Ačkoliv byl premostrátsky klášter Weißenau zrušen v r. 1803, vydal v posledních 13 letech sigmaringenský vydavatelský dům Jan Thorbecke Verlag již druhý sborník statí k jeho historii. Ten první byl sestaven při příležitosti 700. výročí přenesení vzácné relikie – „Svaté Krve“ Rudolfem Habsburským do Weißenau.¹⁾ O tom, že bádání od té doby nebylo přerušeno, se můžeme přesvědčit v loni vydaném sborníku, tentokrát v rámci oslav 850 let fundace, právě na případu dějin „Svaté Krve“ z Weißenau, datum jejíž translace v r. 1283 v něm bylo přinejmenším zpochybňeno. Kniha zaujme již z formálního hlediska. Skoro šest set stran odborného textu na krídovém papíru v plátěné vazbě s barevným přebalem a s řadou barevných i černobílých ilustrací se v našich zemích objeví zřídkakdy i u sborníků existujících klášterů. Celkové pojetí sborníku je poněkud nejasné, ale patrně vyplývá ze širokého spektra přispěvovatelů z celé řady institucí, a tak v něm převládá spíše postup od obecného ke konkrétnímu.

Úvodní studie Ulricha G. Leinsle, O. Praem. je věnována obecným otázkám působení premonstrátského řádu v Horním Švábsku. Rozdelení příspěvku do tří částí odpovídá hlavním polím, na nichž se odehrává řeholní život: za prvé „viditelné“ vztahy mezi kláštery církáře a uvnitř klášterů samotných v průběhu staletí, pravidla každodenního života a řeholní disciplína, za druhé řádová spiritualita a kultura, jež vyzařuje do světa prostřednictvím duchovní správy, za třetí přínos řádu na poli vzdělanosti a kultury, snažení literární a umělecká a s tím související odraz světského dění uvnitř kláštera. Následuje příspěvek Helmuta Bindera o pramenech k založení kláštera. Autor podává přehled všech hlavních písemných pramenů a konstatuje, že fundaci lze datovat k r. 1145. Prameny jsou celkem čtyři. Listinu z 19.5.1152 vydal v Merseburku bavorský a saský vévoda Jindřich a potvrzoval v ní, že jeho ministeriál Gebizo věnuje klášteru ve Weißenau (Owe) majetek (půdu). Druhou vydal 1.11.1164 v Ulmu sám císař Friedrich Barbarossa pro kostel sv. Petra v Au a věnoval v ní konventu v čele s proboštem Herrmannem další nemovitosti. K tomu se přidávají další dvě písemné zprávy: v nevýznamném theologickém rukopisu hexametrem složené pětiverší, datované do r. 1180 nebo krátce po něm, a jednak mnohem obšírnější text v rukopisu s výběrem biblických textů ze stejněho období. Rukopisy vlastní petrohradská Ermitáž, obě listiny jsou uloženy v Archivu Národního muzea v Praze. Tentýž autor v příspěvku *War das Weißenauer Heilige Blut vor 1283 in Straßburg?* zjišťuje v pramenných zmírkách „předweißenauské“ osudy cenné relikie – krve Kristovy – aby nakonec dospěl k názoru, že existence relikie, která byla přenesena Mária Magdalénou do jižní Francie, pak Dagobertem I. rozdělena do dvou částí, z nichž jedna byla údajně uložena ve Strasburku a pak Rudolfem Habsburským r. 1283 věnována klášteru, nikdy nebyla ve Strasburku prokázána; první zprávy o Rudolfovi jakožto dárci jsou z kroniky opata Jakuba Murera (1530), stejně jako datum 1283. Autor pak dokazuje, že se relikie dostala do Weißenau spíše po r. 1285. Třetí Binderova statť navazuje volně na jeho článek *Bibliotheca Weissenaviensis. Aus der Geschichte der Klosterbibliothek* v předcházejícím sborníku a je věnována osudům klášterní knihovny po zrušení kláštera. Knihy

1) *Weissenau in Geschichte und Gegenwart. Festschrift zur 700-Jahrfeier der Übergabe der Heiligblutreliquie durch Rudolf von Habsburg an die Prämonstratenserabtei Weißenau.* Hrsg. von Peter Eitel, Sigmaringen 1983.

z Weißenau jsou dnes rozptýleny po celé Evropě a jejich osudy jsou v mnoha případech nejasné. Po zrušení kláštera r. 1803 menší část knihovny vytrádil poslední opat jako svůj soukromý majetek a po jeho smrti byly její osudy spjaty s jezuity. Během ustavičných přesunů však došlo k rozptýlení knih do německých i mimo-německých knihoven. Větší část knihovny přešla spolu s klášterem na Františka Josefa hraběte Šternberka-Manderscheida, který ji roku 1830 prodal knížeti Lobkowiczovi. O sto let později se prodejem spolu s lobkovickou knihovnou dostala do vlastnictví tehdejší Universitní knihovny v Praze, rukopisy z Weißenau však nalezneme i v knihovně Národního muzea a ve Strahovské knihovně. Rozbořen exemplářů z fondu někdejší knihovny ve Weißenau se v rámci sborníku zabývali Solange Michon a Theodor Brüggemann. Švýcarská badatelka se věnovala pasionálu z posledních třiceti let 12. století, který se původně nacházel ve Weißenau, dnes v Genfu. Dotkla se jak miniatur a jejich ikonografie (dekorativními detaily a bestiářem počínaje a scénami ze života svatých konče), tak obou autorů i-luminací – Rufilla i jeho „mistra“ – a také otázek místa vzniku kodexu. Tím nebylo Weißenau, ale snad klášter, ve kterém si premonstráti – dle autorčiny hypotézy – u Rufilla kodex objednali. Protože kostnické biskupství, kde Weißenau leželo, bylo díky poutím, křížovým výpravám a obchodním cestám průchozí oblastí („Durchgangsregion“), lze pozorovat ještě vlivy alsaské, české a rakouské. Theodor Brüggemann předložil knihovědný i obsahový rozbor dílka bamberského světicího biskupa Jakoba Feuchta *Kleinste oder Kinder Postill* z roku 1579.

Osudy konventu v průběhu staletí popisuje v širokém záběru stať Georga Wielanda *Gemeinschaft im Wandel. Der Weißenauer Konvent vom 12. bis zum 19. Jahrhundert*. Časově je rozdělena do několika oddílů (12.-14. stol., 15.-16. stol., 17.-18. stol. a období po sekularizaci 1803). Zvláštní kapitola je věnována téměm aspektům vývoje konventu, které stály nad jednotlivými obdobími („die epochenübergreifende Aspekte“). Zde se dozvídáme řadu informací o vnitřním vývoji kláštera (např. změny v noviciátu a slavné profesi), vzdělání a literární činnosti, o dělení úřadů v klášteře, o životě v konventu a konečně i o „bolestných případech“ nehodných řeholníků. Druhý Wielandův příspěvek se věnuje ženskému klášteru premonstrátek v Maisenthalu, který existoval – podle některých jen jako „Doppelkloster“ – pouze během prvních dvou století existence mužského kláštera ve Weißenau. V historiografické literatuře najdeme několik zmínek, ale podrobnější studie o ženském klášteru dosud neexistovala. Wieland si povšiml nejen pramenů k dějinám kláštera, ale vycházejí z jejich povahy provedl analýzu frekvence jmen konventuálek podle ne-krologia a sociálního složení konventu (mimořadem vhodný srovnávací materiál pro české prostředí!), a dále se zabýval otázkou knihovny, některými aspekty klášterního hospodářství a také osudem klášterního kostela po zrušení konventu. Ve svém posledním příspěvku vykresluje přehled vzniku jednotlivých klášterních far, jenž začíná pochopitelně popisem první fary v samotném Weißenau a pak postupuje až do roku 1419. Zároveň tím mapuje „duchovní okrsek“ kláštera po celou dobu jeho existence. Styky Weißenau s dcerinným klášterem v Schussenriedu analyzuje na základě archivních materiálů Karl Kaufmann ve stati *Weißenau und Schussenried. Wechselvolle Beziehungen zwischen Mutter und Tochter*. Autor se zaměřil především na personální vztahy, těžiště jeho práce spočívá v období přelomu 17. a 18. století, kdy vnější (války o dědictví španělské) i vnitřní těžkosti (v obou klášterech docházelo ke sporům mezi opatem a konventem, které musely být řešeny zásahem zvenčí) zesílily vztah podpory a kooperace, směřující k prospěchu celku, byť nezřídka proti jednotlivým osobám představenstva. Markantním dokladem je působení schussenriedského profesora P. Inozenze Schmidta jako převora ve Weißenau,

které mělo vést k nápravě chyb rozmařilého opata Christophua Korosse. Vzhledem k tomu, že k daným událostem se zachovaly i deníkové zápisu vlastních aktérů, je možné rekonstruovat poměrně plastický obraz. Příspěvek se uzavírá polovinou 18. století.

Karl Pellens v podrobné studii *Die Weißenau in der Zeit Propst Hermanns II. (1237-1257). Bruder Hermann ordnet Umfeld und Jahreskreis*, rozebírá vznik a účel rukopisu *De anniversariis solemnibus beneficiorum et familiarium nostrorum*, který vznikl v době a na přímý popud probošta Hermanna II. Značně specifický útvar měl podobu liturgické směrnice a podle autora bylo jeho účelem motivovat dobrodince kláštera, aby neváhali s hmotnou podporou, jestliže se jim jako protislužba nabízely mše a modlitby za spásu jejich duší. Dva příspěvky jsou věnovány postavám jednotlivých představených kláštera: Franz-Josef Merk se soustředil na několik momentů v životě Johannese Mayera (1495-1523), opata, který se snažil upevnit pozice klášterní pozemkové držby v době bezpostředně před počátkem selské války. Jednak podrobně vylíčil opatův původ z vesnice Ummendorf, kde se nacházelo sídlo inkorporované klášterní fary, dále popsal Mayerovo působení v církevních úradech a také jeho vztah k humanismu. Poslední část je věnována Mayerovým snahám o vytvoření „klášterního státu“ Weißenau; tento pokus však neuspěl a osud kláštera během dalších staletí a pohrom (selскá válka, reformace, třicetiletá válka, války mezi Habsburky a francouzskými krály, francouzská revoluce) došel svého konce r. 1803. Peter Eitel se zabýval ve své statí Mayerovým nástupcem Jacobem Murerem. Tento řeholník pocházel z kostnické umělecké rodiny, do kláštera vstoupil v r. 1490 a opatem byl zvolen v r. 1523. Do vzniku selské války sestavil dvě redakce kopíráku kláštera Weißenau, *Copeibuch a Privilegiencodex*, a během dalšího desetiletí po sobě zanechal tři historiografické rukopisy. V *Bauernkriegschronik* latinsky popisuje svou roli v počátcích selské války ve sporu s krajským hejtmanstvím (Landvogtei). *Traditionscodeks* je též latinská pětisetstránková klášterní kronika, hlavní Murerovo dílo, z níž tři pětiny popisují historii kláštera do Murerova nástupu. Poslední je umendorfský kopírák. Vedle těchto děl je Murer autorem *Gedenkbuchu*, který jeden z novodobých badatelů charakterizoval jako *Haushaltungsbuch*. Historické povědomí komunity o vlastních osudech v baroku a na počátku osvícenství zpracovala Magda Fischerová. Po rámcovém rozboru stavu historiografie v mezích premonstrátského rádu, kde jako vzorové dílo slouží Hugovy „Annales“, zkoumá konkrétní situaci ve Weißenau, jež mezi premonstrátskými kláštery švábské cirkárie nezaujímal v pěstování věd a historického bádání zvláště významné místo. Snahy tohoto druhu se obracely spíše k praktickému využití, k obhajobám práv kláštera proti biskupovi a vídeňskému dvoru. Tyto práce však lze pokládat za odrazový můstek pro pozdější historiografické a hagiografické bádání, především pro dílo barokní analistiky *Libri praelatorum*, které vychází i ze starších předloh (tzv. *Traditionscodeks*). Jako plod kontroverze mezi představiteli kláštera a J. Mabillonem vidí autorka díla o tradici, uctívání a pravosti Svaté Krve ve Weißenau.

Rada příspěvků rozpracovává speciální otázky. Článek Norberta Kruse se zabývá vznikem jména „Weißenau“; nejstarší jméno *monasterium sancti Petri in Augia*, cíli v Au, bylo posléze vystrídáno jen jeho druhou částí, takže se začal používat výraz *monasterium augiensis*. Augia se později rozdělila na menší a větší; menší byla nazývána i Alba Augia, v překladu do němčiny Weißen Au. Autor zároveň vysvětlil místní jméno Mariatal, kde byl ve 12.-14. stol. ženský klášter premonstrátek. Ulrich Klein v článku *Bemerkungen zu den bildlichen Darstellungen der Medaillen des Klosters Weißenau* doplnil svůj starší příspěvek, otištěný v předcházejícím sborníku o Weißenau o nové nálezy medailí, zvláště opatů Jakoba Murera (1523-1530)

a Antona I. Unolda (1763). Kunsthistorická téma jsou zastoupena statěmi Renate Stahlheberové, Reinhilda Haldera a Rainera Jensche. První autorka ve svých dvou pracích mapuje obdobné téma: ikonografický aspekt života a skutků sv. Norberta. Předmětem článku *Der Norbert-Zyklus im Weißenauer Traditionscodex* je zobrazení světcova života v knižní malbě 16. století. Druhý příspěvek vychází z historické koncepce a hagiografických nároků mědirytového obrazového cyklu života sv. Norberta, který vznikl podle návrhu Chrysostoma van der Sterr ve 20. letech 17. století. Přímý odraz tohoto ztvárnění lze nalézt v torzu původně rozsáhlejšího cyklu třinácti nástenných obrazů ve Weißenau, který pochází z 18. století a představuje výjevy ze světcova života. Halder při hodnocení chóru, který vznikl v první polovině 17. století a je tudíž asi o sto let starší než hlavní loď klášterního kostela, neopouští příliš meze pouhé popisnosti. Jenschův příspěvek si neklade za cíl zhodnotit kvalitativní úroveň chrámové výzdoby (ostatně Weißenau nepatří ke špičkovým barokním památkám regionu), ale s ohledem na kulturně-historické podmínky a funkce ukazuje vývoj, změny a obohacování oltářů a výtvarné výzdoby hlavní lodi. Zachycuje i vazby na poutní místa a kulty v blízkém okolí. Pěstování hudby v klášteře okolo roku 1600 je tématem stati Ulricha Höflachera a na rozbor mše G-Dur, kterou zkomponoval v druhé polovině 18. století ve Weißenau žijící Alois Wiest se soustředil Georg Günther. Sborník uzavírá edice vzpomínkové řeči Františka Palackého na hraběte Františka Šternberka, kterou pronesl na zasedání Královské české společnosti nauk 15. prosince 1842, uvedená průvodním slovem Helmuta Bindera. Tak je alespoň připomenut hrabě Šternberk jako první světský majitel sekularizovaného kláštera a jeho statků.

Jedinou chybou jinak ideálně řešené knihy je absence podrobnější mapy okolí kláštera, kterou zdaleka nemůže suplovat ani mapa weißenauských farních okrsků, navíc neúplná. Čtenářům, kteří nejsou „místní“, je tím značně ztížena orientace. Na závěr by snad bylo užitečné upozornit, že celá řada důležitých dokumentů je uložena na území Čech. Jedná se o již zmíněné listiny, vztahující se k prvním desetiletím existence kláštera, které jsou deponovány v Archivu Národního muzea. V rukopisu Národní knihovny XXIII E 21 je fragment katalogu knihovny ve Weißenau z let 1217-1227. Ve Strahovské knihovně můžeme nalézt pergamenový rukopis (DA IV 42), který je vevázán do prkénkové vazby, potažené světlou kůží se slepotiskem velmi blízkým pasionálu v Genfu; rukopisy z Weißenau byly rozptýleny po celé vzbách z Bruselu, pražské Národní knihovny a St. Gallen.

© Hedvika Kuchařová
© Jan Pařez

Nad prvními dvěma svazky Speinshartensií.

Hermann Lickleder: *Die Urkundenregesten des Prämonstratenserklosters Speinshart 1163-1557. Speinshartensia 1. Beiträge zur Geschichte des Prämonstratenserklosters Speinshart*, Pressath 1995. 235 S.

850 Jahre Prämonstratenserabtei Speinshart 1145-1995. Hrsg. von der Prämonstratenserabtei Speinshart. *Speinshartensia 2. Beiträge zur Geschichte des Prämonstratenserklosters Speinshart*, Pressath 1995. 364 S.

Ačkoliv premonstrátsky klášter Speinshart leží v Hornofalckém lese na západ od našich hranic, z Teplé je to tam blízko než do české metropole. Rády a jejich kláštery jsou však institucemi nadnárodními a tudíž je hranice, obzvláště v době, kdy nebyly obehnány dráty, příliš nezájmaly. To bylo příčinou, proč sehrála Teplá podstatnou roli ve speinshartských dějinách.¹⁾

Speinshartský klášter má pohnutou historii, v níž tvoří milníky tři založení: první v roce 1145, druhé 1669 ze Steingadenu, třetí v roce 1921 z Teplé.²⁾ V roce 1995 tehdy oslavoval nejen 850. výročí založení, ale také 75 let od posledního obnovení. Proto vyšly hned dva svazky zamýšlené (a tímto již uskutečnovené) řady Speinshartensiia. Abychom byli uvedeni do reálií, zastavme se nejprve u svazku druhého, který je sborníkem statí k dějinám kláštera.

Úvodní příspěvek Petera Segla, který je mírně pozměněným textem přednášky proslovené u příležitosti slavnostního zahájení jubilea „850 let Speinshart“ se věnuje raným dějinám a především založení kláštera, jehož datace a okolnosti jsou bohužel doložitelně jenom nepřímo. První listinný doklad o pobytu premonstrátů ve Speinshartu pochází až z roku 1181, protože listina Fridricha Barbarossy z r. 1163, v níž je klášter vůbec poprvé zmínován, hovoří pouze o reguli sv. Augustina, aniž by specifikovala bliže řád. Pro určení nejrannějšího data založení je rozhodující domácí tradice, která se vztahuje k fresce s vyobrazením fundátorů a vročením 1145. Původní verze fresky byla patrně pozdně gotická. Identifikace jednotlivých postav je však až do současnosti otevřenou otázkou, jak dokládá následující stařec Franz Machilka *Kloster Speinshart und seine Stifter*. Na základě důkladné analýzy rozkrývá příbuzenské i společenské svazky rodiny Ettling – Speinshart – Reisenberg, z níž pocházel zakladatel kláštera Adelvolk ze Speinshartu; identifikace Adelvolka a jeho manželky je podle obou autorů nesporná. Co do postav dalších dvou spoluzařadatelů se Machilek domnívá, že se jedná o Adelvolkovy bratry Reginolda II. a Eberharda, pozdějšího biskupa v Bambergu, které jiné podání mylně ztotožnilo s Adelvolkovými synovci Eberhardem II. a Reginoldem III., jež padli okolo roku 1190 v Palestině. Segl je naproti tomu přesvědčen, že synovci byli již na původní verzi obrazu, neboť dědictví po obou mladých válečnících rozmnožilo klášterní statky.

Příspěvek *Die erste Säkularisation des Klosters Speinshart und ihre Vorgeschichte* Günthera Dippolda nabízí pohled na postupný rozpad již beztak nepočetného konventu v důsledku nástupu reformace. Na zániku kláštera se vedle odklonu jednotlivců od katolické víry (na prvním místě je třeba jmenovat opata Johanna III. Georga z Gleissenthalu) podílel především nedostatek dorostu a postupné vymírání komunity. Proces, trvající několik desetiletí, během nichž se klášter změnil v pro-

1) Vztahem mezi těmito svěma kláštery se zabýval Dolista, K.: *Speinshart und Tepl 1368-1540*, APraem 65, 1989, s. 74-86; týž: *Nochmals über die Beziehungen zwischen Speinshart und Tepl im späten Mittelalter*, APraem 66, 1990, s. 65-69.

2) Backmund, N.: *Monasticon Praemonstratense, I-III*, Straubing 1949-1956, tam sv. I., s. 49 n.

testantskou instituci, završil rok 1556. Tehdy se Horní Falc zařadila podle zásady „cujus regio, ejus religio“ k ziskům reformace. Sekularizace kláštera byla dokončena r. 1564 převedením jeho majetku pod státní správu.

Staf Paula Maie *Die Entstehung der Stiftspfarrei Speinshart* sice podává přehled far patřících ke klášteru ve středověku, těžiště práce však spočívá v rekonstrukci snah opatů druhé poloviny 17. a začátku 18. století o opětné získání farností a kostelů ztracených během sekularizace, jež vzhledem ke změněným církevně politickým podmínkám nemohly být zcela úspěšné. Autor zaznamenává i změny způsobené druhou sekularizací na začátku 19. století a vývoj dovádí prakticky až do současnosti. Vhodně navazuje příspěvek Aloise Schmidta, pojednávající na základě obsáhlé znalosti rekatolizačních souvislostí v Horní Falci – po třicetileté válce připadla zejména Maximiliánovi Bavorskému – o novém osazení kláštera z premonstrátského opatství Steingaden v r. 1669 a postupné emancipaci nové komunity až k r. 1691, kdy byl Speinshart opět povyšen na samostatné opatství. Není bez zajímavosti, že toto „druhé založení“ se uskutečnilo plně pod patronací a dohledem absolutisticky využívaností se k životu nově probuzené kláštery podstatně lišily od starých bavorštíckých prelatur.

Kapitola z období druhé sekularizace sborník uzavírá. Protože dané téma je v německé literatuře již zpracováno, soustředil se autor Winfried Müller na majetkové a sociálně politické aspekty sekularizace.

Zbývající práce těží ze speciální tématiky. Příspěvek Waltera Lippa *Die Bibliothek der Abtei Speinshart von 1669 bis zu ihrer Auflösung 1803* je věnován vzniku, zpracování a profilu nového knižního fondu kláštera i jeho osudům po zrušení opatství, které byly, vzhledem k tomu, že se dostal téměř celý do knihovny v Ambergu, poměrně přízivné. Zvláštní pozornost upoutává filozoficky zaměřená knižní sbírka konventuála Heriberta von Grafenstein. Ulrich G. Leinsle předkládá podrobný soupis disputací na speinshartském domácím studiu v 18. století, s připojeným důkladným obsahovým rozbořem tří zachovaných tištěných tezí. Existenci bratrstva sv. Barbory při poutním kostele též světice u Speinshartu v 18. století i po novodobém znovuosazení kláštera se zabývá ve své statí Werner Scharrer. Thomas Finkenstaedt věnuje svůj příspěvek rozšíření a formám původně steingadenského poutního kultu tzv. Spasitele z Wiesu.

Kromě nezbytného aparátu je kniha vybavena jmenným rejstříkem a bibliografií k dějinám kláštera.

Vraťme se nyní k prvnímu svazku řady. Jedná se o regestář speinshartského kláštera pro léta 1163-1557, sestavený Hermannem Licklederem. Po krátkém úvodu obsahujícím i řadu představených kláštera (probošti, od r. 1469 opati), velice stručném přehledu pramenů a jejich uložení (především Bayerischen Staatsarchiv Amberg a Bamberg, Dolistovy edice některých listin) následuje – jak se uvádí v titulu – edice. Jedná se ovšem o regestář, takže o edici nemůže být řeč. V samotném textu regestu jsou osobní i místní jména vytiskena kursivou a uvedena v té pravopisné formě, v jaké se nacházejí v originálu. Podle toho také vypadá rejstřík, který ve snaze respektovat hláskové změny, sdružuje jména začínající znělými a neznělými konsonantami, případně ještě jinak pravopisně kolísavými, pod jedno písmeno. Marně tak budete hledat v rejstříku T na svém místě v abecedě – je pod „dvojpísmenem“ D-T; C je pohromadě s K, ale jen při výslovnosti jako k, zato při výslovnosti jako c je k mání až na konci v oddílu Ž-C-CZ. Svědci listinného pořízení a datace jsou uvedeny v plném znění a dále následují obvyklé údaje, tzn. uložení listin, jejich popis, edice a regesty.

Za každou listinnou položkou ještě následuje identifikace osob a míst v listině se vyskytujících.

Regestář k dějinám jakékoliv instituce se vždy stane základní a nepostradatelnou pomůckou pro badatele v oboru. Může však přinést užitek i širšímu okruhu uživatelů. Z hlediska českého badatele tu tak můžeme najít celou řadu listin, které se vztahují nejen k Teplé, ale k celé české církáři, především co se týče jmenování vizitátorů. Pro Strahov jsou tu dvě důležité položky: jedná se o listiny, vydané generálním opatem rádu Simonem de la Terrière (1458-1470) 11. října 1459 v St. Quentinu. Společně s generální kapitulou pověruje první listinou týž den jmenovaného opata³⁾ visitací uherské, české a moravské církáře, druhou pak ustanovuje Speinshart mateřským klášterem Teplé místo Strahova (Paternitätsrecht). Obě listiny, ačkoliv se o jejich existenci K. Dolista zmiňuje, nebyly dosud vydány ani v podobě regestu. K Teplé a Chotěšovu tu najdeme také dvě neznámé nebo alespoň nevydané listiny (č. 455 a č. 491).

Rada Speinshartensia začala vycházet rychle – první dva svazky se objevily během jednoho roku. Doufejme, že úsilí vydavatelů nepoleví ani v následujících letech.

© Hedvika Kuchařová
© Jan Pařez

Kloster Unser Lieben Frauen Magdeburg. Stift – Pädagogium – Museen.

Magdeburger Museen – Kloster Unser Lieber Frauen. Dr. Ziethen Verlag, Magdeburg 1995. 352 s.

Jde o reprezentační, krásnou, bohatě textově a obrazově vybavenou knihu, kterou vydalo vedení Magdeburských muzeí a vedení magdeburského kláštera Panny Marie. Podle nadpisu jsou obsahem dějiny a popis instituce jako kapituly a kláštera, jako pedagogia a muzea, jako kapituly přednorbertinského kláštera a kláštera Norbertova založeného do 1632, kdy tam končí katoličtí premonstráti, ale i jeho pokračování, když až do 1722 evangelická instituce se prohlašuje za premonstrátskou; jako pedagogia, kdy pod tímto názvem se rozumí lutherské bohoslovecké učiliště i gymnázium, ve které toto přešlo; jako muzea v naší současnosti s tím, co mu předcházelo od konce poslední války.

Text se skládá z 21 článků, ve kterých odborníci v časovém pořádku píší o historii a dochovaných památkách, přidáno je několik přehledů. I když tyto řádky nejen že nechťejí a nemohou podcenit, ale právě naopak s obdivem uznat všechno to, co bylo v „nepremonstrátské“ době ve všech údobích až do přítomnosti vykonáno, přece věnují – jak je posláno Bibliotheky Strahoviensis – více pozornosti tomu, co je psáno a obrazově dokumentováno o premonstrátském údobí kláštera, které trvalo pět století. Aniž by méně uznávaly ostatní erudované a s problematikou dobré seznámené a v daném oboru činné autory, více upozorňují na dva.

Ludger Horstkötter (*1939), kněz premonstrátské kanonie Hamborn, který patří k předním současným řádovým historikům, podává stručný moderní životopis sv.

3) Do té doby stáli v čele Speinshartu probošti, George Ochs se stal prvním opatem.

Norberta. Zvláště zájemce o spiritualitu zaujme chápání Norbertova obrácení jako nové orientace jednak na základě jedné události, a především ale jako výsledek delšího náročného usilování. Svatost Norbertova se uskutečňovala jak v tradičně uváděném chování a jednání, tak i v přísnosti, netrpělivosti, náročnosti na sebe i na druhé, kritičnosti, pluralitě. Podle autora i nekatolíci uznávají Norbertovo evropskoství, které překročilo úzké hranice Porýní do Francie, Belgie, Saska, Itálie.

Kaspar Elm, profesor Freie Universität Berlin, též Norbertův životopisec,¹⁾ se zabývá přenesením Norbertových ostatků. Chápe úsilí premonstrátů mít je ve svém klášteře, ale jeho pohled je širší. Píše o přináležitosti Norberta k již lutherskému klášteru, k městu, kraji, lidu. Norbert je trvalým obnovovatelem nejen katolického křesťanství, ale křesťanství vůbec, jako takový patří Magdeburku a byl mu odňat neprávem. Magdeburk se s tím nikdy nesmířil. Zvláště strahovské oslavy přeneseny vždy po 50 letech vyvolávaly reakce. Tvrdoš se, že Strahov nemá Norberta, ale tělo jiného arcibiskupa (tuto otázku ovšem Elm neřeší).

A tak částečným zadostiučiněním pro celé město a kraj bylo znovuzřízení magdeburského biskupství s Norbertem jako patronem roku 1994. K Elmově článku dvě drobné opravy: Questenberkovi ve Vídni nepomáhal jeden, ale dva jeho bratři, Gerard, člen vojenské, a Herman, člen dvorské císařské kanceláře. Norbertovy ostatky nebyly uloženy v postranní kapli strahovského kostela, ale v mřížové kapli v jeho středu (pod kazatelnou); na dnešní jejich místo v postranní kapli, nyní zasvěcené sv. Norbertovi, byly přeneseny r. 1873.

Z obsahu ostatních článků vybírám a výjimečně odjinud doplňuji vypsání už zmíněného pokatolického, do 1722 „premonstrátského“ pokračování kláštera. V pobořených budovách táboreli 1632-38 vojáci. Pak tam dómská kapitula uvedla lutherského probošta a konventuály, kteří vedli společný život premonstrátského typu až do 1776 s chórovou modlitbou dvakrát denně, konanou dopoledne latinsky, odpoledne německy, často zpívánou. Konvent byl zároveň pro mladší členy místem studia teologie, po jehož ukončení odcházeli na některou klášteru svěřenou (inkorporovanou) faru, kterých bylo ještě ve 20. století sedm.

Klášter, jeho existence a činnost – jako veškerý církevní život – podléhalo řízení administrátora arcidiecéze jako zeměpána, od 1570 ovšem lutherána. Po 1680 bylo území arcibiskupa spojeno s brandenburským kurfiřstvím jako brandenburské vévodství, které se pak stalo částí Pruska. Pověřeným orgánem řízení byla dómská kapitula, pokud je nevykonávaly státní úřady, které později rozhodovaly zcela samy.

Ke klášteru patřili po polovině 17. století chrámoví zpěváčci, kterým klášter dával zaopatření a vyučování. K vyučovaným zpěváčkům na začátku 18. století přišly na začátku 18. století další chlapci, kteří byli buď ubytováni v klášterním internátu nebo docházeli. Vyučování bylo brzy organizováno jako škola s názvem pedagogium. Studenti byli vyučováni náboženství, biblickým řečem, ale i německé literaturě a přírodním vědám. Škola brzy dosáhla značné proslulosti.

Čas běžel a přinášel změny. Roku 1740 byl zvolen první probošt ženatý. Jako o nejvýznamnějším je psáno o proboštu Gothelfu Rötgerovi (1770-1831), který řídil klášter a školu (1793 se 103 žáky) obratně a energicky v těžkých válečných dobách. Posledním členy kláštera voleným proboštem byl 1832-51 Karel Zerrener. Za něj byl klášter 1834 postátněn: pod jménem Klášter se od té doby označovala státní instituce v čele se státem jmenovaným proboštem s především ekonomickou kompetencí a s několika podle stanov přijatými konventuály, většinou učitelů, a se zařízením kláštera – pedagogiem, které mělo program státního gymnázia a připojený internát.

¹⁾ Elm, K.: *Norbert von Xanten. Adliger, Ordensstifter, Kirchenfürst*, Köln 1984.

Ředitel a učitelé gymnázia jsou jmenováni státem. Nejvyšší počet žáků 517 byl dosažen 1861. Od r. 1888 učitelé nemusí mít vzdělání evangelických duchovních. Roku 1928 bylo gymnázium (pedagogium) sloučeno s gymnáziem při dómě. Klášter jako státní instituce (od 1834) byl zrušen 1936. Budovy dále užívány státem jako školní třídy a internát.

Za poslední války byly v letech 1943-46 zničeny nebo silně narušeny nejen téměř všechny budovy vlastního kláštera (kostela a kvadratury), ale i celého areálu. Recenzovaná kniha obsahuje pojednání o stavební historii od počátku, přes četné proměnné události zvláště za třicetileté války, o stavbách, které v 18. a 19. století byly potřebné pro školské použití, i o obnovných pracích, které byly brzy po válce zahájeny a trvají podnes. Vše je bohatě a vynikajícím způsobem dokumentováno. A tak je kniha i návrhem na místě obdivovat zvláště obnovené budovy z 12. století: kostel (který 1816-78 patřil katolíkům), kryptu, křížovou chodbu, část klauzury, zimní refektář.

Na současné využití byly různé názory. Roku 1966 převzalo objekt město pro Muzeum umění, které prostoru v budovách využívá od 1975 jako výstavních síní a kostela od 1977 jako koncertní síně.

Z hlediska tohoto sborníku je pochopitelný kolegiální zájem o knihovnu, jíž vnovala svůj příspěvek knihovnice Gudrun Olbrichtová. Starou knihovnu a archiv odvezli – podle článku – premonstráti 1632 a dnes se o nich neví. Nová knihovna vznikala potřebou nových členů kláštera. V 17. století jde o základní protestantskou teologickou literaturu (Luther, Melanchton), dále katolickou literaturu před Lutherem, když lutherství se mělo za pravé pokračování původního křesťanství, o novou katolickou literaturu z důvodu obrany proti „kacířství“, o úchylky v rámci lutherského křesťanství (pietismus) a o knihy právní.

Velký rozvoj nastal po 1700, kdy začalo nové velké poslání kláštera jako školní instituce. Knihovna se stala oficiálním zařízením s názvem *Klosterschulbibliothek für Lehrer und Konventuale* a byla systematicky doplňována ve výše uvedených obořech, ke kterým přibyly knihy proti osvícenství a vznikajícímu ateismu (ale i o nich), ale zvláště podle pedagogických potřeb katechismy, učebnice řeči, německou „moderní“ literaturou a knížkami o přírodních vědách.

Nákupy 19. a 20. století ještě více zdůraznily školní charakter knihovny jako učitelské a žákovské, když ústav především byl k tomu, aby vychovával schopné vzdělance státu pro službu úřednickou, právnickou, diplomatickou, vojenskou, pro které zeměpis, právo, filozofie, přírodní vědy, moderní řeči byly nezbytné, když výsledky studia dokumentuje i seznam vynikajících žáků 18. až. 20. století.

Zachovaný knižní fond má 25 000 svazků často cenných vydání především klasických a pedagogických spisů ze 17. až 20. století. Méně je knih starších. Nejstarší je rukopisný misál, psaný kolem 1400.

© Tadeáš Z. Řehák

Mönchtum, Orden, Klöster. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Ein Lexikon.

Herausgegeben von Georg Schwaiger. Verlag C.H. Beck München 1993. 483 s.

Upozornit na tuto užitečnou německou lexikální příručku je nutné hned z několika důvodů. Jednak proto, že je zde dosti štastným způsobem shrnutá základní problematika mnišství, řádů a klášterů, tedy témat u nás v poslední době svobodně, ne však dostatečně pěstovaných teprve zhruba šest let. Publikace nám může být blízká zvláště tím, že pochází od našich nejbližších sousedů, od nichž se v tomto směru máme co učit. Užitečným by se do budoucna jevil její překlad s přihlédnutím, resp. modifikací pro naše podmínky, aby tak byly prohloubeny a aktualizovány naše poslední publikace k tomuto tématu.¹⁾

Anotovaná kniha má následující strukturu: Začíná seznamem osmi renomovaných autorů, (převážně členů mnišských řádů), z nichž devátý je sám vydavatel. Smysl vydání příručky osvětluje v krátkém úvodu G. Schwaiger. Další část, nazvaná Křesťanské mnišství v dějinách, v intencích svého názvu seznamuje čtenáře ve středním rozsahu s touto problematikou. Hlavní část knihy tvoří lexikon abecedních hesel, vysvětlujících vedle základních řádových pojmu i hesla příslušných reálií. Za obsažnějšími statěmi následuje bibliografický výběr, který se neopakuje v závěrečném soupisu literatury. Jako vždy v takovýchto případech, je výběr hesel kritizovatelný, přestovšák splňuje požadavky základního přehledu. Následuje výběr ze všeobecné literatury, který si zde zaslouží určitou kritiku. Předně by zde měly být zmíněny a od literatury odděleny, edice pramenů (některé jsou však uvedeny v dílčích seznamech). Výběr literatury, podobně jako výběr hesel, podléhá, jak již bylo naznačeno výše, určité libovuli autorů. Dále následující výběr označení řádů a seznam uvedených hesel patří k samozřejmě výbavě takto koncipované naučné publikace. Na s. 364 nás přijemně překvapí uvedení louckého premonstráta Prokopa Diviše, jako nezávislého autora bleskosvodu vedle B. Franklina.

Absence obrazové přílohy je, vzhledem k textové obsažnosti knihy, pochopitelná i když její střídám použití alespoň v nejzákladnějším didaktickém smyslu a v černobílé formě, by jistě neuškodilo. Mám zde na mysli např. hlavně uvedení plánu uspořádání budov kláštera sv. Havla, které je obecne přijímaným schématem pro všechny kláštery, základní zobrazení mnišského hábitu, či jiných řeholních reálií, např. znaků, u nichž názornost usnadní pochopení jejich funkce. Z knihovnického hlediska je třeba ocenit přehlednost zvyšující živá záhlaví. Nesporně tedy jde o příručku potřebnou, poměrně podrobnou a inspirativní.

© Milan Hlinomaz

1) Např. Svátek, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací, 20, 1970, č. 2, s. 503 - 624; Jirásko, L.: Čírkevní řády a kongregace v zemích českých, Praha, Klášter Praha, Klášter premonstrátů na Strahově 1991; Šidlovský, E. G.: Svět liturgie. Slovník základní církevní terminologie, Praha, Klášter premonstrátů na Strahově 1991.

Dva polské monasteriologické sborníky z r. 1995

Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski. Pod redakcją Anny Pobóg-Lenartowicz i Marka Derwicha. Sympozja 9, Opole 1995. 550 s. + 24 obr. příloh + 1 mapka.

La vie quotidienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Age et Temps modernes. Sous la direction de Marek Derwich. Travaux du L.A.R.H.C.O.R. (Colloquia 1), Wrocław 1995. 2 svazky, 816 s.

Centrum slezského monasteriologického bádání formujícího se kolem vratislavského historika Marka Derwicha se podařilo v loňském roce z našeho pohledu nevidané, totiž vydat přes třináct set padesát stránek o klášterech. Ještě jednou tu podtrhuji nevidané, neboť takové věci se dějí (bohužel) jen vně našich hranic. Přehnaně řečeno, monasteriologická studia jsou systematicky pěstována jen na bývalých územích koruny české.

První sborník je protokolem konference, uspořádané ve dnech 4.-6.11.1993 historickým institutem tehdy ještě Vysoké školy pedagogické v Opolí (Anna Pobóg-Lenartowicz) a obdobným ústavem vratislavské univerzity (Marek Derwich), tematicky zaměřené na místo klášterů v kultuře středověkého Polska. Referát o tomto sympoziu z pera M. Bláhové vychází letos jinde,²⁾ proto se omezím na informace o „premonstratensích“.

Jerzy Rajman, který se mj. zabývá i vztahem mezi českými a polskými premonstráty v počátcích řádu v obou našich zemích, se tentokrát v práci *Kryzys polskich klasztorów norbertanskich w XIV-XV wieku* zamýšlí nad příčinami úpadku polských premonstrátských klášterů. Polská cirkárie, reprezentovaná 3 (resp. 4) mužskými a 8 ženskými kláštery, se ocitla v krizi především z morálních důvodů a nebyla schopná konkurovat dynamickým mendikantským řádům. Ze ztráty společenské exklusivity vyplynul i ustávající příliv noviců a další pokles prestiže. Původní zájem panovníka zabrat majetek premonstrátek byl vystrídán snahou diecézního kláštru o sjednocení klášterů do jednoho. Přesto se díky této morální i ekonomické krizi již nikdy nepodařilo obnovit bývalý stav.

Jerzy Piekalski se v příspěvku *Klasztor jako element wczesnych miast na zemiach polskich w świetle zródeł archeologicznych* zmínil o umístění klášterů v blízkosti sídelních aglomerací městského typu. Zatímco v první fázi (z hlediska řádu reprezentované především benediktiny, premonstráty a augustiniáni kanovníky), která se také částečně kryla s kolonizací, byly v protoměstských aglomeracích spíše spolutvůrci podoby budoucího města, přičemž splňovaly funkce feudálního sídla řídícího kolonizaci, v druhé, více řízené periodě výstavby města se často ocitaly vně městských zdí. Na jejich míslo intra muros nastupovaly mendikantské řády, které se později podílely na proměně měst do jejich pozdně středověké formy.

Marie Bláhová setrvala u „svých“ středověkých vyprávěcích pramenů. Ve stati *Klášterní historiografie ve středověkých Čechách* podala přehled klášterní analistiky od počátečních pokusů benediktinů (např. klášter Hradisko, Sázava, ad.), jejichž kronikářská díla vysvětluje jako reflexi na vytlačování mnichů z jejich klášterů reformními řády,²⁾ přes premonstráty (Strahov, Dolní Kounice, Teplá) a cisterciáky (Žďár, Zbraslav) až po Kroniku tzv. Beneše Minority.

1) Mediaevalia historica bohemica 4, 1996.

2) Zde je třeba opravit domněnku, že benediktini museli uvolnit premonstrátským klášter na Strahově. Nikde se výslovně nepíše, že první komunita na Strahově, jíž stál v čele jakýsi Blažej, byla benediktinská, naopak, ač se V. Novotný zmíňuje o mnišské osadě (ČD I, 3, s. 73), k čemuž ho formulace *frat-*

Druhý sborník je také protokolem mezinárodní konference, kterou uspořádal ve dnech 30.11.-4.12.1994 Historický ústav v ratislavské univerzity. 60 historiků, archeologů a historiků umění předneslo své příspěvky na téma každodenního života v klášteře, resp. tématu každodennosti. Takové množství odborných statí je těžko zpracovatelné do podoby referátu. Omezím se proto jen na některé příspěvky, především na ty, které se týkají české oblasti nebo premonstrátů, nebo které mne zaujaly.

Trojjazyčné resumé (polština + 2 světové jazyky, v nichž nebyl celý text článku publikován) za každým článkem činí obsah sborníku dostupným v podstatě jakékoliv historikovi. Pod termínem každodennost si lze představovat pochopitelně nejen rituál všedního dne, ale i celou řadu fenoménů, které se z tohoto rituálu vymykají. Úvodní část byla tradičně věnována obecně koncipovaným příspěvkům, mezi nimiž bych rád vyzdvíhl informativní statě M. Derwicha, L. Spychaly a M.L. Wójcika ve spolupráci s A. Tarnas-Tomczykovou a A. Zurkem *State of Research on a Daily Life of Monks and Canons Regular in East-Central Europe During Middle and Modern Ages*. S obsáhlou bibliografií v poznámkovém aparátu je tu podán přehled monasteriologických studií tak či onak souvisejících s tématikou každodennosti. Autoři zmapovali produkci maďarskou, slovenskou, českou a moravskou (!), slezskou, polskou, pomořanskou, litevskou, lotyšskou, estonskou, běloruskou a ukrajinskou. Velmi užitečný je i základní nástin vývoje umělých (byť dobrovolných) hranic řeholního života pod názvem *Regles, coutumiers et statuts (Ve-XIIIe siècles)* se základní bibliografií. Druhá a třetí část byly dedikovány mnichům a řeholním kanovníkům. Z nich mne zaujala především studie P. Rancineta o každodennosti malých benediktinských proboštství v 11.-15. století (*La vie quotidienne dans les petits prieurés benedictins [XIe-XVe siècles]*). Jistě by bylo zajímavé aplikovat výsledky výzkumu na tyto „ostrůvky“ klášterního života i u nás (např. Plasy). K úvahám nad impulsem k první zamýšlené strahovské fundaci Jindřicha Zdika vede i statě K. Elma *Die Vita canonica der regulierten Chorherren vom hl. Grab in Jerusalem*, která pojednává o řeholních kanovnících Božího Hrobu, jejich řeholi a organizaci ve čtyřech kapitulách, z nichž jedna byla situována na hoře Sion. V dalším oddíle nazvaném „Reformy“ se českého prostředí dotýká příspěvek A. Petitové-Bénoliel. V něm se zabývá klauzurou u cisterciaček v českých a moravských klášterech. Ondřej Bastl v části o novověku podal obraz života v českých klášterech v kontextu josefinských reforem a nastínuje příčiny celkové tendenze k sekularizaci církve v *Die materielle und geistige Lage der böhmischen Klöster am Ende des 18. Jahrhunderts (in der Josephinismus-Zeit)*.

Oddíl „Prameny“ je na bohemické příspěvky nejbohatší. M. Bláhová se v *Die Gründung des Klosters in der böhmischen mittelalterlichen Geschichtsschreibung* soustředila na sledování metody, jakou jednotlivé řády zvolily pro zaznamenávání vlastních dějin. Největší časový odstup měli benediktini, kratší premonstráti, autory „pravých“ klášterních však byli až cisterciáci. W. Iwanczak z varšavského historického ústavu (v Kielcích) se věnoval opatům benediktinského kláštera na Sázavě v 11. a 12. století. Příspěvek T. Krejčíka *Siegel im klösterlichen Leben des Mittelalters* se zabýval vývojem církevní, resp. klášterní pečeti v rámci středoevropského prostředí.

res religiosi (FRB II, s. 485, v českém překladu tamže ostatně uvedeno řeholní bratři, sr. též *Slovník středověké latiny v českých zemích 12. feudum-fustis*, Praha 1990, s. 750 sq., kde tento latinský výraz uveden zcela obecně) neopravňuje, předpokládá se, že se spíše jednalo o pokus biskupa Jindřicha Zdíka zařídit domácí nebo odvozený řád s augustiniánskou řeholí. Zdikovoří v zakládací listině strahovského kláštera o svém setkání s komunitou v bílém rouchu, atd. Jednalo se patrně o řeholní kanovníky Božího hrobu, jak by tomu nasvědčovalo pojmenování Strahova - Mons Sion. Hora Sion byla totiž jedním ze čtyř míst v Jeruzalémě, kde byly situovány jejich kapituly.

Do téže části je zařazena úvaha J.-C. Schmitta o historických souvislostech nejprve vzniku (12. století) a potom recepce a rozšíření (17. stol.) vlastního životopisu židovského konvertita Hermanna Žida s názvem *La memoire des Prémontrés. À propos de l'«Autobiographie» du Prémontré Hermann le Juif*.

V každodennosti středověkého života byla smrt vnímaná jako všudypřítomné memento. Proto i jí byl dán vlastní prostor („La mort dans la vie monastique“). I. Hlaváček tu poukázal na význam českých nekrologií jako pramenu každodennosti (nejen ve smyslu liturgické pomůcky, ale i svědka kontaktů s bezprostředním okolím) na příkladu čtyř těchto kusů ve stati *Die spätmittelalterlichen böhmischen Nekrologien als Quelle des klösterlichen Alltags*.

Stavebním památkám věnovaná část obsahuje různorodou směs (ale inspirující) směs příspěvků o architektuře, materiální kultuře, topení na horký vzduch a sepulchrálních památkách a celý sborník je zakončen pro nás poněkud exotickou částí se sedmi studiemi o ortodoxním (východním) mnišství.

© Jan Pařez

750 Jahre Zisterzienserinnen-Abtei Lichtenthal. Faszination eines Klosters.

(Ausstellung des Badischen Landesmuseums, 25. Februar bis 21. Mai 1995, Karlsruhe, Schloß) Herausgegeben von Harald Siebenmorgen. Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen 1995. 448 s.

Srováme-li recenzovaný odborný katalog výše zmíněné monasteriologické výstavy k „pouhému“ 750. výročí kláštera cisterciaček v Lichtenthalu s katalogem a dvěma „vzdoroborníky“ k miléniu našeho Břevnovského kláštera, musíme s uznáním pokývat hlavou nad jednotností koncepce, zpracování i polygrafickou kvalitou a celkovou důkladností zpracování našich německých sousedů. Zatímco české milénium se roztríštilo ve dvě vcelku nezávislá kolokvia a tři publikace, německý katalog představuje vzorové kompaktní pojetí problematiky. Po vydavatelově úvodním slově následuje dlouhá řada poděkování vedle většiny civilních odborníků též mnohým členům řádů. Třeba předeslat, že první třetinu knihy tvoří 15 odborných statí, v nichž je hojně odkazováno na katalog výstavy, který tvoří zbývající dvě třetiny publikace a jsou zde podrobně rozvedeny informace o jednotlivých vystavených artefaktech.

První statě A. Wiltse: *Cisterciácky jihozápadního Německa a svět náboženství 13. století*, konstatuje, že naprostá většina fundací cisterciaček v oblasti pochází až ze 13. století. Autor rovněž porovnává zakládání jiných řádů s cisterciáky a cenným doplňkem statí je mapa cisterciáckých fundací v uvedeném regionu. Druhá statě H. Schwarzmaiera s názvem *Lichtenthal jako pohřební klášter markrabat z Baden ve 13. a 14. století* je věnována místopisu pohřbu Bádenských markrabat, která měla nejprve rodinnou hrobku v klášterním kostele v Backnangu. Teprve zakladatelka Lichtenthalu, markraběnka Irmengard z Bádena († 1260), byla rovněž zakladatelkou zdejší pohřební tradice zakladatelského rodu. Krásného figurálního náhrobníku se jí však dostalo až téměř sto let po její smrti. Byl zhotoven štrasburkým mistrem Wulfinem a obsahuje dosud typický zakladatelský atribut, neboť zemřelá drží

v rukou model klášterního kostela. Článek pokračuje výčtem dalších zde pohřebních příslušníků rodu a jejich náhrobníků, z nichž si, svým uměleckým pojetím, vzláště pozornost zaslouží náhrobník Rudolfa VI. z Báden. Zdejší pohřební tradice rodu byla přerušena v první polovině 16. století a navázalo se na ní až počátkem 19. století. Třetí stařecký sestry M. P. Schindele O. Cist., nazvaná *Šlechtičny a měšťanky ve společném cisterciáckém řádovém životě* na základě pramenů rekonstruuje denní povinnosti jeptišek a pokouší se mapovat sociální původ příslušnic konventu. Ve čtvrté statí nazvané *Lichtenhalské knihy z doby jeho založení*, se její autor, F. Heinzer, zabývá konfrontací požadavků cisterciácké řehole ohledně liturgických knih a poměrně hojně dochovanými liturgickými rukopisy. Pátá stařecka A. Wiltse, *Všední den a hmotná kultura v pozdně středověkých ženských cisterciáckých klášterech* popisuje bohoslužbu a modlitbu, zasedání kapitul, klášterní práce, výživu, odění, vybavení klášteru, a mnoho dalšího. Šestý příspěvek G. Stamma, *Klášterní reforma a produkce knih. Dílo písářky a mistryně čtení Reguly*, se zabývá neobyčejně dochovaným spektrem liturgických rukopisů kláštera z 15. století. Zde se nabízí srovnání s vyšebrodským klášterem, který má rovněž významné památky z tohoto období se jmenovitě dochovanými autory. Sedmá studie K. Krimma, nazvaná *Markrabata z Bádena a jejich domácí klášter v 15. a 16. století*, se vedle dějin fundátorského rodu, jež se úzce dotýkaly kláštera, zabývá pozdně gotickými oltáři a plastikami vzniklými v popisovaném období. Za zmínku stojí kulaté okno s dedikačním nápisem latinskou majuskulí z roku 1489. Následující příspěvky se týkají architektury. První je od E. Coestera a nese název *Klášterní kostel Lichtenhal. Stavba ve stylu výrazné gotiky jihoměckých kostelů cisterciáckých* a upozorňuje na románské fragmenty svědčící o starší stavbě. Dále komparačně rozebírá gotické prvky stávající stavby kostela. Narodil od jiných prvků, jako jsou klenby, konsoly a okna, je zde věnováno málo místa schodišťové věži, která by zasloužila širšího srovnání jako stavební prvek cisterciáckých kostelů. Chronologicky na tuto stařeckou navazuje důkladná studie K. Stoberové, *Ke stavebním dějinám kláštera Lichtenhal od 16. století*, která v základních rysech mapuje nejdůležitější etapy stavebního vývoje až do 50. let 20. století, z nichž nejvýznamnější je barokní přestavba ukončená po roce 1730. V desátém příspěvku s titulem *K držbě a hospodářským dějinám Lichtenhalu během pozdního středověku a raného novověku*, nastíní K. Andermann držbu klášterních pozemků od založení až po sekularizaci v roce 1803. Rovněž zde autor vyjmenovává nadání od knížecích ministeriálů a lenníků i měšťanů přilehlých měst. Na jedenáctém místě v pořadí odborných pojednání se opět setkáme se sestrou M.P. Schindele O.Cist., která se tentokrát zabývá *Klášterem Lichtenhal od 16. do 20. století*. Naznačené téma pojímá v širokém záběru a jde spíše o sondy, jako např. rozšíření protestantismu v okolí kláštera, personální stav kláštera, výsledky vizitací a vztahy fundátorského rodu ke klášteru i spletité osudy zvláště v 19. století. Dvanácté místo zaujímá pojednání J. Brümmera, *Zesvětštění a další trvání kláštera Lichtenhal*, ve kterém autor podrobně vylíčil těžké časy kláštera pod diktátem francouzské revoluce. Volbou nové představené roku 1808 se začala situace konsolidovat i z toho důvodu, že se rodový klášter ocitl znova v popředí zájmu zakladatelského rodu. Ve třináctém pojednání nazvaném *Knížecí kaple – mausoleum dějin vlasti*, se K. Krimm zabývá nejprve stavebními dějinami tohoto pozoruhodného gotického objektu a jeho novogotickými úpravami i znakovými vitrajemi. Takto pojatá pohřební kaple feudálních velmožů je srovnatelná s pohřební kaplí šlechty v Heilbronn, ale u nás konceptem a rozlohou, po husitské devastaci, srovnání nenalezneme. Ve čtrnácté studii, kterou K. Boskamp-Prieber nazvala *Zasněná idyla a vlastenecký památník. Klášter Lichtenhal v pohledech 19. století*,

se autorka zabývá romantickou reflexí tohoto výjimečného místa ve vlasteneckém výkladu dějin a jeho dobovými zobrazeními. V posledním, patnáctém příspěvku, nás členka řádu, M.A. Selle O. Cist., seznamuje se současností a všedním životem kláštera. Ten spočívá především v dodržování cisterciáckého denního řádu a v ručodělné výrobě devocionálií.

Po odborných statích následuje podrobný katalog výstavy, který popisuje a rozpracovává jednolivé vystavené předměty, které jsou zde hojně dokumentovány černobílými i barevnými vyobrazeními. Na konci jsou dokumentovány devocionálie pocházející z klášterní manufaktury produkce.

Závěrem je možno říci, že se jedná o publikaci trvalé informativní hodnoty, která by mohla a měla být inspirací pro obdobná zpracování dějin monastických lokalit u nás.

© Milan Hlinomaz

Nad několika monasteriologickými publikacemi poslední doby.

Rok 1994 byl poměrně úrodný na odbornou literaturu týkající se řádu cisterciáků, který měl ve vrcholném středověku, vedle např. premonstrátů, značný vliv na dějiny Českého království. Jako první lze zmínit knihu vyšebrodského profesa ThDr. Dušana Hladíka, O. Cist: *Porta Coeli. Dějiny kláštera od založení do skončení války husitských* (Tišnov 1994, 200 s.). Použitý bohatý poznámkový aparát a soupis použitých pramenů a literatury svědčí o vědeckém pojetí poutavě napsané knihy a vskutku jde o publikovanou disertaci o tomto dějinném úseku kláštera cisterciáček v Předklášteří u Tišnova. Hodnotný text, ve kterém se klobí čtvost s odbornou akribií, doplňuje kvalitní barevná i černobílá obrazová příloha spolu s mapkami, tabulkami a pérovkami, podrobně dokumentujícími vývoj kláštera. Sympatické jsou rovněž dvě kapitoly zabírající širší spektrum cisterciácké historie, a to první, věnovaná samotnému řádu a druhá dějinám řádu v českých zemích. Může se tak jednat o vzor pro další podobná moderní monografická zpracování dějin našich klášterů. Recenzenti přijali knihu vcelku vlivně, odhlédneme-li od výčtu některých pomyleň a nepřesnosti, způsobených spíše autorovou nepozorností při konečné redakci textu, než jakýmkoli jinými důvody.

Druhou publikací je odborný sborník autorského kolektivu s názvem *Řád cisterciáků v českých zemích ve středověku* (Praha 1994, 143 s.). V podtitulu je uvedeno Sborník vydaný k 850. výročí založení kláštera v Plasech. (Nejedná se však o sborník ze stejnojmenné konference konané v červnu 1995 v Mariánské Týnici, která byla připomenuta v prvním čísle této ročenky.)

Sborník poměrně stručnou a hutnou formou mapuje české a moravské cisterciácké kláštery, a to po stránce historické a architektonické. Jednotlivé statí jsou doplněny velmi slušnou černobílou fotografickou dokumentací a pérovkami jejich půdorysů, či zajímavých architektonických detailů, převzatými ze starší literatury. Informativně cenné jsou rovněž úvodní kapitoly o dějinách řádu. O záměru vydání sborníku informovat především laickou veřejnost svědčí vedle celkového pojednání výkladu i slovníček odborných termínů. Na první pohled se tedy jedná o sličnou a sympatickou publikaci. Při bližším zkoumání uvedeného výběru literatury

však zarazí absence některých prací, jejichž obsah byl v textu použit, což slušní autori obyčejně uvádějí.¹⁾ Rovněž zde nebylo přihlédnuto k nejnovejším výzkumům a také zde chybí uvedení pramenů, na což ve své dosti tvrdé recenzi upozornil I. Hlaváček.²⁾ Nakonec zarazí i lobbytický výběr autorů sborníku, neboť nerespektuje celé spektrum odborníků, majících v našem státě k uvedenému tématu co říci, z čehož se autoři sborníku alespoň částečně usvědčují ve výběru literatury. Přes uvedené nedostatky se jedná o publikaci v našich podmírkách nesporně užitečnou.

Z cisterciensí nutno do třetice zmínit sličnou knihu Aloise Plichty o Žďáru nad Sázavou *Klášter na hranicích* (Kostelní Vydří 1995). Jedná se o apologetickou popularizaci této krásné klášterní lokality, psanou z katolických pozic, poněkud jaderným slohem s četnými ideologickými aktualizacemi, které do takto koncipované práce nepatří. Díky vynechání odborné lektorace autorovi unikly flagrantní chyby, jako např. na s. 9 zaměnil Wilheling za Waldsassen, na s. 12 krále Václava I. za Václava II., či na s. 56 nesprávně definoval inkunábule. Přes uvedené výhrady lze, vzhledem k očividné autorově historické neškolenosti, ocenit faktografické vytěžení jeho dostupných pramenů a literatury, které však měly být doplněny výzkumem archivních fondů ostatních českomoravských cisterciáckých klášterů a přihlédnout k nejnovejší odborné literatuře o řádu. Významným pozitivem knihy zůstává její kvalitní a výpravná obrazová příloha ve formě umělecky provedených černobílých fotografií A. Rossiego.

Závěrem nutno zmínit též brožury týkající se dvou nejznámějších jihočeských cisterciáckých klášterů, a to znovu oživšího *Cisterciáckého opatství Vyšší Brod* z pera autora tohoto shrnutí a bývalého kláštera Zlaté Koruny, jež je dílem J. Špinara, obě vyšly roku 1995.

Z premonstratensií si zaslouží pozornost dvě sličné brožury vydané v letech 1993 a 1994 klášterem premonstrátů v Teplé. První, nazvaná *Klášter Teplá, minulost – současnost*, podává nejen dosti obsáhlý historický průřez bohatými a tragickými dějinami kanonie, i její pohnutou minulostí nedávnou, ale podává zasvěcenou informaci také o současném stavu této těžce se zotavující památky a duchovního a kulturního centra. Druhá, s názvem *Minulost tepelského kláštera premonstrátů v dokumentech* je katalog výstavy archiválií pořádané k 800. výročí založení kláštera. Vedle historického úvodu se zde dočteme základní informace o klášterní knihovně a archivu i o vědeckých osobnostech působících v klášteře. Stěžejní částí je však výběr 23 listin od pověstné Hroznatovy závěti z roku 1197 až po listinu z roku 1884, které jsou zde kvalitně barevně i černobíle reprodukovány a podávají tak reprezentativní průřez tímto cenným diplomatickým materiálem. Rozsahem a hloubkou zpracování však naši produkci předčí německá kniha E. Schmidta a G. Vogta: *Das Stift Tepl und die Prämonstratenser in Obermedlingen* (Donauwörth 1993). První polovina knihy se zabývá podrobnými dějinami kláštera v Teplé, a to od jeho počátků až po současnost v jednotlivých oborech činnosti, jako je duchovní správa, architektura, kulturní působení a muzejní a knihovní sbírky. Druhá polovina knihy je věnována tepelské filiaci v Obermedlingen a její indické filiaci v Mananthavady.

1) Na s. 69 uvádí K. Charvátová statistické údaje o pohřbech ve vyšebrodské hrobce, které nepochybne vyčetla z článku M. Hlinomaze - V. Koldy, *Vyšebrodský klášter – nekropole Rožmberků*, JSH 57, 1988, s. 173-184.

2) Na s. 73 označuje D. Líbal rožmberský historizující epitaf za „náhrobek Petra Voka z Rožmberka“, což je nepřesný údaj převzatý z Cechnerova Soupisu památek z roku 1921. Srov. Hlinomaz, M.: *K interpretaci, době vzniku a původci tzv. rožmberského náhrobu ve Vyšším Brodě*, JSH 56, 1987, s. 71-80; Hlaváček, I.: *Nevyužitá šance*, HO 1995/1, s. 23.

Dále je zde nutno upozornit na popularizaci našich nejvýznamějších benediktinských klášterů. Chronologicky vzato je třeba zmínit barevnou obrazovou publikaci o *Broumově* (b.r. 1993 ?) z pera tamního historika M. Otteho, která zachycuje nejzajímavější části broumovského kláštera od gotické fresky až po barokní nádheru jeho dientzenhoferovské podoby, spolu se zajímavostmi historického města a jímavými pohledy na broumovskou náhorní plošinu oddělenou od vnitrozemí majestátními skalami Broumovských stěn. Citlivý výběr fotografií je doplněn krátkým instruktivním textem. Další vydání obsažné brožury by mělo obsahovat již propracovanější podrobný text.

Také Arciopatství benediktinů u sv. Markety v Břevnově vydalo sice tenkou, ale textově i fotograficky obsažnou brožuru s názvem *Břevnovský klášter a okolí* (1994) z pera zasvěcené badatelky D. Stehlíkové, která se závažně autorský podílela i na publikacích k břevnovskému miléniu, v nichž byla zcela nedostatečně zmíněna problematika sepulchrálních památek.³⁾ Množství převážně barevných fotografií je vybráno se zdařilým instruktivním záměrem a potěší i staré rytiny a půdorysy tohoto staroslovanského objektu na přídeštích.

Rovněž armádou značně zdevastované opatství v Rajhradu nezůstalo pozadu s vydáním zdařilé brožury ke svému 950. jubileu, s názvem *Benediktinský klášter Rajhrad* (Obecní úřad v Rajhradě 1995). Skromněji polygraficky pojatá publikace podává ve stručnosti základní přehled o bohatých dějinách tohoto těžce se vzpamato-vávajícího jihomoravského duchovního centra.

Významným příspěvkem k české monasteriologii a dějinám benediktinů u nás jsou stati zasvěcené znalce problematiky a vedoucího tamního archeologického průzkumu, P. Sommera, v ročence *Sázavsko: Benediktinská Sázava* (1993), *Podoba sázavského kláštera v 11. a 12. století* (1994) a *Sázavský klášter v gotické podobě* (1995).

Ke skvělým publikacím s monastickou tématikou lze přiřadit knihu Jiřího Kuthana: *Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města, hrady, kláštery, kostely* (Vimperk 1994), s významným soupisem pramenů a literatury, která však mohla být aktualizovanější.

Pozornosti si zaslouží také dvě nově zpracované monastické lokality v Brně. *Klášter augustiniánů v Brně* (1993), je velmi polygraficky lákavě provedená brožurka sice malého formátu, avšak ne nevýznamného zasvěceného textu, doplněného převážně barevnou a vskutku ilustrativně hodnotnou obrazovou přílohou, jež si všímá i jinak opomíjených artefaktů, jako jsou středověké epigrafické památky nebo klášterní pečeti a znaky. Dlužno podotknout, že Starobrněnský klášter patřil původně cisterciáckám a po jejich zrušení roku 1783 sem přešel konvent augustiniánů-eremitů od sv. Tomáše v centru Brna. Druhou publikací je útlá knížka J. Bukovského, *Královopolský kartouz* (1994). Autor, vedoucí dlouholetého archeologického výzkumu zmíněného kláštera, podává v knize podrobný, nikoli však mnohomluvný výklad této zajímavé monastické lokality, doplněný podrobnými plánky a obrazovou přílohou.

Poměrně neznámý mohl v našich současných poměrech zůstat slovenský sborník *Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku* (Trnava 1994). Jde o sborník příspěvků ze symposia o klášterních dějinách, které se konalo v říjnu 1993 na půdě Trnavské univerzity. Jsou zde příspěvky ze všech období trvání klášterů na

3) Stehlíková, D.: *Pečeti břevnovských a broumovských benediktinů do roku 1638*, in: *Milénium břevnovského kláštera* (1993 - 1993), Praha 1993, s. 186-195; táz: *Středověké umělecké památky z Břevnova*, in: *Tisíc let benediktinského kláštera v Břevnově 993-1993. Katalog výstavy*, Praha 1993, s. 41-52. Zmíněnou tématickou mezitu se snaží vyplnit příspěvek M. Hlinomaze, *Sepulchrální památky benediktinů v českých zemích*, in: *Sborník k sedmdesátinám PhDr. Karla Beránka*, v tisku.

Slovensku, od výsledků archeologických výzkumů zaniklých lokalit až po rušení klášterů roku 1950, příspěvky o kulturním podílu řeholních komunit, či příspěvky kodikologické a sfragistické nebo i muzikologické a archivní.

Na samý konec zaslouží zmírku výpravná obrazová publikace M. Bernhardové, *Kláštery. Sto architektonických klenotů Západu*. Tento užitečný překlad seznámí zájemce prostřednictvím stručného úvodu a jednotlivých hesel s barevnými obrázky se stovkou nejzajímavějších klášterních lokalit Evropy. Z České republiky přináší informaci o Oseku, Strahovu a Sedlci. K tomuto výběru lze poznamenat, že takováto akcentace baroka vyznívá neobjektivně vůči románskému slohu a jeho přechodu v gotiku (Teplá, Tišnov), gotice (Anežský klášter, Vyšší Brod) a že rovněž v rámci baroka je výběr subjektivní (Broumov, Kladruby, Velehrad). Také zde není zastoupena žádná moravská památka. Jinak je to kniha nepochyběně instruktivní.

© Milan Hlinomaz

Miroslav Boháček – František Čáda: *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz. Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte*.

Reihe C: Bibliographien Neue Folge Band 1 (3). Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1994. 683 S.

Nejen knihy mají své osudy, ale i jejich soupisy doprovázejí nejednou pohnuté okolnosti. To v plném smyslu slova platí o největším vědeckém soupisu posledních desetiletí, soupisu rukopisů Státní vědecké knihovny v Olomouci. Její rukopisní fond vznikal po staletí. Základem je tu knihovna jezuitské koleje založené roku 1566. Po roce 1774, kdy knihovna sloužila nadále světské univerzitě, byl významně rozšířen sbírkami rukopisů ze zrušených moravských klášterů. Z tehdejších přírušků je třeba zejména připomenout knihovny cisterciáků na Velehradě, františkánů v Brně, kartuзиánů v Králově Poli či premonstrátů v Louce a Zábrdovicích.

Pokusy o zpracování olomouckého rukopisného fondu můžeme sledovat po celé 19. století, kdy se knihovníci pokoušeli s větším či menším úspěchem o jejich katalogizaci. Předmětem zájmu vědecké veřejnosti byly zpočátku rukopisy české, ale od poloviny 19. století i ostatní. Vyvrcholením snah o zpracování bohemického fondu byl katalog Václava Tilleho publikovaný v roce 1895. Podstatné rozšíření fondu po roce 1950, kdy olomoucká knihovna převzala knihy z dalších zrušených klášterů, dovršilo jeho růst a vyvolávalo stále naléhavěji potřebu celkového vědeckého zpracování. Odborná veřejnost si znova a znova uvědomovala mimorádné postavení olomouckých rukopisů v celonárodní knižní kultuře, dějinách jazyka i literatury. Ze speciálních studií let minulých byla sice známa řada kodexů závažných pro vývoj překladu Bible nebo jejich částí, bohatý fond středověké právnické literatury a důležité texty Husovy a jeho předchůdců. Jen pozvolna se dostávala do obecnějšího povědomí informace o iluminovaných rukopisech. Potřeba celkového zpracování a zpřístupnění se jevila o to nezbytněji.

Tohoto úkolu se ujala Komise pro soupis rukopisů při tehdejší ČSAV a jeho reakcí byly pověřeny dvě osobnosti nad jiné povolané, dr. Miroslav Boháček (+1982) a dr. František Čáda (+1975). Výsledkem byla patrně nejvýznamnější soupisová ak-

ce nejen posledních desetiletí, ale v historii Komise vůbec. Katalog vycházející z pravidel stanovených zpracovávajícím pracovištěm však zůstal po dlouhá léta v rukopise, přes opakování snahy o jeho edici, a využívání bylo tak velmi omezeno. Teprve nyní se dočkal vydání alespoň v německém překladu. To se uskutečnilo díky odborné komisi pro jazyk a literaturu při Johann Gottfried Herder Forschungsgrath v Marburgu an der Lahn. Svazek vyšel v řadě bibliografií *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte*, Reihe C. Neue Folge Bd. 1 (3). za nemalého přispění Prof. Hanse Rothe, v nakladatelství Böhlau. Jeho přímí zpracovatelé jsou manželé Franz a Maria Schäfrovi z Kolína nad Rýnem, kteří původní text přehlédl a přeložili do němčiny. Boháčkův a Čádův text bylo třeba verifikovat s originály rukopisů a byly zde odstraněny omyly a nesrovnatosti (F. Schäfer) a české partie byly přeloženy do němčiny (M. Schäfer). Vlastní popisy kodexů jsou pochopitelně ponechány v převážně latinském originále. Vydaný svazek obsahuje na 400 středověkých rukopisů Státní vědecké knihovny v Olomouci. Novější literatura k jednotlivým kusům, zpracování filigránů a rejstříky budou vydány v samostatném svazku. Význam katalogu je však širší. Přináší vedle vlastního obsahu jednotlivých svazků i cenné údaje provenienční. Prakticky poprvé zde tak vystupují na světlo závažné historické knižní celky. Připomeňme jen právnický orientovanou knihovnu pozdějšího olomouckého biskupa Bohuše ze Zvole. Překvapivý je ve svém dochování soubor kartuziánských knihoven z Dolan a Olomouce, cenný i z hlediska knižní vazby. Rukopisy herburského kláštera v Brně snad definitivně uzavřou spor o řeholi tohoto domu. Důležité jsou i doklady knihoven dalších moravských klášterů, včetně premonstrátských knihoven v Louce a Zábrdovicích.

Badatelská veřejnost tak dostává díky příkladné spolupráci české a německé strany do rukou alespoň středověkou část bohatého rukopisného fondu Státní vědecké knihovny v Olomouci. Lze jen doufat, že připravovaný dodatkový svazek vyjde co nejdříve a soupis, na nějž čekaly celé vědecké generace, bude moci být plně využit.

© Pavel R. Pokorný

Pfarrarchive – bedrohtes Kulturgut vor Ort. Ein Handbuch.

Herausgegeben von Josef Urban unter Mitarbeit von Elmar Kerner.

Kleinausstellungen im Archiv des Erzbistums Bamberg 2, Bamberg 1995.

Jak se zdá podle názvu útlé knížky, i v „akurátním“ Německu mají problémy se záchrannou archivního materiálu. Jedna z fotografií na jejím obalu také zachycuje „uložení“ archivního materiálu, jak ho znají mnozí naši archiváři z praxe: na půdě se v prachu válí neskladné hromady aktového materiálu a knih mezi starým nábytkem a žebříky. A tak jsou problémy s alespoň zachováním statutu quo archiválií podobné zde i ve Spolkové republice, přinejmenším na území bamberské diecéze, i když správci farních archivů jsou jiní: v našem případě se jedná o státní okresní archivy, v případě našich západních sousedů o archiváře z arcibiskupského archivu.¹⁾

1) Je otázkou, kdy si u nás konečně na patřičném místě povšimne nakládání s jinou částí farního majetku – s farní knihovnou. V řadě případů tu po navrácení knihovny z okresního muzea farář bez sebemenšího vztahu k historii města i církve (což před 60 lety nepřipadal v úvahu) rozprodává knihy do antikvariátů!

Ačkoliv má kniha podtitul rukověť, jedná se ve skutečnosti o katalog k výstavě, která nesla stejný název jako kniha. Exponáty byly vystaveny od 21.3. do 15.4.1994 v Bambergu.

Pro ucelenosť dodali autoři úvodní řeč při otevření výstavy, text následné přednášky a několik stránek statistiky pod názvem „Současný stav farních archivů v arcibiskupství Bamberg“ (jen stručně dodávám kvůli celkové představě: z celkového počtu 80 archivů neobsazených far je 38 uloženo v bamberském arcibiskupském archivu, 6 je ztraceno; celkový počet všech farností je 336). Poté následuje čtyřstránková stať o škodách na archivním materiálu (voda, vlkost, škůdci, povrchové znečištění ptactvem a jinými zvířaty, světlo, mechanická poškození), za níž je otištěna žertovná báseň *Im Falle eines Falles*, ukázka vytříbeného německého humoru.

J. Urban dále doložil na článku kaplana Hugona Rodera ze Sontheimu u Neckaru, že se už ve 30. letech objevily první hlasy na podporu farních archivů. V poslední kapitolce nazvané „Farní archiv. Archivářské úvahy a účelné nezbytnosti“ je pojednána řada otázek archivní praxe ve farních archivech v průběhu století. Můžeme se tu dozvědět o archivním okrsku, uspořádání skříní apod. Na tuto stať navazuje na konec knihy zařazený zajímavý výběr z vyhlášek a nařízení bamberského arcibiskupského ordinariátu o vedení církevních archivů a registratur počínaje zřízením arcibiskupství v r. 1808 do současnosti ve 26 ukázkách.

Výstava byla rozdělena do dvacáti částí: 1. Fary (1393-1957), 2. Farní klérus, 3. Kostely, 4. Farní obce, 5. Duchovní správa a bohoslužby, 6. Bratrstva, církevní spolky a katolické organizace, 7. Charitativní péče, 8. Školství, 9. Farní kostel a hřbitov, 10. Zádušní farních kostelů, 11. Obročí, 12. Malé farní museum. Tato struktura je poněkud použitelná i pro naše prostředí. Na konec lze jen konstatovat, že podobná publikace by u nás mohla velmi dobře posloužit jak archivářům, tak samotným farářům.

© Jan Pařez

Emanuel Vlček: Osudy českých patronů.

Zvon, Praha 1995. 302 s.

Zmíněná kniha našeho předního antropologa shrnuje jeho celoživotní práci v tomto oboru tentokrát s užším vymezením, a to ostatky českých světců. Vedle velmi známých světců jako jsou sv. Václav, sv. Ludmila, sv. Jan Nepomucký aj., se zde dočteme o pozůstatcích a z nich zjištěných fyzických vlastnostech a rekonstrukcích fyzické podoby známých klášterních fundátorů. Prvním je zakladatel Sázavského kláštera, sv. Prokop, druhou je sv. Anežka Česká, zakladatelka kláštera Na Františku, třetím český velmož doby Přemysla Otakara I. a zakladatel premonstrátských klášterů v Teplé a v Chotěšově, blahoslavený Hroznata. Čtvrtou fundátorkou je svatá Zdislava Lemberšská z Křižanova, zakladatelka kláštera dominikánů v Jablonném v Podještědí a pravděpodobně komendy Johanitů v Českém Dubu, (srv. Edel, T.: Příběh ztraceného kláštera blahoslavené Zdislavě, Praha 1993). Dostává se tak komplexního antropologicko-lékařského zhodnocení ostatků významných českých světců a čtyř fundátorů. Vedle antropologicko-lékařského téma je dlužno zmínit i purifikaci ostatků od nepatřičných přídavků kostí jiných osob, dokonce zvířat, aby tak byly předmětem úcty jenom předměty patřičné.

© Milan Hlinomaz

Die Bibliothek des Praemonstratenserklosters Clarholz.

Hrsg. von Reinhard Feldman. Schriften der Universitäts- und Landesbibliothek Münster 15, Münster 1996.

Premostrátsky klášter Clarholz (diecéze dříve Osnabrück, nyní Paderborn) ve Vestfálsku byl původně založen jako dvojitý klášter r. 1133 v sousedním Lette; to se stalo od let 1138/1139 sídlem řeholních sester, zatímco mužský konvent byl přemístěn do Clarholzu. Tvořilo jej nemnoho členů, jejichž kázen byla často špatná. Roku 1467 vyhořel, v 16. století zanikl, tzv. bielenfeldským recessem r. 1565 byl záchráněn. Roku 1803 při tehdejší celoněmecké sekularizaci byl zrušen, kostel sv. Vavřince je dnes farním, část kláštera je farou, větší část je zámkem knížat z Bentheimu.

Název publikace *Die Bibliothek des Praemonstratenserklosters Clarholz* by chtěl na svědčovat tomu, že se zde dozvím o knihovně vše potřebné, mnoho otázek si musí ale čtenář zodpovědět sám. Obsah se dělí na tři části: Johannes Meier, *Spurenrecherche. Die Bibliothek des Klosters Clarholz im Lichte ihrer individuellen Provenienzen* (str. 9-27), Ursula Olschewski, *Die Erzbruderschaft der Allerseeligsten Jungfrau Maria vom Berg Karmel zu Clarholz* (str. 29-51) a Else Pophanken, *Katalog der historischen Bibliothek des Praemonstratenserklosters Clarholz* (str. 53-155). Dnešní knihovna není klášterní knihovnou v pravém slova smyslu, je to přesně vzato farní knihovna sv. Vavřince v Clarholzi. V úvodu stanoví Feldman počet knih „přes 500“. Meier sám je nijak nepočítá a i kdybychom vzali jako podklad katalog, který sestavila E. Pophanken, je těžko dopočítat se přesného stavu, protože knihy jsou evidovány tak, že kontrola celkového počtu je obtížná. Spočetli jsme tedy svazky, jichž je 709, od tohoto počtu nutno odečíst 199 svazků tištěných a do knihovny (jž farní) získaných po likvidaci kláštera, tedy v letech 1803 až 1888 a dokonce jeden svazek, získaný až v r. 1993! Z toho, co můžeme s větší nebo menší pravděpodobností považovat za zbytek dřívější klášterní knihovny je to tedy jen 509 svazků. Už z toho je zřejmé, jak zavádějící je sám název publikace, který mluví o klášterní knihovně, zatímco je v katalogu dnešní stav a to ještě dnešní farní knihovny!

O osudech někdejší staré (= středověké) knihovny slyšíme, že rukopisný fond zaknihoval nejspíše r. 1437 při vypálení kláštera, neklidné století německé reformace, špatné hospodaření probošta Libora von Sudholt sesazeného r. 1578, četná vyplenění kláštera během španělsko-nizozemské a pak třicetileté války, to vše nutilo klášter k holému přežití. To, co se zachovalo z knihovny nebo ze souboru knih shromažďovaných po třicetileté válce, jsou většinou knihy 17. a 18. století. Knih ze 16. století je nepatrně, nejstarší vůbec je z r. 1519 (sign. THE Ca 02).

Naskytá se otázka: Měl Clarholz v 17. a 18. století nebo minimálně před svou likvidací r. 1803 organizovanou knihovnu? Ani od Meiera ani od Elsy Pophanken neslyšíme jediné slovo o nějakém starém knihovním katalogu nebo i jen inventári, ale ani o starých vlastnických značkách konventu. Pokud bylo možno podle vyobrazených 28 titulních listů posoudit, je jen u 7 exemplářů (tedy 25%!) uvedena nějaká vlastnická značka. Vzácně je to např. „Ecclesia Clarholzana“, většinou však jména bud' proboštů nebo „pastorů“ (= farářů). Mnohdy byla vlastnická značka vepsána až ve velkém časovém odstupu od vydání knihy, tak např. v knize THE Cc 07 z r. 1619 je: „Ad usum f. Petri Prickartz, p.t. pastoris in Clarholz“ (tedy z let 1762-1795, kdy zastával tuto funkci).

Pokud se týče rejstříku, který E. Pophanken sestavila na str. 153 a dalších, uvádí přehledně abecedně „provenienci“, ale do tohoto pojmu zahrnuje objednavače (*Auftraggeber*), mecenáše (*Mäzene*), místa (*Orte*), předchozí majitele (*Vorbesitzer*) a příjemce věnování (*Widmungsempfänger*). Některá ze jmen patří clarholzským premonstrátům, např. Clemens von Pfeuffer tam figuruje 18 knižními tituly, Johann Vos 12 tituly, ale mnohá další řeholní jména jsou pro nás těžko identifikovatelná.

Podle citovaného rejstříku se objeví jen 4x konvent Clarholz bez možnosti kontroly (E. Pophanken neuvádí provenienci u jednotlivých záznamů, ale jen sumárně v rejstříku, což znemožňuje kontrolu). Pouze u THÉ Ba 01 můžeme na základě snímku ověřit vlastnickou značku „*Liber ecclesiae Clarholtae canonici Praemonstratensis ordinis*“. Celek knih, kdysi nepochyběně v majetku kláštera, je pro nás nekontrolovaný (i mezi knihami tištěnými před r. 1803 mohou být některé, které se do dnešní farní knihovny dostaly odjinud, tedy po r. 1803!). Akvizice knih pro Clarholz byla dána osobním zájmem nebo zálibou jednotlivých proboštů, převorů a kněží (v tom tedy i „pastorů“ – farářů).

Změna nastala nebo spíše měla nastat r. 1788. Tehdy totiž dominikán Holthaus z Münsteru, který byl od clarholzského probošta pověřen, aby v klášteře vyučoval jako lektor církevní dějiny, dogmatiku a morálku, konstatoval při biskupské visitaci, že v Clarholzu není žádná knihovna a že každý, kdo by chtěl studovat, musel by sám obstarat potřebné knihy. Meier přiznává, že z dosažitelných pramenů se existence případně vznik organizované knihovny ani po r. 1788 nedá prokázat, on sám však v existenci „knihovny“ věří. Proti tomu mluví skutečnost, že na žádné knize, pokud aspoň můžeme soudit dle tištěných záberů titulních listů, nevidíme ani rátko knihovny, ale ani signaturu (ledaže by bývala označena pouze na hřbetě vazby). Pokud „knihovna“ existovala, tvořilo ji nepochyběně jen několik polic pro ulovenitáře. Nevelké množství zachovaných knih odpovídá snad nepatrnosti clarholzského konventu. Tamní kněží se jistě spokojili s určitým množstvím knih potřebných pro jejich praxi v duchovní správě, knihy, které po likvidaci kláštera v r. 1803 v budově kláštera zůstaly, zachránil pro budoucnost P. Clemens von Pfeuffer, tehdy druhý nejmladší člen konventu, který se r. 1806 stal tamním pastorem-farářem a zůstal jím až do své smrti r. 1854. Tehdejší nikoliv již klášterní, ale farní knihovnu doplňoval novějšími knihami a v tom se pokračovalo i po jeho smrti asi do r. 1888. Z toho roku je totiž nejmladší tehdy vydaná a v katalogu evidovaná kniha, pak se stala knihovna již i pro tehdejší (1888) poměry nepotřebnou, protože antikvovanou.

Knih z oboru „praemonstratensia“ je v souboru velmi málo. Jsou to breviář z r. 1741 (jeho letní část), *Sacrae antiquitatis monumenta* od C. L. Hugona z r. 1725, od téhož autora *Ordinis Praemonstratensis annales*, ale jen II. díl z r. 1736, Jean Le Paige, *Bibliotheca Praemonstratensis ordinis* z r. 1633, řádová statuta ve vydání z r. 1725 (v katalogu tištěno omylem 1625!), graduál z r. 1771. *Antiphonarium cantus Gregoriani iuxta ritum S(acri) C(anonici) O(rdinis) P(raemonstratensis)* s označením circa 1700 naznačuje, že je to jediný liturgický rukopis.

O všech liturgických řádových knihách můžeme tvrdit, že dle běžné praxe nebyly součástí klášterní knihovny. Byly to knihy denní potřeby uložené v sakristii nebo řeholních chórových lavicích nebo konečně u novicmistra (statuta pro vyučování noviců). Je pozoruhodné, že se neuvádí ani jeden výtisk premonstrátského misálu ať z kterékoliv roku. Nejen misály, ale i ostatní liturgické řádové knihy byly dávány k dispozici klášterům v jiných zemích, které nebyly zrušeny a tak se po smrti P. Klementa Pfeuffera r. 1854 dostaly darem (nevíme kdo to zprostředkoval) na Strahov také čtyři exempláře tištěného *Psalteria* z r. 1619, tištěného v Pont-a-Mousson. Říká-li v úvodu R. Feldman, že stopy clarholzské knihovny jdou až na Strahov, pak je to nepřesné proto, že liturgické knihy nikdy součástí knihovny nebyly, a to ani po r. 1803; u těch psalterií je ještě rukou r. 1832 (snad to psal P. Clement Pfeuffer jako poslední pamětník) poznámenáno, že patří do stall na straně pana převora a pana podpřevora. Teprve zbylé a dále nepoužitelné liturgické řádové knihy byly ponechány v Clarholzu a dnes tvoří součást knihovny farní.

© Karel Dolista

Materiály

Značně zchátralé a zbořené kostely v Čechách

Miloš Sládek

Ve své podstatě je zřícenina výrazem proměn životního stylu, válek, živelných katastrof, proměn sociálních, politických, migračních. Zatímco válka a živelní katastrofa jsou jen výrazem dočasné „abnormálního stavu“, dosah ostatních faktorů bývá podstatně trvalejší.

Řada evropských zemí se v tomto překotném století setkává s problémem chátrajících historických staveb v nových souvislostech, daných existující nebo vznikající strukturou památkových úradů a u jisté části populace i vědomím nezastupitelnosti té které stavby z hlediska historického a krajinotvorného.

Mezi chátrající historické stavby na teritoriu Evropy lze bezesporu zařadit i velké množství kostelů a synagog; přitom kostelní zříceniny nejsou jen specifikem bývalého bloku socialistických zemí, kde vládnoucí ideologie utvářela předpoklady pro jejich destrukci, ale i problémem některých západní Evropy. Z 18 000 anglikánských kostelů v Anglii mělo být podle prognózy z počátku 70. let do konce tohoto století asi 6 000 staveb zbořeno nebo uchováno jako zříceniny. Díky dobrovolným sbírkám v Anglii, ale i například v Německu, se menší část ohrožených památek podařilo v posledních letech opravit. V sousedním, katolickém Irsku bylo koncem 80. let z 1260 kostelů asi 73 nevyužitých nebo poškozených. Ve Francii stoji poškozené kostely zejména v Provenci, Bretani a na Korsice (vážně poškozeno je asi 144 staveb, zničeno asi 15 kostelů).

Ve státech bývalého socialistického bloku mezi nejzchátralejší náleží sakrální stavby v SSSR; dle neoficiálních pramenů se na celém území bývalého SSSR ročně zřítí asi 100 kostelů, z nichž většina mizí ze světa bez jakékoliv dokumentace. Již dnes existují oblasti, ve kterých nezůstala stát jediná větší sakrální stavba. K největším škodám patří zřejmě likvidace a postupné chátrání středověkých, převážně dřevěných kostelů v severním Rusku jižně od Archangelska.

V Rumunsku se likvidace kostelů soustředily na velká města, zejména na Bukurešť, ze které chtěl Ceausescu vybudovat komunistické hlavní město bez sakrálních památek; ničitelské akce ve větší míře zasáhly také města Oradeu a Sibiu.

V bývalé NDR je z takřka 10 000 luteránských kostelů asi 200 zničeno a 2678 poškozeno, z více jak 1000 kostelů ostatních církví 110 zničeno a stejný počet staveb je vážně poškozen.

Ani v sousedním Polsku není situace zcela uspokojivá. Vedle mnohdy necitlivého nahrazování starších staveb moderními betonovými svatyněmi se hlavním problémem stal další osud několika desítek převážně dřevěných kostelů ve východním Polsku; po násilném transferu ukrajinské menšiny do západní části Polska v období 2. poloviny 40. let byly tyto stavby opuštěny, část zbořena a část využita zcela nevhodně (například i jako záchodky).

Samostatnou kapitolu tvoří ve střední a východní Evropě synagogy, jejichž počet pozvolna klesal již od počátku tohoto století, a po nacistické genocidě židovského národa začala chátrat nebo byla zbořena naprostá většina zbyvajících (číselné údaje v evropských zemích vesměs dle: *Redundant religious buildings*, Strasbourg 1989).

Stav kostelů v Československu je možno v porovnání charakterizovat jako horší než v bývalé NDR, ale výrazně lepší než v bývalém SSSR. Značné rozdíly jsou tu – obdobně jako ve Francii nebo v Polsku – mezi jednotlivými kraji země. Zatímco kostely na Slovensku a jižní Moravě jsou převážně ve výborném nebo vyhovujícím stavu a v ruinách jsou jen některé ojedinělé stavby dnes značně odlehle od obydlených míst (například empírový kostel v Čabradi, okres Zvolen), množství zničených kostelů v některých okresech Čech nemá v kulturním světě obdobu. Poškozeno je i několik desítek kostelů na severní Moravě, zejména v okresech Šumperk a Bruntál; z nich několik staveb již bylo zbořeno (například poutní kostel P. Marie Pomocné nad Zlatými Horami, okres Bruntál, nebo pozdně barokní kostel v Nových Vilémovicích, okres Šumperk).

V Čechách takřka nenalezneme okres, ve kterém by nestál alespoň jeden značně zchátralý kostel. Naprostá většina kostelních zřícenin v Čechách je však koncentrována do pásu, který začíná západně od Liberce, směruje podél hranice západním směrem a jižním směrem se poměrně rychle rozšiřuje až po spojnici měst Česká Lípa, Litoměřice, Louny, Rakovník, Stříbro, Horšovský Týn; na Domažlicku se pás zužuje a sleduje hranici jižním a později východním směrem jen v několika kilometry šíří až po Novou Bystrici u Jindřichova Hradce. Značně poškozené kostely nalezneme i ve většině výběžků ležících mimo výše uvedený pás, konkrétně na Frýdlantsku, Broumovsku a Žacléřsku.

Pás, ve kterém v uplynulých desetiletích došlo a v současné době stále ještě dochází k úplným či částečným destrukcím větších sakrálních staveb (a nejen jich), se do značné míry kryje s územím bývalých Sudet; nově příchozí kolonisté ve své většině alespoň v první a druhé generaci nezískali k místním sakrálním stavbám pozitivní vztah. Kostel pro ně byl a leckde zůstal „německým kostelem“, tedy cizorodým (případně nenáviděným) prvkem v jejich novém světě. Navíc mnohé obce zůstaly nedosídleny; ve vsi, kde ze 100 domů zbylo 15, se původní kostel musí nutně jevit jako nepřiměřeně veliký a jako celek nevyužitý. Naskytá se možnost srovnání s výše uvedenou problematikou dřevěných kostelů východního Polska.

Tam, kde k témtoto faktorům ještě přistupuje faktor likvidace nebo ohrožení celých vesnic důlní těžbou, tam, kde devastace životního prostředí pokročila až k hranici možnosti lidského přežití, stav většiny památek jen odráží apokalyptický výraz krajiny kolem. Zříceniny (včetně zřícenin kostelů) jsou běžnou součástí vesnic na pásu.

Ze zhruba 4000 českých mimopražských kostelů stojících roku 1957 je asi 130 zbořeno, 260 ve zříceninách a asi 130 nevhodně nebo vůbec nevyužito. Dalších asi 1500 staveb potřebuje okamžitou opravu – bez rekonstrukce během 5-15 let rozšíří počty zřícenin. Jen asi 900 kostelů (převážně jihočeských a východočeských) je ve velmi dobrém stavu, zbývajících 1100 staveb bude potřebovat opravu do konce tohoto desetiletí. V Praze je situace v mnohem lepší, ale i tady – mimo hlavní turistické cesty – stojí značně poškozené stavby, například dřevěný pravoslavný kostel v petřínských sadech.

Součástí této práce je katalog těch českých mimopražských kostelů, které byly po roce 1957 zbořeny, nebo v současné době stojí jako zříceniny (případně se jejich stav tomuto stadiu blíží), nebo jsou nevyužity, případně nevhodně využity.

Podkladem pro vytvoření katalogu byl soupis českých kostelů, pořízený soukromě v letech 1985-90. Soupis vznikal formou širokých sond, zahrnujících zhruba 50-70 % větších sakrálních staveb každého okresu Čech; v oblastech a okresech s větším množstvím zjištěných poškozených památek byl posléze soupis doplněn o zby-

vající – měl by tedy v těchto regionech zahrnovat všechny větší sakrální stavby. Katalog vytvořený na základě soupisu byl pak porovnán s evidenčními kartami nemovitých památek SÚPP a na základě jejich údajů doplněn (odkazy na SÚPP v závorkách). Výsledný katalog obsahuje zřejmě 90-95 % všech v nedávné době zničených, značně poškozených, nevyužitých a nevhodně využitých kostelů v Čechách. Několik poznámek ke katalogu:

– Katalog nezachycuje stavby zrušené před rokem 1918, tedy ani stavby zrušené za Josefa II., které se do dnešních dob dochovaly jako ruiny.

– Katalog nezachycuje stavby odstraněné z povrchu země před rokem 1957; u řady staveb, zejména u těch, které stály ve vojenských prostorech, bylo však obtížné zjistit, zda byly zbořeny před rokem 1957 nebo po něm. Za základ byly proto v těchto případech považovány stavby evidované v Uměleckých památkách Čech I-IV, Praha 1977-1982, (evidence z let 1958-1963), i když jejich údaje nejsou zcela úplné, například nevidují dodnes stojící kostely v Přední Zvonkové, okres Český Krumlov, nebo v Nové Vsi-Kraboňovi, okres Jindřichův Hradec. V UPČ také úplně chybí jakákoli zmínka o kostelích a dalších památkách ve vojenském prostoru Doufov; s největší pravděpodobností byly všechny tamní kostely zlikvidovány před rokem 1957, je však možné, že některý z nich přečkal až do let šedesátých. Dodnes se údajně dochovala v k.ú. Doufov jedna mešní kaple, užívána jako skladíště.

– Katalog nezachycuje stavby poškozené jen částečně, které jsou běžně užívány, byť jen jedenkrát ročně. Naprostá většina staveb uvedených v katalogu není pro sakrální účely využita vůbec, jen asi 15 ze všech uvedených staveb je občasné užíváno. V textu je tato okolnost vždy uvedena; tyto stavby jsou ovšem vážně poškozeny a jejich další fungování je více než problematické.

– Vzhledem k řadě publikací o židovských památkách, podrobným a přesným údajům o jejich současném a nedávném stavu byly z katalogu vypuštěny synagogy, jimž ostatně autor věnoval spíše okrajovou pozornost.

– Za vhodné využité byly považovány i ty kostely, které jsou užívány jako koncertní nebo obřadní síně, případně jako výstavní prostory (v katalogu nejsou uvedeny).

– U každého okresu v katalogu je v závorce uveden rok, ke kterému se níže uvedené údaje vztahují. V ojedinělých případech mohlo dojít v uplynulé době k opravám, nebo k demolici stavby.

– U každé stavby je číslicí v rozmezí 1-5 zachycen stav dochování památky (1-velmi dobrý, 2-vyhovující, 3-zchátralý, 4- zřícenina, 5-zbořen – uvedeno slovy).

Byla by zcestné z tohoto katalogu vyvozovat, že kostely jsou nejohroženějším druhem památek v Československu. Podobný seznam by bylo možno sestavit i v případě zámků a tvrzí, staveb lidové architektury, mešních kaplí a podobně.

V některých regionech došlo v posledních měsících a letech k dílčím změnám. Již před listopadem 1989 byla opravena většina značně poškozených staveb na Frýdlantsku, od roku 1990 se intenzivněji opravují mnohé stavby na Českokrumlovsku, ležící v těsné blízkosti státních hranic, v nedávné době byla obnovena většina poškozených kostelů na Libochovicku. Z některých kostelů vznikají muzea sakrální plastiky (například kostel sv. Kateřiny v Libotenicích u Roudnice nad Labem). Převážná část kostelů v těch nejpoškozenějších oblastech, v severočeské pánvi a v Krušných horách, však i nadále chátrá.

V krátké poznámce se chci ještě zmínit o osudech této práce. Po dohodě s redaktorkou bývalého časopisu Památky a příroda dr. Matyášovou měl katalog vyjít na pokračování v tomto periodiku již roku 1991. Práci jsem odevzdal v březnu roku

1991 – a v průběhu následujících měsíců jsem byl několikrát ujištěn, že „vše je na dobré cestě“. Po zániku časopisu Památky a příroda dr. Matyášová přislíbila, že katalog vyjde v nultém nebo prvním čísle obnovených Zpráv památkové péče. Nakonec mi byl – po třinácti měsících čekání – strojopis vrácen s absurdním argumentem, že v uplynulém roce došlo k mnoha změnám, o které je třeba katalog doplnit. Poukazy na časové zakotvení každého údaje katalogu a poměrně úzké časové rozmezí jeho vzniku se – vedle dalších argumentů – ukázaly jako marné a zbytečné.

Hlavní důvod tohoto postupu však nespočívá v „zastaralosti údajů“ katalogu – podstatnější asi bude skutečnost, že katalog ilustruje (mimo jiné) i desetiletí nekvadlitní práce a nezájmu většiny středisek státní památkové péče, jejichž někteří vedoucí pracovníci jsou zastoupeni v redakčních radách obou zmíněných časopisů.

Chtěl bych poděkovat všem, kteří mi poskytli informace o době likvidace památek, těm, kteří mi mnohdy složitě vysvětlovali cestu k opuštěným stavbám, a především těm, kteří se zasloužili o vydání tohoto katalogu. Děkuji.

V Praze na podzim r. 1992

Miloš Sládek

Od přípravy katalogu uběhla řada měsíců. Snad je třeba se alespoň několika slovy zmínit o změnách, ke kterým za uplynulé čtyři roky došlo. Některé z bývalých zřícenin se podařilo během nedávných let opravit, výjimečně se v nich začaly i sloužit mše (např. kostel sv. Prokopa v Blažimi, kostel Narození Páně v Nehasicích, oba v okresu Louny), někde dochází v současné době alespoň k zastřešení zdíva ruiny (např. kostel sv. Vavřince v Želině, okres Chomutov) nebo k nezbytným opravám střechy a zdíva (např. kostel sv. Ducha v Neprobylicích, okres Kladno, kostel v Krabonoši u Nové Vsi nad Lužnicí, okres Jindřichův Hradec). Většina kostelních zřícenin však zůstala zříceninami a jejich stav se během uplynulých let rychle zhroušoval. Extrémním případem je kostel archanděla Michaela ve Všestudech u Chomutova, který během několika málo měsíců přišel o zbytky střechy, strop i stít nad průčelím – vše zřejmě i přičiněním některých destrukcechtivých obyvatel obce. Během několika posledních let značně vzrostl počet kostelů, ve kterých se zcela přestaly sloužit mše a které velmi rychle chátrají (např. v kostelech Nejsvětější Trojice ve Všebořsku u Mladé Boleslavi, Všech svatých ve Veclově u Rakovníka a sv. Petra a Pavla v Březně u Chomutova se sloužilo ještě v 80. letech 1x týdně nebo alespoň několikrát ročně /Veclov/, nyní jsou zcela opuštěné, zčásti i zásluhou řady vlonipoškozených a zřícených staveb v porovnání s tímto katalogem asi na dvojnásobek).

V březnu 1996

M. S.

Katalog značně poškozených, zbořených, nevyužitých a nevhodně využitých kostelů v Čechách

Okres Benešov (1985)

- Borovsko, Sv. Petr a Pavel, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střešní krytině, trámy hnijící, ze zdíva průčelí rostou stromy, ze sanktuusu zbývá pouze dřevěná konstrukce, klenba místy vlhne, hrozí zřícením, zařízení vyklizeno
- Dolní Kralovice, Sv. Jan Křtitel, gotický, pseudosloh.; upraven, zbořen v 70. letech (stavba přehrady)
- Ledce, Sv. Bartoloměj, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; nad závěrem částečně propadlá střecha, praskliny ve zdívu, zařízení nedochováno s výjimkou zvonu a podstavce hlav. oltáře, v lodi rozkopaná podlaha

Okres Česká Lípa (1985-87)

- Brenná, Sv. Jan Křtitel, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše lodi a závěru, na věži střecha zničena, fasáda značně poškozena, zařízení vyklizeno, částečně rozkradeno
- Dobranov, Sv. Jiří, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2; slouží jako archivní depozitář, zařízení z větší časti odstraněno
- Drchlava, Sv. Mikuláš, barokní, empírově přest., s.d. 3-4; otvory ve střešní krytině, v trámech ohnisko dřevokaz. houby, praskliny ve zdívu, zařízení vyklizeno vyjma křtitelnice a konstrukce kůru
- Horní Libchava, Sv. Jakub Větší, barokní s.d. 3-4; otvory ve střeše, v závěru a sakristii zřícena klenba, v trámech dřevokaz. houba, zařízení vyklizeno
- Horní Prysk, Sv. Petr a Pavel, barokní, s.d. 2; drobnější otvory ve střeše, zařízení chátrá, nevyužit
- Hostíkovice, N. Trojice, gotický, v 19. stol. uprav., s.d. 3; drobnější otvory ve střešní krytině, narušena podstřeš. římsa, značné praskliny ve zdívu, strop v lodi zřícen, zařízení nedochováno
- Chlum, Sv. Jiří, barokní, s.d. 3; otvory ve střešní krytině, část střechy na věži stržena, okna rozbita, zařízení dílem rozkradeno, dílem chátrá
- Kruh, Sv. Vojtěch, barokní, s.d. 3; rozměrné otvory ve střeš. krytině, nad předsíňkou střecha propadlá, zdívo vlhne, zařízení chátrá, mše donedávna, nyní nevyužit
- Kuřívody, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, báň na věži polorozpadlá, praskliny ve zdívu, užíván sovět. armádou - v areálu kasáren - skladistič (?)
- Mařenice, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 3-4; střecha na několika místech propadlá, trámy narušeny vlhkostí, drobné praskliny ve vlhkém zdívu, zařízení nedochováno, v r. 1990 údajně zahájeny opravy
- Nový Bor, evangelický, pseudosloh., zbořen
- Nový Oldřichov, církev čsl., pseudosloh., zbořen kol. r. 1975
- Pavlovice, Nanebevzetí P. Marie, barokní, empírově uprav., s.d. 3-4; střecha na věži zřícena včetně trámové konstrukce, ve střeše lodi a závěru otvory, okna rozbitá, zařízení nedochováno, slouží jako skladistič
- Stráž pod Ralskem, Sv. Josef, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeše, ze zdíva vyrůstají stromy, klenba vlhne, zařízení zničeno
- Stružnice, N. Trojice, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1983
- Stvolínky, Všech svatých, empírový, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdívu, zdívo značně vlhne, v interiéru obrostlé mechem a plísňemi, zařízení poškozeno, mše 1x za 14 dní, od r. 1985 nejsou
- Velenice, N. Trojice, barokní, s.d. 3; v r. 1984 se zřítila klenba, zařízení poškozeno
- Zákupy, Sv. František (klášt.), barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeše, zdívo místy narušeno, zařízení zčasti nedochováno, nevyužit
- Žandov, Sv. Bartoloměj, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, věž bez střechy, zařízení nedochováno, slouží jako skladistič

Okres České Budějovice (1989)

- České Budějovice, Sv. Rodina, pseudosloh., s.d. 1-2; okna rozbitá, zdívo vlhne, užíván jako skladistič
- Hojná Voda, Sv. Anna, pozd. gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1959
- Křtěnov, Sv. Prokop, gotický, barokně upraven, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdívu, zařízení vyklizeno, v blízkosti JE Temelín
- Staré Hodějovice, pseudosloh., s.d. 1; po opravě nevyužit

Okres Český Krumlov (1986, 1989)

- Boletice, Sv. Mikuláš, románský, pozd. goticky přestavěn, s.d. 3; poškozena střecha, zařízení zničeno nebo přestěhováno, sloužil jako maštal, připravuje se oprava
- Cetviny, Narození P. Marie, gotický, s.d. 4; otvory ve střeš. krytině, poškozena klenba, zařízení odstraněno
- Dolní Vltavice, Sv. Linhart, gotický, barokně upraven, zbořen kol. r. 1958
- Horní Planá-Dobrá Voda, Bolestná P. Maria, barokní, s.d. 2-3; drobnější otvory ve střeš. krytině, podstřešní římsa částečně zřícena, zdvo vlnne, zařízení ve vlnkém interiéru chátrá, částečně rozkradeno
- Klení, Sv. Vavřinec, gotický, barokně uprav., s.d. 3-4; střechea částečně propadlá, trámy shnilé, klenba vlnne, z předsíňky zůstalo pouze obvodové zdivo, zařízení nedochováno
- Pohorská Ves, Sv. Linhart, pozd. barokní, s.d. 4; v trámech houba dřevokazná, klenba nad závěrem zřízena, zařízení částečně pod sutinami
- Pohoř na Šumavě, P. Maria Dobré rady, pozd. barokní, s.d.3; otvory ve střeš. krytině, zařízení odstraněno
- Polná na Šumavě, Sv. Martin, gotický, s.d. 4; střechea na několika místech propadlá, podstřešní římsa z větší části zřícena, plochý strop v lodi propadlý, trámy uhnívají, okna rozbitá, zařízení nedochováno s výjimkou gotické křtitelnice v předsínce, připravuje se oprava
- Přední Zvonková, Sv. Jan Nepomucký, pseudosloh., s.d. 3-4; částečně propadlá střechea, zařízení zničeno, v léte r. 1990 započato s opravou
- Rychnov nad Malší-U svatého kamene, P. Maria Sněžná, barokní, s.d. 4; otvory ve střeš. krytině, shnilé trámy, plech ze střechy věže stržen, klenba nad západní částí lodi zřícena, nad východní hrozí zřízení, zařízení zničeno, slouží jako skladишť tělocvičného nářadí místní vojenské jednotky
- Slavkov, Sv. Bartoloměj, gotický, barokně přest., s.d. 2-3; drobnější otvory ve střešní krytině, okna rozbitá, zařízení vyklizeno, užíván jako podřadné skladisť
- Svatý Tomáš, Sv. Tomáš, pozd. gotický, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, nad závěrem a sakristii střechea propadlá, trámy narušeny, strop v lodi částečně zřícen, gotická klenba v závěru vlnne, hrozí zřícením, zařízení z větší části rozkradeno, zbytky gotických fresek
- Svéraz - Navštívení P. Marie, gotický, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, ze střechy vyrůstají keře, okna rozbitá, zdivo vlnne, nevyužit, v blízkosti větší stavby
- Vyšší Brod, Sv. Josef, gotický, barokně uprav., s.d. 2; nevyužit

Okres Děčín (1987)

- Arnoltice, Nanebevzetí P. Marie, pozd. barokní, s.d. 2-3; drobnější otvory ve střeše, drobné praskliny ve zdívu, zařízení chátrá
- Brtníky, Sv. Martin, barokní, zbořen kol. r. 1974
- Děčín, pravoslavný, pseudosloh., s.d. 2; zdivo vlnne, okna rozbitá, zařízení vyklizeno
- Děčín-Bělá, Sv. František Xaverský, pozd. barokní, s.d. 2-3; několik drobnějších otvorů ve střeše v podvěží, plech na věži zcela zrezivělý, též na sakristii, zdivo vlnne, zařízení částečně vyklizeno
- Děčín-Bynov, P. Marie, moderní ze 30. let, s.d. 2; asi od začátku 80. let neužíván
- Děčín-Rozbělesy, Sv. Václav, barokní, s.d. 4; střechea částečně propadlá, ze střech sakristií a ze zdíva vyrůstají stromky a keře, zdivo vlnne, podstřešní římsa částečně zřícena, okna rozbitá, klenba vlnne, hrozí zřícením, zařízení nedochováno
- Dolní Podluží, Sv. Kateřina, renesanční, barokně přest., s.d. 3; střechea z thérového papíru, provizorní, v trámech ohniško dřevokazná houba, do stropu lodi zatéká, praskliny ve zdívu, podstřešní římsa částečně zřícena, mše 1x týdně
- Dolní Poustevna, evangelický, moderní, 30. léta, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, okna bez skel i rámů, zařízení nedochováno
- Dolní Žleb, N. Trojice, barokní, s.d. 2; ve střeše drobn. otvory, zdivo vlnne, nevyužit
- Huntířov, Sv. Jiří, pseudosloh., zbořen
- Javory, Sv. Prokop, barokní, s.d. 3; střechea na mnoha místech poškozena, vížka poněkud vychýlena z osy, mobiliář poškozen, nevyužit
- Kerhartice, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 3; prohnílé trámové kryto thérovým papírem, v trámech dřevokazná houba, klenba vlnne, v interiéru zbytky zdevastovaného zařízení (skříň varhan, lavice, kazatelna)
- Krásná Lípa, starokatolický, pseudosloh., zbořen kol. r. 1980
- Markvartice, Sv. Martin, barokní, s.d. 4; bez střechy, trámu i stropu, zbytek klenby pouze nad závěrem, zařízení nedochováno, jeho zbytky pod sutinami

- Merboltice, Sv. Kateřina, barokní, zbořen v r. 1975
- Nebočady, Sv. Vavřinec, barokní, s.d. 3; klenba v lodi zřícena, zařízení z větší části přestěhováno do závěru, který provizorně využíván k bohoslužbám (oddělen dřevěnými deskami)
- Nová Oleška, N. Trojice, pozd. barokní, zbořen
- Růžová, Sv. Petr a Pavel, barokní, s.d. 4; po požáru v srpnu r. 1988 bez střechy, trámu a kleneb, ze zařízení zůstaly jen ohořelé zbytky rámu
- Růžová, evangelický, pseudosloh., s.d.3; střechea rezivějící, zdivo vlnne, interiér přestavěn a přepážkami upraven v kino, nyní zdevastované
- Rychnov, Sv. Bartoloměj, barokní, zbořen v r. 1975
- Valkeřice, Sv. Barbora, barokní, zbořen v r. 1975
- Varnsdorf, čsl. (evangelický), pseudosloh., s.d. 3; drobné otvory ve střeš. krytině, z podstřešní římsy vyrůstají břízky, zdivo vlnne, klenba narušena vlnkostí, zařízení odstraněno, od r. 1959 nevyužit
- Verneřice, N. Trojice, barokní, zbořen v 70. letech

Okres Domažlice (1989)

- Čečovice, Sv. Mikuláš, gotický s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, na věži zrezivělý plech, zdivo opéráků částečně narušeno, zařízení chátrá, nevyužit
- Grafenried, Sv. Jiří, barokní, zbořen (?)
- Hora sv. Václava, Sv. Václav, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše lodi a závěru, na věži plech částečně rozpadlý, podstřešní římsa částečně zřícena, praskliny ve zdívu závěru a průčelí, trámoví nad severním bokem závěru vlnne, část zařízení bude převezena do Poběžovic, mše 1x za 14 dní
- Horšov, Všechn svatých, románský, goticky a barokně přest., s.d. 3; ve střeše věže otvory, okna rozbitá, rozbité zařízení v interiéru, mezi ním zbytky muzejních přírodnovědných sbírek, gotické fresky poškozeny, nevyužit
- Horšovský Týn, Sv. Vít, Václav a Vojtěch, barokní, s.d. 2; slouží jako skladisť
- Křakov, Sv. Václav, gotický, barokně uprav., s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš. krytině, zdivo vlnne, okna rozbitá, nevyužíván
- Nemanice, Sv. Jan Nepomucký, pozd. barokní, s.d. 3; střechea s drobn. otvory, na věži zrezivělý plech, značné praskliny při usazení klenby na stěny lodi, klenba hrozí zřícením, zdivo značně vlnne, podstřešní římsa částečně zřícena, mše několikrát ročně
- Ostroměř, pseudoslohový, s.d 2-3; drobn. otvory ve střeše, plech z báň na věži částečně stržen, neužíván
- Pivoň, Zvěstování P. Marie, gotický, barokně přest., s.d. 3-4; drobn. otvory v zánonvě střeše, ze zdíva průčelí vyrůstají stromy, v lodi klenba zřícena, v závěru podepřena dřevěnou konstrukcí, zařízení z větší části zničeno
- Rybník, Sv. Anna, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1967
- Srbý, Sv. Jan Křtitel, pozd. barokní, s.d. 4; otvory ve střešní krytině, trámová konstrukce hrozí zřícením, praskliny ve zdívu a v klenbách, klenby hrozí zřícením, podepřeny, boční stěny lodi se rozestupují, podepřeny dřevěnými opěrami, zařízení v troskách
- Štíbor, Sv. Mikuláš, raně gotický, barokně přest., s.d. 4-5; v lodi zřícena klenba, trámoví, střechea a část zdíva, nad závěrem torzo klenby, hrozí zřícením, cibulová báň na věži polozasypaná gotická křtitelnice
- Štíty, Sv. Juda Tadeáš, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, trámové poškozeno, především nad závěrem, okna rozbitá, trosky zařízení
- Velký Malahov, pseudoslohl., s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, okna rozbitá, zařízení částečně vyklizeno
- Všekary, Sv. Barbora, barokní, s.d. 4; střechea a trámy místy propadlé, ve zdívu značné praskliny, ze zdíva vyrůstají stromy, klenba v lodi a závěru vlnne, zařízení nedochováno, na klenbě zbytky fresek
- Všeruby, Sv. Michal, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše lodi, nad závěrem i rozumnější otvory, na věži střechea rozpadlá, zdivo věže narušeno ještě z doby 2. světové války, částečně zničena podstřešní římsa, u vlnkého severního boku lodi hřbitovní skladka, značně vlnne klenba boční kaple, mše 1x týdně
- Železná, Sv. Barbora, barokní, zbořen kol. r. 1967

Okres Havlíčkův Brod (1989)

- Dolní Město, Sv. Martin, gotický, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, nad pravým bokem lodi částečně narušena trámová konstrukce, zdivo vlnne, mše 1x týdně

- Havlíčkův Brod, Sv. Kateřina, gotický, renesančně uprav., s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, především nad pravým bokem lodi, trámy hnijící, většina oken rozbitych nebo zabetněných, ze štitu vyrůstají stromky, zařízení částečně vyklizeno
- Havlíčkův Brod, N. Trojice, barokní, s.d. 3; střecha rezivějící, sanktus poškozen, všechna okna rozbítá, zdvo značně vlnné, zařízení částečně vyklizeno, lavice, oltářní rám a kazatelna v interiéru, chátrajítiny, zdvo značně vlnné, drobn. praskliny ve zdivu závěru, nevyužit
- Havlíčkův Brod, Sv. Vojtěch, gotický, renesančně přestavěn, s.d. 2-3; několik drobn. narušení střeš. krytiny, zdvo značně vlnné, drobn. praskliny ve zdivu závěru, nevyužit
- Zahrádka, Sv. Vit, pozd. románský, barokně přestavěn, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše věže, praskliny ve zdivu lodi i věže, okna zabetněná, zařízení vyklizeno

Okres Hradec Králové (1986)

- Loučná Hora, Sv. Jiří, barokní, dřevěný, s.d. 3-4; rozpadající se střecha, rákosový strop v lodi částečně zřícen, narušena severní stěna lodi, hrozí její zřícení, zařízení vyklizeno, v interiéru pouze zbytek kůru
- Nový Bydžov-Metličany, Sv. Jakub Větší, barokní, s.d. 3; okna rozbítá, fasáda zničena, značné praskliny ve zdivu lodi a v klenbách, částečně vyspraveny, zařízení vyklizeno

Okres Cheb (1987)

- Aš, evangelický, barokní, s.d. 4-5; po požáru zbořen, zbývá věž, bez střechy, ze zdiva vyrůstají stromy, ve zdivu značné praskliny
- Aš-Mokřiny, evangelický, pseudosloh., s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, plechová krytina na věži částečně utřízena, zařízení nedochováno
- Dřenice, Sv. Oldřich, románský, barokně přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdivu průčeli a závěru, nevyužit
- Cheb, františkánský, gotický, s.d. 1-2; slouží jako depozitář
- Cheb, Sv. Klára, barokní, s.d. 2; drobn. otvory ve střeše, interiér se opravuje, nevyužit
- Cheb, Nalezení sv. Kříže, pseudosloh., s.d. 1-2; v areálu vojenského objektu (sklad?)
- Ostroh, Sv. Wolfgang, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, částečně zřícena podstřešní římsa, ve zdivu značné praskliny, okna rozbítá, zařízení nedochováno
- Palič, Sv. Anna, barokní, empírově dostavěn, s.d. 2-3; zdvo a interiér značně vlnhou, zařízení částečně vyklizeno, nevyužit
- Pomezi nad Ohří, Sv. Jakub Větší, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, ve zdivu závěru praskliny, zařízení částečně vyklizeno, slouží jako skladistiště
- Starý Hrozňatov, Narození P. Marie, barokní, s.d. 4; celý poutní areál zdevastován, ambit bez střech, se zřícenými klenbami, zdvo dále narušují stoleté vyvrácené kmeny, na kostele zrezivělá střecha, praskliny ve zdivu lodi, ze sakristie zůstalo pouze obvodové zdvo, zařízení nedochováno
- Vysoká, Narození sv. Jana Křtitele, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4-5; lodí i závěr bez střechy i trámu a bez kleneb, byl-li štíť, pak je zřícen, na věži zrezivělý plech, v lodi a ve zdivu lodi vyrůstají stromy, zařízení spáleno na návsi kolem r. 1975

Okres Chomutov (1985, 1987)

- Bečov, P. Marie, barokní, zbořen
- Bílence, Sv. Bartoloměj, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, sanktus hrozí zřícením, zdvo vlnné, ve strouze kolem stavby obecní splašky, podstřešní římsa hrozí zřícením, drobné praskliny ve zdivu, mše 1x měsíčně
- Blatno, Sv. Michael, pozd. barokní, s.d. 3; ve střeše množství drobn. otvorů, nad levým bokem lodi i rozměrnější otvory, plech ze střechy věže částečně stržen, zdvo lodi značně vlnné, strop nad částí závěru zřícen, jinde vlnné, hrozí zřícením, zařízení značně zchátralé
- Boleboř, Sv. Mikuláš, barokní, zbořen počátkem 70. let
- Březenc, Sv. Linhart, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1985
- Březno, Sv. Petr a Pavel, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, na věžích rezivějící plech, podstřešní římsa značně narušena, okna rozbítá, částečně pokusy o jejich zabetnění, praskliny ve zdivu, zařízení částečně poškozeno, mše 1x týdně
- Bystrice, Narození P. Marie, gotický, renesančně a barokně upraven, zbořen
- Čachovice, Sv. Václav, barokní, zbořen v 2. pol. 60. let
- Dolany, Sv. Kateřina, barokní, zbořen před r. 1971

- Dolina, Sv. František Serafinský, barokní, zbořen kol. r. 1974
- Hora Sv. Šebestiána, Sv. Šebestián, pseudosloh., zbořen v 60. letech
- Hrušovany, Sv. Bartoloměj, barokní, zbořen v r. 1964
- Chomutov, Sv. Ignác, raně barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, na věžích zrezivělý plech, podstřešní římsa mísí hrozí zřícením, zdvo vlnné, nevyužit
- Chomutov, evangelický, pseudosloh., zbořen kol. r. 1987
- Jirkov, Sv. Anna, barokní, zbořen kol. r. 1967
- Jirkov, evangelický, pseudosloh., zbořen kol. r. 1987
- Kadaň, Stětí sv. Jana Křtitele, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; střecha značně narušena, sanktus hrozí zřícením, podstřešní římsa zřízena, zdvo vlnné, klenba v lodi vlnné, nebezpečí jejího zřícení, zařízení vyklizeno nebo zničeno
- Kadaň, Čtrnácti sv. pomocníků, gotický, barokně upraven, s.d. 2-3; zdvo značně vlnné, v katastrofálním stavu ve stinných rozích, zařízení chátrá, nevyužit
- Kálek, Sv. Václav, pozd. barokní, s.d. 4; takřka bez střechy, s obnaženým trámovým, plochý strop v lodi propadlý, zdvo vlnné, v interiéru zbytky lavic a oltářních rámů
- Klášterec nad Ohří, N. Trojice, barokní, s.d. 2-3; střecha částečně narušena, zdvo vlnné, zařízení poškozeno, neužíván
- Kojetín, Sv. Bartoloměj, barokní, zbořen kol. r. 1961
- Kralupy u Chomutova, Sv. Jakub Větší, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1976 (důlní těžba)
- Krbice, Vše svatých, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1987 (důlní těžba)
- Kudratice, Jména P. Marie, pseudosloh., zbořen kol. r. 1974 (důlní těžba)
- Lomazice, Sv. Maří Magdaléna, gotický, barokně přestavěn, zbořen před r. 1971
- Loučná, Obrácení sv. Pavla, barokní, zbořen
- Loučov, Sv. Jakub, gotický, s.d. 3-4; otvory ve střeše, v trámech dřevokazná houba, plochý strop v lodi vlnné a hrozí zřícením stejně jako klenba v závěru, nad předsíní propadlá střecha, zařízení vyklizeno nebo zničeno
- Mašťov, Sv. Barbora, gotický, pseudosloh. upraven, s.d. 4; střecha dochována jen částečně, propadlý strop v lodi, narušena klenba závěru, zařízení nedochováno
- Měděnec, Narození P. Marie, pozd. barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, narušena podstřešní římsa, okna rozbítá, interiér dlouhodobě opravován, připomíná skladistiště
- Místo, N. Trojice, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; střecha - zrezivělý plech, zdvo vlnné, zařízení vyklizeno nebo zničeno, zbytky plastik v sakristii, užíván jako sklad agitačních transparentů
- Nová Ves, Nanebevzetí P. Marie, pseudosloh., zboř. počátkem 70. let
- Nové Sedlo nad Bílinou, Sv. Petr a Pavel, románský, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1972 (důlní těžba)
- Otvice, Sv. Barbora, pseudosloh., s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, okna rozbita, dřevěný strop v lodi částečně narušen, zařízení dílem zničeno
- Pernštejn, Sv. Vendelín, klasicistní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, narušena podstřešní římsa, zdvo vlnné, zařízení trosky
- Prunéřov, Sv. Petr a Pavel, gotický, barokně upraven, zbořen (důlní těžba)
- Přečapy, Sv. Matouš, barokní, s.d. 3; střecha s několika drobn. otvory, ve zdivu výrazně praskliny, v r. 1974 zazděna všechna okna a ubourán závěr, zařízení nedochováno
- Přísečnice, Sv. Mikuláš, gotický, barokně přestavěn, zbořen r. 1963
- Přísečnice, P. Marie, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1974 (stavba přehrady)
- Račice, Sv. Vavřinec a Štěpán, barokní, zbořen kol. r. 1985 (důlní těžba)
- Radonice, P. Marie, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, okna rozbítá, část sakristie ubourána, v kostele skladistiště poškozeného kostelního mobiliáře
- Rašovice, Sv. Anna, empírový, zbořen kol. r. 1965
- Rusová, Sv. Martin, moderní ze 40. let, zbořen kol. r. 1974
- Soběsuky, Sv. Martin, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš. krytině, zejména ve věži, narušena konstrukce sanktusu, býv. hřbitov kolem stavby hospodářsky využíván (ovčinec a zahrádka), kostel bez využití
- Spořice, Sv. Bartoloměj, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; takřka bez střechy, trámový propadlý, plochý strop v lodi zřícen, zařízení nedochováno
- Stranná, N. Trojice, empírový, s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, zdvo vlnné, zařízení z větší části zničeno

- Skrle, Sv. Jakub Větší, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; břidlicová střecha dochována jen torzovitě, bednění věže polozpadlé, na sakristii střecha propadlá, trámy hnijící, plochý strop v lodi částečně propadlý, zdivo vlnne, ze zdiva vyvřatají stromy a keře, zařízení vyklizeno nebo zničeno
- Tušimice, Sv. Michal, empírový, zbořen
- Velká Ves, Sv. Jakub, barokní, s.d. 2-3; drobné otvory ve střeše, okna rozbitá, zařízení částečně vyklizeno
- Vintířov, Sv. Markéta, barokní, s.d. 2-3; poškozená střecha sanktuusu, okna i vchody zabetněny, zařízení nedochováno (?), před zabetněním užíván jako záchodek blízkého hostince
- Volyně, Sv. Petr a Pavel, gotický, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, oplechování sanktuusu rozpadlé, na sakristii propadlá střecha, strop v lodi částečně propadlý, klenba v závěru vlnhoucí, zařízení vyklizeno nebo zničeno
- Všestudy, Archanděl Michael, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; torzo střechy jen nad částí závěru, strop v lodi i v závěru zřícen, torzo klenby pouze v sakristii, zařízení nedochováno, vandalské nápisy
- Výsluní, Sv. Václav, pseudosloh., s.d. 4; po požáru bez střechy i trámoví, klenba značně vlnne, okna zabetněná, zařízení z větší části zničeno
- Vysočany, Sv. Václav, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, klenba vlnne, s prasklinami, hrozí zřízrušení vši sloužil jako depozitář, později opuštěn
- Vysočany, hřbitovní, gotický, barokně přestavěn, zbořen r. 1965
- Zahorany, Sv. Jan Evangelista, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; střecha zřícená, trámy zřícené nebo vyrezané, zařízení rozkradeno, v interiéru několikacentimetrová vrstva holubího trusu, na niž navršeny odpadky z vesnice, klenba lodi zřícena
- Želina, Sv. Vavřinec, románský, goticky rozšířen, s.d. 4; po požáru r. 1961 dále chátrá, bez střechy, trámu i kleneb, ze zdiva lodi vyvřatají keře, zdivo vlnké, rozpadající se

Okres Chrudim (1987)

- Doly, Zvěstování P. Marie, barokní, s.d. 3; okna rozbitá, plochý strop v lodi zřícen, ve zdivu praskliny, narušena podstřešní římsa, zařízení vyklizeno
- Chrudim, Sv. Josef, raně barokní, s.d. 2-3; otvory ve střeš. krytině, okna rozbitá, po opravách má údajně sloužit jako skladistiště
- Polom, Sv. Kunhuta, renesanční, s.d. 3-4; břidlice ze střechy z větší části opadaná, nad sakristií propadlý strop, zdivo vlnne, zařízení zničeno
- Rozhovice, Sv. Petr a Pavel, gotický, pseudosloh. přestavěn, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, v trámech houba dřevokazná, strop lodi hrozí zřícením, původní zařízení vyklizeno, nahrazeno současným, excentrickým, mše 1x ročně

Okres Jablonec nad Nisou (1989)

- Jablonec nad Nisou, Sv. Anna, raně barokní, pseudosloh. upraven, s.d. 2-3; střecha částečně narušena, zdivo vlnne, zařízení částečně vyklizeno, nevyužit
- Loučná nad Nisou, Sv. Josef, pseudosloh., s.d. 2-3; několik drobn. otvorů ve střeše, zařízení s výjimkou hlav. oltáře vyklizeno, slouží jako podřadný sklad
- Mšeno nad Nisou, N. Trojice, moderní z 30. let, s.d. 1; nevyužit
- Rýnovice, Sv. Duch, barokní, pseudosloh. upraven, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, poškozena podstřešní římsa, značně narušena trámová konstrukce, okna rozbitá, údajně se připravuje oprava
- Smržovka, Archanděl Michael, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, narušena podstřešní římsa, okna rozbitá, zařízení shořelo při požáru r. 1967, nevyužit
- Smržovka, evangelický, pseudosloh., zbořen kol. r. 1980

Okres Jičín (1990)

- Cerekvice nad Bystřicí, Zvěstování P. Marie, barokní, s.d. 4; havarijní stav střechy, zařízení vyklizeno (SÚPP)
- Valdice, Nanebevzetí P. Marie, raně barokní, s.d. 1-2; užíván jako součást věznice, vyklizen (SÚPP)

Okres Jindřichův Hradec (1986)

- Artolec, Sv. Antonín Pad., pseudosloh., s.d. 2; drobn. otvory ve střeše, trámová konstrukce vlnne, zařízení vyklizeno, užit jako sklad lidového nábytku

- Blato, Sv. Maří Magdaléna, pseudosloh., s.d. 3; ve střeše otvory, drobn. praskliny ve zdivu, zařízení nedochováno, užíván jako sklad
- Lomnice nad Lužnicí, Sv. Václav, gotický, s.d. 3; otvory ve střeše, rozbitá okna, zařízení značně poškozeno
- Mnich, Sv. Jan Křtitel, románský, zbořen
- Nová Ves nad Lužnicí-Krabonoš, gotický, barokně upraven, s.d. 3-4; nad lodí částečně propadlá střecha, zařízení nedochováno, věž donedávna užívána jako vojenská pozorovatelna
- Otín, Nanebevzetí P. Marie, barokní, pseudosloh. přestavěn, zbořen kol. r. 1982
- Pomezi, Sv. Jan Křtitel, románský, raně goticky přestavěn, s.d. 2; součást areálu rekreačně využívané usedlosti
- Velký Ratmírov, Andělů strážných, pseudosloh., zbořen kol. r. 1983

Okres Karlovy Vary (1986-87)

- Andělská Hora, Archanděl Michael, barokní, s.d. 3; střecha zrezivělá, narušení klenby, poškozeny fresky, okna rozbitá, zabetněná, zařízení nedochováno
- Andělská Hora, N. Trojice, barokní, s.d. 2-3; střecha zrezivělá, zařízení nedochováno s výjimkou kruhu
- Bochoř, Sv. Jakub, raně barokní, s.d. 4; střecha dochována jen částečně, v lodi zřícena klenba, trámy hnijí, praskliny ve zdivu, rozsekané zbytky inventáře
- Braníšov, Sv. Blažej, barokní, s.d. 4-5; po požáru r. 1957 bez střechy, trámu i kleneb, v bývalé lodi a závěru skladistiště odpadků
- Dalovice, P. Marie Těšitelky, moderní z 30. let, s.d. 3; střecha s drobn. otvory, zdivo vlnne, zejména levý bok stavby v hlubokém terénním zárezu, klenba nad levým bokem lodi vlnne, zařízení chátrá, kolmě závěru smetiště
- Chlum, Sv. Jiří, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, z části střechy vyvřatají keře, v trámech ohniško dřevomorky (?), fasáda zničena, mše 1x ročně
- Chyše, Sv. Bartoloměj, renesanční, zbořen r. 1973
- Chyše, Povýšení sv. Kříže, raně barokní, s.d. 2-3; otvory ve střeš. krytině věži, částečně zřícena podstřešní římsa, okna rozbitá, zařízení chátrá, donedávna užíván
- Jelení, Sv. Antonín Pad., empírový, zbořen kol. r. 1957
- Karlovy Vary, Sv. Ondřej, pozd. gotický, empírově přestavěn, s.d. 2; zařízení nedochováno, slouží jako kavárna
- Karlovy Vary, P. Marie Pomocné, moderní z 30. let, zbořen kol. r. 1986
- Krásný Les, Sv. Petr a Pavel, barokní, s.d. 4; po požáru zřícena střecha, trámoví a nad lodí i klenba, zařízení nedochováno, od r. 1986 rekonstrukce
- Nahořečice, Sv. Václav, barokní, s.d. 3; otvory v šindelové krytině, zdivo obrostlé neprostupnou vegetací, vlnne, zařízení částečně vyklizeno
- Nová Role, Sv. Michael, románský, goticky a barokně upraven, s.d. 3; drobné praskliny ve zdivu závěru, zařízení vyklizeno nebo zničeno, počátkem 70. let upravován na bar SSM, nyní opravován pro sakrální účely
- Ostrov nad Ohří, Zvěstování P. Marie, barokní, s.d. 4; střecha zničena, nad závěrem zbytky trámu, zařízení nedochováno, ve vojenském objektu
- Přílezy, Sv. Bartoloměj, románský, barokně přestavěn, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, zdivo sepnuto ocelovými výztužemi, okna zabetněná, v patře sakristie zřícen strop, v plochém stropu lodi praskliny, zařízení nedochováno
- Rybáře, Sv. Urban, románský, barokně přestavěn, s.d. 4-5; bez střechy, trámu i klenby, ze závěru zůstalo jen základové zdivo
- Rýžovna, Sv. Václav, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1960
- Štítov, Vše svatých, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, plech ze střechy věže stržen, klenba nad závěrem hrozí zřícením, okna rozbitá, zařízení rozsekáno, jeho zbytky v interiéru, malovaná předprseň kruchty rozbita až po r. 1986
- Teplice, N. Trojice, barokní, s.d. 2-3; plechová krytina zrezivělá, zařízení vyklizeno
- Toužim, Sv. Martin, 16. stol., barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1960
- Valeč, N. Trojice, barokní, s.d. 2-3; okna rozbitá, praskliny ve zdivu, slouží jako skladistiště kostelního mobiliáře
- Věrušice, Sv. Mikuláš, pozd. barokní, s.d. 1-2; interiér vyklizený, neudržovaný
- Věrušičky, N. Trojice, barokní, s.d. 4; střecha dochována jen částečně, nad závěrem rozpadající se sanktuus, okna rozbitá, zařízení nedochováno, slouží jako seník a sušárna

Okres Kladno (1986)

- Běleč, Sv. Mikuláš, gotický, pseudosloh. přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, rozbitá okna, strop v lodi částečně zřícen, zařízení odstraněno, pouze oltářní rám v interiéru
- Hobšovice, Sv. Václav, gotický, barokně a empírově přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, na věži plech z větší části stržen, ze zdíva průčelí vyrůstají stromky
- Neprobylice, Sv. Duch, barokní, s.d. 3; narušena střeš. krytina, praskliny ve zdivu, okna rozbitá, zařízení nedochováno
- Páleč, Narození P. Marie, gotický, pseudosloh. upraven, s.d. 2; nevyužit, zařízení chátrá
- Slaný-Ovčáry, Sv. Václav, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, zařízení částečně vyklizeno
- Slatina, Sv. Vojtěch, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, zařízení v interiéru chátrá, nevyužit
- Velvary-Malovary, Vše svatých, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; ve střeše otvory, ve zdivu praskliny, zejména v závěru a sakristii, trosky zařízení v interiéru

Okres Klatovy (1987)

- Dobrá Voda, Sv. Vintíř, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, ze zdíva vyrůstají stromky, užíván jako sklad, nyní bez využití
- Hamry, Bolestné P. Marie, pozd. barokní, s.d. 4; otvory ve střeš. krytině, věž bez střechy, v trámech houba dřevokazná, okna rozbitá, podstřešní římsa značně narušena, plochý strop v lodi hrozí zřícením, zařízení zničeno
- Hůrka, pozd. barokní, zbořen
- Chudenín-Červené Dřevo, Bolestné Matky Boží, barokní, zbořen (?)
- Kašperské Hory, Sv. Mikuláš, gotický, s.d. 2; zařízení částečně vyklizeno, nevyužit
- Klatovy, Sv. Vavřinec, raně barokní, s.d. 3; celkově špatný stav, v interiéru zbytky zařízení, bez využití (SÚPP)
- Mouřenec (Annín), Sv. Mořic, pozd. románský, goticky přestavěn, barokně a pseudosloh. upraven, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, drobné praskliny ve zdivu, zařízení poškozeno, nevyužit
- Nýrsko, Čtrnácti sv. pomocníků, barokní, zbořen r. 1973
- Prášily, Sv. Prokop, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1984
- Svatá Kateřina, Sv. Kateřina, 16. stol., barokně přestavěn, zbořen mezi l. 1955-60
- Uhliště, Sv. Linhart, gotický, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, věž bez střechy, v trámech dřevokazná houba, okna rozbitá, podstřešní římsa značně narušena, plochý strop v lodi hrozí zřícením, zařízení zničeno
- Zhůří, N. Trojice, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1956

Okres Kolín (1986)

- Kbel, Nanebevzetí P. Marie, gotický, s.d. 3; dlouhodobě opravován, zdivo značně vlnne, v katastrofálním stavu zejména jižní stěna lodi, nevyužit
- Kostelec nad Černými lesy, Sv. Jan Křtitel, pozd. barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdivu, zařízení v trosekách
- Kšely, evangelický, pozd. barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, plech na věži zrezivělý, okna rozbitá, trámová konstrukce narušena, zařízení nedochováno, užíván jako sklad
- Plaňany, Sv. Jan Křtitel, pseudosloh., s.d. 2; plechová krytina na věži zrezivělá, donedávna využit, nyní bez využití
- Plaňany, Zvěstování P. Marie, románský, goticky přestavěn, barokně upraven, s.d. 2; na věži plechová krytina rezivějící, neužíván
- Stříbrná Skalice-Rovná, Sv. Jakub, románský, s.d. 2; zařízení vyklizeno, nevyužit
- Štolmíř, Sv. Havel, barokní, s.d. 2; rozbitá okna, zařízení chátrá, nevyužit
- Tuklaty, Narození sv. Jana Křtitele, raně barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, podstřešní římsy narušeny, praskliny ve zdivu lodi i závěru, zdivo vlnne, nevyužit
- Vrbčany, Sv. Václav, barokní, s.d. 1-2; dlouhodobě opravován, nevyužit

Okres Kutná Hora (1987)

- Dobřeň, Sv. Václav, renesanční, s.d. 1-2; zařízení chátrá, nevyužit
- Drahobudice, N. Trojice, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, z polozřícené podstřešní římsy vyrůstají stromky, zařízení vyklizeno, interiér poškozován holuby

- Jakub, Sv. Jakub, románský, s.d. 2-3; drobn. narušení střeš. krytiny, okna rozbitá, zařízení částečně vyklizeno, fresky poškozeny, dlouhodobě a nekvalitně opravován
- Kutná Hora, při klášteře Vorsilek, pseudosloh., s.d 2-3; nad levým bokem lodi a nad závěrem otvory ve střeš. krytině, podstřešní římsy narušeny, zdivo vlnne, nevyužit
- Rašovice, Nanebevzetí P. Marie, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, trámy hnijící, narušena dřevěná konstrukce sanktuusu, zařízení chátrá, nevyužit
- Sedlec, P. Maria, barokní, s.d. 2; nevyužit
- Starkoč, Nanebevzetí P. Marie, barokní, s.d. 3-4; ve střeše drobn. otvory, v podvěží střecha částečně propadlá, věž bez krytiny, provizorně krytá prkny, podstřešní římsa zřícena, značné praskliny ve zdivu, zdivo vlnne, zařízení částečně poškozeno, nevyužit

Okres Liberec (1986)

- Andělka, Sv. Anna, pozd. barokní, s.d. 3-4; drobn. otvory ve střeše, část střechy věže stržena, částečně zřízena podstřešní římsa, výrazná prasklina v klenbě lodi, zařízení v trosekách
- Andělská Hora, P. Marie Sněžné, empírový, s.d 1-2; zařízení nedochováno, v dlouhodobých opravách
- Arnoltice, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 4; střecha místy propadlá, na několika místech zřízena klenba a trámy, zařízení částečně vyklizeno, jeho zbytky v trosekách, ze sakristie zbylo pouze obvodové zdivo
- Bílý Potok, N. Trojice, pseudosloh., s.d. 2-3; v trámech ohnisko dřevomorky, v l. 1985-8 neužíván, od r. 1989 nepravidelně bohoslužby
- Dětřichov, Sv. Anna, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; propadlá klenba, nevyužit
- Dolní Oldřiš, Sv. Martin, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, zařízení částečně vyklizeno
- Horní Vítkov, Navštívení P. Marie, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, fasáda zničena, zařízení vyklizeno, slouží jako skladisť
- Liberec, Sv. Maří Magdaléna, pseudosloh., s.d. 1-2; slouží jako depozitář
- Liberec, evangelický, pseudosloh., zbořen počátkem 70. let
- Liberec-Ruprechtice, Sv. Antonín, pseudosloh., s.d. 2; slouží jako archivní depozitář
- Liberec-Ruprechtice, P. Maria, „U obrazu“, secesní, s.d. 2-3; drobn. narušení střechy, zdivo částečně vlnne, slouží jako podřádné skladisť
- Liberec-Starý Harcov, Navštívení P. Marie, empírový, pseudosloh. upraven, s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, drobné praskliny ve vlnhousém zdivu, strop v lodi zřícen, zařízení nedochováno, upravován jak skladisť
- Václavice, Sv. Jakub, barokní, zbořen kol. r. 1980
- Višňová, evangelický, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdivu lodi a v klenbě, která na několika místech vlnne, slouží jako podřádný sklad
- Žibrádice, Sv. Šimon a Juda, barokní, s.d. 3; do poč. 80. let bez střechy i trámoví, s propadlou klenbou, nyní opravován, zatím bez zařízení i využití

Okres Litoměřice (1987)

- Bílý Kostelec, Sv. Havel, barokní, s.d. 4; bez střechy i trámu nad lodí, torzo střechy nad závěrem, strop v lodi zřícen, střecha a stropy oratoře a sakristie propadlé, zařízení částečně rozkradeno, částečně přeneseno do Konojed
- Býčkovice, Povýšení sv. Kříže, empírový, zboř. kol. r. 1961
- Černěves, Sv. Prokop, románský, goticky a empírově přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš. krytině, zařízení vyklizeno vyjma lavic a hlavního oltáře
- Dřemčice, Sv. Jan Nepomucký, barokní, zbořen kol. r. 1976
- Habřina, evangelický, klasicistní, s.d. 4; rozměrné otvory ve střeš. krytině, trámová konstrukce narušena, podstřešní římsa zčásti zřícena, okna rozbitá, praskliny ve zdivu lodi, strop v lodi částečně zřícen, užíván jako sklad
- Hrušovany, Narození P. Marie, gotický, renesančně přestavěn, barokně upraven, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, oplechování sanktuusu rozpadlé, drobné praskliny v klenbě lodi, zařízení chátrající, nevyužit
- Hrušovany-Prachová, Sv. Václav, empírový, s.d. 4; střeš. krytina odvezena na stavbu zemědělského objektu, v lodi strop zřícen, klenba v závěru narušena, zařízení zničeno
- Keblice, církve československé, novodobý z konce 30. let, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, okna rozbitá, praskliny ve zdivu, zařízení z větší části vyklizeno

- Libochovice, Sv. Vavřinec, barokní, s.d. 3-4; ve střeše drobn. i větší otvory, plech ze sanktusu stržen, trámová konstrukce poškozena, nevyužit
- Libotenice, Sv. Kateřina, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, klenba místy vlnne, praskliny ve zdi, rozbitá okna, zařízení částečně vyklizeno, částečně zničeno
- Litoměřice, Sv. Ludmila, raně barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, zdivo místy vlnne, nevyužit
- Litoměřice, Sv. Vojtěch, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, drobn. praskliny ve vlnhousím zdí, zařízení chátrá, nevyužit
- Litoměřice, Zvěstování P. Marie, barokní, s.d. 1; zařízení z větší části vyklizeno, bez využití
- Malešov, Sv. Jiří, pozd. gotický, renesančně a barokně přestavěn, s.d. 4; značné otvory ve střeš. krytině, nad předsíní střeša stržena, ze zdí vyrůstají stromky, plochý strop nad kruchou zřícen, klenba v lodi a závěru s drobn. prasklinami, zařízení nedochováno
- Mlékojedy, Sv. Martin, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdí lodi a věže, podstřešní římsa narušena, zařízení vyklizeno, slouží jako sklad
- Mukařov, Sv. František Serafinský, barokní, zbořen kol. r. 1983
- Prackovice nad Labem, Sv. Matouš, gotický, pozd. barokně přestavěn, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, nad severním bokem závěru narušena trámová konstrukce, strop v lodi místy vlnne, zařízení ve vlnkém interiéru značně poškozeno
- Rohatce, Vše svatých, barokní, s.d. 3-4; střeša narušena, klenba na řadě míst vlnne, okna rozbitá, nevyužit
- Roudnice, Sv. Václav, pozd. renesanční, s.d. 2-3; otvory ve střeš. krytině, zařízení nedochováno, slouží jako sklad
- Slatina, Sv. Jan Nepomucký, pozd. gotický, barokně upravený, s.d. 3-4; ve střeše otvory, praskliny ve zdí lodi, v lodi a sakristii zříceny stropy a částečně i trámová konstrukce, zařízení zavaleno zříceným
- Straškov-Vodochody, Sv. Václav, gotický, barokně upraven, s.d. 2-3; praskliny ve zdí, zdivo značně vlnne, bez využití
- Zahorany, N. Trojice, raně barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, ve zdí a klenbě značně praskliny, fasáda zničena, zařízení částečně vyklizeno

Okres Louny (1985, 1989)

- Blažim, Sv. Prokop, barokní, s.d. 4; otvory ve střeše, shnilé trámy, okna rozbitá, rozsekáné zbytky hlavního oltáře, lavic, varhanní skříně, vše poškozeno holuby
- Černčice, Sv. Vavřinec, pozd. románský, barokně přestavěný, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdí a v klenbě, okna rozbitá, zařízení poškozeno
- Dobroměřice, Sv. Matouš, gotický, renesančně a barokně upraven, s.d. 3; střeša částečně narušena, značně vlnne severní část klenby závěru, zařízení vyjma lavic a oltář. rámu vyklizeno nebo zničeno
- Hořetice, Sv. Vavřinec, barokní, s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, ve vlnhousím zdí praskliny, v lodi zřícen strop, zařízení vyklizeno nebo zničeno
- Chotěbuzice, Sv. Štěpán, gotický, raně barokně přestavěn, s.d. 4; střeša a trámoví z větší části zříceny, zařízení zasypáno zříceným stropem
- Chožov, Archanděl Michael, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1971
- Lahovice, Sv. Jakub, barokní, s.d. 4; otvory ve střeš. krytině, v trámech ohnisko dřevokazné houby, sanktus rozpadly, ze sakristie zůstalo jen obvodové zdí, značné praskliny ve zdí, strop a klenba hrozí zřícením, zařízení nedochováno
- Libořice, Nanebevzetí P. Marie, barokní, s.d. 2-3; drobné otvory ve střeše lodi a závěru, praskliny ve zdí, nevyužit
- Libyně, Sv. Jiljí, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; otvory ve střeš. krytině, v trámech dřevokaz. houba, strop lodi částečně zřícen, praskliny ve zdí, poškozené zbytky zařízení
- Lipenec, Sv. Václav, barokní, s.d. 2-3; rozbitá střeš. krytina, do sakristie značně zatéká
- Louny, Čtrnácti sv. pomocníků, barokní, s.d. 2-3; otvory ve střeš. krytině, zejména nad severním bokem závěru
- Louny, Matky Boží, gotický, pseudosloh. upraven, s.d. 1-2; rozbitá okna, prostor kolem zdí slouží jako nepovolený záchodek, nevyužit
- Louny, Sv. Petr, románský, goticky přestavěn, barokně upraven, s.d. 3-4; břidlicová střeša dochována jen torzovitě, zařízení částečně vyklizeno, nevyužit
- Měcholupy, Sv. Vavřinec, barokní, zbořen r. 1985

- Nečemice, Sv. Bartoloměj, barokní, s.d. 4; nad závěrem propadlá střeška, strop lodi hrozí zřícením, v interiéru rozsekáné zbytky zařízení
- Nehasicice, Narození Páně, pozd. gotický, barokně upraven, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, boční stěny lodi se rozeštupují, praskliny ve vlnkém zdí, trosky zařízení
- Orasice, Sv. Mikuláš, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, na báni věže rozpadající se plech, poškozena podstřešní římsa, okna rozbitá, strop v lodi částečně zřícený, zařízení nedochováno
- Poředlice, Sv. Havel, pozd. románský, gotický a barokně přestavěn, s.d. 2-3; v lodi zřícen strop, zařízení nedochováno
- Počerady, Sv. Anna, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, narušena konstrukce sanktusu, podstřešní římsa hrozí zřícením, zařízení značně poškozeno
- Přibení, Nanebevzetí P. Marie, pseudosloh., s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, trámy zpuchřelé, trosky zařízení
- Radonice nad Ohří, Povýšení sv. Kříže, pseudosloh., s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, na věži střeška částečně propadlá, některá okna zabetněna, zdivo vlnne, mše 1x měsíčně
- Raná, Vše svatých, gotický, barokně upraven, s.d. 4; střeška narušena, nad pravým bokem stavby částečně propadlá, ve vlnhousím zdí množství prasklin, klenba lodi vlnne, zařízení částečně vyklizeno
- Rísuty, Sv. Bernard, gotický, barokně přestavěn, s.d. 4; střeška z větší části zřícená, věž i bez trámoví, praskliny ve zdí, v lodi zřícen strop, v klenbě závěru praskliny, zařízení zničeno
- Seménkovice, Sv. Václav, moderní z 30. let, zbořen kol. r. 1975
- Siřem, Neposkrvněného početí P. Marie, barokní, s.d. 3-4; střeška sakristie propadlá, plech ze střechy věže stržen, zařízení ukradeno nebo zničeno přímo v kostele
- Skytaly, Sv. Markéta, pozd. barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdí, zařízení chátrá, nevyužit
- Stebno, Sv. Jan Křtitel, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdí, zařízení částečně vyklizeno, zbytky oltářních rámů v interiéru
- Zlovědice, Sv. Michal, barokní, s.d. 4-5; střeška a stropy zříceny, nad lodí torzo trámové konstrukce, zařízení nedochováno
- Žabokliky, Sv. Bartoloměj, barokní, pseudosloh. upraven, s.d. 3-4; drobn. otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdí, okna rozbitá, v trámech ohnisko houby dřevokazné, praskliny v plochém stropu lodi, zařízení chátrá
- Želeč, Sv. Mikuláš, barokní, s.d. 2-3; narušena podstřešní římsa, okna rozbitá, zařízení chátrá, v interiéru se prochází slepice, nevyužit
- Žerotín, Sv. Blažej, barokní, s.d. 3; otvory ve střeše, sanktus hrozí zřícením, součást nedaleké hospodářské usedlosti

Okres Mělník (1985)

- Kostelec nad Labem, Sv. Martin, gotický, barokně upraven, s.d. 1-2; po opravě nevyužit
- Mělnické Vtelno, evangelický, pseudosloh., s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, rozbitá okna, praskliny ve zdí, zbytky zařízení v interiéru, nevyužit
- Mělník-Chloumek, Sv. Jan Nepomucký, barokní, s.d. 2-3; ve střeše drobn. otvory, zařízení vyklizeno, nevyužit

Okres Mladá Boleslav (1990)

- Chocnějovice, Sv. Havel, raně gotický, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, na dvou místech propadly strop v lodi, z větší části zřícená podstřešní římsa, mše několikrát ročně
- Solec, Nanebevzetí P. Marie, gotický, s.d. 4; lodě bez střechy, trámy i klenby, provizorní střeška bez trámové konstrukce nad závěrem, zbytky zařízení značně poškozeny
- Stráňov, Sv. Václav, pozd. barokní, s.d. 4-5; bez střechy, stropu i trámoví, na věži zbytky střechy, ze zdi rostou stromy, zařízení nedochováno

Okres Most (1989)

- Albrechtice, N. Srdce Páně, barokní, zbořen kol. r. 1980 (důlní těžba)
- Bedřichův Světec, Sv. Jakub, gotický, s.d. 1-2; zdivo místy vlnne, zařízení zčásti vystehováno, nevyužit
- Braňany, gotický, zbořen počátkem 60. let
- Brandov, Sv. Michael, barokní, s.d. 4; střeška propadlá, ve vlnkém zdí množství prasklin, zdivo boční lodi hrozí zřícením, plochý strop v lodi částečně zřícen, zařízení zničeno, v trosekách

MATERIÁLY

- Český Jiřetín, Sv. Petr a Pavel, pozd. barokní, zbořen
- Dolní Jiřetín, Sv. Mikuláš, barokní, zbořen kol. r. 1984
- Ervěnice, Sv. Jakub Větší, pseudosloh., zbořen kol. r. 1960 (důlní těžba)
- Fláje, Sv. Jan Křtitel, pozd. gotický, dřevěný, s.d. 2; přenesen do Č. Jiřetína, zařízení nedochováno, slouží jako sklad
- Holešice, Sv. Mikuláš, gotický, zbořen (důlní těžba)
- Hořany, Sv. Blažej, barokní, zbořen (důlní těžba)
- Klínovice, Sv. Antonín Pad., 19. stol., zboř. kol. r. 1983
- Komorany, Sv. Anna, pseudosloh., zbořen v r. 1988
- Kopisty, Božho těla, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1978 (důlní těžba)
- Mníšek, Nanebevstoupení Páně, pseudosloh., zbořen
- Lužice, Sv. Augustin, pseudosloh., s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, plech z jehlanu na věži utržen, praskliny ve zdivu, v klenbě závěru a v plochém stropu lodi, strop a klenba hrozí zřícením, poškozené zbytky zařízení
- Most, Sv. Duch, gotický, s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, částečně narušena konstrukce sanktuusu, okna vyražena, ve zdivu praskliny, zařízení vyklizeno
- Most, Sv. František Serafinský, raně barokní, zbořen (důlní těžba)
- Most, Nanebevzetí P. Marie, raně barokní, zbořen (důlní těžba)
- Most, Sv. Václav, gotický, raně barokně přestavěn, zbořen (důlní těžba)
- Most, pravoslavný (býv. piaristický), pozd. gotický, barokně přestavěn, zbořen (důlní těžba)
- Most, evangelický (býv. Sv. Anna), pozd. gotický, renesančně a pseudosloh. přestavěn, zbořen (důlní těžba)
- Nová Ves v horách, Sv. Michael, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, zdivo vlhne, praskliny ve zdivu lodi, podstřešní římsa rozpadající se, mše 1x měsíčně
- Slatinice, Sv. Šimon a Juda, barokní, zbořen (důlní těžba)
- Souš, Sv. Martin, barokní, zbořen
- Želenice, Sv. Václav, pseudosloh., s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, ve zdivu a v klenbě praskliny, nevyužit
- Židovice, Nanebevzetí P. Marie, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1978 (důlní těžba)

Okres Náchod (1985)

- Broumov, Sv. Duch, barokní, s.d. 3; v trámech ohnisko dřevomorky, chátrá, nevyužit (SÚPP)
- Broumov, Sv. Václav, barokní, s.d. 2-3; poškozena římsa, okna rozbitá, celkově chátrá (SÚPP)
- Broumov, Sv. Vavřinec, zbořen r. 1964 (SÚPP)
- Heřmánkovice, Vše svatých, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, ložisko dřevomorky v trámech (SÚPP)
- Martínkovice, Sv. Jiří a Martin, barokní, s.d. 3; poškozena trámová konstrukce, dřevomorka (SÚPP)
- Šonov, Sv. Markéta, barokní, s.d. 2-3; drobné otvory ve střeše, zařízení zčásti rozbito
- Vizovice, Sv. Anna, barokní, s.d. 4; značně poškozena střecha a trámová konstrukce lodi, zařízení částečně vyklizeno (SÚPP)
- Zdoňov, N. Trojice, renesanční, s.d. 3; závažná statická porucha napříč tělesa kostela, celkově chátrající (SÚPP)

Okres Nymburk (1985)

- Křinec, Sv. Jiří, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš. krytině, rozbitá okna, do lodi zatéká, v blízkosti fotbalového hřiště, nechráněn
- Nymburk, Sv. Jiří, gotický, pseudosloh. upraven, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve vlhkém zdivu, zařízení zčásti vyklizeno, zčásti v trosekách
- Rožďalovice, Sv. Havel, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, trámy shnilé, zařízení chátrá, nevyužit, od r. 1989 údajně opravován

Okres Pardubice (1988)

- Hostovice, Sv. Jakub, barokní, zbořen v 70. letech
- Pardubice, Zvěstování P. Marie, gotický, barokně a pseudosloh. upraven, s.d. 2; zdivo vlhne, okna rozbitá, nevyužit, od podzimu 1990 opravován

MATERIÁLY

Okres Pelhřimov (1985)

- Červená Řečice, Božho těla, gotický, pozd. barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, značné praskliny ve zdivu závěru, nevyužit
- Kámen, P. Marie Bolestné, raně barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, rozbitá okna, zdivo značně vlhne, nevyužit
- Pacov, Sv. Václav, barokní, s.d. 1-2; opravuje se, nevyužit, bývalý sklad, v budoucnu obřadní síň (?)

Okres Plzeň-jih (1988)

- Losina-Křížový vrch, Sv. Kříž, barokní, s.d. 3; otvory ve střeše nad závěrem, okna rozbitá, využit jako sklad ve vojenském objektu
- Zelená Hora, Nanebevzetí P. Marie, gotický, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, vyklizen, v interiéru zbytek kazatelny a náhrobků

Okres Plzeň-sever (1987, 1988)

- Dolany, Sv. Petr a Pavel, gotický, barokně upraven, s.d. 4-5; bez střechy, trámu a kleneb, praskliny ve zdivu, zařízení zničeno
- Hněvnice, Vše svatých, barokní, zbořen kol. r. 1968
- Kostelec, Sv. Jiří, barokní, s.d. 2-3; na jednom místě propadlá klenba, zařízení chátrá, nevyužit
- Krašov, Sv. Ondřej, románský, gotický a barokně přestavěn, s.d. 3; na sakristii propadlá střecha, otvory ve střeše lodi, klenba nad severním bokem závěru vlhne, zařízení zchátralé
- Luková, Sv. Jiří, gotický, pseudosloh. přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeše, na věži narušena i trámová konstrukce, praskliny ve zdivu, zdivo vlhne, zařízení značně poškozeno
- Nečtiny, Sv. Anna, raně barokní, s.d. 1-2; zdivo místy vlhne, slouží jako muzeum zemědělství, s minimálním zájmem návštěvníků, v podstatě nevyužit
- Ostrovec, Sv. Jan Křtitel, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3-4; střecha částečně propadlá, ve vlhkém zdivu praskliny, strop částečně propadlý, zbytky zařízení poškozeny
- Úherce, Sv. Josef, pseudosloh., s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdivu, nevyužit
- Velečín, Jména P. Marie, pseudosloh., s.d. 4-5; kostel zbořen, zbyla pouze věž, k níž připojena novodobá krychlová přístavba
- Všeruby, Sv. Martin, románský, barokně upraven, s.d. 1; bez využití

Okres Praha-východ (1986)

- Brandýs nad Labem-Hrádek, Sv. Petr, raně gotický, barokně přestavěn, s.d. 2; zařízení chátrá, nevyužit
- Pakoměřice, Narození P. Marie, gotický, barokně upraven, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, především nad severní částí závěru a nad sakristií, zařízení poškozeno
- Podolanka-Cvrčovice, Stětí sv. Jana Křtitele, gotický, pozd. barokně přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdivu lodi, okna rozbitá, v sakristii poškozen strop, zařízení v trosekách
- Veliká Ves, Sv. Vavřinec, gotický, pseudosloh. upraven, s.d. 2; okna rozbitá, zařízení chátrá, nevyužit

Okres Praha-západ (1986)

- Holubice, Narození P. Marie, románský, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, rozbitá okna, ve zdivu praskliny, zařízení v větší části vyklizeno, zbytek poškozen holubím trusem
- Chotěč, Sv. Kateřina, raně barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, ze zdiva průčelí vyrůstají stromky, zařízení chátrá, nevyužit
- Jílové, Božho těla, gotický, barokně upraven, s.d. 2; drobn. otvory ve střeše, část zařízení rozkradená, občas slouží jako márnice, jinak nevyužit
- Mníšek pod Brdy-Skalka, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 3-4; střecha i klenba strženy, v sakristii střecha propadlá, značné praskliny ve zdivu, zařízení vystehováno, dlouhodobé opravy

Okres Prachatice (1989)

- České Žleby, Sv. Anna, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1957
- Husinec, Sv. Cyril a Metoděj, pseudosloh., s.d. 2-3; několik drobn. otvorů ve střeše, donedávna užíván, nyní bez využití
- Kratochvíle, Narození P. Marie, renesanční, s.d. 2; praskliny ve zdivu, zařízení vyklizeno, slouží jako skladisť při opravách zámku

MATERIAŁY

- Staré Prachatice, Sv. Petr a Pavel, pozd. románský, barokně přestavěn, s.d. 1-2; zařízení vyklizeno, bez využití
- Strážný, N. Trojice, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1957
- Svatá Magdaléna u Zbytin, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 3; ve střeš. krytině značné otvory, klenba vlnne, střecha předsíňky propadlá, okna rozbitá, zařízení zničeno, po stěnách vandalské nápisy
- Svatý Martin u Nového Světa, Sv. Martin, pozd. barokní, zbořen

Okras Příbram (1986)

- Březnice, Sv. Roch, raně barokní, s.d. 2; na kaplích z poškozené střechy vyrůstají stromky, zařízení částečně vyklizeno, slouží jako výrobná rakví
- Březové Hory, Sv. Prokop, barokní, pseudosloh. přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš., okna rozbitá, zařízení v troskách
- Rybníky, evangelický, 19. stol., s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, podstřešní římsa narušena, nevyužit

Okras Rakovník (1985)

- Krty, Sv. Vojtěch, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš., zdivo vlnne, nevyužit
- Nesuchyně, Sv. Markéta, pozd. gotický, barokně upraven, s.d. 3; otvory ve střeš., zdivo vlnne, boční stěny lodi se rozestupují a hrozí zřícením, nevyužit
- Nový Dům, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 1-2; zařízení chátrá, nevyužit
- Otěvěky, N. Trojice, pozd. barokní, s.d. 3; narušena střeš. krytina, praskliny ve zdí, zařízení nedochováno
- Pavlíkov, Sv. Kateřina, pozd. barokní, s.d. 2; opravován, bude využit jako skladisko
- Podbořánky, Sv. Jakub Větší, barokní, s.d. 4; střecha částečně propadlá, částečně zřízena klenba, zbytky zařízení v troskách, ve vlnhousím zdí praskliny

Okras Rokycany (1988)

- Přívětice, Sv. Martin, barokní, s.d. 3; plechová krytina zrezivělá, klenba lodi začíná vlnhnout, zařízení částečně vyklizeno, částečně v interiéru, poškozené červotočem

Okras Rychnov nad Kněžnou (1989)

- Častolovice, Sv. Václav, barokní, zbořen v 70. letech
- Deštěně-Dříš, dřevěný, pozdně barokní, s.d. 3-4; střecha propadlá, strop v lodi částečně zřízen, zařízení poškozeno zřízeným stropem
- Jedlová v Orlických horách, Sv. Matouš, barokní, s.d. 3-4; střecha nad lodí a závěrem propadlá, ze sakristie zbyvá pouze obvodové zdí, strop v lodi částečně propadlý, zděná kruchta položízena, zařízení zničeno, vandalské nápisy
- Klášter nad Dědinou, Sv. Jan Křtitel, 16. stol., s.d. 2-3; zdivo vlnne, okna zabetaněná, zařízení vyklizeno
- Neratov, Nanebevzetí P. Marie, barokní, s.d. 4-5; bez střech, trámů i kleneb, zbytky střech pouze na věžích, zdivo poškozeno, zařízení nedochováno, nepatrné zbytky fresek, v 80. letech pokusy sovětské armády získat zdivo kostela jako stavební kámen
- Nové Město nad Metují-Rezek, Sv. Barbora, barokní, s.d. 2; střecha začíná rezivět, zdivo vlnne, inventář chátrá, nevyužit
- Opočno, P. Maria, empírový, s.d. 3; střecha provizorní, ve zdí značné praskliny, zdivo sepnuto ocelovými pásy, zařízení vyklizeno, nevyužit
- Vrchní Orlice, Sv. Jan Nepomucký, barokní, s.d. 3; propadlá střecha a strop v sakristii, drobn. otvory ve střeše nad lodí, trosky zařízení

Okras Semily (1990)

- Mříčná, Sv. Kateřina, barokní, s.d. 3; propadlá klenba, nevyužit (SÚPP)
- Turnov-Hruštiče, Sv. Matěj, pozd. gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; několik drobn. otvorů ve střeš., podstřešní římsa narušena, zařízení vyklizeno, nevyužit

Okras Sokolov (1987)

- Citice, moderní z 30. let, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, fasáda zničena, okna rozbitá, donedávna využíváno, nyní bez využití
- Horní Slavkov, Sv. Anna, barokní, s.d. 3; podmáčené zdí, narušeny základy věže, která hrozí zřícením, mše 1x týdně

MATERIAŁY

- Horní Slavkov, Sv. Jiří, gotický, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, v trámech ohnisko dřevomorky, okna rozbitá, zabetaněná, zařízení v větší části shořelo při požáru r. 1975
- Kostelní, Sv. Jiljí, románský, barokně přestavěný, s.d. 3; ve střeš. drobn. otvory, ve zdí, věže drobn. praskliny, plochý strop v lodi částečně vlnne, mobiliář poškozen, neužíván
- Kostelní Bříza, Sv. Petr a Pavel, pozd. barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, rozměrné otvory nad sakristiemi, značné praskliny ve zdí, klenba podepřena, hrozí zřícením, zařízení nedochováno, slouží jako sklad
- Královské Poříčí, Sv. Kunhuta, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš., celek pokryt akrylovým spadem (v blízkosti chemické továrny)
- Lipnice, N. Trojice, moderní z 30. let, zbořen
- Louka, Sv. Václav, barokní, pseudosloh. přestavěn, zbořen r. 1987
- Nová Ves, N. Trojice, barokní, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, zařízení nedochováno, sloužil jako kulturní dům, nyní jako skladisko
- Nové Sedlo, evangelický, pseudosloh., zbořen kol. r. 1982
- Sokolov, Sv. Antonín, raně barokní, s.d. 2; drobn. praskliny ve zdí, slouží jako skladisko

Okras Svitavy (1990)

- Čistá, Sv. Mikuláš, renesanční, pozd. barokně přestavěn, s.d. 3; břidlicová střecha nad lodí hlavní dochována torzovitě, praskliny ve zdí, závěru, rezivějící plech na střechách lodí bočních, mše 1x týdně
- Litomyšl, Rozeslání apoštolů, gotický, pseudosloh. upraven, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš. krytině, zdivo vlnne, nevyužit
- Svitavy, Sv. Florián, barokní, zbořen r. 1976

Okras Tábor (1985)

- Jistebnice, Sv. Maří Magdaléna, pseudosloh., s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, v podvěží ohnisko dřevokazné houby, neužíván

Okras Tachov (1986, 1990)

- Bohuslav, Sv. Martin, barokní, zbořen v 60. letech
- Boněnov, Vše svatých, pseudosloh., s.d. 4; střecha nad kůrem propadlá, klenba nad kůrem zřízena, kůr, varhaný zničeny, plech na jehlanu věže rozpadlý, podstřešní římsy částečně zřízeny, zbytky zařízení značně zchátralé
- Bor, Sv. Wolfgang, barokní, zbořen kol. r. 1968
- Broumov, Sv. Anna, moderní z 30. let, s.d. 2-3; ve střeš. drobn. otvory, okna rozbitá, zařízení částečně vyklizeno, nevyužit
- Horní Kozolupy, Sv. Petra a Pavel, barokní, zbořen
- Jedlina, Sv. Anna, pozd. barokní, zbořen v 50., věž v 60. letech
- Kostelec, Sv. Jan Křtitel, gotický, barokně a pseudosloh. upraven, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, hnijící trámy, fasáda zničena, opěrák podepírající věž hrozí zřízením, nevyužit
- Krasíkov, Sv. Maří Magdaléna, barokní, pseudosloh. přestavěn, s.d. 4; střecha nad závěrem torzovitá, nad lodí stržena, v lodi zřízena klenba, zařízení nedochováno
- Křivce, Sv. Martin, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; plech na báni věže zrezivělý, římsa částečně narušena, praskliny ve zdí a v klenbě, ze zařízení dochovány lavice a oltářní rám
- Kříček, P. Maria, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, část podstřešní římsy zřízena, plochý strop v lodi a klenba v závěru vlnhou, klenba v závěru hrozí zřízením, zařízení značně poškozeno
- Lestkov, Sv. Prokop, barokní, s.d. 3; ve střeš. množství otvorů, podstřešní římsa hrozí zřízením, větve stromů daleko narušují střeš. krytinu, mše 1x týdně
- Nové Domky, Navštívení P. Marie, klasicistní, s.d. 4; ve střeš. otvory, plech z věže z větší části stržen, plochý strop v lodi a v závěru na několika místech zřízen, zařízení zničeno, zdivo poškozeno střelbou
- Nové Sedliště, N. Trojice, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeš., konce trámů uhnívají, podstřešní římsa místy zřízena, praskliny ve zdí a v klenbě lodi, klenba v závěru částečně vlnne, zařízení částečně vyklizeno, částečně zničeno
- Olešná, Sv. Anna, pseudosloh., s.d. 4; střecha částečně propadlá, ze zdí lodi vyrůstají stromy, zdivo vlnne, v klenbě lodi drobná prasklina, místy klenba vlnne, trosky původního zařízení
- Ostrůvek, dřevěný, pseudosloh., s.d. 2-3; vyklizen, užíván jako klubovna pionýrského tábora
- Otín, Jména P. Marie, gotický, barokně upraven, s.d. 4; zřízena střeš., klenba v lodi a větší část trámů,

- nad závěrem torzo střechy, klenba závěru hrozí zřícením, zdivo přistaveb rozvalené, ze zdiva vyrůstají stromy, ze zařízení zbyla jen kamenná křtitelnice
- Pavlův Studenec, Povýšení sv. Kříže, empírový, zbořen počátkem 70. let
 - Pořejov, Sv. Bartoloměj, gotický, barokně přestavěn, zbořen v 70. letech
 - Pořejov, Sv. Anna, raně barokní, s.d. 4; střecha z větší části zničena, z přistaveb dochováno jen obvodové zdivo, ze zdiva vyrůstají stromy, strop v lodi a klenba v závěru položičeny, zařízení zničeno
 - Rozvadov, Sv. Václav, barokní, s.d. 3-4; věž po r. 1945 zbořena, otvory ve střeše, zdivo vlnne, trámová konstrukce při průčelí narušena, pod narušením zřícen strop, zařízení vyklizeno nebo zničeno, sloužil jako sýpka
 - Skapce, N. Trojice, pozd. barokní, s.d. 3; otvory ve střeše, nad sakristií střecha propadlá, zařízení chátrá, částečně vyklizeno
 - Staré Sedlo, Nanebevzetí P. Marie, gotický, barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, zařízení chátrá, nevyužit
 - Stráž, Sv. Duch, barokní, s.d. 3-4; rozměrné otvory ve střeše, klenba vlnne a hrozí zřícením, podstřešní římsa z větší části zničena, ze zdiva vyrůstají stromy, zařízení z větší části vyklizeno
 - Stráž, Sv. Jan Křtitel, barokní, s.d. 3; otvory ve střeše, krytině, okna rozbitá, strop v lodi hrozí zřícením, nevyužit
 - Stríbro, P. Maria, renesanční, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, krytině, na sanktuusu rezivělý plech, zdivo vlnne, místo oken plechové kryty, v klenbě praskliny, zařízení nedochováno
 - Stříbro, Sv. Petr, gotický, s.d. 2-3; několik drobn. otvorů ve střeše, krytině, okna rozbitá, zařízení z větší části vyklizeno
 - Svatá Apolena, Sv. Apolonie, barokní, s.d. 4-5; bez střechy, trámoví i kleneb, část průčelí zřícena, ve zdívu značné praskliny, ze zdiva vyrůstají stromy
 - Svatá Kateřina, Sv. Kateřina, barokní, s.d. 3; část střechy utržena vichřicí, zdivo značně vlnne, závažná statická porucha, mše 2x měsíčně
 - Tachov, Sv. Václav, pozd. gotický, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, zdivo vlnne, částečně zničena podstřešní římsa, část zařízení vyklizena, donedávna užíván, nyní bez využití
 - Trněná, P. Maria, barokní, zbořen po r. 1986, v r. 1986 střecha propadlá, klenba nad závěrem zřícena, v sutinách zasypán hlavní oltář
 - Vysoké Sedliště, Sv. Václav, barokní, s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, věž bez střechy a trámů od požáru r. 1957, okna částečně provizorně zabetněna, zdivo vlnne, křídla štítu poškozena, mše 2x měsíčně
 - Záchlumí, P. Maria, barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeše, krytině, na věžích rezivělý plech, z přistaveb zůstaly pouze rozvalené zbytky zdiva, zdivo značně vlnne, zařízení poškozeno, nevyužit

Okres Teplice (1989)

- Bílina, Sv. Štěpán, gotický, barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1984
- Bílina, Zvěstování P. Marie, renesanční, s.d. 2-3; ve střeše drobn. otvory, okna rozbitá, zdivo vlnne, zařízení z větší části vyklizeno, slouží jako podřadné skladistiště
- Bořislav, evangelický, moderní z poč. 30. let, s.d. 3; věž zbořena, nad lodí otvory ve střeše, krytině, zdivo vlnne, interiér přestavěn na rekreační zařízení, nevyužíván
- Bystřany, evangelický, pseudosloh., s.d. 3; ve střeše drobn. otvory, na věži střecha dochována jen torzovitě, okna rozbitá, zdivo vlnne, zařízení nedochováno, slouží jako seník, v místech závěru obdélný vjezd do interiéru
- Duchcov, Zvěstování P. Marie, barokní, s.d. 2; zdivo vlnne, zařízení zničeno požárem r. 1945, nevyužit
- Duchcov, evangelický, secesní, s.d. 3; otvory ve střeše, krytině, okna rozbitá, zdivo vlnne, donedávna sloužil jako skladistiště, nyní bez využití, zařízení nedochováno
- Habartice, barokní, zbořen kol. r. 1959
- Hrob, evangelický, secesní, s.d. 2; okna provizorně zabetněna, zařízení vystehováno, dlouhodobě opravován pro obecní účely
- Jenišův Újezd, Sv. Bartoloměj, barokní, zbořen poč. 70. let (důlní těžba)
- Krupka, Sv. Duch, pozd. gotický, s.d. 2; zařízení vyklizeno, využíván jako skladistiště
- Krupka, Sv. Anna, pozd. gotický, s.d. 1-2; zdivo částečně vlnne, zařízení vyklizeno, fresky zničeny, nevyužit
- Krupka, Sv. Prokop, gotický, s.d. 4-5; zničen požárem r. 1939, od té doby v troskách, bez střechy, trámu i stropu, ve zdívu značné praskliny, součást památníku pochodu smrti
- Liptice, Sv. Petr a Pavel, barokní, zbořen kol. r. 1965 (důlní těžba)

- Mirošovice, Sv. Vavřinec, barokní, s.d. 4; střecha na několika místech propadlá, poškozená konstrukce sanktuusu, hrozí zřícením, výrazné praskliny ve zdívu, klenba v lodi vlnne, zařízení nedochováno, zčásti vyklizeno
- Mrzlice, Sv. Jakub, gotický, empírově přestavěn, s.d. 3; drobn. otvory ve střeš. krytině, plechová krytina na věži částečně propadlá, narušena podstřešní římsa, praskliny ve zdívu, nevyužit
- Radovesice, Všechn svatých, pseudosloh., zbořen v l. 1971-2, věž až kol. r. 1978 (důlní těžba)
- Světec, starokatolický, pseudosloh., v r. 1962 zbořena věž, v r. 1978 lod' a závěr
- Teplice, evangelický, pseudosloh., s.d. 3; ve střeše množství otvorů, převážně drobnějších, zdivo místy vlnne, zařízení dochováno jen částečně, užíván jako podřadné skladistiště
- Teplice-Trnovany, evangelický, secesní, zbořen kol. r. 1975
- Věšťany, evangelický, secesní, zbořen
- Žim, Nalezení sv. Kříže, barokní, empírově přestavěn, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, trámy shnilé, značné praskliny ve vlnkém zdívu, zařízení částečně vyklizeno, mše od r. 1988 nejsou

Okres Trutnov (1990)

- Dvůr Králové nad Labem, Povýšení sv. Kříže, barokní, s.d. 3; drobné otvory ve střeše, nad závěrem částečně propadlá střecha, klenba nad závěrem vlnne
- Horní Maršov, Nanebevzetí P. Marie, renesanční, s.d. 3; zařízení částečně vyklizeno, nevyužit (SÚPP)
- Chotěvice, Sv. Kateřina, gotický, pozd. barokně přestavěn, zbořen kol. r. 1980
- Královec, Sv. Jan Nepomucký, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1983
- Rudník-Bolkov, evangelický, 19. stol., s.d. 4; otvory ve střeše, strop narušen, zčásti zřícen, zdivo vlnne, zařízení vystehováno, vnitřek kostela i hřbitov zasypány odpadky
- Slavětín, Sv. Josef, pseudosloh., s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, praskliny ve zdívu a ve stropu, strop místy vlnne, hrozí zřícením, zařízení nedochováno
- Starý Rokytník, Sv. Šimon a Juda, barokní, nověji upraven, s.d. 2; od r. 1983 bez využití (SÚPP)
- Trutnov-Jánský vršek, Sv. Jan Křtitel, barokní, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše, drobné praskliny ve zdívu a v klenbě, zařízení chátrá
- Zlatá Olešnice, Sv. Kateřina, renesanční, barokně upraven, s.d. 3-4; otvory ve střeš. krytině, nad oratoří zřícena podstřešní římsa, okna rozbitá, ve zdívu praskliny, zařízení z větší části vyklizeno

Okres Ústí nad Labem (1989)

- Arnultovice, Všechn svatých, gotický, barokně přestavěn, s.d. 3-4; střecha při přechodu lodi v závěr propadlá, podstřešní římsa hrozí zřícením, plochý strop v lodi vlnne, zařízení chátrá
- Církvice, Nanebevzetí P. Marie, barokní, s.d. 3; otvory ve střeš. krytině, narušena konstrukce sanktuusu, praskliny ve zdívu, podstřešní římsa částečně zřícena, zařízení chátrá
- Čermná, Sv. Mikuláš, barokní, s.d. 3; otvory ve střeše, ve vlnkém zdívu drobn. praskliny, zařízení částečně vyklizeno
- Český Bukov, Sv. Jan Křtitel, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1975
- Hrbovice, Sv. Vavřinec, pozd. gotický, zbořen
- Chabařovice, evangelický, pseudosloh., zbořen r. 1987
- Krásný Les, Nanebevzetí P. Marie, pozd. barokní, s.d. 3; nad závěrem střecha částečně propadlá, zdivo vlnne, podstřešní římsa částečně zřícena, zařízení částečně vyklizeno
- Lipová, Sv. Martin, gotický, raně barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobná narušení střechy, zdivo vlnne, nevyužit
- Lochočice, pseudosloh., zbořen kol. r. 1980 (důlní těžba)
- Nakléřov, barokní, zbořen v polovině 70. let
- Petrovice, Sv. Mikuláš, pozd. barokní, s.d. 4; střecha dochována jen nad závěrem, v červenci r. 1988 se propadly trámy nad lodí i se střechou a klenbou, část zařízení vyklizena, část zasypána zřícenou klenbou
- Svádov, Sv. Jakub Větší, pozd. gotický, s.d. 3; drobn. otvory ve střeše, propadlá střecha nad předsíní, okna zabetněna, zařízení vyklizeno
- Telnice, pseudosloh., s.d. 3; otvory ve střeše, ze zařízení dochovány jen zbytky oltářních rámu
- Touchořiny, Sv. Prokop, pozd. barokní, zbořen kol. r. 1978
- Tuchomyšl, Sv. Martin, gotický, barokně upraven, zbořen kol. r. 1977 (důlní těžba)
- Ústí nad Labem-Krásné Březno, Sv. Florián, pozd. gotický, s.d. 3; trámová konstrukce dochována jen částečně, nad závěrem provizorní střecha v úrovni podlahy původní půdy, zdivo vlnne

MATERIÁLY

- Vaňov, moderní z konce 30. let, s.d. 1-2; nevyužit
- Všebořice, Sv. Mikuláš, barokní, s.d. 3; ve střeše drobnější, nad sakristiem rozměrnější otvory, okna zaledněna, zdvo vlnne, zařízení vystěhováno
- Zubrnice, Sv. Maří Magdaléna, barokní, s.d. 1; zařízení vyklizeno, zatím nevyužit

Ookres Ústí nad Orlicí (1990)

- Čenkovice, evangelický, 19. stol., s.d. 3; otvory ve střeše, zdvo vlnne, strop částečně zřícen, upravován v rekreacní chatu
- Horní Houžovec, Navštívení P. Marie, pozd. barokní, s.d. 3-4; střecha značně rezivělá, roubení při zemi trpí vlnkostí, bednění zvonice částečně rozpadlé, zařízení nedochováno
- Knapovec, hřbitovní, pozd. gotický, s.d. 2-3; praskliny ve zdí a v klenbě, zařízení poškozeno, nevyužit

Dodataky:

Ookres Jablonec nad Nisou -

- Železný Brod, Sv. Jan Nepomucký, pozd. barokní, s.d. 3; drobnější otvory ve střeše, drobnější praskliny ve zdí, okna rozbitá, zařízení nedochováno

Ookres Jičín -

- Dolany, Sv. Matouš, pozd. barokní, s.d. 3-4; střecha provizorní, praskliny v klenbě a ve zdí, okna rozbitá, zařízení zničeno
- Pustá Proseč, Sv. Jiří, pozd. barokní, zbořen v 50. letech

Ookres Kladno -

- Bratronice, Vše svatých, pozd. barokní, s.d. 2; nevyužit, zařízení poškozeno
- Hospozín, Stětí sv. Jana Křtitele, pozd. gotický, s.d. 2; zařízení zčásti poškozeno, zčásti vyklizeno, nevyužit
- Kmetiněves, Sv. Václav, gotický, barok. přestavěn, s.d. 2; drobné praskliny ve zdí, zařízení poškozeno, zčásti vyklizeno, nevyužit
- Koleč, N. Trojice, barokní, s.d. 3; otvory ve střeše, zdvo závěru značně vlnne, zařízení poškozeno, nevyužit
- Libušín, Sv. Prokop, pseudosloh., s.d. 3; otvory ve střeše, krytině, strop nad kůrem na dvou místech propadly
- Nabrdlín, Sv. Barbora, gotický, barok. přestavěn, s.d. 3; praskliny ve stropu lodi a ve zdí, okna rozbitá, částečně zřícen, podstřešní rímsa, zařízení zčásti vyklizeno
- Žilina, Narození P. Marie, pozd. barokní, s.d. 3-4; otvory ve střeše, krytině, praskliny ve zdí, okna zaledněna, zařízení v troskách

Ookres Kolín -

- Žabonosy, Sv. Václav, románský, goticky a barokně přestavěn, s.d. 2-3; drobn. otvory ve střeše lodi, zařízení poškozeno, nevyužit

Ookres Kutná Hora -

- Žleby-Markovice, Sv. Anna, secesní, zbořen kol. r. 1985

Ookres Liberec -

- Bílý Kostel nad Nisou, Sv. Mikuláš, barokní, s.d. 1-2; zařízení rozkradené v 50. letech, zbytek vyklizen, slouží jako sklad
- Liberec-Janův Důl, Sv. Jan Nepomucký, barokní, s.d. 3; střecha provizorní z thér. papíru, plech na sanktuu rezivělý, strop v lodi zřícen, užíván jako skladiště

Ookres Mladá Boleslav -

- Vlčí Pole, Sv. Šimon a Juda, gotický, barok. přestavěn, s.d. 2; zařízení zčásti vyklizeno, nevyužit

Ookres Prachatice -

- Knížecí Pláně, Sv. Jan Křtitel, pseudosloh., zbořen počátkem 70. let

Ookres Tachov -

- Čeliv, Sv. Václav, barokní, zbořen r. 1959, věž zlikvidována v 60. letech

Ookres Trutnov -

- Prostřední Lánov, církve českosl., secesní, zbořen v 70. letech
- Vítězná-Nový Kočleřov, P. Maria, pseudosloh., s.d. 3; otvory ve střeše, praskliny ve zdí, okna rozbitá

MATERIÁLY

Ookres Karlovy Vary -

- Svatobor, Narození P. Marie, barokní, s.d. 4; střecha zničena, klenba nad závěrem zřícena, v lodi hrozí zřícením, zdvo značně poškozeno, zvl. v závěru, zařízení nedochováno

Ookres Nymburk -

- Chotuc, N. Trojice, pozd. gotický, barokně přest., s.d. 3-4; střecha poškozena, strop zřícen, zdvo značně poškozeno, zařízení zničeno

Ookres Teplice -

- Hrobčice, Sv. Havel, románský, barokně přest., s.d. 2; drobné otvory ve střeše, zařízení zčásti poškozeno, nevyužit

MATERIÁLY

Příloha.

Zbořené, značně poškozené, nevyužité a nevhodně využité kostely v Čechách, uvedené v katalogu.

Jihočeský kraj

Okres	zbořené	značně poškozené	nevhodně v. nevyužité	celkem
České Budějovice	1	1	2	4
Český Krumlov	1	10	3	14
Jindřichův Hradec	3	3	2	8
Pelhřimov	0	1	2	3
Prachatice	4	1	3	8
Tábor	0	1	0	1
Celkem	9	17	12	38

Východočeský kraj

Okres	zbořené	značně poškozené	nevhodně v. nevyužité	celkem
Havlíčkův Brod	0	4	1	5
Hradec Králové	0	2	0	2
Chrudim	0	3	1	4
Jičín	1	2	1	4
Náchod	1	6	1	8
Pardubice	1	0	1	2
Rychnov n. K.	1	5	22	8
Semily	0	1	1	2
Svitavy	1	1	1	3
Trutnov	3	5	2	10
Ústí nad Orlicí	0	2	1	3
Celkem	8	32	12	52

MATERIÁLY

Středočeský kraj

Okres	zbořené	značně poškozené	nevhodně v. nevyužité	celkem
Benešov	1	2	0	3
Kladno	0	8	6	14
Kolín	0	4	6	10
Kutná Hora	1	3	4	8
Mělník	0	0	3	3
Mladá Boleslav	0	3	1	4
Nymburk	0	3	1	4
Praha-východ	0	2	2	4
Praha-západ	0	1	2	3
Příbram	0	1	2	3
Rakovník	0	4	2	6
Celkem	2	32	29	63

Severočeský kraj

Okres	zbořené	značně poškozené	nevhodně v. nevyužité	celkem
Česká Lípa	3	14	2	19
Děčín	8	10	5	23
Chomutov	28	22	6	56
Jablonec nad Nisou	1	3	3	7
Liberec	2	9	6	17
Litoměřice	3	12	7	22
Louny	3	22	6	31
Most	19	5	2	26
Teplice	8	8	6	22
Ústí nad Labem	7	9	3	19
Celkem	82	114	46	242

Západočeský kraj

Okres	zbořené	značně poškozené	nevzhodně v. nevyužité	celkem
Domažlice	3	10	4	17
Cheb	1	4	6	11
Karlovy Vary	5	14	6	25
Klatovy	6	5	1	12
Plzeň- jih	0	1	1	2
Plzeň-sever	1	6	3	10
Rokycany	0	1	0	1
Sokolov	3	6	2	11
Tachov	8	19	6	33
Celkem	27	66	30	123

Celkem

Kraj (z hlediska býv. uspořádání)	zbořené	značně poškozené	nevzhodně v. nevyužité	celkem
Jihočeský	9	17	12	38
Severočeský	82	114	46	242
Středočeský	2	32	29	63
Východočeský	8	32	12	52
Západočeský	27	66	30	123
Celkem	128	261	129	518

Seznam zkratek

AČ	Archiv český
AČas	Archivní časopis
APKPS	Archiv Kláštera premonstrátů na Strahově
AM	archiv města
AMP	Archiv hlavního města Prahy
APraem	Analecta Praemonstratensia
AR	Archeologické rozhledy
AUC	Acta Universitatis Carolinae
AUP	Acta Universitatis Purkynianae
BS	Bibliotheca Strahoviensis
č. kat.	číslo katalogu
CDAC	Codex diplomaticus arpadianus continuatus
CDH	Codex diplomaticus Hunfariae
CDHA	Codex diplomaticus hungaricus andegavensis
CDP	Codex diplomaticus patrius
CDSI	Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae
ČČM	Časopis Českého musea
ČKD	Časopis katolického duchovenstva
ČLit	Česká literatura
ČNM	Časopis Národního muzea
ČsČH	Československý časopis historický
ČSPS	Časopis Společnosti přátel starožitnosti (českých)
DP	Documenta Pragensia
FČ	Filosofický časopis
HČ	Historický časopis
KNM	Knihovna Národního muzea
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MSN	Masarykův slovník naučný
MVGDB	Mitteilungen des Vereins für Deutsche in Böhmen
MZK	Minulosti Západočeského kraje
NG	Národní galerie
NK	Národní knihovna
OSN	Ottův slovník naučný
PA	Památky archeologické a místopisné
PHS	Právněhistorické studie
PP	Památková péče
PPř	Památky a příroda
PSH	Pražský sborník historický
RBM	Regesta Bohemiae et Moraviae
RD	Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae
rkp.	rukopis
SA	Slovenská archivistika
SAP	Sborník archivních prací
SBS	Slovenský biografický slovník
SH	Sborník historický
SHK	Slovnik historického kroužku

SK	Strahovská knihovna (instituce)
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SPDMHP	Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy
SPFFBU	Sborník prací filosofické fakulty brněnské univer-
StK	sity
SÚA	Strahovská knihovna (sborník)
APA	Státní ústřední archiv
AZK	Archiv pražského arcibiskupství
FK	Archivy zrušených klášterů
ŘP	Fundační komise
ŘA	Řád premonstrátů
SM	řádový archiv
Thieme-Becker	Stará manipulace
UK	Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart
Vs	Universita Karlova
VSO	velkostatek
VSP	Vlastivedný slovník obcí na Slovensku
WJfK	Vlastivedný sborník Pelhřimovska
WSMBO	Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte
	Wissenschaftliche Studien und Mittheilungen aus dem Benediktiner-Orden

Adresy autorů:

Michaela Hájková
Židovské muzeum v Praze
Jáchymova 3, Praha 1

Dr. Milan Hlinomaz
Klášter Teplá, knihovna

Herman Kólln
Patočkova 97, Praha 6

Prof. PhDr. Pavel Preiss, CSc.
Národní galerie v Praze
Jiřské náměstí 1, Praha 1

PhDr. Miloš Sládek
Literární archiv PNP
Strahovské nádvoří 1, Praha 1

PhDr. Pavel Zahradník,
Střekovská 1346, Praha 8

Hedvika Kuchařová
Jan Pařez
PhDr. Pavel R. Pokorný
Tadeáš Z. Řehák, O. Praem.
Strahovská knihovna
Klášter premonstrátů na Strahově,
Strahovské nádvoří 1, Praha 1.